V. A. Malinin

Marksçı-Leninci FELSEFENİN TEMELLERİ I

(DİYALEKTİK MADDECİLİK)

KONUK YAYINLARI

MARKSÇI - LENİNCİ FELSEFENİN TEMELLERİ 1
DİYALEKTİK MADDECİLİK

KONUK YAYINLARI
Babıali Cad. Tasvire Han
Kat: 3, No: 38, Cağaloğlu
Tel : 27 81 51
Yazışma Adresi
P.K. 749 - İSTANBUL

Genel Sıra No : 66
Sosyalizm Kitaplığı Büyük Boy : 3.
Birinci Baskı : Ocak 1979

Bu kitap, Almanca baskısından Türkçeye çevrilmiş, gözden geçirilmiş İngilizce baskısına uygun olarak basıma hazırlanmıştır.

Orijinal Adı: **Grundlagen der Marxistisch-Leninistischen Philosophie Deitz Verlag, 1971 (The Fundamentals of Marxist-Leninist Philiosophy, Progress Publishers, 1974).** * Kapak Düzeni : **Mustafa Delioğlu** * Dizgi ve Baskı **Kültür Matbaası** * Kapak Baskısı : **Gözlem Matbaası** * Cilt : **Metin Mücellithanesi.**

V.A.Malinin

MARKSÇI-LENİNCİ FELSEFENİN TEMELLERİ I

DİYALEKTİK MADDECİLİK

Çev. Veysel Atayman

konuk yayınları

ÖNSÖZ

Dinamik bir çağda, toplumsal devrimler ve ulusal kurtuluş hareketleri çağında, bilimde ve teknolojide hızlı bir ilerleme çağında yaşıyoruz. Toplum yaşamındaki derin değişmeler, iki dünya sistemi -kapitalizm ile komünizm- arasındaki savaşım, revizyonizm de dahil olmak üzere anti-komünizm, burjuva ve küçük-burjuva ideolojilerine karşı yoğunlaşan ideolojik ve politik savaşım, ideolojik inançlarımıza, felsefe kültürümüze ve bilimsel düşünceye duyulan gereksinimi gitgide artırmalıdır. Bütün bunlar, Marksçı felsefenin incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Marskçı felsefe -diyalektik ve tarihsel maddecilik- yüzyıldan fazla bir süre önce ortaya çıkmıştır. Marksçı felsefeyi, Marks ve Engels oluşturmuş, daha sonra yeni tarihsel döneme ilişkin analiziyle Lenin geliştirmiş ve o zamandan beri bu felsefe yaygın olarak Marksçılık-Leninçilik olarak bilinir.

O halde, diyalektik ve tarihsel maddecilik, Marksçılık-Leninciliğin bütünleyici bir parçası, felsefi temel taşıdır. Diyalektik ve tarihsel maddecilik, yaratıcı, devrimci bir öğreti, sürekli olarak zenginleşen ve tarihsel pratik tarafından sınanan bir öğretidir. O, dogmatizmin her türlüsüne karşıdır; dünya tarihinin kaydettiği deneyimlerin genelleştirilmesi temelinde, doğa ve toplum bilimlerinin başarılarına dayanarak sürekli olarak gelişmektedir.

Dünya komünist ve işçi sınıfı hareketi, Lenin'in öğretisinin gösterdiği doğrultuda, çağdaş toplumsal gelişmede, gerek işçi sınıfının, gerekse tüm anti-emperyalist güçlerin devrimci deneyimlerinde değerli ve önemli ne varsa herşeyi birleştirmektedir. Bu deneyim, özellikle SSCB'de komünizm ve diğer sosyalist ülkelerde sosyalizm kuruculuğunun pratiği, komünist partilerinin derin bir felsefi ve toplumbilimsel mesaj taşıyan teorik çalışmalarına yansımaktadır.

Bu kitabın yazarları, Marksçı-Leninci felsefenin temel sorunları-

nın açıklanmasını ve ana fikirlerinin yorumlanmasına ek olarak, burjuva felsefi düşüncesinin önermelerini analiz etmeye ve eleştirmeye de çalışmışlardır. Militan maddecilik ve devrimci diyalektik, nesnelliğin ve bilimselliğin felsefedeki en yüksek biçimidir. Sonuç olarak, idealist felsefeye, felsefi revizyonistlerin felsefede ve toplumbilimde maddecilik ile idealizm, komünist ideoloji ile burjuva ideolojileri arasında açık bir şekilde çizilmiş bulunan sınırları «bulandırma» çabalarına karşı savaşım, bizim için, aynı zamanda bilimden yana, bilimsel felsefeden yana bir savaşım anlamına gelir.

Yazarlar, bu kitabı hazırlarken, 1958-1962 yıllarında 2 milyona yakın basılan *Marksçı Felsefenin Temelleri* adlı kitabın eğitim amacıyla kullanılmasından edinilen deneyimleri gözönünde bulundurmaya çalışmışlardır. Pek çok dile çevrilmiş bulunan *Marksçı Felsefenin Temelleri,* yayın alanında ve eğitim çevrelerinde olumlu bir yankı bulmuştu. Temel önermeleri bugün de önemini sürdürmektedir. Ancak, geçen yıllar içinde SSCB'de ve diğer ülkelerde Marksçı felsefi düşünce gelişmesini ve zenginleşmesini sürdürmüştür.

Marksçılık-Leninciliğin felsefesinde görülen daha sonraki gelişmeler, felsefe alanındaki eğitim pratiğinin doğurduğu istemler, bu kitabın gerek içerik, gerekse yapı açısından gözden geçirilmesini ve ilerletilmesini gerekli hale getirmiştir. Elinizdeki kitabın ve sözü edilen *Marksçı Felsefenin Temelleri*'nin yazarlarının teorik konumları arasında belli bir süreklilik vardır. Yeni kitabın ilk tasarısı Sovyetler Birliği'ndeki yüksek öğretim kurumlarının felsefe fakültelerinde geniş bir şekilde tartışılmıştır. Tasarı genel olarak olumlu bir yanıt görmüş, bazı bölümlerine ilişkin bir takım eleştirel gözlemler yapılmış ve yazarların daha sonraki çalışmalarında temel olarak aldıkları yaratıcı öneriler ortaya atılmıştır.

Marksçı-Leninci Felsefenin Temelleri, 1971 başında yayınlanmış ve kısa sürede baskısı tükenmiştir. İkinci baskısı hazırlanırken yazarlar Marksçı-Leninci teoriyi yaratıcı bir şekilde daha da zenginleştiren, çağdaş koşullara uygulayan SBKP'nin 24. Kongre belgelerini temel almışlardır. İkinci baskıda bunun yanısıra, okuyucuların dile getirdiği istekler ve düşünceler, basında çıkmış eleştiriler de gözönünde bulundurulmuştur. Kitabın yazarları ilk tasarıyı tartışmaya katılanların ve böylece de onlara büyük bir yardımda bulunanların tümüne, ilişkin önerilerini gönderen ve değerli tavsiyelerde bulunan yoldaşların tümüne teşekkürü borç bilir.

Bu kitabın oluşturulmasındaki bilimsel çalışmadan ve düzenleme işlerinden Felsefe Bilimleri Öğretim Üyesi V. A. Malinin sorumludur. N. I. Sorokovmskaya, V. N. Yermolayera ve T. F. Latinskaya ise kitabın hazırlanmasıyla ilgili bilimsel çalışmalara katılmışlardır.

1. BÖLÜM

FELSEFE, FELSEFENİN KONUSU VE DİĞER BİLİMLER ARASINDAKİ YERİ

Marksçılık-Leninciliк, felsefe, ekonomi-politik ve bilimsel komünizm teorisi gibi üç bütünleyici parçadan oluşan, bütünsel bir teoridir. Bu üç bütünleyici parça arasında ayrılmaz bir iç bağıntı vardır. Marksçılık-Leninciliğin felsefesi olan diyalektik ve tarihsel maddecilik, tüm Marksçı-Leninci öğretinin genel teorik temelini oluşturur.

Marksçılık-Leninciliğin, ona karşı olanlar tarafından bile kabul edilen bütünselliği, bütünlüğü, çürütülemez mantığı ve tutarlığı, diyalektik maddeci dünya görüşünün ve yöntemin birlikte kullanılmasından ileri gelmektedir. Marksçılık-Leninciliği, onun felsefi temelini gözönünde bulundurmadan hakkıyla anlamak olanaksızdır.

Marksçılık-Leninciliğin felsefesi, insanlık tarihinde felsefi düşüncenin gelişiminin vardığı en yüksek aşama ve bu gelişmenin bir sonucudur. Bu felsefe, yüzyıllar süren gelişmesi boyunca insanlığın yarattığı en iyi ve en ilerici ne varsa her şeyi özümleyip korumuştur. Bunun yanısıra diyalektik ve tarihsel maddeciliğin doğuşu felsefede nitelikçe bir sıçramayı, devrimci bir dönüşümü ifade eder. Marks ve Engels'in, devrimci, yeni sınıfın -işçi sınıfının- dünya görüşü olarak oluşturup geliştirdikleri felsefe, burjuvazinin egemenliğini devirme, kapitalizme son verme ve tarihte eşine rastlanmadık, en ilerici, en hakça toplum düzeni olan yeni, komünist toplumu kurma gibi tarihsel görevler üstlenmiş işçi sınıfına, yalnızca dünyanın tamamen bilimsel bir açıklamasını yapmakla kalmaz, aynı zamanda onun dönüştürülmesini sağlayacak teorik aracı da verir.

Bilimsel düşüncenin hızla ilerlediği günümüzde bazı kimseler, felsefenin, bilimsel bilgi alanının özerk bir dalı olup olamayacağını tar-

tışma konusu yapmaktadırlar. Bu kimseler bir zamanlar, İlkçağda, felsefenin bilimler bilimi olduğunu, ancak bilimsel bilginin astronomi, fizik, kimya, biyoloji, tarih, toplumbilim, ahlak felsefesi vb. çeşitli uzmanlık dallarının gitgide felsefeden koparak bağımsız bir şekilde gelişmeye başladıklarını söylemektedirler. Bu kimseler felsefenin, krallığını kızları arasında bölüştürdükten sonra, onlar tarafından bir dilenci gibi sokağa atılan, Sheakespeare'in piyesindeki Kral Lear'in durumuna düştüğünü ileri sürmektedirler. Gelgelelim bu görüşler bilimsel bir felsefe için tamamen geçersizdir. Marksçı-Leninci felsefe, bilimsel düşüncenin geniş alanı içinde, doğa bilimlerinin ve toplumbilimlerinin oluşturduğu sistem içinde haklı olarak özel bir yere sahiptir.

Belli alanlarda uzmanlaşmış hiçbir bilim dalının ele almadığı yaşamsal önem taşıyan bir dizi sorun vardır: Bizi çevreleyen dünyanın esas mahiyeti nedir? Ya da başka bir deyişle, doğa ile tin, madde ile bilinç arasında nasıl bir ilişki vardır? İnsan nedir? Dünyadaki yeri nedir? İnsan dünyanın bilgisini edinip onu dönüştürebilir mi? Eğer dönüştürebilirse bunu nasıl yapacaktır? Bu ve benzeri sorular, düşünen herkesin zihnini kurcalayıp durmaktadır. Çok eskiden beri insanoğlu felsefenin içeriğini oluşturan bu sorulara birer yanıt bulma özlemini taşımıştır.

Felsefe, özgül bir içeriğe ve biçime sahip, kendisine ilkelerinin ve vardığı sonuçların teorik dayanaklarını sağlayan bir dünya görüşüdür. İşte felsefeyi, doğaüstü güçlere inanmaya dayanan ve hayallerle duyguları kullanarak gerçeğe büyülü biçimler veren bilimdışı, dinsel dünya görüşünden ayırdeden de budur.

Felsefi bir dünya görüşü, evrene, doğaya, topluma ve insana ilişkin, son derece genelleştirilmiş teorik görüşlerin oluşturduğu bir sistemdir. Felsefe yaşamın toplumsal, politik, bilimsel, ahlaksal, estetik vb. alanlarında, insanın düşüncelerine ve davranışlarına belli bir yön vermeye çalışır.

Gerçi her insanın, kendisini kuşatan dünyaya ilişkin kendine özgü görüşleri vardır. Ancak bu görüşler, çoğunlukla hiçbir teorik temeli olmayan, birbirine karşıt çeşitli, parça parça fikirlerden öte gitmemektedir. Oysa felsefi bir dünya görüşü, çeşitli fikirlerden, görüşlerden ve anlayışlardan oluşan gelişigüzel bir yığın değil, tersine doğaya topluma, insana ve onun dünyadaki konumuna ilişkin fikirlerin, görüşlerin ve anlayışların oluşturduğu bir sistemdir. Felsefi bir dünya görüşü yalnızca ilkelerini ortaya atıp, insanların onlara inanmalarını sağlamaya çalışmaz. Bu ilkelerin mantıksal açıklamalarını da verir.

Ne var ki, teorik temellere dayalı her dünya görüşünün, bilimsel karakter taşıdığı da ileri sürülemez. Felsefi bir dünya görüşü, mahiyeti itibariyle bilimsel olabileceği gibi, bilimdışı ve hatta bilime karşı bile

olabilir. Yalnızca öne sürdüğü görüşleri ve vardığı sonuçları çağdaş bilimlerin bulgularına dayandıran, bilimsel düşünme yöntemini kullanan ve türlü türlü bilime ters, mistik ve dinsel görüşlere, batıl inançlara yer vermeyen bir felsefi dünya görüşü bilimsel sayılabilir. Burada bilimselliğin, tarihsel koşulların belirlediği göreceli bir karakter taşıdığı unutulmamalıdır. Örneğin 18. yüzyıl Fransız maddecilerinin dünya görüşleri, o dönem için bilimseldi. Çünkü, bu filozofların öğretilerinde tarihsel akış içinde geçerliliğini yitirecek olan yanların yanısıra, çağdaş maddeciliğin miras olarak aldığı geçici olmayan yanlar da bulunmaktaydı. Büyük idealist felsefi sistemlerde de (örneğin, Descartes'ta, Lebnitz'de, Kant'ta, Fichte'de ve Hegel'de) ilişkiler ve bağıntılar doğru bir şekilde kavrandığı ölçüde, bilimsel fikirlere ve önermelere rastlanmaktadır.

Diyalektik ve tarihsel maddecilik, çağdaş bilimin ve pratikte edinilen ileri deneyimlerin başarılarına dayanan, bunların kaydettiği ilerlemeyle birlikte sürekli gelişen ve kendini zenginleştiren bilimsel, felsefi bir dünya görüşüdür.

Marksçı-Leninci felsefenin konusunu, önemini ve neyin onu eski felsefi düşüncelerden ayırdığını daha iyi anlayabilmek için, özel bir bilgi edinme tarzı olarak felsefeyi daha yakından incelememiz gerekmektedir.

1. FELSEFENİN KONUSUNUN NE OLDUĞUNA İLİŞKİN ANLAYIŞLARIN GELİŞMESİ.

Felsefenin konusu, tarihin akışı içinde gerek insanın tinsel yaşamının tüm yanlarının, gerekse bilimin ve bizzat felsefi düşüncenin gelişmesine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde değişmiştir. «Felsefe» sözcüğü ilk kez İlkçağ Yunanistanı'nda kullanılmıştır. Yunanca «Philein» (sevmek) sözcüğünden türemiş olan «Philos» sözcüğü, dost, seven, tutkulu anlamına geliyordu; «Saphia» ise, bilgelik demekti. Felsefe sözcük olarak «bilgeliğe olan tutku» anlamına gelmektedir. Bir rivayete göre, İlkçağ bilgelerinden biri kendisine «bilge» denmesini istemeyerek, ısrarla bir bilge değil, bir bilgelik dostu, yani bir filozof olduğunu belirtmiştir.

Kuşkusuz, bir sözcüğün kökenini açıklamak, o sözcüğün dile getirdiği bilimsel kavramın özünü ortaya koymaya yetmez.

Felsefe İlkçağda Hindistan, Çin ve Mısır uygarlıklarının şafağında doğmuş, klasik biçimine ise ilk kez İlkçağ Yunanistanı'nda kavuşmuştur.

Dünya görüşünün tarih içinde felsefeden hemen önce gelen en es-

ki biçimi din, ya da daha doğru bir deyişle mitolojidir. Mitoloji, kendisini kuşatan doğaya tinsel bir yaşam atfeden ilkel insanın bilincinde doğan, gerçeğin düşsel bir yansısıdır. Dünyanın başlangıcının ve mahiyetinin ne olduğuna ilişkin sorular, düşsel ruhlara ve tanrılara inanmaya dayanan mitolojide önemli bir yer tutmuştu. Felsefe ise, mitoslarla yoğurulmuş olan dinsel-mitolojik bilinçten doğmakla birlikte, onunla savaşmış ve böylelikle dünyanın rasyonel bir açıklamasını sağlamak doğrultusunda yürütülen savaşım içinde gelişip biçimlenmiştir.

Felsefenin doğuşu, tarihsel bakımdan bilimsel bilginin ortaya çıkmasıyla ve buna bağlı olarak teorik araştırmalara gereksinim duyulmasıyla aynı döneme rastlar. Gerçekten felsefe teorik bilginin ilk tarihsel biçimi olup başlangıçta dinsel-mitolojik dünya görüşünün ortaya atmış olduğu sorulara yanıt bulmaya çalışmıştır. Ancak bu sorulara yanıt ararken, dinsel-mitolojik dünya görüşünden farklı bir yol izlemiştir; gerek mantıkla, gerekse pratik deneyimlerle uyum halindeki teorik bir analize dayanmıştır.

Thales, Anaksimenes, Anaksimandros, Parmenides, Herakleitos vb. İlkçağ Yunan filozofları, esas itibariyle doğadaki çeşitli fenomenlerin kökenini anlamaya yönelmişlerdir. Doğa felsefesi (doğayla ilgili felsefi öğreti) felsefi düşüncenin ilk tarihsel biçimidir.

Belli alanlara özgü bilimsel bilgilerin artmasıyla ve düşünürlerin doğanın çeşitli alanlarında egemen olan yasalara ilişkin özgül araştırma yöntemlerini ve kavramlarını geliştirmeleriyle birlikte, o güne dek bölünmemiş bir bütün oluşturan teorik bilgi de farklılaşma sürecine girdi. Matematik, tıp, astronomi vb. bilim dalları felsefeden koparak, ayrı ayrı bilim dalları halinde geldiler. Ancak bu süreç tekyanlı gelişmiyordu. Felsefenin inceleme alanı içine giren sorunların azalmasıyla birlikte, salt felsefi kavramlar da gelişti, derinleşti ve zenginleşti. Çeşitli felsefi teoriler ve okullar ortaya çıkmaya başladı. Örneğin varlığın ya da varolan herşeyin özünü inceleyen ontoloji (varlıkbilim), bilgilerimizin doğuşunu ve gelişmesini inceleyen epistemeoloji, doğru, yani tutarlı ve kanıtlı düşünme tarzlarının bilimi olan mantık, tarih felsefesi, etik, estetik ve daha sonra da felsefenin kendisi, birer felsefe dalı olarak biçimlendiler.

Rönesans döneminde ve özellikle de 17. ve 18. yüzyıllarda, daha önceleri felsefeyle bir bütün oluşturan çeşitli bilim dallarının kendi alanlarında uzmanlaşarak felsefeden kopma süreçleri hızlandı. Mekanik, fizik, kimya, biyoloji, hukuk ve ekonomi-politik giderek bilimsel bilginin bağımsız dalları haline geldiler. Bilimsel bilgi alanında gitgide ilerleyen bu işbölümü, felsefenin hedefinde, bilgi sistemi içindeki yerinde ve belli alanlarda uzmanlaşmış diğer bilimlerle olan ilişkilerinde nitelikçe bir değişmeye yol açtı. Felsefe bundan böyle mekaniğin,

fiziğin, astronominin, kimyanın, biyolojinin, tarihin, hukukun vb. alanına giren özel sorunlarla ilgilenmiyordu. Buna rağmen felsefe, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin çalışmalarının kapsamına giren, ancak onların alanları içinde ve onlara özgü yöntemlerle çözümlenemeyen genel bilimsel sorunlarla ve dünya görüşüne ilişkin sorunlarla uğraşmasını sağlayacak malzemeye hâlâ sahipti.

Tarih bize, felsefe ile belli alanlarda uzmanlaşmış bilim dalları arasındaki karşılıklı ilişkilerin, aşırı karmaşık ve çelişkili bir karakter taşıdığını öğretmektedir. Çünkü matematik ve mekanik dışında kalan bu bilim dalları uzun süre özellikle deneysel araştırmalarla sınırlı kalmışlardı. Bu süre boyunca, bu bilim dallarını ilgilendiren genel teorik sorunlarla felsefe uğraşmıştı. Ancak belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin teorik sorunlarının felsefi açıdan ele alınması, kural olarak olgulara dayanan yeterli malzemenin sağlanamaması yüzünden, soyut ve spekülatif kalmaya mahkûm olmuş ve böylesi bir çalışmanın sonuçları, bilimin yeni bulgularına çoğu kez ters düşmüştü. Felsefe ile çeşitli bilim dalları arasındaki karşıtlık işte buradan doğdu ve bu karşıtlık, bilimle hiç bağdaşmayan dinsel dünya görüşünü haklı çıkarmaya çalışan, dinle bağlantılı felsefi öğretilerde en keskin biçimi aldı.

Bazı filozoflar, doğa bilimini, tarih bilimini, hukuk bilimi vb. dengelemek üzere doğa felsefesi, tarih felsefesi, hukuk felsefesi gibi ansiklopedik felsefi sistemler kurmuşlardı. Bu filozoflar, genellikle felsefenin, deneyim alanının sınırlarının ötesine geçerek «bilimler üstü» bilgi sağlayabileceğini sanmışlardı. Bu yanılsamalar, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerdeki gelişme, fizik sorunlarını ancak fiziğin, kimya sorunlarını ancak kimyanın vb. çözümleyebileceğini kanıtlayınca kendiliğinden ortadan kalktı.

Öte yandan bir takım felsefi öğretilerde, yukarıda anlatılanın tersine, felsefeyi belli alanda uzmanlaşmış, özel bir bilim dalı konumuna indirgeme eğilimi gözlemlenmiştir. Matematik ve mekanik başta olmak üzere, ayrı ayrı bilim dallarında görülen başarılar, bazı filozofları söz konusu bilimlere başarı sağlayan yöntemleri araştırmaya ve bu yöntemlerin felsefede de kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde kafa yormaya yöneltti. Birçok filozofun, örneğin matematikte uygulanan aksiyomatik yöntemi, felsefi sistemlerin kurulmasında da uygulamaya çalıştığı sık sık görülmüştür. Gene aynı şekilde, klasik mekaniğin ilkeleri genelleştirilmiş ve felsefenin bu ilkelerden hareketle, cansız doğadaki fenomenlerin yanısıra, biyolojik ve hatta toplumsal süreçleri bile açıklayabileceğini göstermeye kalkışanlar olmuştur.

Ne var ki, belli alanlarda uzmanlaşmış olan bilimlerin gelişmesi, bilimler tarafından olduğu kadar felsefe tarafından da ele alınması gereken bazı sorunların bulunduğunu ortaya koymuştur. Gerçekten

de, bu gibi sorunlar, ancak bilim ile felsefenin ortak çabalarıyla çözümlenebilirler. Bunların yanısıra yalnızca felsefenin çözümleyebileceği bir takım özgül sorunlar da vardır. Felsefe, bu tür özgül sorunları da ancak, elde mevcut bulunan bilimsel verilerin tümüne ve toplumsal pratikte edinilen ileri deneyimlere dayanarak çözüme kavuşturabilir.

2. FELSEFENİN TEMEL SORUNU

Felsefi öğretiler birbirlerinden ne denli farklı olurlarsa olsunlar, hemen hepsi dolaylı ve dolaysız bir şekilde, teorik çıkış noktası olarak, *bilinç ile varlık ve tinsel olan ile maddi olan arasındaki ilişkinin ne olduğu* sorununu almışlardır. «Her felsefenin, özellikle en yeni felsefenin büyük temel sorunu, düşünce ile varlık arasındaki ilişkinin ne olduğu sorunudur?» (1)

Felsefenin temel sorunu, yaşamımızın temel olgularında yatar. Bir yandan maddi fenomenler, öte yandan, bunlardan farklı olarak, tinsel fenomenler ve bilinç vardır. Düşünce ile varlık ve özne ile nesne arasındaki bu farklılık, insan bilincinin ve davranışının her ediminde kendini gösterir. Her birey içinde bulunduğu ortamdan kendini ayırdeder; kendinin dışındaki herşeyden ayrı bir şey olduğunun farkındadır. Ele alınan fenomen ne olursa olsun, onu her zaman, maddi (nesnel) ya da tinsel(öznel) düzeyde değerlendirmek olanaklıdır. Ancak aralarında belli farklılıklar bulundurmakla birlikte, nesnel olan ile öznel olan arasında belli bir bağıntı vardır. Maddi olanın mı, tinsel olanın mı, ya da nesnel olanın mı yoksa öznel olanın mı dünyada belirleyici olduğunu, bunlardan hangisinin birincil, hangisinin ikincil olduğunu düşündüğümüz anda, bu bağıntı kendisini açık bir şekilde belli eder.

Marks'tan önceki düşünürler arasında, felsefenin temel sorununun anlamını ve önemini doğruya en yakın bir şekilde kavrayan düşünür, Alman maddeci filozofu Ludwig Feuerbach (1804-1872) olmuştur. Feuerbach, dünyanın doğaüstü, tinsel bir güç, bir Tanrı tarafından yaratıldığı fikrini benimseyen dinsel öğretiyi eleştirerek, bunun tam tersini, yani tinsel olanın maddi olandan kaynaklandığı görüşünü ileri sürmüştür. Ancak ilk kez Engels felsefenin temel sorununu toplumsal-tarihsel pratiğin rolünü de gözönünde bulundurarak bilimsel bir şekilde formüle etmiştir.

Tinsel olan ile maddi olan arasında, bilinç ile nesnel dünya ara-

(1) K.Marks - F.Engels, *Seçme Yapıtlar* (İngilizce Basımı), Moskova, 1973, c.3, s.345

sında ne gibi bir ilişki vardır? Engels şunları yazmaktadır: «Bu soruya şu ya da bu yanıtı vermelerine göre filozoflar iki büyük kampa ayrılmaktaydılar. Tin'in doğaya göre önce geldiğini ileri sürenler, böylece de, sonuç olarak, dünyanın şu ya da bu şekilde yaratıldığını kabul edenler... idealizmin kampını oluşturmaktaydılar. Doğayı birincil öğe sayan diğerleri ise, maddeciliğin çeşitli okullarına mensuptular.» (2)

Tüm bu değişik felsefe okulları ve akımları, sonuç olarak ya *maddeciliğe* ya da *idealizme* bağlıdırlar. Bundan ötürü, tinsel olan ile maddi olan arasındaki ilişki sorunu, *felsefenin temel sorunudur.*

Felsefenin hangi sorununu ele alırsak alalım (evren sonlu mu, yoksa sonsuz mudur? Nesnelerin, fenomenlerin, süreçlerin tabi oldukları yasal düzenlilikler nelerdir? Bilginin kaynağı nedir? Doğrunun, hakikatin ölçütü nedir?), bu soruna yaklaşımımız, felsefenin temel sorununa nasıl bir yanıt verdiğimize bağlı olacaktır. Dünya ezelden beri mi vardır, yoksa zaman içinde belli bir başlangıca mı sahiptir? Dünya mekân bakımından sınırlı mıdır, yoksa sınırsız mıdır? Hakikat belli bir nesnenin tam, güvenilir, eksiksiz bir yansısı mıdır, yoksa bir varsayımdan öteye gidemez mi, öznel bir inanç mıdır? İşte, filozofların, tinsel olanı mı yoksa maddi olanı mı birincil saymalarına göre, bu sorulara verdikleri yanıtlar da değişecektir.

Fenomenler arasındaki bağlantıları yöneten yasaların varlığı ve karakteri sorununun çözümü de, madde ya da bilinçten hangisine öncelik tanındığına, hangisinin diğerinin belirleyicisi sayıldığına bağlıdır. Maddeciler, dünyanın (evrenin) insan bilincinden bağımsız bir şekilde varolduğunu kabul ederler. Eğer bu böyleyse çeşitli fenomenler arasındaki bağlantılar, insanlar tarafından kurulmuş olmayıp, nesnel olarak, yani insan bilincinden bağımsız olarak vardırlar. Bu nedenle, maddeciler, evrendeki tüm fenomenlerin ve süreçlerin nesnel yasalarca yönetildiğini kabul ederler. İdealistlere gelince, onlar bu soruna bambaşka bir çözüm getirmeye çalışırlar. Bazıları dünyayı (evreni) ve onun yasal düzenliliklere tabi fenomenlerini doğaüstü, evrensel bir ruhun nesneleşmesi ve ete kemiğe bürünmesi sayarlar. Gene bilincin maddeden önce geldiğini kabul eden başka idealist düşünürler, insanın doğrudan doğruya kendi bilincinin doğurduğu fenomenlerle uğraşmak durumunda olduğunu ileri sürerek, bilincin dışında, ondan bağımsız nesnel bir gerçeğin bulunamayacağını söylerler. Bu düşünürler, nesnel bir dünyanın varlığını yadsıdıkları ve nesneleri, duyumları ile fikirlerin bir birleşmesi olarak gördükleri için, fenomenlerin, nesnel ve yasal düzenliliklere tabi mahiyetini de yadsırlar. On-

(2) Age, s.346

lara göre doğa ve toplum yasaları, fenomenlerin ve süreçlerin bilim tarafından ortaya çıkarılan nedenleri, fenomenlerin bilincimizde oluşturduğu bir «model»den başka birşeyi ifade etmez.

Felsefenin temel sorununa verdiğimiz yanıta bağlı olarak, insan ile gerçek arasındaki ilişkiye, tarih olaylarının ahlâk ilkelerinin vb. kavranışına ilişkin belli bir takım toplumsal sonuçlar çıkarmamız gerekecektir. Eğer idealistler gibi bilince ve tine birincil ve belirleyici öğe gözüyle bakıyorsak, sınıflı toplumlarda emekçi halk kesimlerinde büyük acılara yol açan baskı, yoksulluk, savaş vb. toplumsal kötülüklerin kaynağını, insanların maddi yaşamının karakterinde, toplumun ekonomik sisteminde ve sınıfsal yapısında değil, insanların bilinçlerinde, yanılgılarında ve günahkârlıklarında aramak durumunda kalırız. Böyle bir inanç ise, toplumsal yaşamın geçirdiği değişimlerin ana doğrultusunu belirlemeye fırsat vermez.

Günümüz burjuva filozofları, felsefenin temel sorunu diye bir sorunun varolmadığını, bu sorunun hayali, uydurma bir sorun olduğunu sık sık kanıtlamaya kalkışmaktadırlar. Bunlardan bazıları, tinsel olan ile maddi olan arasındaki kesin ayrımın yalnızca sözcükler düzeyinde kalmasa bile tamamen göreceli olduğu görüşündedir. Nitekim, İngiliz düşünürü B. Russel'a göre (1872-1970), «madde» ve «tin» sözcükleriyle ifade edilen şeylerin gerçekten varolup, varolmadıkları hiçte açık değildir. Russel'ın görüşüne göre, tinsel olan ile maddi olan yalnızca mantıksal birer kalıptır. Ne var ki burjuva filozoflarının felsefenin temel sorununu gölgeleme çabaları boşa gitmektedir; çünkü düşünme ile düşünülen konu (örneğin fiziksel bir süreç) arasındaki farklılığı da, duyum ile duyumlanan nesne, yani görülen, işitilen vb. nesne arasındaki farklılığı da görmemezlikten gelmek olanaksızdır. Bir nesne hakkında edinilmiş tasarım ile, o nesnenin bu tasarım dışında varolan kendisi tamamen başka başka şeylerdir. Maddi olan ile tinsel olan arasındaki, nesnel ile öznel arasındaki bu fark, felsefenin temel sorunu sayesinde yerli yerine oturmaktadır.

Bazı filozoflar, felsefenin temel sorununun insan ve tüm sorunlarıyla birlikte bizzat insan yaşamı olduğunu kanıtlamaya uğraşırlar. İnsanın toplumsal yaşam sorunlarının felsefede, özellikle Marksçı felsefede merkezi bir yer işgal ettiğini hiç kimse yadsıyamaz. Ancak bu sorunlar maddeci açıdan da, idealist açıdan da ele alınabilir. İşte bu nedenle felsefenin temel sorunu, felsefi araştırmanın yönünü teorik düzeyde belirleyen, onun hareket noktasını ve yönlendirici ilkelerini ortaya koyan sorundur. Marksçılığın klasikleri, tin ile madde arasındaki ilişki sorununu, işte bu anlamda, felsefenin temel sorunu olarak tanımlamışlardır.

Felsefenin temel sorununun iki yanı vardır. Birincisi *dünyanın özünün, mahiyetinin ne olduğu sorunu,* ikincisiyse *dünyanın bilinebilir olup olmadığı sorunu*'dur.

Önce felsefenin temel sorununun birinci yanını ele alalım. Daha yukarıda gördüğümüz gibi, *idealizm,* maddi olanın tinsel olanın bir ürünü olduğu varsayımından yola çıkarken *maddecilik* bunun aksine tinsel olanın maddi olanın bir ürünü olduğu varsayımından hareket eder. Bu görüşlerin her ikisi de *monist* karakterdedir, yani belli bir ilkeden yola çıkarlar. Birinci durumda tinsel olan, ikinci durumda ise maddi olan birincil ve belirleyici kabul edilmektedir. Bunların yanısıra, her iki ilkeden birlikte yola çıkan bir takım felsefi teoriler de vardır. Bu teoriler, maddi olanın tinsel olana ya da tinsel olanın maddi olana bağlı olmadığını ileri sürerler. Böylesi felsefi teorilere düalist teoriler adı verilir. Son tahlilde, bu teoriler çoğunlukla idealizme yaklaşırlar. Diğer bazı filozoflar da idealizmin önerilerini maddeciliğinkilerle bağdaştırmaya ya da tersine, maddeciliğin önerilerini idealizminkilerle uyumlu kılmaya çalışırlar. Böylesi felsefi fikirlerse eklektizm olarak bilinir.

Maddecilik ve idealizm uzun bir gelişme yolunu katetmişler ve her biri çeşitli felsefi yaklaşımlar ortaya koymuşlardır.

Maddeciliğin tarihteki ilk biçimi, köleci toplumun maddeci felsefesiydi. Bu, ilk anlatımını ilkçağ Hint felsefesinde (*Çarvak*'ların felsefe okullarında), en gelişmiş biçiminiyse ilkçağ Yunanistan'da Demokritos'un (Z. Ö. 460-370) ve Epiküros'un (Z. Ö. 341-270) atomistik öğretilerinde bulan, kendiliğinden, çocuksu bir maddecilikti. «Demokritos'un öğretisi», Lenin'in belirttiği gibi «Platon'un idealist öğretisine» karşıt durumdaydı.

Kapitalist toplumun ortaya çıkış döneminde burjuvazi, feodal toplumun dinsel-idealist dünya görüşünün karşısında, kendi maddeci dünya görüşü, İngiliz filozofları Bacon'un (1516-1626) ve Hobbes'un (1588-1679), Hollandalı filozof Spinoza'nın (1632-1677) ve 18. yüzyıl Fransız maddecilerinden La Mettrie'nin (1709-1751), Holbach'ın (1723-1789), Helvetius'un (1715-1771) ve Diderot'nun (1713-1784) eserlerinde en canlı anlatımını bulmuştur. Maddeciliğin bu biçimi, 19. yüzyılda da Ludwig Feurebach'ın eserlerinde geliştirilmiştir.

19. yüzyıl Rusya'sı devrimci demokratlarından Herzen (1812-1870), Belinski (1811-1848), Çernişevski (1828-1889) ve Dobroliyubov (1836-1861) yine maddeciliğin önemli temsilcileriydiler.

Çağdaş maddeciliğin en gelişmiş biçimi, diyalektik ve tarihsel maddeciliktir.

İdealizmin türleri arasında önce Platon'un, Hegel'in (1770-1831) ve diğer filozofların *nesnel-idealizmi*'ne değinmek gerekir. Nesnel idealizme göre, tinsel olan, bütün maddi süreçleri belirlediği varsayılan bir çeşit «evrensel akıl», «evrensel irade» ya da «bilinçdışı evrensel ruh» olarak, insan bilincinin dışında, insan bilincinden ve maddeden bağımsız olarak ya da zaman bakımından maddeden önce vardır.

Berkeley'in (1685-1753), Mach'ın (1838-1916), Avenarius'un (1843-1896) ve diğerlerinin temsil ettiği *öznel-idealizm* ise, nesnel-idealizmden farklı olarak, gördüğümüz, dokunduğumuz, kokladığımız nesnelerin, algılarımızın dışında varolmayıp, duyumlarımızın ve tasarılarımızın birer karmaşasından ibaret olduğunu ileri sürer. Bu ilkeyi sonuna kadar ısrarla savunduğu takdirde öznel idealistin anlamsız, saçma bir sonuca varacağını görmek hiç de zor değildir. Diğer insanlar da dahil olmak üzere herşey duyumlardan, algılardan ibaretse, buradan yalnız ca kendimin varolduğu sonucunu çıkarabilirim. Bu öznel idealist anlayışa *solipsizm* adı verilir. Elbetteki öznel idealistler, kendilerini solipsizme götürecek sonuçlara varmaktan her zaman kaçınırlar; böylece de hareket noktası olarak kabul ettikleri önerinin, tutarsızlığını kanıtlamış olurlar. Örneğin öznel-idealist Berkeley, varolmanın algılanmış olmak demek olduğunu iddia etmiş, bununla birlikte duyumlarımızın sınırları ötesinde Tanrının varolduğunu ve duyumlarımızın, Tanrının iradesini bize ulaştırmaya yarayan birer işaretten öte bir şey olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır.

Bilimlerin gelişmesi, dünyanın birincil olarak doğa-üstü, tinsel bir temele dayandığı şeklindeki idealist inancı yıktı. Bilimsel bilgiden yola çıkan tüm maddeciler, tinsel olan'ı maddi olan'ın bir ürünü sayarlar. Ancak Marksçılık, felsefenin temel sorununa getirdiği çözümle, bu doğru maddeci dünya görüşünü geliştirmekle kalmaz, diyalektik karakteriyle de onlardan ayrılır. Marksçılığa göre, tinsel olan, maddenin gelişmesinin bir ürünüdür; yüksek düzeyde organlaşmış maddenin (beynin) bir özelliğidir. Tinsel olan, her zaman her yerde varolmayıp, ancak maddenin belli bir gelişme aşamasında ortaya çıkar ve tarihsel süreç içinde de değişikliğe uğrar.

Felsefenin temel sorununun ikinci yanı, daha önce de söylediğimiz gibi, dünyanın bilinebilir olup olmadığı sorunudur.

Felsefi maddeciliğin tutarlı ve bilinçli bütün sözcüleri, dünyanın bilinebilir olduğu ilkesini savunurlar ve bu ilkeyi bilimsel temellere oturtmaya çalışırlar. Onlar, edindiğimiz bilgileri, kavramları ve fikirleri, nesnel gerçeğin birer yansısı sayarlar. Ancak doğa bilimleriyle uğraşan ve tutarlı bir felsefi tavrı bulunmayan bazı maddeciler, güvenilir nesnel bilgiler elde etmenin olanaklı olduğunu yadsımak eği-

limindedirler. Bu felsefi tavra agnostisizm (bilinmezcilik) adı verilir. (3)

İdealizme gelince, onun bazı temsilcileri, (örneğin bilgiyi nesnel gerçeğin bir yansısı değil de, «Evrensel Ruh»un kendi bilgisini edinmesi olarak gören nesnel-idealist Hegel gibileri) dünyanın bilinebilir olduğu görüşündedirler. Diğer bazı idealistler ise, (örneğin Berkeley, Mach, Avenarius vb. öznel-idealistler) bilgi edinirken yalnızca duyumlarla ve algılarla sınırlı kalındığını, bunların dışında bir gerçek bulunmadığını ve bilgi edinen öznenen (insanın) kendi sınırlarını aşamayacağını ileri sürmekteydiler. Lenin, agnostisizmi savunanların, maddecilik ile idealizm arasında bir yer tutmaya çalıştıklarını, fakat sürekli olarak, dış dünyanın varlığını ve insanın fikirlerinin ve kavramlarının nesnel birer içeriğe sahip olduğunu idealistçe yadsımaya eğilimli olduklarını belirtmişti. Çağdaş idealizmin belirgin bir özelliği temsilcilerinin, klasik idealistlerden farklı olarak, çoğunlukla agnostisizmden yana olmalarıdır.

Felsefenin temel sorununun anlamını ve önemini bir kez kavradıktan sonra, binlerce yıl boyunca birbirinin yerini almış olan felsefi öğretilerin, akımların ve okulların olanca çeşitliliği arasında yolumuzu seçebilecek duruma gelmiş oluruz. Felsefede başlıca iki doğrultu vardır: Maddecilik ve idealizm. Demek ki, her felsefi öğreti, ne denli değişik özellikler gösterirse göstersin, içeriği bakımından son tahlilde ya maddecidir ya da idealist.

Maddecilik ile idealizm arasındaki savaşım, bilim ile din arasındaki savaşımla yakından bağıntılıdır. Maddecilik, ilkeleri yönünden dine ve idealizme açıkça karşı çıktığı için, Tanrıya ve diğer doğa-üstü güçlere inanmayı reddeder; maddecilik ve ateizm birbirinden ayrılmaz.

İdealizm ise, dine sıkı sıkıya bağlıdır; idealizm, dinin teori alanında dolaylı ya da dolaysız bir şekilde dile gelerek, boyut kazanmasıdır. Duyumlarla kavranmış nesneleri genellikle insanın duyumlarından ibaret gören öznel-idealizm, bununla birlikte çoğunlukla, duyumüstü, doğa-üstü bir başlangıç nedenini, yani Tanrının varlığını kabul eder. Öte yandan, nesnel idealistlerin ileri sürdükleri «Evrensel Akıl», «Evrensel Ruh» kavramları da aslında Tanrının felsefi takma adlarından başka bir şey değillerdir. Gene de, idealizmi dinle bir tutmak yan-

(3) Yunancada «a» olumsuzluk ekini, «gnosis» ise bilmeyi ifade eder. Agnostisizm geçmişte maddeciliğin «utangaç» bir biçimi olarak ortaya çıkmıştı. Örneğin 19. yüzyılın bazı doğa bilimcileri (örneğin İngiltere'de Huxley - 1825-1885- vd) burjuva önyargılarının baskısı altında, maddeci olduklarını açıkça itiraf etmekten çekinerek, agnostisizm savunucuları adını almışlardı.

lış olur. Çünkü idealizm, bilginin çelişkili gelişme süreci içinde biçimlenen yanlış teorik görüşlerin oluşturduğu bir sistemdir.

İdealist felsefenin kökleri, bir yandan toplumsal yapıya, bir yandan da bilgi teorisi alanına uzanır.

İdealizm, bilgi edinme faaliyetine tekyanlı olarak yaklaşır; çokyanlı, karmaşık ve kendi içinde çelişkili bilgi edinme sürecinin tek bir yanını abartır, hatta onu mutlaklaştırır. Marksçılık, idealizmin bilgi teorisi alanındaki köklerini gösterirken, onun bir saçmalık değil, gerçeğin ters bir yansısı olduğunu, bilgi edinme sürecinin bazı özellikleriyle ve çelişkileriyle bağıntılı bulunduğunu vurgular.

İdealist felsefe, Lenin'in deyimiyle, verimsiz bir çiçektir; insanın verimli, güçlü, gerçekten alabildiğine güçlü bilgi edinme yetisinin yaşam ağacında açan verimsiz bir çiçek... Lenin, bilgi edinme sürecini helezoni (spiral) bir hareketle karşılaştırır. Eğer bu helezonun herhangi bir parçası tekyanlı ve öznel bir yaklaşımla ele alınacak olursa, o zaman bilgi edinmenin ana doğrultusundan saparak, hakikatin çarpıtılmasına doğru giden düz bir çizgi ortaya çıkar.

Bilgi edinme faaliyeti sırasında karşılaşılan çelişkiler çok değişik biçimler almaktadır. Öyle ki, düşünme (kavramlar) ile gerçeğin duyumlanması (duyumlar) arasında, teori ile pratik arasında vb., çelişkiler söz konusu olabilmektedir. İdealizmin bilgi teorisi alanındaki kökleri, bilgi edinme faliyetinin tek bir yanının ya da belirli bir önerinin geçerliliğini ve doğruluğunu yitirecek bir yanılgıya dönüşecek ölçüde abartılması, ya da mutlaklaştırılması gerçeğinde yatar. İşte bazı idealistler, düşünmenin aktif karakterini vurgularken, düşünmenin maddeden bağımsız, yaratıcı bir güç olduğu sonucuna buradan varırlar. Öznel-idealistler, nesnelerin özelliklerini, duyularımızla algılayarak öğrendiğimizi söyleyerek buradan, bizim olsa olsa duyumlarımızı tanıyabileceğimiz ve bilgimizin bu duyumlardan ibaret olduğu sonucunu çıkarırlar. Lenin'in yazdığı gibi: «Felsefi idealizm, *ancak* kaba, basit, metafizik maddeciliğin açısından bakıldığında anlamsızdır. Buna karşı felsefi idealizm, *diyalektik maddeci* bakış açısına göre, bilginin özelliklerinden, yanlarından, sınırlarından bir tanesinin --maddeden, doğadan *kopuk* tanrılaştırılmış-- bir mutlak haline getirildiği, *tekyanlı,* abartılmış, aşırılığa kaçar şekilde geliştirilmesidir.»

İdealizmin doğabilmesi için, yeni bilgi edinme faaliyeti sırasında düşülen tek tek bazı hataların felsefi bir sistem oluşturması için, pek özel bazı koşulların varlığı gereklidir. Bilgi edinme faaliyeti sırasında düşülen hatalar, bazı sınıfların ve toplumsal grupların istekleri doğrultusunda olunca ve o isteklerin desteğine kavuşunca, bu koşullar

(4) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.363

da tamamlanmış olur. İdealizmin oluşması için şu toplumsal koşullar gereklidir: Zihinsel çalışma ile bedensel çalışmanın birbirinden ayrılması, sınıfların, özel mülkiyetin, insanın insan tarafından sömürülmesinin ortaya çıkması ve gelişmesi... Zihinsel çalışma, bedensel çalışmadan ayrıldıktan sonra, nispeten özel bir karakter kazanır ve mülk sahibi sömürücü sınıfların bir imtiyazı haline gelir. Sömürücü sınıfların bedensel çalışmayı hor gören ideologları, toplumun ayakta durmasında ve gelişmesinde zihinsel faaliyetin belirleyici etken olduğunu düşünmekle yanılgıya düşmüşlerdir.

Gerici toplumsal sınıflar, hakikatin bilgisinin edinilmesine hevesli değillerdir. Bu yüzden, bilgi edinme süreci sırasında idealist yaklaşımla düşülen tek tek hatalar, çoğu kez birbiriyle kaynaşıp, belirli inanç sistemleri haline gelmektedir. Lenin şöyle yazıyordu: «İnsanın bilgi edinme faaliyeti, düz bir çizgi değil, bir çemberler dizisini, bir helezonu pek andıran bir eğri izler. Bu eğrinin herhangi bir kesimi, bölümü, parçacığı, tekyanlı olarak ele alındığında bağımsız, eksiksiz, düz bir çizgi haline dönüşebilir ve bu düz çizgi -eğer ağaçlara bakıp, orman gözden kaçırılacak olursa- sonu bir bataklığa, bilginin egemen sınıfların sınıf çıkarlarıyla saplanıp kaldığı ruhban obskürantizmine doğru yol alır.» (5)

Lenin, idealizmi ruhban obskürantizmi olarak tanımlamakla birlikte, yine de idealizmi dinle bir tutmanın sığ bir basitleştirme olduğuna dikkati çekmiştir. «Felsefi idealizm, dine yaklaşma yoludur; felsefi idealizm bu yolda, alabildiğine karmaşık (diyalektik) insan *bilgi*'sinin *nüanslarından biri aracılığıyla* yol alır.» (6)

Felsefe ve din, toplumsal bilincin farklı iki biçimidirler. Din, kanıtlamalarını körükörüne inanç üzerinde temellendirirken, felsefe akla yönelir ve önerilerini mantık yoluyla kanıtlamaya çalışır.

3. DİYALEKTİK VE METAFİZİK

Felsefenin ilk ve temel sorunu, düşünce ile varlık arasındaki ilişki sorunu ise, en önemli ikinci sorunu da şudur: Dünya evrensel bir bağlamlılık içinde sürekli bir değişme ve gelişme halinde mi, yoksa, iç çelişkilerin ve derin nitelik değişmelerinin söz konusu olmadığı bir yinelenme hareketi içinde, değişmezlik halinde mi bulunmaktadır? Buradan, felsefe tarihinin yalnızca maddecilik ile idealizm arasındaki bir savaşım değil, bunun yanısıra diyalektik ile metafizik arasındaki bir savaşım da olduğu ortaya çıkar.

---

(5) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.363

(6) Aynı yerde

Diyalektik (7), bir yandan nesneleri, onların niteliklerini ve ilişkilerini, öbür yandan nesnelerin zihindeki yansıları olan kavramları, karşılıklı-bağıntı ve hareket halinde, yani ortaya çıkmalarını, çelişkilerle gelişmelerini ve ortadan kaybolmalarını işleyerek ele alır. Diyalektiğin bilinmemesi, Marks-öncesi maddeciliğin çoğundaki ciddi bir eksiklikti. Bu durum, tutarlı maddeci bir dünya ve özellikle toplum görüşünün geliştirilmesini güçleştiriyordu. Marks-öncesi maddeciler, doğanın idealist açıdan yorumlanmasına kesinlikle karşı olmalarına rağmen, toplumsal fenomenleri kavrayışlarında, idealist konumlardan kendilerini kurtaramamışlardır.

Lenin'in dediği gibi, Marks ve Engels maddeci diyalektiği oluşturup, onu felsefenin, ekonomi-politiğin ve tarih biliminin yapısını baştan başa değiştirmekte ve işçi sınıfının politikasını ve taktiğini saptamakta kullandıkları için, devrimci düşünce tarihinde büyük bir atılım yapmışlardır. Lenin, diyalektiği, gelişmeyi en eksiksiz, en derin ve tekyanlılıktan kurtulmuş şekilde inceleyen ve sürekli bir hareket halindeki maddenin bir yansısı olan insan bilgisinin göreceliliğini ortaya koyan bir öğreti olarak değerlendirmiştir.

Diyalektiğin bilinçli bir şekilde uygulanması, kavramları doğru olarak kullanmamızı ve fenomenlerin birbirleriyle karşılıklı bağıntıları, çelişkililiklerini, değişebilirliklerini ve bir karşıttan ötekine geçme olanağını dikkate almamızı sağlar. Yalnızca doğanın, toplumsal yaşamın ve bilincin fenomenlerinin analizine diyalektik maddeci bir yaklaşım, bunların tabi oldukları yasaları ve gelişmelerini sağlayan itici güçleri açığa çıkararak, geleceğin önceden kestirilmesini ve onun insan tasarılarına uygun olarak biçimlendirilmesini sağlayacak etkili araçların bulunmasını olanaklı kılar. Bu bilimsel, diyalektik bilgi edinme yöntemi devrimci bir yöntemdir; çünkü herşeyin değiştiğinin ve geliştiğinin kabul edilmesi, çağını artık doldurmuş olan ve ilerlemeye köstek olan herşeyin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Burjuva ideologlarının Marksçı-Leninci diyalektikten nefret etmelerinin nedeni budur.

Diyalektik bilgi edinme yöntemine taban tabana zıt olan yöntem, *metafizik* yöntem (8) adını taşır.

---

(7) «Diyalektik» sözcüğü eski Yunancada, tartışma ya da kanıt anlamınagelen *dialektikos* sözcüğünden türemiştir. İlkçağ'da diyalektik, kanıtlar ve tartışılan kimsenin düşüncesindeki çelişikliğin ortaya konması yoluyla doğrunun anlaşılabileceği anlamına gelirdi.

(8) «Metafizik» sözcüğü de Yunanca kökenli bir sözcüktür. «Fiziğin ötesine uzanan» anlamına gelir. «*Meta-ta-phsika*» ifadesinden türemiştir. Marks-öncesi ve çağdaş burjuva felsefe yazınında metafizik sözcüğü, düşünürlerin salt spekülasyon yoluyla, nesnelerin değişmez ve ebedi olduğu ileri sürülen özüne girmeye çalıştıkları, özel felsefe

Metafizikçiler, nesneleri ve fenomenleri birbirlerinden kopuk olarak, tek tek ele alırlar. Onlara göre nesneler ve fenomenler esas itibariyle, değişmezdirler ve iç çelişki barındırmazlar. Metafizikçi, bir fenomenin ya da nesnenin yalnızca göreceli istikrarını ve kesinliğini görür, fakat bunların değişme ve gelişme yeteneğine kulak asmaz. Metafizik düşünme tarzı, gelişmenin kaynağı ve itici gücü olan iç çelişkilerin yadsınmasında ifade bulur.

Marks-öncesi felsefede, maddecilik henüz emekleme dönemindeyken -örneğin İlkçağ Yunanistanı'nda- maddecilik ile diyalektik arasında organik bir bağ vardı; fakat sonraları, özellikle yeniçağda çeşitli etkenlerin etkisi altında ve özellikle de doğa bilimlerinin sınırlılığı yüzünden maddecilik metafizik bir karakter kazandı. Şu var ki, diyalektik yalnızca maddeciler tarafından değil, onların dışında idealizmin bazı önde gelen temsilcileri (örneğin Hegel) tarafından da geliştirilmiştir.

Diyalektiğin tarihinde şu temel aşamaları gözlemleyebiliriz: İlkçağ düşünürlerinin çocuksu, kendiliğinden diyalektikleri, Rönesans çağı maddecilerinin -Giordano Bruno (1548-1600) ve diğerlerinin- diyalektiği, klasik Alman felsefesinin -Kant (1724-1804), Fichte (1762-1814), Schelling (1775-1854) ve Hegel- idealist diyalektikleri, sonra 19. yüzyıl devrimci demokratlarının -Belinski, Çernişevski ve diğerlerinin- diyalektiği ve çağdaş diyalektiğin en üst biçimi olarak Marksçı-Leninci diyalektik. Maddecilik ile diyalektiğin bütünlüğü bilimsel özünü ve tutarlı ifadesini Marksçılığın felsefesinde bulmuştur.

4. MARKSÇI-LENİNCİ FELSEFENİN KONUSU VE DİĞER BİLİMLERLE İLİŞKİSİ

Diyalektik maddecilik, çağdaş bilimin ve ilerici toplumsal pratiğin sağlam temeline dayanır. Burjuva felsefesinin temsilcileri, felsefenin bir bilim olamayacağını, ayrıca mahiyetinden ötürü olmaması da gerektiğini öne sürerek, çoğu kez felsefe ile bilim arasında kesin bir ayırım yaparlar. İngiliz düşünürü Bertrand Russel şöyle diyor: «Felsefe sözcüğünden benim anladığım şey, onun teoloji ile bilim arasında yer alan bir şey olduğudur. Felsefe bir yandan teoloji gibi, bugüne kadar kendilerine ilişkin kesin bir bilgi edinilemeyen nesnelerle ilgili spekülasyonlardan oluşurken, diğer yandan da bilim gibi, geleneklerin ve

---

adına verilen bir addır. Marksçılık-Leninciliğin klasikleri, «metafizik» sözcüğüyle, felsefenin özel bir dalını ya da dünyanın spekülasyon yoluyla kavranmasını değil, düşünmede ve bilgi edinmede diyalektiğe karşıt olan yöntemi kastederler. Günümüzde Marksçı felsefede «metafizik» deyimi işte bu anlamda kullanılır.

vahiylerin otoritesine değil, insan mantığına dayanmaktadır. O halde tüm kesin bilgiler bilim alanına, kesin bilgileri aşan sorunlarla ilgili tüm dogmalar ise, teoloji alanına girer. Ancak teoloji ile bilim arasında, her ikisinin de saldırılarına açık duran bomboş bir alan daha vardır ki, işte bu boş alan felsefedir.» (9) Bu tanımlama, dinle sıkı sıkıya bağıntılı bulunan çağdaş idealist felsefeye tamamen uymaktadır. Ancak böyle bir felsefenin yanısıra, bir de diyalektik vetarihsel maddeciliğin bilimsel bakımdan tutarlı felsefesi vardır. Marksçı felsefe, Engels'in deyimiyle: «Apayrı bir bilimler bilimi içinde değil, pozitif bilimlerde kendine bir yer bulmak ve işlerlik kazanmak zorunda olan bir dünya görüşüdür.» (10)

Felsefe de, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin araştırdığı dünyayı araştırır. Ne var ki, gerçeğin yalnız belli bir alanını araştıran böylesi bilimlerden farklı olarak, felsefe daha genel ilişkilerle ve bağıntılarla uğraşır. Toplum bilimlerinin ve doğa bilimlerinin gelişmesi, felsefeyi özgül yasalarla uğraşmaktan kurtarmışsa da, bu gelişme, felsefenin oldum olası, ilgilendiği dünya görüşünün temel sorunlarını çözme zorunluğunu ortadan kaldırmamıştır. Lenin: «Maddenin yapısına ilişkin her hangi bir teorinin, bilgi teorisinin bir kategorisiyle karıştırılması(na), maddenin yeni bulunan görünümlerinin (örneğin elektronların) yeni özellikleri sorununun, bilgi teorisinin eski sorunuyla, bilgimizin kaynakları sorunuyla, nesnel doğruluğun varlığı vb. sorunlarla karıştırılması(na)...» (11) kesinlikle karşı çıkmıştır. Lenin, «maddenin varlığının, duyumlarımızın nesnel kaynağı olarak kabul edilip edilmemesi sorunu, fiziksel ya da kimyasal bir sorun olmayıp, bilgi teorisiyle ilgili bir sorundur» (12) diye düşüncesini açıklar, Felsefeyle, bilgi teorisiyle ilgili sorunlar içinde şöylesi sorunlar yer alır: Bilinç ile madde arasındaki ilişki nedir? Bunlardan hangisi birincil, hangisi ikincildir? Algılarımız, tasarılarımız ve bilimcimizdeki kavramlar nesnel dünyanın birer yansısı mıdır? Hangi koşullar altında bu yansı hakikati ifade eder? Hakikatin (doğruluğun) ölçütü nedir? Madde nedir? Maddenin varoluş biçimleri nelerdir vb.?

Her bilim, evrendeki gelişme yasalarının -örneğin, mekanikte, fizikte, kimyada, biyolojide, ekonomide vb. olduğu gibi- nitelik bakımından belirli bir sistemini araştırır. Ama belli bir alanda uzmanlaşmış

---

(9) Bertrand Russel, *History of Western Philosophy and Its Connections with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day* (Batı Felsefesinin ve onun ilkçağlardan günümüze değin Politik ve Toplumsal koşullarla ilişkilerinin Tarihi) Londra 1948, s.10

(10) F.Engels, *Anti-Dühring*, Moskova, 1969, s.166

(11) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.129

(12) Age, s.271

hiçbir bilim dalı, doğadaki fenomenlerde, toplumun gelişmesinde ve insanın düşüncesinde geçerli olan ortak yasaları incelemez. Bu genel yasalar felsefi bilginin konusunu oluşturur. Engels, maddeci diyalektiğin konusunu tanımlarken, onun *doğadaki, insan toplumlarındaki ve düşünmedeki hareketin ve gelişmenin en genel yasalarını* kapsadığını belirtmiştir. Bu yasaların incelenmesi, Marksçı felsefi dünya görüşünün asıl özünü oluşturur ve dünyanın bilimsel olarak öğrenilmesine yarayan genel bir yöntem sağlar.

Başka bir deyimle, varolan herşeyin en genel gelişme yasalarını inceleyen madeci diyalektik, aynı zamanda belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin her birinde, söz konusu bilime özgü bir biçime bürünebilen genel bir araştırma yöntemidir. Her bilim, bazı genel kavramlardan (kategorilerden) yararlanır; örneğin «nedensellik», «zorunluk», «yasa», «biçim», «içerik» vb. böylesi kavramlardır. Belli alanlarda uzmanlaşmış bilimler, bu kategorilerin çok yanlı olarak ele alınmasına ve geliştirilmesine elbette olanak tanımaz. Örneğin kimya, yalnızca kimyasal süreçlerin yasalarını, biyoloji yaşamda geçerli yasaları vb. araştırır. Yalnızca felsefe --son derece çeşitli niteliklerinin tümüyle, fenomenler arasındaki genel bağıntıyı, evrenselliğin biçimini dile getiren-- yasa'yı araştırır.

Belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerde, içeriğini söz konusu araştırma alanının sınırladığı bir takım kavramlarla karşılaşırız. Örneğin ekonomi-politikte, «mal», «para», «sermaye» böylesi temel kavramlar dır. Felsefi kategoriler ise, tek tek bilimlerdeki kategorilerden farklı olarak, her bilim dalında uygulanabilen en genel kategorilerdir. İster doğa bilimci, ister tarihçi, ister iktisatçı, isterse edebiyat tarihçisi olsun, hiçbir bilim adamı çalışmalarında yasal düzenlilik, çelişki, öz ve fenomen/dış-görünüş, neden ve sonuç, zorunluk ve rastlantı, içerik ve biçim, olanak ve gerçek vb. genel kavramlara başvurmadan edemez. Felsefi kategoriler, hem gerçekteki fenomenler arasında varolan en genel bağıntıları dile getirirler, hem de bilgimizin artmasında birer aşamayı belirler. Felsefi kategoriler aynı zamanda, hem insanlar tarafından evrenin araştırılmasından edinilen tarihsel deneyimin genelleştirilmiş birer ifadesidirler, hem de birer araç olarak düşünme faaliyetine hizmet ederler.

Kuşkusuz felsefi kategorilerin incelenmesi tek tek özgül süreçlerin incelenmesinin yerini tutamaz. Marksçı-Leninci felsefe, gerçeğin birbirinden farklı alanlarının bilgisinin edinilmesinde bir yol göstericidir; ama belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin yerini ne tutar ne de tutabilir. Marksçı-Leninci felsefe, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin incelediği sorunların hazır çözümlerini vermez; ancak doğru düşünme teorisini ve o çözümlere varabilmenin genel yöntemini sağlar.

Gerçeğin bilgisinin edinilmesinde doğru bir araştırma yöntemi uygulamanın çok büyük bir önemi vardır. İngiliz maddecisi Bacon, yöntemi, araştırmacıların yolunu aydınlatan bir fenere benzeterek, «doğru yöntemden yoksun bir bilim adamı, yolunu şaşırmış, karanlıkta şaşkın şaşkın dolaşan bir gezgin gibidir» demiştir.

İyi ama, bilgi edinme yöntemlerinden hangisi doğrudur? Acaba yöntem seçimi her bilim adamının beğenisine kalmış bir şey midir? Hayır, doğru bilgi edinme yöntemini bulmak, bizim öznel seçimimize kalmış bir şey değildir. Bilgi edinme yöntemi araştırmacının başvuracağı teknik araçların ve onun araştırma alışkanlığının basit bir toplamı demek değildir. Bu yöntem, gerçeğe uygun düşmeli, yani nesnel dünyanın gelişme yasalarının bir yansısı olmalıdır.

Gerçekten bilimsel bir yöntemin, yani doğru bilgi elde etmede bir araç olarak hizmet eden bir yöntemin, gerçeğin kendisindeki gelişmeye paralel bir şekilde, düşünceye yol göstermesi gerekir. Yöntem, fenomenler arasında varolan gerçek bağıntıları yansıtmalı ve nesnenin gerçekten uğradığı değişimleri ifade etmelidir.

Felsefede bilimsel yöntem, doğanın, toplumun ve düşünmenin en genel gelişme yasalarının bilgi edinme faaliyetine uygulanması temeline dayanır. Bu yasaları ise, bize, diyalektik maddecilik öğretir.

Burjuva felsefesinin, önceki dönemdeki ve özellikle günümüzdeki belirgin özelliklerinden biri de, düşünme bilimi -mantık- ile bilgi teorisini birbirinden koparark, bunların her ikisinin de varlığın incelenmesinden -ontoloji- ayrı tutmuş olmasıdır. Oysa Marksçı felsefe, ontoloji, bilgi teorisi ve mantık arasında bir karşıtlık görmez, Marksçı felsefenin ilkeleri, varlık ile düşünceyi gerçekteki bütünlükleri içinde kavrar. Marksçı felsefe (doğasal ve toplumsal) varlığı, insanla, insanın bilinciyle ve düşüncesiyle olan ilişkisi içinde ele alır. Bilgi edinmenin ve düşünmenin yasaları, aslında, varoluş yasalarının insan bilincindeki yansıları olduğuna göre, Marksçı felsefede bilgi teorisi, ontolojik bir temele de oturmaktadır. Öte yandan, düşüncenin, bilincin tüm içeriği, bireyin pratik faaliyeti aracılığıyla, gerçeğin içinden çıktığından, Marksçı felsefede bilgi edinme sorunlarının çözümü de, insanın toplumsal özü, toplumsal varlığı sorununun çözümüyle sıkı sıkıya bağıntılıdır. Lenin bu konuda şöyle demiştir: «Hegel'in de anlayışına uygun olarak, Marks'ın anladığı haliyle diyalektik, --bilginin doğuşunu ve gelişmesini, bilgisizlikten bilgiye geçişi araştırıp genelleştirerek, konusunu tarihsel olarak incelemek durumunda olan-- şimdiki adıyla bilgi teorisini ya da epistemolojiyi de içerir.» (13)

Genel bütünlükleri içinde diyalektik, mantık ve bilgi teorisi ara-

(13) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.21, s.54

sında elbette belirli farklar vardır. Ancak, diyalektik maddeciliğin bu öğeleri arasındaki farklılıkları göreceli bir karakter taşırlar.

Marksçı-Leninci felsefenin ayrılmaz bir parçası da *tarihsel maddeciliktir*. Tarihsel maddecilik olmasaydı, diyalektik maddeci dünya görüşünün varlığı olanaksık olurdu. Marksçı felsefenin bütün yanlarının ve parçalarının bütünlüğünü Lenin şöyle vurgulamıştır. «Yekpare bir çelik gövde halinde dökülmüş bu felsefeden, nesnel hakikatten uzaklaşmaksızın, gerici burjuva yalanının bir tuzağına düşmeksiğin tek bir temel tezi, bir asli parçayı ayıramazsınız.«(14)

Marksçı-Leninci felsefenin karmaşık bir yapısı vardır; bu karmaşıklık durmadan yeeni araştırma hedeflerinin ortaya konmasıyla ve yaşamın daha önceleri bilinmeyen sorunlarının gün ışığına çıkmasıyla artmakta, böylece de felsefenin konusu değişerek, zaman zaman, şu ya da bu yanı önem kazanmaktadır. Marksçı-Leninci felsefe, günümüzde bir felsefi disiplinler sistemidir; hem bilgi teorisini, hem mantığı, hem de genel toplumbilim teorisini içeren bütünsel bir dünya görüşüdür. Marksçı-Leninci felsefenin içinde, felsefeden gittikçe ayrılarak özel bilim dalları haline gelen etik ve estetik gelişmektedir.

Tarihsel deneyimler, felsefenin ancak insan bilgisinin tümüne dayandığı zaman etkili olabildiğini göstermektedir. Bilim ve felsefe, birbirlerinden her zaman yararlı şeyler öğrenmişlerdir ve bugün de öğrenmektedirler. Bugünkü bilimin temellerini oluşturan birçok düşünce, ilkin felsefe tarafından ele alınıp ortaya konmuş ve geliştirilmiştir. Bu konuda Leukipus'un (Z. Ö. 500-440) ve Demokritos'un (Z. Ö. 460-360) dünyanın atomlardan oluştuğunu ileri süren parlak düşüncelerini belirtebiliriz. Ayrıca Descartes'ın refleks kavramını ve gene onun tarafından formüle edilen «hareketin değişmez bir nicelik olarak sakınımı» ilkesini buna örnek olarak gösterebiliriz. Moleküllerin atomlardan oluşan karmaşık tanecikler olduğu düşüncesi, genel felsefi düzeyde, Fransız düşünürü Pierre Gassendi (1592-1655)nin ve Mihail Lomonossov (1711 - 1765) un çalışmalarında geliştirilmişti. Filozoflar, bir yandan dünyadaki fenomenlerin gelişmeleri ve genel bağıntıları fikrini, öte yandan da dünyanın maddeye dayalı tekliği ilkesini formüle ettiler. Lenin, çağdaş doğa bilimlerinin temel ilkelerinden biri olan maddenin yaratılamazlığı ve tükenmezliği ilkesini ortaya koydu. Bilimlerin ilerlemesi de felsefenin özünü büyük ölçüde zenginleştirdi. Maddecilik, doğa bilimlerindeki her büyük yeni buluşla birlikte biçim değiştirdi.

Çok yaygın burjuva felsefi akımlarından biri olan neo-pozitivizm'in sözcüleri, yakın bir geçmişe kadar bilimin felsefeye kesinlikle ge-

(14) Age, s.326

reksinim duymadığını ileri sürüyorlardı. Bunlardan Hans Reichenbach (1891-1953) çağdaş bilimlerinin, kaydettikleri ilerlemelere dayanarak felsefi sorunlara felsefeye başvurmadan yanıt verebileceklerini söylemişti. Ona göre, felsefenin sorunları aynı zamanda sözde sorunlardı. yani bilimsel bir anlam taşımıyorlardı. Hemen belirtelim ki, felsefe ile bilim arasındaki ilişkiyle ilgili böylesi bir yaklaşım, günümüzde bizzat pek çok neo-pozitivist tarafından da eleştirilmektedir. Çünkü bu yaklaşımın ilkesel bakımdan geçersizliği, ancak felsefenin çözebileceği dünya görüşü ve yöntembilim sorunlarıyla karşılaştıkları zaman felsefeye başvuran doğa bilimlerince kanıtlanmıştır.

Bugün çağdaş doğa bilimlerinde yoğun bir bütünleşme eğilimi göze çarpmaktadır. Çağdaş doğa bilimleri, genel elementer tanecikler teorisi, bitkiler ve hayvanlar aleminin genel gelişme teorisi, genel bir sistemler teorisi, sibernetik düzenleme teorisi vb. yeni genel teoriler bulmaya çalışmaktadırlar. Böylesi yüksek düzeydeki genellemeler, ancak serpilip gelişen bir felsefe kültürüyle elde edilebilir. İşte Marksçı-Leninci felsefe ve onun diyalektik yöntemi, durmadan gelişen, derinleşen ve son derece çeşitlilik gösteren bilgi edinme sürecinin her yanının bütünlüğünün ve karşılıklı bağıntılarının sağlanmasına yardımcı olur.

Bilimsel bilginin çeşitli alanlarında, bir yandan bilgi edinme faaliyetinin mantıksal mekanizmasının, teorik karakterinin ve yapısının, ampirik bilgi ile teorik bilgi arasındaki ilişkilerin; öte yandan da bilimin temel kavramlarının ve hakikatin öğrenilmesinin yöntemlerinin araştırılması günden güne daha zorunlu bir hale gelmektedir. Tüm bunlarsa, doğrudan doğruya felsefi araştırmanın konusudur.

Felsefi yönü yetersiz olan bir bilim adamı, yeni olguları yorumlamaya kalktığında, sık sık önemli felsefe ve yöntem hataları yapar. Engels, felsefenin, kendini küçümseyen bilim adamlarından öc aldığını söylemiştir. Engels, batıl inançların ve spiritüalizmin taraftarı kesilmiş olan bir dizi bilim adamını örnek göstererek, teorik düşünceyi küçük gören yüzeysel ampirizmin bilimi nasıl mistisizme sürüklediğini göstermişti.

Günümüzün en ünlü bilim adamları, felsefi bir dünya görüşünün, bilimsel araştırmaya yön verici etkisi bakımından büyük önem taşıdığını vurgulamaktadırlar. Örneğin Max Planck (1858-1947), araştırmacının sahip olduğu dünya görüşünün, onun araştırmalarının doğrultusunu her zaman için belirleyeceğini söylemiştir. Louis de Broglie ise, 19. yüzyılda ortaya çıkan felsefe ve bilim ayırımının, hem felsefeye, hem de bilime zarar verdiği görüşündedir. Max Born (1882-1969) fiziğin, kendi yönteminin ve vardığı sonuçların felsefi anlamı-

nın bilincinde olduğu ölçüde bir bilim olarak yaşama olanağı bulabileceğini söylemiştir.

Hem bir dünya görüşü, hem de bir yöntem olan Marksçı-Leninci felsefe, bir yandan doğa bilimlerinin gelişmesi ile somut tarihsel koşullar arasındaki nesnel bağıntıları kavramaya, öte yandan bilimsel buluşların ve bunların tekniğe uygulanmasının önemini ve genel olanaklarını daha iyi anlamaya yardımcı olur.

Günümüzün toplumsal yaşamı ve hele gittikçe keskinleşen sınıf savaşımı, felsefenin karşısına büyük istemlerle çıkmaktadır. Yalnızca doğa bilimlerinin ve teknik bilimlerin değil, aynı zamanda toplum bilimlerin de önemi durmadan artmaktadır. Çünkü, günümüzde toplumsal araştırmaların gelişmesi ve bu araştırmaların sonuçlarının uygulanması teorik olduğu kadar pratik bir öneme de sahiptir. Bilimsel-teknik devrim yaygınlaşmakta, serpilip gelişmektedir. Toplumsal yaşamın yapısı karmaşıklaşmakta, insan faaliyetinin yeni biçimleri ortaya çıkmaktadır. Toplumun yapısında meydana gelen değişiklikler ve politik kararlar toplum yaşamında gitgide daha önemli bir yer tutmaktadır.

İdeolojik savaşımın yoğunlaştığı günümüz koşullarında, bilimsel dünya görüşüyle ve yöntembilimiyle donanmamış, belli alanlarda uzmanlaşmış bilim dallarında araştırma yapan kişiler, sık sık burjuva ideolojinin etkisine karşı koyamamakta ve idealist felsefenin tuzağına düşmektedirler. Doğa araştırmacısı, «bu savaşımı kazanabilmek ve onu utkan bir sonuca ulaştırabilmek için, çağdaş maddeci, Marks'ın ortaya koyduğu maddeciliğin bilinçli bir taraftarı, yani diyalektik maddeci olmak zorundadır» (15).

Çağımızdaki devrimci dönüşümlerin sancıları, üretim güçlerinde, bilimde, politikada, sınıf ilişkilerinde ve ulusal ilişkilerde, düşünce dünyasında, manevi yaşamda, kültürde ve yaşam tarzında, yani yaşamın tüm alanlarında duyulmaktadır. İnsanın kendisi de durmadan değişmektedir. Tüm dünyayı ve insan yaşamının her yanını dönüşüme uğratmakta olan bu devrimin nedenleri nelerdir? Dünya ölçüsündeki bu devrim sürecinin çeşitli yanları arasında nasıl bir bağıntı ve karşılıklı bağımlılık vardır? Bu sürecin itici güçleri nelerdir? Bugün gözlemlemekte olduğumuz bilimsel-teknik devrimin toplumsal sonuçları neler olabilir? İnsanlık nereye gitmektedir? İnsanın yarattığı ve harekete geçirdiği büyük güçlerin, çoğunlukla kendi aleyhlerine sonuçlar doğurması nasıl olanaklı olmaktadır? Günümüzde bunlara ve benzeri yaşamsal önem taşıyan sorulara, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerden herhangi biri, önemi ne denli büyük olursa olsun tek ba-

(15) V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.33, s.23

şına yanıt veremez. Bunlar, dünya görüşüne ilişkin felsefi sorunlardır ve bunların yanıtları, Marksçı-Leninci felsefe içinde bulunacaktır.

Marksçı-Leninci felsefe, toplumsal ilerlemeyi ve toplumda görülen değişimleri, bu değişmenin ve ilerlemenin insanoğlunu bugün varolan bütün baskılardan ne ölçüde kurtardıklarına bakarak değerlendirir. Toplumun, insan kişiliğinin uyumlu, özgürce ve her yanıyla geliştirilmesini sağlayacak devrimci bir doğrultuda dönüştürülmesini öngören devrimci hümanizma, Marksçı-Leninci felsefenin temel ilkelerinden biridir.

5. FELSEFENİN TARAFLILIĞI

Felsefi dünya görüşü sınıfsaldır, yani başka bir deyişle taraflıdır. Felsefi dünya görüşünün taraflılığı ne anlama gelir? Felsefenin taraflılığının akla gelen ilk anlamı onun her iki felsefi taraftan ya da akımdan birine, yani maddeciliğe ya da idealizme bağlı olması demektir.

Çağdaş revizyonistler, komünist partilerinin felsefe karşısında tarafsız bir tutum takınmalarının doğru olacağını ileri sürerler. Onlara göre, bu partilerin programları ne maddeci, ne idealist, ne ateist, ne de dinci olmalıdır. Bu revizyonist görüş, güçbirliğini sağlamaktan yanaymış gibi ortaya çıkar, ama gerçekte bizi idealizmle bütünleşmiş olan burjuva ideolojisine karşı sürdürülmesi gereken savaşımdan vazgeçmeye davet eder. Burjuva ideolojisinin böylesi revizyonist yutturmacalarının tersine, Marksçı-Leninci felsefe açıkça taraflıdır. Bu taraflılık, idealizme karşı sürdürülen savaşımda ve maddeciliğin ilkelerinin tutarlı bir şekilde savunulmasında kendini gösterir. Revizyonistler, Marksçıların felsefi teorideki taraflılıklarına değinerek, onların, kaba bir ayırımla, filozofları iki kampa -maddeci ve idealist kamplara- böldüklerini, bu tutumları yüzünden de filozofların önemli bir bölümüyle çeşitli toplum bilimlerinin temsilcilerini bir kenara ittiklerini iddia ederler. Onlara göre Marksçılar, Marksçı-Leninci felsefede, toplumbilimde, ekonomi teorisinde, tarih anlayışında vb. bulunan birçok değerli öğeyi gözardı etmektedirler. Felsefenin maddeci ve idealist kamplara bölünmekle bayağılaştırıldığı iddiasını revizyonistlerin ağzından duymamız oldukça ilginçtir. Filozofları, maddeci ve idealist olarak iki kampa Marksçılar ayırmamıştır. İlkçağdan bu yana, filozoflar iki kampta toplanagelmişlerdir ve bu kutuplaşma günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir. Bu, felsefe tarhinin gerçek bir olgusudur. Maddeci ve idealist felsefede taraflar birbirleriyle çekişirler. Bu savaşım eskiden de vardı, bugün de sürüp gitmektedir. Lenin, en yeni felsefenin bile, tıpkı ikibin yıl öncesinde olduğu gibi, taraflı olduğunu

vurgulamıştır. Maddecilik ile idealizm arasındaki savaşım, temelde, toplumun içindeki sınıf savaşımını yansıtır.

Toplumların tarihlerindeki sınıf savaşımı, çeşitli dünya görüşleri arasındaki savaşımda dile gelir. Sınıflı toplumun gelişmesi sırasında, dünya görüşlerinde süregiden bu savaşım, tarihin bir çağdan diğerine geçiş aşamalarında son derece yoğunlaşır. Böyle dönemlerde, dünya görüşleri içindeki ilerici yanların gerici yanlarla giriştikleri savaşım, yalnızca politika ve ekonomi alanlarında değil, ideoloji ve felsefe alanlarında da yoğunlaşır.

Felsefenin her zaman, şu ya da bu ölçüde, salt teorik bir işlevin ötesinde, politik ve toplumsal bir işlevi de yerine getirdiği görülmüştür.

Feodalizmin yerine kapitalizmin geçtiği Rönesans döneminde, dinsel dünya görüşünün manevi egemenliğinin karşısına felsefi maddeciliğin ve hümanizmanın fikirleri çıktı. Fransız aydınlanma hareketi filozoflarının felsefesi, 18. yüzyılın sonundaki Fransız Burjuva Devrimi'nin, ideolojik bir ön hazırlığı olmuştu; klasik Alman felsefesi ise, Almanya'daki burjuva devrimine yol açtı. Marksçı-Leninci felsefe, çeşitli pratik ifadelerini, demokratik ve sosyalist devrimlerde, yeni toplumların kurulmasında bulmuştur.

Çağımız, insanlık tarihindeki en derin toplumsal dönüşümlerin damgasını taşımaktadır. Çağımız, büyük sınıf savaşımları ve ulusal kurtuluş savaşları, yani insanlığın kapitalizmden ve kapitalizm-öncesi sosyo-ekonomik kuruluşlardan sosyalizme geçiş çağıdır. Aynı zamanda bu, sosyalizm, barış ve gerçek demokrasi güçlerinin, emperyalizme karşı sürdürdükleri savaşımın yoğunlaştığı, insanın insan tarafından sömürülmesini hoş görüp, ideolojisiyle ve pratiğiyle bunu sosyalist dünya görüşüne karşı savunmaya çalışan burjuva dünya görüşünün iflas etmekte olduğu bir çağdır. Diyalektik ve tarihsel maddecilik, milyonlarca emekçinin ideolojik yol göstericisi ve devrimciliği su götürmez proletaryanın dünya görüşünün felsefi dayanağı olarak biçimlenmiştir. Lenin'in dediği gibi, Marks'ın felsefi maddeciliği, proletaryaya manevi kölelikten kurtulmanın yollarını göstermiştir. Marksçılığın toplumsal devrim teorisi, toplumsal yaşamın fenomenlerini açıklayan maddeci yaklaşıma sıkı sıkıya bağlıdır. Sosyalizmin tarihsel bakımdan kaçınılmaz olduğu öğretisi, felsefi bakımdan, bir yandan Marksçılığın tarihsel zorunluk anlayışından, öte yandan da yığınların, yani emekçi halkın tarih ve toplum içindeki belirleyici rolü anlayışından kaynaklanmaktadır. Marksçılığın toplumsal devrim teorisi, aynı zamanda toplumsal fenomenlere diyalektik bir yaklaşımla ve nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşerek, bu değişikliğin nicelik değişimlerine yol açtığını ortaya koyan gelişme teorisiyle bir bütün oluşturmaktadır.

Maddeci diyalektik, donmuş, tutucu ve köhneleşmiş herşeyi reddeder; sürekli ilerlemeden ve dünyanın değiştirilmesi uğruna sürdürülen devrimci savaşımdan yanadır. Engels'in yazdığı gibi: «Bu diyalektik felsefe, mutlak, nihai hakikat kavramlarının hepsini ve bu kavramlara tekabül eden mutlak insanlık koşullarını ortadan kaldırır. Diyalektik felsefe açısından nihai, mutlak, kutsal diye bir şey yoktur; herşeyin geçiciliğini ve herşeydeki geçiciliği gösterir; ve diyalektik felsefe açısından herşey ancak kesintisiz bir değişme ve gelip geçme, alt düzeylerden üst düzeylere sonsuz bir tırmanma süreci olarak varolabilir. Diyalektik felsefenin kendisi de bu sürecin düşünen beynindeki yansısından başka bir şey değildir.» (16)

Toplumsal yaşam, sürekli bir hareket ve daha alt düzeylerden daha yüksek düzeylere yönelen bir gelişme süreci içindedir. Kapitalizmin ebediliğini kanıtlamak için didinip duran burjuva filozofları, yalnızca gerici olmakla kalmayıp, aynı zamanda bilim düşmanıdırlar. Sosyalizm -tarihsel bakımdan kapitalizme göre yeni ve daha yüksek düzeydeki toplum biçimi- kapitalizmin yerine geçer; bu geçiş bir dizi ülkede çoktan gerçek bir olgu haline gelmiştir.

Marksçı felsefe, komünist ve işçi partilerinin programının, stratejisini, taktiklerinin ve politikalarının, onların pratik faaliyetlerinin felsefi ve yöntemsel temellerini kapsamaktadır. Marksçı politika, her zaman ve her sorunda «Marksçılığın felsefi ilkeleriyle ayrılmaz bir bağlantı içindedir» (17).

Burjuva ideologları ve onlara eşlik eden revizyonistler, genellikle teori konusundaki politik tarafsızlığın nesnelcilik anlamına geldiği yaygarasını koparmaktadırlar. Hatta bazıları, felsefi teori de dahil olmak üzere, teorinin, belli toplumsal grupların, sınıfların ve partilerin pratik ve politik çıkarlarının üzerinde kalması gerektiğini ve nitekim felsefenin, salt bilgi toplamak için bilgi edinmeyi temsil ettiğini ileri sürüp dururlar. Sırası gelmişken, Marks'ın bu anlamda felsefenin kendisini politikayla birleştirmek zorunda olduğunu ileri süren şu yargısını anımsatalım: «Günümüz felsefesini gerçek bir felsefe haline getirecek biricik birleşme budur.» (18)

Politikadan kaçınılamaz. Herşey politik bir savaşımın girdabı içinde sürüp gitmektedir. Marksçılık-Leninciliğin felsefe ile politika arasındaki bütünlüğe ilişkin ilkesini tutarlı ve sarsılmaz bir şekilde gerçekleştirmek, hem politika ile felsefeyi birbirinden kesinlikle ayırma

---

(16) K.Marks - F.Engels, *Seçme Yapıtları* c.3, s.339

(17) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.15, s.405

(18) K.Marks - F.Engels, *Werke,* Deitz Verlag, Berlin, **c.27, s.417**

yeltenişlerini, hem de kaba bir şekilde, felsefeyi güncel politika içinde eritme çabalarını aşmak demektir.

Burjuvazinin ve revizyonizmin ideologları, «tarafsızlık»a övgüler yağdırarak, felsefede sözde hem maddeciliğin hem de idealizmin üzerinde olduğu ileri sürülen «üçüncü bir yol» fikrini ortaya atmaktadırlar.

Peki ama, sınıflı toplumda, sınıflar üstünde «salınıp duran» ve sınıf çıkarlarını görmemezlikten gelen ideologlar ve filozoflar bulunabilir mi? Buna olanak yoktur. «Tarafsızlık»larından dolayı caka satanlar, pratikte hiç de öyle tarafsız kalmayıp, Marksçı-Leninci felsefeye karşı savaşım vererek, onu çürütmeye ve yerine burjuva dünya görüşünü geçirmeye çalışan kişilerdir.

Aslında kuyruklu bir yalan olan «tarafsızlık» ilkesine karşı bizler, temel bir ilke olan taraflılık ilkesini koyuyoruz. Lenin şöyle demişti: «...sınıf savaşımı üzerinde kurulmuş bir toplumda 'tarafsız' bir toplumbilimi olamaz.» (19) «Çünkü yaşayan hiç kimse (sınıfların karşılıklı ilişkisini anlar anlamaz) belli bir sınıfın *yanında yer almadan,* ilgili sınıfın başarısına sevinmeden, başarısızlıklarına üzülmeden, bu sınıfa düşmanlık besleyenlere, gerici görüşler yayıp, gelişmesini engellemeye kalkışanlara vb. karşı öfkeye kapılmadan edemez.» (20)

Burjuva ideologları, «taraflılığın bilimsellikle bağdaşamayacağını» öne sürmektedirler. Şayet bir felsefe, devrini kapamış, tarih sahnesinden çekilmekte olan sınıfların çıkarlarını dile getiriyor ve savunuyorsa, onun taraflılığı, bu anlamda gerçekten de bilimsellikle bağdaşmaz. Böylesi durumlarda felsefe ile yaşamın gerçeği, yani yaşamın bilimsel olarak değerlendirilmesi birbirlerinden kopup ayrılırlar. Oysa felsefe, yaşamı, yani toplumun ilerici sınıflarının durumlarını, çıkarlarını ve savaşımlarını doğru yansıtıyor ve insanları gerçeğin peşinde koşmaya itebiliyorsa, nesnel ve bilimseldir.

O halde, çeşit çeşit taraflılık vardır. Örneğin 17. ve 18. yüzyıl maddeci felsefesi, o zamanlar ilerici bir sınıf olan ve yükselme yolunda bulunan burjuvazinin çıkarlarını savunan ve feodal, dinsel-idealist görüşe karşı savaşan, dolayısıyla da taraf tutan bir felsefeydi; ve tüm sınırlılığına karşın, bilime ve toplumun gelişmesine katkıda bulunmuştu. Gelgelelim burjuvazi, ilerici bir sınıf olmaktan çıkıp, gerici bir sınıf haline gelince, durum da kökten değişikliğe uğradı; bu burjuvazinin çıkarları, insanın insan tarafından sömürülmesini sonsuza değin sürdürmeyi, işçi sınıfının devrimci hareketine ve ulusal kurtuluş hareketlerine karşı savaşım vermeyi gerektirmekteydi; daha açık

(19) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* 19, s.23
(20) V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.2, s.531

bir deyişle, bu çıkarlar, tarihin nesnel akışına aykırı düşmekteydi. Öyleyse, emperyalist burjuvazinin çıkarlarını savunan çağdaş burjuva felsefesi de, şu ya da bu şekilde taraf tutmakta; fakat insanlara, gerçeğin aldatıcı, yanlış bir yansısını sunan bu felsefenin taraflılığı bilimsel nesnellikle uyuşmamaktadır.

Bilimsel bir dünya görüşü, doğa ve toplumdaki gelişme yasalarını doğru bir şekilde yansıtarak, ilerlemeden ve gelecekten yana olan sınıfların çıkarlarını savunur. Günümüz koşullarında bu dünya görüşü, en ilerici sınıfın, yani işçi sınıfının ve öncü gücü olan komünist partisinin dünya görüşüdür; Marksçılık-Leninciliktir. Felsefenin taraflılığı, onun sosyalizmin ve komünizmin kurulmasına bilinçli ve sürekli bir şekilde hizmet etmesi gerçeğinde yatar. Taraflılık ilkesi, sosyalizme düşman teorilerle ve görüşlerle tutarlı ve amansız bir savaşımı zorunlu kılar. Felsefi sorunlarda uzlaşma olamaz. Lenin şöyle demektedir: «... Seçenek *tektir:* Ya burjuva ideolojisi ya da sosyalist ideoloji. Bu ikisi arasında orta yol yoktur (insanlık bir «üçüncü» ideoloji yaratamamıştır ve bundan böyle de, aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıflara bölünmüş bir toplumda, sınıflar-dışı, ya da sınıflar-üstü bir ideoloji yaratılması asla olanaklı değildir). Bu yüzden de, sosyalist ideolojinin *herhangi bir şekilde* küçümsenmesi, *çok az da olsa sosyalist ideolojiye sırt çevirilmesi* burjuva ideolojisinin güçlendirilmesi anlamına gelir.» (21)

Bilimin ve toplumsal pratiğin gelişmesi yönünde atılan her adım, Lenin'in şu görüşünün doğruluğunu bir kez daha ortaya koymaktadır: «...Marksçı teorinin *yolunu* izleyerek nesnel hakikate (ona, nihai olarak hiçbir zaman ulaşamamakla birlikte) gitgide yaklaşırız; fakat *bu yol dışında herhangi bir yol* izlediğimiz takdirde, karışıklıktan ve yalanlardan başka bir yere varamayız.» (22)

Toplumda devrimci bir dönüşümü sağlamak için, devrimci bir teori gereklidir. Bu teori ise, felsefi temeli diyalektik ve tarihsel maddecilik olan Marksçılık-Lenincilik'tir.

---

(21) V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.5, s.384
(22) Age, c.14,s.143

BÖLÜM İKİ

MARKSÇI FELSEFENİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Diyalektik ve tarihsel maddeciliğin doğuşu, felsefede bir devrim olmuştur. Bu felsefe sayesinde, insanlık tarihinde ilk kez, doğayı ve toplumu kapsayan, toplumun bilinçli ve komünistçe yeniden kurulmasını sağlayacak teorik temeli oluşturan bilimsel, felsefi bir dünya görüşü ortaya konmuştur.

1. MARKSÇILIĞIN DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN SOSYO - EKONOMİK VE POLİTİK ÖNKOŞULLAR

Marksçılığın doğuşunu, başta kapitalist sistemin gelişmesi, bu sistemin içinde taşıdığı çelişkiler ve proletarya ile burjuvazi arasındaki savaşım olmak üzere, insanlığın sosyo-ekonomik, politik ve zihinsel gelişmesinin izlediği yolun bütünü hazırlamıştır.

Burjuva devrimleri, ard arda bir dizi Avrupa ülkesinde, yüzyıllar boyu süren ve kolay değişmez görünen feodal toplum düzenini, nispeten kısa bir tarihsel dönem içinde yıkmışlardı. Burjuvazinin politik erki ele geçirmesi, kapitalizmin daha da gelişmesi için ve 18. yüzyıl sanayi devriminin doğması için bir zemin hazırlamıştı. Bu gelişmeler kaçınılmaz olarak, bir yandan makina kullanan büyük ölçüde sanayinin, öte yandan sanayi proletaryasının doğmasına yol açtı.

Ancak, çalışmanın üretkenliğinde ve toplumsal zenginlikte görülen çok büyük artışlar, emekçi yığınların yaşam koşullarının iyileştirilmesi sonucunu doğurmadı. Tersine, toplumun bir ucunda burjuvazi gitgide zenginleşirken, öteki uçta proletarya yoksullaşıyordu. Küçük üreticilerin proleterleşmesi, kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere iş-

çilerin feci şekilde sömürülmesi, insanlığa yakışmayan konut ve yaşam koşulları, ağır vergiler, para cezaları, tüm diğer olumsuz koşullar ve özellikle 1825'ten başlayarak dönem dönem baş gösteren üretim fazlalığından kaynaklanan ekonomik bunalımların artırdığı işsizlik, kapitalizmin acımasız gerçeğini dile getirmekteydi.

17. ve 18. yüzyıl burjuva ideologları, feodal toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılmasını, mantığın, doğruluğun, eşitliğin ve hatta insanlar arasındaki kardeşliğin egemen kılınması olarak betimlemişlerdi. Oysa, 19. yüzyıl kapitalizminin gerçeği bambaşka görünmüş ve bu toplumsal hayalleri boşa çıkarmıştır.

Burjuvazinin, egemen feodal sınıflara karşı savaşım verdiği burjuva devrimleri döneminde, ona yardımcı olan işçi sınıfı, yeni kurulmuş bulunan kapitalist toplum koşullarında, kendini sınıf düşmanı burjuvaziyle -işverenlerle- karşı karşıya buldu. İşçilerin kapitalistlere karşı çıkışları, gitgide sıklaşan grevlerde kendini gösterdi ve hatta zaman zaman kendiliğinden silahlı ayaklanma biçimini aldı. Fransa'da Lyon dokumacılarının (1831 ve 1834) ve Almanya'da Silezyalı dokumacıların ayaklanmaları bunun örnekleridir. İngiltere, 1830'larda ve 1840'larda, proletaryanın ilk devrimci yığın hareketlerine -Chartizm- tanık oldu. O günlerde işçi sınıfının özgürlüğe kavuşma savaşımı, örgütsüz, kendiliğinden bir karakter taşımakta olup, duru bir sınıf bilincinden ve kapitalist baskının ortadan kaldırılması yollarını ve araçlarını kavramaktan uzaktı.

İşçi sınıfının özgülüğe kavuşma hareketinin bilimsel teorisini hazırlayanlar Karl Marks (1818-1883) ve Frederich Engels (1820-1895)tir. Marks ve Engels, işçi sınıfı eylemlerinin kendiliğindenliğinin, düzensizliğinin ve dağınıklığının tarih içinde yalnızca geçici bir evre olduğunu ve bu evrenin kendiliğinden işçi sınıfı hareketinin, bilimsel sosyalizm teorisiyle birleştirilmesiyle, proletaryanın yığın partilerinin onun ileri kolu ve önderi olacak şekilde örgütlenmesiyle aşılabileceğini kanıtlamışlardı. Daha o zamanlar (1840'larda) burjuva eleştirmenleri, Marksçılığı, proletaryaya eleştirisiz tapınmakla suçladılar. Ancak Marks ve Engels, bilimsel sosyalizmin «yeni bir din» olduğunu ileri süren yanlış görüşleri redderek, proletaryanın büyük ölçekli kapitalist sanayinin kaçınılmaz ürünü ve bu sınıfın kapitalizme karşı verdiği savaşımın, kapitalist toplumsal sistemin taşıdığı çelişkilerin doğal ifadesi olduğunu gösterdiler.

Gerçekten proletarya tüm baskı altındakileri ve sömürülenleri özgürlüğe kavuşturma yeteneğindedir. Proletarya, genel olarak insanın sömürülmesine yol açan ekonomik koşulları ortadan kaldırmadan, kendi özgürlüğüne kavuşamaz. Marks ve Engels, işçi sınıfının tarihsel kurtarıcılık görevine ve kapitalizmden sosyalizme (ve sonra da sınıf-

sız, komünist topluma) devrimci yoldan geçişin kaçınılmaz olduğuna ilişkin sonuca, başta kapitalizm olmak üzere, toplumsal gelişmenin bilimsel bir şekilde araştırılması temelinde vardılar. Bunu yaparken, temellerini atmış oldukları yeni felsefe, yani diyalektik ve tarihsel maddecilik onlara yol gösterdi.

2. DİYALEKTİK VE TARİHSEL MADDECİLİĞİN TEORİK KAYNAKLARI

Görülüyor ki Marksçılık ancak 19. yüzyıl ortalarında Avrupa'da oluşan özel tarihsel koşullarda gerçekleşme olanağını bulmuş ve zorunlu hale gelmiştir. Fakat bilimsel bir teorinin ortaya çıkması için nesnel koşullardan öte bazı şeyler gerekiyordu. Nesnel koşulların gelişmesiyle birlikte, öznel yaratıcı faaliyet, daha önceki bilimsel bilgilerin eleştirel bir yaklaşımla özümlenmesi ve geliştirilmesi, yani olguların ve süreçlerin araştırılması da gerekliydi.

Lenin, Marks'ın öğretisinin, «...kapitalizm koşullarında kazanılan insan bilgisinin sağlam temeline dayandırıldığı için...» milyonlarca insanın kalbini kazandığını söylemiştir. «Marks, insan düşüncesinin yaratmış olduğu herşeyi yeniden incelemiş, eleştiriye tabi tutmuş, işçi sınıfı hareketinde doğruluğunu sınamış, buradan yola çıkarak burjuva sınırlamalarının ya da önyargılarının içine saplanmış kişilerin çıkaramayacağı sonuçlara varmıştır.». (1)

Marksçılığın teorik kaynakları, klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz ekonomi-politiği, ve Fransız ütopik sosyalizmidir. Burada biz klasik Alman felsefesini ele alacağız.

Marksçı felsefe, maddeci dünya görüşünün en yüksek biçimidir. Marks ve Engels, kendilerinden önceki maddeci filozofların ulaştığı herşeye, dünyanın, doğaüstü güçlere başvurulmadan yalnızca kendisiyle açıklanabileceği fikrine, madde ve maddenin kendikendine hareketi öğretisine, bilgiyi varlığın yansısı olarak kabul eden görüşe, ateizme, insanlık tarihini doğasal nedenlerle açıklama çabalarına vb. ilerlemelere büyük değer biçmişlerdir. Bunun yanısıra onlar, kendilerinden önceki maddeciliğin tarihsel bakımdan sınırlılığını da göstermekten geri kalmamışlardır.

Marks-öncesi maddecilikte mekanikçi karakter ağır basıyordu; yani bu maddecilik, doğanın ve toplumun değişik fenomenlerinin tümünü mekanik hareketin yasalarına dayanarak açıklamaya çalışıyordu. Dünyanın dine dayalı bir anlayışla yorumlanmasına karşı çıkan mekanikçi dünya görüşü, mekaniğin en gelişmiş bilim dalı olduğu 17. ve

(1) V. İ. Lenin, Toplu Yapıtları, c.31, s. 286-287

18. yüzyıllarda ilerici bir karakter taşımaktaydı. Ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru mekanikçi dünya görüşü, özellikle biyolojik, psikolojik ve toplumsal süreçleri açıklamakta iyice yetersiz kalmıştı.

Marks-öncesi maddecilik, esasen *metafizik* bir maddecilikti; yani doğayı ve toplumu, esas itibariyle değişmez, değişikliğe uğramayan bir şey olarak görüyordu. Kuşkusuz bu, Marks-öncesi maddecilerin, maddenin hareketini yadsıdıkları, değişmenin ve gelişmenin yol açtığı tek tek olguları kabul etmedikleri anlamına gelmez. Hatta 17. ve 18. yüzyılın bazı maddecileri, gerek inorganik doğada görülen değişmelerle, gerekse bir canlı türünden bir diğer canlı türünün türeyişiyle ilgili çok iyi bazı tahminlerde bulunmuşlardı. Ne var ki, bir bütün olarak Marks-öncesi maddeciliğin belirgin özellikleri, nicelik ve nitelik olarak gelişmenin genel bütünlüğünü kavrayamaması, gelişmeyi yalnızca daha önce varolanın azalıp çoğalması şeklinde yorumlamasıydı. Bu anlayışa göre hareket, aynı zamanda yalnızca zaman ve mekân içinde bir yer değiştirme, başı ve sonu olmayan bir yinelenme ve doğal fenomenlerin dönüp durması olarak kavranmalıydı. Kuşkusuz bu dönemde yalnız maddecilerin değil, idealistlerin büyük bir kısmı da metafizikçiydi.

Eski maddeciliğin üçüncü eksikliği, kendisini doğanın maddeci bir anlayışla kavranmasına hapsederek, *toplumsal yaşamın maddeci bir anlayışla kavranmasını sağlayamamasıydı.* Daha önce belirtildiği gibi Marks-öncesi maddeciler, tarihin dine dayalı yorumuna karşıydılar. Toplum yaşamında, doğaüstü güçlerin değil, doğasal güçlerin etkili olduğunu kanıtlamışlardı. Ne var ki, toplumsal hareketin kaynağını, tinsel, fikirsel etkenlerde, tarihteki önemli kişilerin-kralların, devlet adamlarının- bilinçli faaliyetlerinde, insanların duygu ve tutkularında, örneğin komutanların ihtiraslarında, bencillikte, aşkta, nefrette, filozofların ve politikacıların yeni fikirlerinde vb. arıyorlardı. Gerçekten de insan faaliyetinin belirlenmesinde tüm bu fikirsel güdülerin de rolü vardır. Gelgelelim, Marks-öncesi maddeciler, bu düşüncelerin, duyguların ve tutkuların maddi kaynağı olan toplumsal yaşamın maddi temelini bir türlü görememişlerdir.

Maddeciliğin 17. ve 18. yüzyıllardaki mekanikçi ve metafizik özellikleri, 18. yüzyılın sonlarıyla, 19. yüzyılın başlarında klasik Alman felsefesinin idealist filozofları (özellikle Hegel) tarafından eleştirildi. Hegel, maddeciliğin mekanikçi ve metafizik bir mahiyete sahip olduğunu, bu yüzden de diyalektikle uyuşmadığını ileri sürmüştü. Maddeciliğe karşı savaşımında Hegel, diyalektik gelişme öğretisini, idealist bir temel üzerinde geliştirdi. Hegel'in hareket noktası, gelişmenin fenomenlerin mahiyetinde varolan çelişkiler tarafından belirlendiği görüşüydü. Hegel çelişkinin ne olduğunu açıklamaya çalışırken, onun

olağan-dışı bir şey olarak yorumlanmaması gerektiğini vurgulamıştı. Ona göre çelişki, karşıtların birbirlerini etkilemeleri olup, her kendikendine hareketin ilkesiydi. «Demek ki bir nesne bir çelişki kapsadığı ve bunun yanısıra bu çelişkiyi kapsayabilen ve ona dayanabilen bir güç olduğu ölçüde bir yaşama sahiptir.» (2)

Hegel'in diyalektiği, çürük, idealist temellerden yola çıktığı halde, kendi döneminin en mükemmel gelişme teorisiydi. Marks'ın da belirttiği gibi: «Hegel'in elinde mistikleştirme diyalektiğe zarar verir ama, bu durum gene de onun diyalektiğin genel işleyiş biçimini kapsamlı ve bilinçli bir tarzda ortaya koyan ilk insan olması gerçeğini hiçbir şekilde değiştirmez. «Hegel'de diyalektik başaşağı durur. Mistik kabuğun içindeki rasyonel özün ortaya çıkarılması için, onu ayakları üzerine dikmek gerekir.» (3)

Hegelci diyalektiğin rasyonel özü, iç çelişkilerin belirmesi ve aşılması, karşıtların birbirlerine dönüşmeleri, nicelik değişimlerinin sıçramalarla nitelik değişimlerine geçmesi ve eskinin yeni tarafından olumsuzlanması şeklinde ortaya çıkan, gelişmenin genelliği, öze ilişkinliği ve zorunluğu fikridir. Hegelci felsefenin dünyanın gelişme sürecinin sürekliliğine ilişkin temel önermesi, mantıklı olarak, varolan toplumsal sıkıntılarla savaşımın ebedi değişme ve gelişme konusundaki genel yasadan kaynaklandığını ve bu yüzden de mantıklı ve zorunlu olduğunu ileri süren devrimci bir sonuca varılmasına neden olmuştur.

Ne var ki Hegel, bir idealist olarak doğayı ve toplumu, tinsel, tanrısal bir özün, -Mutlak İde'nin- ete kemiğe bürünmesi olarak kabul ediyordu. Hegel'e göre gelişme, yalnızca en yüksek ifadesini insan düşüncesinde bulan tinin ve evrensel aklın alanı içinde oluşur. Hegel kendisine yalnızca Mutlak İde'nin dışavurması olarak gözüken maddenin ve doğanın gelişimini kabul etmemiştir.

Marksçılığın kurucuları, Hegel'in idealizmini eleştirirken Feuerbach'ın maddeci felsefesine dayamışlardır. Hegel'in idealizmine karşıt olarak Feuerbach, antropolojik maddeciliği savunmuştur. Bu maddeciliğe göre düşünce, tanrısal bir öz değil, insan beynine ve insanın vücut yapısına bağlı ve maddi dış dünyanın insan duyumlarıyla yansıtılmasıyla kopmaz bir şekilde bağıntılı olan doğal bir insan yeteneğiydi. Feuerbach, insanı doğanın en yüksek ürünü saymıştır. Ona göre doğa, insan yoluyla hissetmekte, düşünmekte, algılamakta ve kendi bilincine varmaktaydı.

Feuerbach bir yandan insan ile doğanın bütünlüğünü vurgula-

---

(2) G.W. Hegel, *wissenschaft der Logik* (Mantığın Temelleri) Zweites Buch, Nürnberg, 1813, s. 59

(3) K. Marks, *Kapital*, Moskova, 1959, c.1, s. 20

mış, bir yandan da insan ile öteki canlılar arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır. Feuerbach, toplu halde bulunma ve yaşamayı, başkalarıyla birlikte olma isteğini insan doğasının asli bir yönü olarak görmüştür. Ancak Feuerbach insan toplumunun mahiyetini ve gelişim yasalarını kavrayamamıştı; çünkü insanlar arası ilişkileri, yalnızca bir aşk ve manevi eğilim sorunu olarak ele almıştı. Feuerbach Hegelci diyalektiğe hakkettiği değeri vermemiş ve bu diyalektiğin idealimzden arındırıldıktan sonra korunarak, maddeci bir temel üzerinde yeniden biçimlendirilebileceğini ve biçimlendirilmesi gerektiğini anlamamıştı.

Feuerbach'ın öğretisi, özellikle felsefesi içinde eleştirisi önemli bir yer tutan din olmak üzere, toplumsal fenomenlerin maddeci yorumuna ilişkin bazı ilkeleri kapsar. 17. ve 18. yüzyılın ateistlerinden farklı olarak Feuerbach, dinin doğuuşnu ve varoluşunu tamamen cehalete ve aldanmaya bağlamamıştır. Dinsel imgelerin insanların yaşamlarını, acılarını, mutluluk isteklerini, doğaya ve birbirlerine bağımlılıklarını nasıl anlattığını göstermeye çalışmıştır. Ne var ki Feuerbach dinin toplumsal ve ekonomik köklerini görememişti. Bu kökler insanın toplumsal gelişmenin kendiliğinden güçlerine tabi olmasında, yığınların yoksulluğunda, toplumsal eşitsizlikte ve sömürüde yatar. Feuerbach'ın felsefesi, ateizmi, dinsel dogmaların rasyonel bir açıklamasını yapma çabasıyla ve --kendisinin bazı yönlerden dine yakın gördüğü-- insana olan hümanist bir inancın zorunluğunun onaylanmasıyla birleştirmektedir. Feuerbach'ın maddeciliği, klasik Alman felsefesinin gelişmesini doruğuna vardırmış ve en genel deyimlerle belirtildiği şekilde, felsefi maddeciliğin daha sonraki gelişmesinin yolunu göstermişti. Bu, Feuerbach'ın felsefesinin (Hegel'inki gibi) Marks'ın ve Engels'in felsefi görüşlerinin oluşumu üzerindeki etkisini açıklar.

3. MARKSÇI FELSEFE VE 19. YÜZYIL ORTALARINDA BÜYÜK DOĞABİLİMSEL BULUŞLAR

Kapitalizmin ve büyük ölçekli sanayinin gelişmesi, doğa bilimlerinin ilerlemesini teşvik etmiş ve bu şekilde yalnızca üretimin büyümesine yol açmakla kalmayarak, doğanın idealist ve metafizik bir anlayışla yorumlanmasına da son vermiştir. 19. yüzyıl ortalarında (1830-1860 arasında) doğabilimlerinde, Marks ve Engels'in fikirlerini doğrulayan ve bu fikirlerin gelişiminin temellerinden biri olan enerjinin dönüşümü yasasının bulunması, canlı organizmaların hücre yapılarının ortaya çıkarılması ve Darwin tarafından evrim teorisinin hazırlanması gibi çok büyük ilerlemeler kaydedildi.

İlkçağ maddecileri, maddenin yaratılamayacağını ve yokedileme-

yeceğini ileri sürmüşlerdi. 17. yüzyılda Fransız bilgini ve filozofu Descartes (1596-1650) hareketin sakınımı ilkesini bilime kazandırdı. 18. yüzyılda Çarlık Rusyası'nda, Mihail Lomonossov (1711-1765) ve Fransa'da, Antoine Lavoisier (1713-1794) hareketin ve maddenin sakınımı yasasını deneysel olarak kanıtlayıp, formüle ettiler.

1840'ların başlarında, Alman fizikçisi Julius Robert Mayer (1818-1878) enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasını buldu. Bu yasaya göre, hareketin biçimlerinden birinin (mekanik, termodinamik vb.) belli bir niceliği, hareketin herhangi bir başka biçiminin eşit miktardaki niceliğine dönüşmektedir. Bu yasa teorik ve deneysel olarak Helmholtz (1821-1894) ve Faraday (1791-1867) tarafından temellendirildi. Öte yandan, Joule (1818-1889) ve Lenz ısının mekanik eşdeğerini saptadılar; yani bir birimlik ısı enerjisi oluşturmak için, ne kadar mekanik enerjinin gerekli olduğunu hesapladılar. Maddenin, ısı, ışık ve diğer durumlarının, onun hareketinin nitelikçe belirlenmiş biçimleri olduğu, bu hareketin ne yaratılabildiği, ne de yokedilebildiği, ancak durmadan bir durumdan diğerine dönüştüğü kanıtlandı. Buradan, hareketin yalnızca mekân içinde nesnelerin birbirlerinin yerine geçmesine indirgenemeyeceği ve maddenin bir hareket biçiminin bir diğerine dönüşümünün nitelikçe bir değişme anlamına geldiği sonucu çıkarıldı. Marks-öncesi maddeciler, hareketin doğaya dışarıdan sokulmadığını, onun maddenin bir varoluş tarzı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Ancak Marks ve Engels sayesinde artık, bu felsefi önermenin bilimsel kanıtı ortaya konabiliyor ve hareket ile madde arasındaki bağıntı, diyalektik yöntemle kavranabiliyordu. Anlaşılacağı gibi, ne Mayer ne de öteki doğabilimcileri, enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasından felsefi sonuçlar çıkarabildiler. Yaşamsal önem taşıyan böylesi sonuçlar, ilk kez Engels tarafından formüle edildi.

Canlı organizmaların hücre yapılarının bulunması, doğa bilimlerinin ulaştığı azımsanamayacak başarılardan bir başkasıydı. Bu buluş, organik doğanın diyalektik maddeci açıdan kavranmasıyla yakından bağıntılıydı. Daha 17. ve 18. yüzyıllarda bilim adamları mikroskopla canlı organizmaların dokularını inceleyerek, hücreleri ve hücre gruplarını bulmuşlardı; yani hücrelerin varlığının farkındaydılar. Bilim adamları ancak ilk kez 19. yüzyılda, hücrelerin fizyolojik rolüne ve onların hayvansal ve bitkisel dokuların anatomik bakımdan birimleri olarak rollerine ilişkin sorun üzerinde gerçekten derinlemesine düşünmeye başladılar. Alman biyolojicileri Schleiden ve Schwan, 1838-39'da hücre teorisini işleyip geliştirdiler. Özellikle Schwan, hayvan ve bitki dokularının temelde aynı yapıya sahip olduklarını ve aynı fizyolojik işlevi yerine getirdiklerini saptadı. Organizma, hücrelerin çoğalmaları, kendilerini sürekli yenilemeleri -doğup ölmeleri- yoluyla doğ-

makta ve gelişmektedir. Hücre teorisi, her canlı varlığın bir iç bütünlüğü olduğunu kanıtlayarak, dolaylı yoldan canlıların kökenlerinin tek olduğuna işaret etmişti. Engels, *Anti-Dühring* ve *Doğanın Diyalektiği* adlı yapıtlarında, hücre teorisinden diyalektik sonuçlar çıkardı.

Darwin'in evrim teorisi, 19. yüzyılın ortalarında görülen üçüncü büyük bilimsel buluştur. Darwin, hayvan ve bitki türlerinin «Tanrı tarafından yaratıldıkları»nı, hiçbir şeyle bağıntılarının bulunmadığını ve değişmez olduklarını ileri süren görüşe son vererek, teorik biyolojiyi ilk kez bilimsel bir temele dayandırmıştır. Darwin, hayvan ve bitki türlerinin değişebilirliğini ve kökenlerinin tek olduğunu kanıtlamıştır. Bilindiği gibi, Darwin'den çok önceleri filozoflar ve doğa bilimcileri evrim fikirlerini genel deyimlerle ifade etmişlerdi. Örneğin, 18. yüzyıl Fransız maddecisi Diderot, türlerin birbirlerine dönüşebileceklerini ileri sürmüştü. Ancak Darwin, bu konuyla ilgilenmiş olan kendinden önceki filozoflardan farklı olarak, olasılıklara bel bağlamamış, insanı hayvanlar aleminin genel evrimleşme zincirinin en yüksek halkası olarak gören türlerin evrimleşmesine ilişkin bir dizi yasayı, çok sayıda deneysel olguya dayanarak formüle etmiş ve bu şekilde dinsel dünya görüşüne ağır bir darbe indirmiştir. Darwin, toplamış olduğu olguların kanıtladığı türler arasındaki nitelik farklarının kökenini açıklamak için kendiliğinden doğal ayıklanma teorisini (insan tarafından yapay bir şekilde gerçekleştirilen ayıklamayı andırır), bitkiler ile hayvanlar arasında varolmak için sürdürülen savaşıma ve doğal çevreye en iyi uyum sağlayan türlerin yaşamını sürdürmesine ilişkin teoriyi geliştirmiştir. Buradan yola çıkan Darwin, organizmaların nispeten amaca-uygun yapılarına ve çevreye uyum sağlayabilme yeteneklerine ilişkin, gerçekle ilgili mistik yorumları çürüterek, bu gerçeği bilimsel bir şekilde açıklamıştır. Şöyle ki: «Doğanın amacının varlığını kanıtlamaya çalışan ve bana eskiden çok kesinmiş gibi gelen kanıtlama dayanağı, doğal ayıklanma yasasını bulduktan sonra, çürümüş gibi geliyor... Doğadaki herşey, saptanmış, kesin yasaların sonucudur.» (4) Marks ve Engels, Darwin'in evrim teorisini özü bakımından diyalektik maddeci sayarak takdir etmişler, ancak Darwin'in hiçbir zaman bilinçli bir diyalektikçi olmadığını da vurgulamışlardır.

Görüldüğü gibi, Marks ve Engels felsefi öğretilerini formüle edip, geliştirirlerken yalnızca toplum bilimlerinin, toplumsal ve tarihsel pratiğin başarılarına değil, aynı zamanda kendi çağlarının doğa bilimlerindeki büyük buluşlara da dayanmışlardır. Bu buluşlar, tutarlı bir bilimsel felsefenin -diyalektik ve tarihsel maddeciliğin- zorunlu, doğal, bilimsel önkoşullarını yaratmıştır.

---

(4) Darwin, *Otobiyografi*, s.78

4. DİYALEKTİK VE TARİHSEL MADDECİLİĞİN DOĞUŞU : FELSEFEDE DEVRİM.

Marks ve Engels tarafından eleştirel bir yaklaşımla yeniden incelenen kendilerinden önceki felsefe mirasının tümü ve onların gerçekleştirdikleri felsefi devrim birbirleriyle karşılıklı-bağıntılı iki süreçtir. Bu süreçlerin en önemli sonucu, bilimsel felsefi dünya görüşünün oluşturulması, temellendirilmesi ve geliştirilmesi olmuştur.

Lenin'in belirttiği gibi, Marksçılık, kendinden önceki toplumlara ilişkin öğretilerin elde ettikleri önemli başarıların doğrudan ve kesintisiz bir devamı olarak ortaya çıkmıştır. Marks'ın dehası ise, kendinden önceki seçkin filozofların ortaya attıkları soruların yanıtlarını vermiş olmasında yatmaktadır.

Kuşkusuz Marks ve Engels, diyalektik maddeciliği birdenbire yaratmamışlar ve işçi sınıfının bilimsel ideolojisini birdenbire kurmamışlardır. Giriştikleri bilimsel ve politik eylemlerde, Hegel'in felsefesinden devrimci ve ateist sonuçlar çıkarmaya çalışan birer idealist ve sol-Hegelci (genç Hegelci) okulun üyeleriydiler. Ancak liberal burjuvaziyi temsil eden diğer genç-Hegelcilerden farklı olarak, daha ilk yapıtlarında birer devrimci demokrat ve emekçi halkın çıkarlarının savunucuları olduklarını belli etmişlerdi. Marks ve Engels felsefelerini hazırlarlarken, idealist devrimci demokrat bir konumdan kesin olarak ayrılarak, maddeci ve komünist bir konuma geçtiler. Bu karmaşık ve çokyanlı sürecin itici gücü, Marks'ın ve Engels'in, feodal ve kapitalist sömürünün açık, gizli tüm destekleyicilerine karşı, emekçi halkın çıkarları uğrunda savaşmalarıydı.

Marks, 1841'de doktora tezini yazarken henüz bir idealistti. Ancak özünü tüm yeryüzü ve gökyüzü Tanrılarına ve insan kişiliğinin her türlü aşağılanmasına karşı savaşın oluşturduğu militan ateizmin felsefi kredosunu (temel ilkelerini) da ilan etmişti. Marks, 1842'de kendi yönetimi altında devrimci bir organ haline dönüşen *Rheinische Zeitung*'un başyazarı oldu. Bu gazete de çıkan yazılarında, toprak sahiplerinin ezdikleri köylüleri ve Prusya devletinin vergi politikasının perişan ettiği bağcıları savundu, basın özgürlüğünden, yurttaşlık haklarından vb. yana çıktı. İşte bu politik savaşım Marks'ı, o sırada Almanya'da varolan düzenin sınıfsal mahiyetinin bilincine vardırmıştır. 1843 yılına gelindiğinde, artık Marks idealistlikten maddeciliğe ve idealist devrimci demokratlıktan komünistliğe yönelmeye başlamıştı. Tutarlı bir ateizmin, gerçekte her türlü dinsel dünya görüşünü haklı çıkarmaya çalışan idealizmle uyuşmadığı sonucuna varmıştı. Eskiden «aklın vücut bulması» olarak kabul ettiği devleti, şimdi, çalışan yığınların çıkarlarına düşman, mülk sahibi sınıfların çıkarlarını koruyan politik bir sistem olarak değerlendirmekteydi.

Engels'in felsefi görüşlerinin oluşumu da benzer bir gelişme süreci izlemiştir. Engels kılıcını ilk kez 1841'de, politik bakımdan bir gerici haline gelen idealist Schelling'e karşı çekmiş ve onu mistisizmi, dini ve feodal otoriteler karşısında boyun eğmeyi savunmakla suçlamıştır. Engels, Schelling'in teorilerine, Hegelci felsefenin devrimci yorumuyla sert bir karşılık vermiştir. Engels bunu yaparken, Hegel'in gerçeği sürekli bir akış halinde görmeyi gerektiren diyalektik yöntemi ile Hegel'in Batı Avrupa'da temelleri daha o günden atılmış bulunan toplumsal gelişme aşamasını, dünya tarihinin kaçınılmaz doruk noktası ilan eden tutucu sistemi arasındaki çelişkiye işaret etmiştir. Engels, 1841'den 1843'e kadar, o zamanın ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkesi olan İngiltere'de kaldı. Orada kapitalizmin gelişmesinin toplumsal sonuçlarına tanık oldu ve Chartist hareket içinde yer aldı. Engels' in felsefi ve sosyalist görüşlerinin gelişmesinde o yılların payı büyük olmuştur.

Marks ve Engels birbirlerinden habersiz bir şekilde, temelde birbiriyle bağıntılı sosyo-politik ve felsefi görüşlere vardılar. 1844 yılının başlarında, Paris'te Marks'ın yönetimi altında, Marks'ın ve Engels'in de yazılarının yer aldığı *Deutsch-Französische Jahrbücher* (Alman - Fransız Yıllıkları) in ilk sayısı yayınlandı. Marks, yazılarında diyalektik maddeciliğe ve bilimsel komünizme ilişkin ilk görüşlerini açıklıyordu. Proletaryanın tarihsel görevinin bütün dünyaya sosyalizmi getirmek olduğunu ileri sürerken, «felsefe nasıl proletaryada kendi *maddi* silahını bulmuşsa, proletarya da felsefede aynı şekilde kendi *manevi* silahını bulmuştur» (5) diyordu. Benzer görüşleri Engels, İngiltere'nin ekonomik ve politik durumuna ve burjuva ekonomi-politiğinin eleştirisine ilişkin yazılarında dile getirdi.

1844 yılı, Marks ile Engels arasındaki dostluğun başlangıcına işaret eder. Marks ve Engels 1844-1846 arasında beraber çalışarak, sırasıyla *Kutsal Aile* ve *Alman İdeolojisi* gibi idealist felsefeyi eleştirip diyalektik ve tarihsel maddeciliğin temel önermelerini işledikleri iki büyük yapıt ortaya koydular. Lenin, 1847-48 yıllarında yayınlanan *Felsefenin Sefaleti* ve *Komünist Partisi Manifesti*'ni olgun Marksçılığın ilk yapıtlarından saymıştır. Ünlü «Bütün Ülkelerin Proleterleri Birleşin!» belgisinin yer aldığı Komünist Partisi Manifesti'nin belirgin özelliklerini ortaya koyarken Lenin şunları vurgulamıştır: «Bu yapıt, dahiyane bir açık seçiklikle yeni dünya görüşünün ana hatlarını ortaya koymuştur: Toplumsal yaşam alanını da içine alan tutarlı maddecilik; gelişme konusundaki en kapsamlı ve en derin öğreti olan diyalektik; sınıf savaşımına ve yeni, komünist toplumun

(5) K. Marks - F. Engels, *Werke*, c.1, s.391

yaratıcısı olan proletaryanın dünya tarihindeki devrimci rolüne ilişkin teori.» (6)

Görüldüğü gibi geçmişteki filozofların ortaya attıkları, ancak bir yanıt verilememiş olan sorulara yanıt vermekteki esas adımlardan birincisi politik ve teorik faaliyetin doğru bir başlangıç noktasını bulmaktı. Marks ve Engels için bu başlangıç noktası, insanın insanı sömürmesinin her türlüsüne, toplumsal baskının ve eşitsizliğin politik ve ekonomik temellerine karşı savaşmaktı. İşte, ancak insanın ne şekilde olursa olsun köleleştirilmesine, tutarlı devrimci bir tavırla karşı çıkılması yoluyla varlıklılar ile yoksullar arasındaki karşıtlığı ve özel mülkiyeti ebedileştiren burjuva dünya görüşünün tersine, «hiçbir şeyin etkisi altında kalmayan, özü gereği eleştirici ve devrimci olan» (7) diyalektik *maddeciliği* oluşturmak olanaklı olmuştu.

Yine ancak, en yoksul, en devrimci sınıfın gereksinmelerinin ve çıkarlarının çıkış noktası olarak alınması koşuluyla, emekçi yığınlarının ve maddi üretimin insanlık tarihinin gelişmesinde oynadığı belirleyici rolü ortaya koyan ve komünizmin kaçınılmazlığını bilimsel bir şekilde kanıtlayan maddeci tarih anlayışına ulaşılabilir.

Bazı burjuva filozofları, Marks'ın ve Engels'in diyalektik maddeciliğini, Hegel'in diyalektik (fakat aynı zamanda idealist), yöntemi ile Feuerbach'ın maddeci (fakat aynı zamanda metafizik) teorisinin bir araya gelmesi olarak göstermeye çalışmışlardır. Burada açıkça, Marksçılığın kurucuları tarafından felsefede gerçekleştirilen devrimin özü basitleştirilerek, anlaşılamamaktadır. İlke olarak idealizm ile maddeciliği, diyalektik ile metafizik düşünme tarzlarını birleştirmek olanaksızdır; bunlar birbirlerinden tamamen ayrı şeylerdir. Marksçılığın kurucuları, Feuerbach'ın felsefesi de dahil olmak üzere, çağımızın maddeci öğretilerini diyalektik yöntemle yeniden biçimlendirmişlerdir. İdealist biçimiyle doğasal ve toplumsal süreçleri bilimsel olarak araştırmaya elverişli olmayan Hegel'in diyalektik yöntemine de maddeci bir tarzda yeni bir biçim vermişlerdir. Kendi ifadeleriyle Hegel'de başaşağı duran diyalektiği ayakları üzerine dikmişlerdir; yani ona toplum bilimlerinden alınmış gerçek bir içerik kazandırmışlardır.

Maddeci diyalektiği yalnızca bir yöntem, felsefi maddeciliği de bu yöntemi araştırma amacıyla kullanan bir teori saymak, çok yüzeyde kalan bir tutumdur. Maddeci diyalektik yalnızca bir yöntem değil, aynı zamanda bir teoridir. O bir gelişme teorisi, doğanın, top-

(6) V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.21, s.48

(7) K.Marks, *Kapital*, c.1, s. 20

lumun ve düşünmenin en genel gelişme yasalarının teorisidir. Başka deyişle: *Marksçı yöntem diyalektik olduğu kadar maddeci bir yöntemdir; Marksçı teori ise, maddeci olduğu kadar diyalektik bir teoridir.* Bu demektir ki, maddecilik ve diyalektik Marksçı felsefe içinde, birbirine bağımlı iki öğe olup, bütünsel bir öğretiyi oluştururlar. Çünkü gerçeğin kendisi, hem maddi, hemde diyalektik karakterlidir.

O halde, Marks ve Engels *diyalektik maddeci dünya görüşünü* ortaya koydukları, maddeciliği, diyalektik maddeciliğe dönüştürdükleri, maddi süreçlerin içinde diyalektik gelişmeleri ve bunun bilgi edinme sürecindeki yansılarını açıkladıkları için felsefede bir devrimi gerçekleştirmişlerdir.

Bu felsefi devrimin en önemli yönlerinden biri, maddeci tarih anlayışının (tarihsel maddeciliğin) ortaya konması, yani maddeciliğin toplumsal yaşamın kavranmasını da kapsayacak şekilde genişletilmesidir. Lenin, Marks'ın bu öğretisine ilişkin olarak şöyle demiştir: «Marks'ın *tarihsel maddeciliği,* bilimsel düşüncenin dev bir başarısıydı. O güne değin tarihe ve politikaya ilişkin görüşlere egemen olan kargaşa ve keyfilik yerine --üretim güçlerinin gelişmesi sonucunda, toplumsal yaşamın bir sistemden daha yüksek bir başka sisteme doğru (örneğin feodalizmdan kapitalizme doğru) nasıl geliştiğini gözler önüne seren-- şaşılacak derecede bütünlük ve uyumluluk gösteren bilimsel bir teoriye bırakmıştır.» (8)

Daha önce de belirtildiği gibi, Marks-öncesi maddeciler, topluma ilişkin görüşlerinde idealist olarak kaldılar. Bu, onların, sınıfsal olduğu kadar, teorik dargörüşlülüklerinin bir sonucuydu. Madde ve maddi olan, bu maddeciler tarafından ancak maddi bir cevher olarak anlaşılmaktaydı. Bu nedenle toplumsal yaşamın maddi temellerini -maddi üretimi ve üretim ilişkilerini- kavrayıp ortaya koymaları elbette düşünülemezdi. Maddeci toplum anlayışının özü, insanların çok çeşitli yaşam tarzlarının uzun vadede nasıl toplumsal üretimin gelişimine bağlı olduklarını göstermesinde yatar. Üretim ile yaşam tarzı arasındaki bu bağıntının bulunması ve araştırılması, yani emeğin insanlık tarihindeki rolünün açıklanması, tarihsel maddeciliğin çıkış noktasıdır.

İnsanın doğaya ve topluma bağımlı olduğunu gören Marks-öncesi maddeciler, toplumsal yaşamın tüm fenomenlerinin, karşılıklı olarak neden - sonuç zinciriyle birbirlerine bağlı bulunduklarını ileri sürerek şu sonuca varmışlardı: Olmuş olan, olan ve olacak olan herşeyden kaçınılmazdır ve insanlar bunu değiştiremezler. Aynı zamanda, toplumda ve bireylerin yaşamlarında ortaya çıkan herşeyin, do-

(8) V.İ.Lenin *Toplu Yapıtları,* c.19, s.24

ğaüstü bir yazgıya tabi olduğu şeklindeki dinsel - kaderci anlayışa karşı çıkarak, insanların kendi tarihlerini kendilerinin yaptığını doğru bir yaklaşımla vurgulamışlardı. Ne var ki, metafizikçi bir anlayışa sahip olan bu maddeciler, bu önermeye bilimsel ve maddeci bir öz kazandırmayı başaramamışlar ve tarihsel olayların özellikle önde gelen tarihsel kişilerin olmak üzere, insanların iradeleriyle gerçekleştirildiğini öne süren öznel bir yoruma başvurmuşlardır. Tarihsel maddeciliğin ortaya konması hem kaderci, hem de öznelci tarih anlayışının aşılması gelmektedir.

Marks ve Engels'in felsefede gerçekleştirdikleri devrimin bir diğer özelliği de, onun, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimler ile felsefenin karşı karşıya getirilmesine bir son vermiş olmasıdır. Bu karşı karşıya koyuş, az ya da çok geçmişin tüm felsefelerinin, özellikle de idealist felsefenin belirgin bir özelliğiydi. Marks'ın ve Engels'in, eski anlamdaki -«bilimlerin bilimi»- anlamındaki felsefenin ortadan kaldırılmasından söz ederlerken değindikleri konu buydu. Eski anlamıyla felsefe, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimleri elinde mevcut bulunan tarihsel bakımdan sınırlı bilgilerden açıkça bağımsız sayılıyordu.

Marks-öncesi filozoflar, genellikle bilimler yalnızca göreceli hakikatleri ortaya koyabilirlerken, felsefenin mutlak hakikati bulduğunu ileri sürmüşlerdi.Bu nedenle, doğa bilimlerini doğa felsefesine, insanlık tarihi bilimlerini tarih felsefesine, hukuk bilimini hukuk felsefesine, sanat bilimini sanat felsefesine vb. karşıt olarak görüyorlardı. Doğa ve toplum bilimleri, olguların toplanmasıyla ilgilenirken ve büyük ölçüde ampirik bir karakter taşırlarken, tarih ve doğa felsefesi, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerden kopmuş teorik bilgi sistemleri olarak tarihsel bakımdan doğrulanmışlardı ve kendi inceleme alanları içinde, zaman zaman, gelecekteki bilimsel buluşlara ilişkin parlak tahminlerde bulunuyorlardı. Ancak zamanla, teorik bilimler gelişmiş, böylelikle, doğasal süreçlerin özüne ilişkin kendine özgü genel ve soyut düşüncelerle bezenmiş olan doğa felsefesi, devrini doldurmuş ve bu süreçleri açıklamakta yetersiz hale gelmişti. Aynı durum tarih felsefesi için de söz konusuydu. Engels bu konuda şöyle demiştir: «Burada da, tarih felsefesi, hukuk felsefesi, din felsefesi vb., fenomenler arasında kanıtlanması gereken gerçek bağıntıların yerine, filozofun kafasında uydurulmuş bağıntıları koymaktan; gerek bütününde, gerekse ayrı ayrı parçalarında tarihi, fikirlerin ve elbette yalnızca, her zaman aynı filozofun beğenisine uygun bir takım fikirlerin adım adım gerçekleşmesi olarak görmekten ibaretti.» (9)

(9) K. Marks - F. Engels, *Seçme Yapıtları*, c.3, s.365.

Marks ve Engels, felsefenin belli bilimsel araştırmaların üstünde kalmakla, bir bilimler bilimi olamayacağını, onun tersine, bu araştırmalara dayanan, onların verilerini genelleştiren ve doğanın, insan yaşamının ve bilgi edinme sürecinin gelişme yasalarını bulup ortaya koyan bilimsel bir dünya görüşü olması gerektiğini kanıtlamışlardır.

Marksçılığın kurucuları, felsefi bilgi ile bilimsel bilginin birbirlerine karşıt oldukları fikrini reddetmekle kalmamışlar, aynı zamanda geçmişteki filozofların, daha fazla geliştirilmesi gerekmeyen, mutlak, eksiksiz ve değişmez bilginin edinilmesine yönelik, karakter itibariyle metafizik görüşlerini de kabul etmemişlerdir. Bilimsel bir dünya görüşü olarak felsefe, her zaman yeni yargılara açık, kendini sürekli geliştiren, yeni önermelerle zenginleşen ve köhneleşmiş varsayımlardan sıyrılan bilimin tutumuna tamamen paralel bir tutum içine girmektedir.

Diyalektik maddeciliğin bilimsel felsefesi, varsayımlar, postülalar, tezler, olguların analizleri ve belli süreçlerin olasılıklarının da araş-araştırılması dahil olmak üzere, bilimin kabul ettiği araştırma yöntemlerini geniş bir şekilde kullanır. Felsefi bilginin mahiyetine ilişkin bu bilimsel anlayış ve Hegel'in diyalektiğinde bile mutlak bilgi (Mutlak İde'nin kendi bilgisine varması) şeklinde ortaya çıkan felsefi bilgiye ilişkin metafizik anlayışın tutarlı eleştirisi, Marksçılığın felsefede gerçekleştirdiği devrimin en önemli yanlarından biridir. Marks alaycı bir ifadeyle: «Şimdiye değin tüm bilmecelerin çözümlerin, filozofların kürsülerinde bulunuyordu ve budala, tembel dünyanın, mutlak bilimin pişmiş armutları ağzına düşsün diye, ağzını açması yetiyordu.» (10) der. Demek ki, felsefe, kendini «mutlak bilim» sandığı sürece, gerçekten bir bilim olamaz. Bilimsel felsefe dahilerin kafalarından doğmuş bir şey değildir.

Marks ve Engels, aynı zamanda felsefenin insanın pratik faaliyetleriyle, özellikle de emekçilerin özgürlüğe kavuşma savaşımlarıyla ,hiçbir ilişkisi olmadığı fikrine son vermişlerdir. Yüzyıllar boyunca felsefeye, salt bilgi toplamak için bilgi edinmek, bilme gereksinimini karşılamak amacıyla gerçeğin, çıkarlardan ve tutkulardan uzak bir şekilde duyumlarla kavranması gözüyle bakılmıştır. Her ne kadar geçmişin bazı ilerici düşünürleri ve özellikle maddeciler, felsefi düşünce ile pratik yaşamın karşı karşıya getirilmesine karşı çıkmışlarsa da, felsefe ile pratiğin, özellikle toplumsal ve politik alanlardaki pratiğin bağıntısını bilimsel yönden açıklamayı başaramamışlardı.

---

(10) K.Marks-F.Engels, *Werke*, c.1, s.344

Felsefe, yüzyıllar boyunca, varlıklı ve egemen sınıflara mensup küçük bir filozoflar zümresinin uğraşı olagelmiştir. Filozoflar, devrini doldurmuş, köhneleşmiş toplumsal ilişkilere karşı çıkarlarken bile, felsefenin bu toplumsal ilişkilerin değişmesi üzerindeki rolünü bilimsel bir şekilde açıklayamamışlardı.

Marks ve Engels, daha bilimsel ve politik çalışmalarının başlangıcında, filozofların toplumsal gerçek karşısındaki «tarafsız» tavırlarına karşı çıktılar.

Her ikisi de, felsefenin salt soyut düşünme alanı içinde varolmadığını, böyle bir «salt düşünme»nin gerçekten bağımsız olarak kesinlikle varolmayacağını kanıtladılar. Felsefeyi, yaşama bağlayan yol, bundan böyle proletaryanın ve tüm emekçi yığınların devrimci pratiğinin içinden geçmektedir. Felsefenin görevlerini temel olarak yepyeni bir yöntem belirleyen bu anlayışın ışığı altında, Marks'ın şu ünlü tezinin önemi de anlaşılır hale gelmektedir: «Filozoflar, dünyayı değişik şekillerde yalnızca *yorumlamışlardı*, önemli olan ise onu *dönüştürmektir*.» *(11)*

Marksçılığa karşı çıkan burjuva eleştiricileri, bu teze dayanarak Marks'ın dünyayı dönüştürmediği sürece felsefenin dünyayı açıklamasını ve yorumlamasını gereksiz ve önemsiz saydığı sonucunu çıkarmışlardır. Aslında Marks'ın bu tezi, varolanın kaçınılmaz olduğunu ve hoş görülmesi gerektiğini söyleyerek, onu haklı çıkarmaya çalışan, uzlaşmaz çelişkiler barındıran sınıflı toplumun egemen felsefesine karşı ileri sürülmüştü. Ancak, Marks'ın anlayışına göre, bilimsel yorumlar, gerçeğin dönüştürülmesi için teorik kanıtlar da sağlayabilir ve sağlamalıdır. Sonuç olarak, felsefenin görevi, dünyayı açıklamaya çalışmaktan vazgeçmek değil, bu açıklamayı, devrimci pratik faaliyetle birleştirmektir. Marksçı felsefe, dünyanın dönüştürülmesini sağlayan en genel yasaları bulduğu için, bu dönüştürme faaliyetinin ideolojik aracıdır.

Devrini doldurmuş, her türlü köhne fikirler ve eylemleri reddetme, devrimci atılım, doğrudan ve açıkça taraf tutma, tamamen bilimsel bir yaklaşım, dogmatizme ve onun katı formüllerine karşı amansız düşmanlık, revizyonist çarpıtmalara karşı uzlaşmaz ve uyanık bir tavırla yeni sorunların gözüpek bir şekilde ortaya konması ve bilimsel teorinin yaratıcı bir şekilde geliştirilmesi gibi (bir bütün olarak Marksçı felsefenin olduğu gibi) diyalektik ve tarihsel maddeciliğin tüm özellikleri, Marksçılığın felsefede gerçekleştirdiği devrimin özünü oluştururlar.

---

(11) K.Marks-F.Engels, *Seçme Yapıtları*, c.1, s.15

5. MARKSÇI FELSEFENİN LENİN TARAFINDAN GELİŞTİRİLMESİ

Marksçılığın kurucuları öğretilerini geliştirirlerken, bu öğretinin bir dogma değil, bir eylem kılavuzu olduğunu tekrar tekrar belirtmişlerdi. Lenin, Marksçılığı kendisinden önceki öğretilerden ayırdeden bu ilkeden hareketle, Marks'ın ve Engels'in öğretilerinin yaratıcı bir anlayışla geliştirilmesinin zorunluğunu belirtmiştir: «Biz, Marks'ın teorisini hiçbir şekilde tamamlanmış ve dokunulmaz bir şey olarak görmüyoruz, tersine, sosyalistlerin -eğer yaşama ayak uydurmak istiyorlarsa- her yönden geliştirmek *zorunda bulundukları* bilimin, temel taşlarından biri olduğu kamsındayız..» (12)

Bir bütün olarak Marksçı teorinin ve özellikle diyalektik ve tarihsel maddeciliğin gelişiminin bugünkü aşaması, Lenin'in (1870-1924) ve onun eserini sürdüren öğrencilerinin adlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır.

Engels'in dediği gibi, felsefi maddecilik, bilimlerin çığır açan büyük buluşlarıyla birlikte, yeni bir biçim almış ve bundan sonra da alacaktır. Felsefenin gelişmesine toplumsal alandaki gelişmeler de etki etmektedir.

Marks ve Engels, öğretilerini, kapitalizmden sosyalizme devrimci yoldan geçişin henüz gündemde olmadığı bir dönemde ortaya koymuşlardı. Lenin, Marksçılığı yeni koşullarda, kapitalizmin çöküş döneminde, emperyalist aşamaya girildiği ve yeni, sosyalist toplumun kurulmaya başlandığı bir dönemde geliştirmiştir. Çağın koşulları, Marksçılardan yeni fenomenlerin analizini yapmalarını ve işçi sınıfının devrimci savaşımının stratejisinin ve taktiklerinin yaşamsal sorunlarına yeni bir yaklaşım getirmelerini gerektiriyordu. Yoksa, Marksçı felsefe canlı bir öğreti, bilgi edinme sürecinin ve devrimci eylemin bir yöntemi olmaktan çıkıp, ölü bir dogma, dünyayı dönüştürme yeteneği olmayan tekyanlı bir teori haline gelecekti. Bu sıralarda, ekonomik, toplumsal ve politik çelişkiler yoğunlaşmakta ve Marksçılığın düşmanları, onun felsefi dayanaklarına saldırılarını artırmaktaydılar. Buna bağlı olarak, Marksçılığı burjuva felsefesinin çeşitli akımlarıyla (neo-Kantçılıkla, Mahçılıkla vb.) birleştirmeye çalışan revizyonist eğilimler belirmeye başladı.

Lenin, diyalektik ve tarihsel maddeciliği savunmuş, onu yaratıcı ve kapsamlı bir şekilde daha da geliştirmiş ve yeni bir düzeye yükseltmiştir.

Tarihin akışı içinde ortaya çıkan yeni teorik sorunları ortaya koyarken ve çözerken gösterdiği devrimci yüreklilik, teorik önermelerin devrimci pratiğin ışığında sınanmasında takındığı kararlı tavır, ya-

(12) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.4, s.211-212

şamın akışına ters, köhneleşmiş önermeleri reddetmesi, revizyonizme, Marksçı öğretinin ilkelerinden her türlü sapmaya karşı uzlaşmaz düşmanlığı Lenin'i diğer teorisyenlerden ayıran belli başlı özelliklerdir.

Marks ve Engels, öğretilerini o devirde egemen olan idealist toplumsal inançlara karşı savaşım içinde hazırlayıp geliştirmişler ve toplumsal gelişmeyi, maddi üretimin, yani ekonomik ilişkilerin belirlediğini özellikle vurgulamışlardır. Kapitalizme karşı girişilen devrimci savaşım çağında (yani Lenin'in döneminde) öncelikle Marks'ın ve Engels'in, toplumsal bilincin, fikirlerin, ideolojinin ve öznel etkenin toplumun gelişmesindeki rolüne ilişkin görüşlerinin geliştirilmesi gerekiyordu. Bu dönemde işçi hareketi içine sızmış burjuva ideologlarının ve oportünistlerin, Marksçılığı kaba ekonomizm anlayışıyla yorumlayarak, toplumsal sürecin insanın aktif bir katkısına gerek olmadan, tamamen kendiliğinden ilerlediğini ileri sürmeleriyle bu gereklilik daha da artmıştı. Lenin, *Halkın Dostları Kimlerdir ve Sosyal-Demokratlara Karşı Nasıl Savaşırlar?* adlı ilk yapıtlarından birinde, toplumsal olgunların narodnikler tarafından öznel bir tarzda yorumlanmasına karşı çıkmıştır. Narodnikler, «eleştirel düşünen» kalburüstü kişilerin faaliyetlerini, tarihsel sürecin biricik itici gücü sayıyorlardı. Lenin buna karşı, sosyo-ekonomik kuruluşların ortadan kalkmasını ve üretim tarzlarının birbirini izlemesini, tarihsel süreçin temel itici gücü sayan Marksçı öğretinin bu anlayışının, yığınların ve sınıfların tarihteki belirleyici rolünün reddedilmesi anlamına gelmeyeceğini, tersine, bu anlayışın önde gelen tarihsel kişilerin eylemlerinin hangi koşullar altında başarılı olabileceklerini gösterdiğini kanıtlamıştır.

Narodnizmin Ekonomik İçeriği ve Bay Struve'nin Kitabında Bunun Eleştirisi adlı yapıtında, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarını ortaya koyan Lenin, Marksçı felsefenin, sınıfların ve partilerin bilinçli faaliyetinin rolünü gözardı eden burjuva nesnelciliği ile hiçbir ortak yanı bulunmadığını gözler önüne sermiştir: «... maddeci, bir yandan nesnelciden daha tutarlı olup nesnelciliğini daha esaslı, daha kusursuz bir şekilde sürdürür. Süreçlerin zorunluğuna işaret etmekle yetinmez tamı tamına hangi sosyo-ekonomik kuruluşun o sürecin içeriğini belirlediğini ve *tamı tamına hangi sınıfın* bu zorunluğu saptadığını da açıklar... öte yandan maddecilik taraflıdır, deyim yerindeyse, olayların değerlendirilmesinde doğrudan doğruya ve açıkça, belli bir toplumsal grubun bakış açısının yanında yer almak zorundadır.» (13)

Lenin, işçi sınıfı hareketindeki kendiliğindenliğin eleştirilmesine

(13) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.1, s.401

büyük bir dikkatle eğilmiştir. *Ne Yapmalı?* adlı kitabında ve diğer yapıtlarında, Marksçı partinin kendiliğinden işçi sınıfı hareketine son vermesini sağlayan sosyalist bilincin, yani devrimci teorinin anlam ve önemini bilimsel bir şekilde kanıtlamıştır. Devrimci teori olmadan devrimci işçi sınıfı hareketi olamaz. Lenin'in bu yargısı, yalnızca politik bir önem taşımakla kalmaz, aynı zamanda genel toplum bilimsel bir öneme de sahiptir; çünkü bu yargı, temel toplumsal değişmelerin ilerici fikirlerle donatılmış sınıfların faaliyetine bağlı olduğunu vurgulamaktadır.

Lenin, *Maddecilik ve Ampriokritisizm* adlı felsefi yapıtında, radyoaktivitenin, elektronların ve eskiden evrenin nihai ve bölünmez temel taşı sayılan atomların karmaşık yapılarının bulunmasıyla, 20. yüzyıl başlarında, doğa bilimlerinde ve özellikle fizikte başlayan devrimi ele alıp, derin bir şekilde gözden geçirir. Bu devrim, maddeye, hareket e, mekâna, zamana, vb. ilişkin bilimsel fikirleri esas itibariyle değiştirmiştir. Bilim alanında yüzyıllar boyunca geçerli kalan ve kesinlik taşır görünen eski anlayışlar, bu yeni bilimsel buluşlara aykırı düşmekteydi. Birçok bilim adamı, bu buluşlardan yola çıkarak, geleneksel anlayışlarda yer alan nesnelerin (maddi bir biçimleme olarak atomun, nesnelerin zamansal ve mekânsal niteliklerinin vb. gerçekte varolmayıp, algıların salt insana özgü öznel bir şekilde sistemleştirilip, düzenlenmesiyle oluştukları sonucuna vardılar. Yalnızca bilimsel teorilerin bilimselliğinden kuşku duyulmakla kalınmadı, bunun yanısıra insanın doğayı algılama yeteneğine da güvenilmez oldu.

Lenin, fiziğin en son buluşlarından çıkarılan bu idealist sonuçları eleştirirken, maddenin diyalektik maddeci bir anlayışla yorumlanmasını derinleştirdi ve onun bilimler tarafından bulunan, kimyasal, fiziksel ve diğer özelliklerinin, bilincimizden bağımsız olarak varolan nesnel gerçeğin ayırdedici özellikleri olduklarını gösterdi. Nesnel gerçek anlayışı, maddenin fiziksel ya da diğer özelliklerine indirgenemez. Bu anlayış, maddenin fiziksel ya da kimyasal özelliklerine ilişkin bilgilerimiz ne denli değişirse değişsin, eskimeyecek olan maddenin felsefi tanımını oluşturur.

En son bilimsel buluşlardan böylesi genel sonuçlar çıkaran Lenin, bu temel üzerinde diyalektik maddeciliğin bilgi teorisini geliştirmeyi sürdürdü. Yeni buluşların etkisi altında yerleşik bilimsel kavramların değiştirilmesi, bu kavramları nesnel hakikatin bütününden yoksun bırakmaz, tersine bilgi edinme sürecinin karmaşık ve çelişkili karakterini ve bilgilerimizin göreceliğini gösterir.

Lenin'in *Maddecilik ve Ampriokritisizm* adlı yapıtında ileri sürülen temel önermelerini sürdüren ve daha ayrıntılı bir şekilde geliştiren *Felsefe Defterleri,* Marksçı felsefenin gelişmesinde büyük bir öneme

sahiptir. Lenin, *Maddecilik ve Ampriokritisizm*'de dikkatini felsefi maddeciliğin temel sorunları üzerinde toplamışken, *Felsefe Defterleri*'nde diyalektik maddeciliğin yasalarının ve kategorilerinin nasıl ele alınıp işlenmesi gerektiğine ilişkin mükemmel örnekler verir. Diyalektiğin, mantığın ve bilgi teorisinin Marksçı felsefe içindeki bütünlüğüne ilişkin ilkenin formüle edilmesi, diyalektiğin temel öğelerine ilişkin analiz, idealizmin bilgi teorisi alanındaki köklerine ve gerçeğin bilimsel soyutlamalardaki yansısının çelişkili karakterine ilişkin öğreti ve diyalektik maddeci bilgi teorisinin daha da geliştirilmesi için öngörülen program, Lenin'in Marksçı felsefe hazinesine yaptığı gerçekten paha biçilmez katkılardır.

Militan Maddeciliğin Önemi Üzerine adlı Lenin'in felsefi vasiyetnamesi sayabileceğimiz yapıt, diyalektik maddeciliğin yaratıcı bir şekilde geliştirilmesi ve doğa bilimlerinin yöntembiliminin ilerletilmesi amacıyla, Marksçı filozoflar ile doğa bilimciler arasında bir işbirliğinin sağlanmasına zemin hazırlar. Lenin, bu kaygıyla, geçmişin ilerlemeden yana, maddeci ve diyalektikçi geleneklerini, özellikle 18. yüzyıl Fransız maddecilerinin ateist öğretilerini ve Hegel'in diyalektiğini eleştirici ve yaratıcı bir yaklaşımla öğrenmenin gerekliliğini belirtir.

Lenin, yalnızca diyalektik ve tarihsel maddeciliği Marksçılığın hasımlarına karşı girişilen savaşımda savunmakla ve Marksçı felsefeyi her yanıyla geliştirmekle kalmamış; bu felsefeyi girilmiş bulunulan yeni dönemin -emperyalizm, emperyalist savaşlar, sosyalist devrimler ve yeni, sosyalist toplumun kurulması döneminin- analizinde de uygulayarak, kapitalizmin gelişmesinin ve dünya devrimci hareketinin gündeme getirdiği yeni sorunları çözmüştür.

Lenin'in *Kapitalizmin Sonuncu Aşaması, Emperyalizm* adlı kitabı ve buna bağlı olarak, 1. Dünya Savaşı, savaşın niteliği, 2. Enternasyonal'in çöküşü, milliyetler sorunu, sosyalist devrimin gelişme olanakları ve sınıf güçlerinin karşılıklı yer alımı konusundaki çalışmaları, yeni dönemin özelliklerini, diyalektik yönteme dayanarak analiz etmiş ve tekelci kapitalizmin gelişme yasalarını ve eğilimlerini gözler önüne sermiştir. Lenin, bu temelden hareketle, devrimci işçi sınıfı hareketi ve komünist partisinin çalışmaları açısından çok büyük önem taşıyan, sosyalist devrimin önce yalnızca birkaç ülkede utkuya ulaşabileceği sonucunu çıkardı. Lenin'in Marksçı teoriye yaptığı diğer önemli katkılar da, yeni, sosyalist toplumun gelişme yasalarına, sosyalist toplumun kurulması sürecinde politika ve ekonominin karşılıklı ilişkisine, sosyalist sovyet devletinin özel rolüne, sosyalist bilince, komünist partisinin politik ve ideolojik önderliğine ve emekçi halkın komünist bir anlayışla eğitilmesine ilişkin yazılarıdır.

Günümüzde revizyonist çevreler, Lenin'in, Marksçılığın ve özellikle Marksçı felsefenin gelişmesinde taşıdığı önemli rolü küçümsemeye çalışmaktadırlar. Bunlar, «Leninçilik ve Lenin tekelciliğinin» Marksçılığın yorumu üzerine kurduğu egemenliğin ortadan kaldırılmasından söz edip durmaktadırlar. Leninçiliği yalnızca Rusya'ya özgü bir fenomen gibi gösterme çabasındadırlar. Oysa, gerçekte Leninçilik, bütün ülkelerin emekçi halklarının deneyimlerini ve politik savaşımlarını genelleştirmektedir. Lenin'in de belirttiği gibi, Rusya, Marksçılığı amansız savaşımlardan geçerek ve kendi devrimci hareketinin edindiği deneyimleri diğer ülkelerin devrimci hareketlerinden çıkan deneyimlerle karşılaştırarak öğrenmiştir. İşte bu nedenle Leninçilik, Marksçılığın olanaklı olan birçok «yorum»undan bir tanesi değil, devrimci Marksçılığın emperyalizm ve sosyalist devrimler çağına, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağına uygulanabilen biricik doğru tutarlı ve gelişmiş biçimidir.

Sosyalizmin kapitalizmin yerini aldığı derin devrimci süreç, geniş halk yığınlarının tarihin gerçek yaratıcıları olarak ortaya çıkmaları, kendine özgü gelişim yasalarına sahip olan yeni bir toplumun, yeni bir sosyo - ekonomik kuruluşun doğması hep, Marksçı - Leninci teorinin pratikte köklü bir şekilde sınanması anlamına gelir. Bu olgular aynı zamanda Marksçı - Leninci teoriyi zenginleştiren ve onu yeni bir düzeye yükselten geniş kapsamlı teorik genellemelerin de kaynağı olmuşlardır.

Tüm ilerici dünya halklarınca kutlanan Lenin'in 100. doğum yıldönümü münasebetiyle, sosyalizmin ve komünizmin kurulmasında, uluslararası devrimci harekette ve Marksçı - Leninci teorinin geliştirilmesinde erişilen başarılar, genel bir değerlendirilmeye tabi tutuldu.

50 yıldan uzun bir süredir varolan Sovyet felsefe bilimi, diyalektik ve tarihsel maddeciliğe, felsefe tarihine, mantığa, estetiğe ve etiğe ilişkin sorunların sistematik ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Aynı zamanda, adım adım komünizmi kurmakta olan Sovyet halkının yüzyüze geldiği görevler, komünist hareketin ve dünya devrim sürecinin uluslararası sorunları, ideolojik savaşım bugün Marksçı - Leninci felsefenin daha da geliştirilmesini gerektirmektedir.

Özellikle bilgi teorisinde ve toplumsal yaşamda çözüm bekleyen sorunların ortaya çıkmasıyla, diyalektik ve tarihsel maddecilikte de, her bilim gibi, birçok önermenin en son bilimsel bilgilerin ışığında daha da somutlaştırılması ve sınanması gerekli hale gelmiştir.

Bilimdeki çığ gibi gelişme, günümüz dünyasında tanık olduğumuz bilimsel - teknik devrim, özellikle kuantum mekaniği, nükleer fi-

zik, sibernetik, moleküler biyoloji vb. alanlarındaki ilerlemeler, hem yeni, hem de geleneksel felsefi sorunların ve kategorilerin yeniden ele alınmasını, daha geliştirilmesini ve somutlaştırılmasını gerektirmiştir. Marksçı - Leninci felsefenin daha da gelişmesi sağlanmadan, kategorileri yetkinleştirilip zenginleştirilmeden, toplum yaşamında ortaya çıkan yeni fenomenleri ve çağımızın kendine özgü mahiyetini derinlemesine kavramak olanaksızdır.

Komünist toplumun kurulması, bir yandan kişiliğin çokyanlı geliştirilmesi sorununu, öte yandan birey ile toplum ve toplumsal olan ile antropolojik olan arasındaki diyalektik ilişki sorunlarını her gün biraz daha ön plana çıkarmaktadır. Sosyalizmin başarıya ulaşması için savaşım verilen bir dönemde, insanı ilgilendiren sorun, sömürüden kurtulma sorunudur. Bu sorun, komünizmi kurmakta olan utkan bir sosyalist toplumun yarattığı yeni koşullarda, insanın kişiliğinin gelişmesi, sosyalist toplumun bireyleri olarak özgürlüklerinin ve sorumluluklarının artmasıyla, ideolojik kanaatlerinin pekişmesiyle vb. bağıntılı yeni bir içerik kazanır.

İşte bu nedenle, diyalektik ve tarihsel maddecilik için durmadan yeni sorunlar ortaya çıkar. eski, geleneksel sorunlar yeni kılıklara bürünerek, özel araştırmaları gerekli kılmaya başlarlar. Geçmişte varolan bilgi düzeyiyle çözülebilen sorunlar, yeni araştırmaları zorunlu kılan yeni sorunlar haline dönüşürler.

Marksçı-Leninci felsefe, elde edilen başarılarla hiçbir zaman yetinmez; sürekli olarak, yeni, bilimsel sorunlar ve çözümler peşindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MADDE VE MADDENİN TEMEL VAROLUŞ BİÇİMLERİ

Marksçı-Leninci felsefenin konusunu, nasıl, doğduğunu ve geliştiğini inceledikten sonra, bu felsefenin temel görüşlerinin sistematik bir şekilde açıklanmasına geçiyoruz. Nesnel gerçeğin, yani bilincin dışında ve ondan bağımsız bir şekilde var olan, sürekli olarak hareket ve gelişme halindeki maddenin varlığının kabul edilmesi, Marksçı - Leninci felsefenin çıkış noktasıdır. Öyleyse madde nedir ve hangi temel biçimlerde varolur?

1. MADDENİN FELSEFİ DÜZEYDE KAVRANIŞI

Bizi çevreleyen dünyada, farklı farklı niteliklere sahip sayısız nesne ve fenomen gözlemleriz. Bu nesneler ve fenomenler neyin nesidir ve bunların altında yatan şey nedir? Daha felsefenin biçimlenmeye başladığı ilk zamanlarda ortaya çıkan böylesi sorulara, maddecilik ve idealizm birbirine tamamen kaşıt yanıtlar vermişlerdir.

İdealist filozofların anlayışına göre, dünyadaki tüm fenomenlerin ve nesnelerin temelinde Tanrısal irade, evrensel akıl, Mutlak İde gibi çeşitli adlarla ifade edilen belli bir fikirsel cevher bulunmaktadır. Nitekim Hegel'in felsefe sisteminde, dünya, doğa ve insanlık tarihi boyunca kendikendine gelişme süreci içinde özünün bilincine varan Mutlak İde'nin gerçekleşmesinin ve dışavurmasının bir biçimi olup, yüce bir fikir ve bir akıl ilkesidir. Dünyaya ilişkin benzeri görüşler, diğer nesnel-idealistler tarafından da benimsenmiştir. Öznel-idealistler ise, dış dünyada varolan nesneleri, insanların iç dünyalarından, duyumlarından ve algılarından vb. doğan şeyler sayarlar. İngiliz filozo-

fu Berkeley, «öyleyse, az önce sözü edilen nesneler, gerek duyu organlarımızla algıladığımız nesnelerden, gerekse fikirlerimizin ya da duyumlarımızın dışındaki algılarımızdan başka bir şey olabilir mi?» demekte ve şöyle devam etmektedir: «Düşünme yeteneğinden yoksun nesnelerin algılanmış varlıklarıyla herhangi bir bağlantı kurulmadan, onların mutlak varoluşlarından söz etmek bana saçma geliyor.» (1) Berkeley'in bu düşünce tarzı, Avusturyalı fizikçi ve filozof Mach (1838-1916) İsviçreli filozof Avenarius (1843-1896) ve bunların taraftarlarınca esas itibariyle aynen tekrarlanmıştır. Lenin *Maddecilik ve Ampriokritisizm* adlı yapıtında, bu görüşleri maddeci açıdan ele alıp, eleştiri süzgecinden geçirdi. Mahçılar, nesneleri «öğeler», «gignomenler» adını verdikleri ve son tahlilde «duyumlar» olarak gördükleri bir takım özelliklerinin bütününe indirgemişlerdi.

Dünyanın idealistçe yorumlanması, gerçeğin yanlış ve çarpıtılmış bir görünümünü vermektedir. Maddeci filozoflar ise, her zaman fenomenlerin doğal ve rasyonel bir açıklamasını bulmaya çalışmışlardır. Engels, bir felsefe olarak maddeciliğin, doğayı hiçbir şey katmadan, olduğu gibi kavramak anlamına geldiğini belirtmişti. İnsanlığın tüm toplumsal tarihsel pratiğine dayanan bu öğretiye göre, bizi çevreleyen dünya hareket halindeki maddenin çok çeşitli biçimlerinden ve dışavurmasından başka bir şey değildir. Dünyada, maddenin somut bir biçimi, onun belli durumlarından ve özelliklerinden biri, onun yasal düzenliliklere tabi değişmesinin ve gelişmesinin bir ürünü olmayan hiçbir şey yoktur. Duyumlarımız ve algılarımız bir yana, en soyut fikirler ve kavramlar bile, maddi bir organ olan insan beyninin faaliyetinin bir sonucu olup, maddi nesnelerin özelliklerini yansıtırlar. Dünyada varolan herşeyin, gerçekteki tüm fenomenlerin ve nesnelerin biricik ve evrensel temeli olan madde kavramı, evrenin en genel özünü dile getirir.

Bilimsel bir dünya görüşünün gelişmesi, maddeye, onun temel niteliklerine ve hareket yasalarına ilişkin kavramların derinleşmesine sıkı sıkıya bağlıydı. Marks-öncesi felsefe ve doğa bilimleri, çağdaş bilimlerin ışığı altında değerlendirildiğinde bile önemini yitirmemiş bulunan, maddeyle ilgili pek çok derin görüş ileri sürmüştü. Bunlar, çoğunlukla tüm fenomenlerin özlerine değgin genel temel olarak maddeye, onun yoktan yaratılamazlığına ve yokedilemezliğine, zaman içindeki ebedi varoluşuna, mekan içindeki sonsuzluğuna, nesnelliğine, bilincimizden bağımsızlığına ilişkin önermelerdir. Marks-öncesi maddeciler, özellikle 18. yüzyıl Fransız maddecileri, maddenin hareketten ayrılamazlığını, hareketin maddenin en önemli özelliği, varoluş tarzı

(1) Aktaran V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.25

olduğuna ilişkin varsayımların temelini atmışlardı. Doğadaki tüm fenomenlerin birbirleriyle bağıntılı oldukları, birbirlerini koşulladıkları, belli doğal ve değişmez yasaları tabi bulundukları kabul edilmişti. Onlara göre, madde bilinebilir bir şeydi. Bu filozoflar, ne denli karmaşık ve olağanüstü görünürse görünsün, maddenin, özelliklerinin ve yasalarının insan tarafından kavranabileceğini ileri sürüyorlardı.

Maddeci dünya görüşünün bütün bu ilkeleri, diyalektik maddecilik ve çağdaş bilimler içinde de yer almıştır.

Kendi dönemlerindeki doğa bilimlerinin durumunu açıklayan Marks-öncesi maddeciler aynı zamanda bilimlerdeki daha sonraki gelişmelerin çürüttüğü, maddeye ilişkin birçok metafizik ve spekülatif fikirler de ileri sürmüşlerdi. Ayrıca bu filozoflar, fenomenlerin gözlemlenebilir özelliklerinin tümünü taşıyıcısı ya da «dayanağı» olarak, belli bir birincil ve değişmez maddi cevherin bulunduğunu varsaymışlardı. Nesneler ortaya çıkıp yok olabildiklerine, çeşitli değişiklikler geçirebildiklerine ve birbirlerine dönüşebildiklerine göre, bu cevher özünde homojen ve değişmez olmalı, ancak dış biçimleri değişmeye tabi olmalıydı. Bu cevher, bölünmez, herhangi bir yapıya sahip olmayan, değişmez atomlarla sıksık özdeştiriliyordu. Atomların yalnızca başka atomlarla biraraya gelebilen ve sonra ayrılabilen, yalnızca mekân içinde konum değiştirebilen ve böylece de fenomenlerin tüm nitelikçe çeşitliliğini belirleyen, dünyadaki birincil ve yokedilemez öğeler oldukları varsayılıyordu. Bu şekilde, maddenin sakınımına ilişkin genel felsefi ilke atomların yokedilemezliği ilkesiyle özdeştirilirken, atomların değişmezliği fikri de maddeyi dünyanın özüne değgin temeli olarak kabul eden fikirle özdeşleştirilmeye başlanmıştı.

Maddi cevherin nitelikçe homojenliğine ilişkin bu anlayış, dünyanın mekanikçi bir tarzda kavranışının temelini oluşturmaktaydı. Newton mekaniğinin yasaları, doğanın ve toplumun tüm yasalarını belirleyen evrensel doğa yasaları sayılmış ve varlığın temel ilkeleri olarak benimsenmişti. Gerçi duyumsal ve ampirik verilerle çelişkiye düşmemek için, kimyasal, biyolojik ve toplumsal süreçlerin varlığı yadsınmamıştı ama, bütün cisimlerin, mekaniğin yasalarına tabi atomlardan oluştuğu kabul edildiği için, sonuçta maddenin tüm hareket biçimleri atomların mekanik hareketine indirgenebiliryodu. Tüm cisimlerin atomlardan oluşmuş olduğunu zihnimizde tasarlayabildiğimize, onların konumlarını ve hızlarını saptayabildiğimize, hareketlerinin denklemlerini kurabildiğimize göre, buradan, bilincimizin ve toplumsal süreçlerin özgül özellikleri de dahil olmak üzere tüm fenomenlerin bilgisinin edinilmesinin olanaklı olacağı sonucu çıkartılabilir.

Marks ve Engels, kendilerinden önceki maddeciliğin mekanikçi ve metafizik dargörüşlülüklerinin derin eleştirel bir analizini yaptılar. 19.

yüzyıl ortalarının bilimsel buluşlarından yola çıkarak, maddeye ilişkin diyalektik maddeci teoriyi ve maddenin hareket yasalarını ortaya koydular. Bu teori, nitelikçe yepyeni bir dünya tablosunun yaratılması açısından çok büyük önem taşıyordu. Aynı zamanda, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında doğa bilimlerinde bir devrimin patlak vermesiyle, yani elektromanyetik alan teorisinin gelişmesiyle, radyoaktivitenin, atomların karmaşık yapılarının ve cisimlerin hızlarındaki artışın kütlelerinde değişmelere yol açtığının bulunmasıyla vb. birlikte, mekanikçi dünya tablosunun temelleri de sarsılmış oldu. Gelgelelim idealist filozoflar, mekaniğin yasalarının bu yeni buluşların açıklanmasında kullanılamamasını, maddenin sakınımı ilkesinin çürütülmesinin ve maddenin «ortadan kalkmasının» bir kanıtı olarak kullandılar. Maddeci anlayışı, dünyanın mekanik bir tarzda yorumlanmasıyla özdeşleştirerek, maddeciliğin çürütülmüş olduğunu ilan ettiler.

Gerçekte ise, bu yeni buluşlar, dünyayı metafizik ilkelere dayanarak açıklamaya çalışan görüşlerin yanlışlığını apaçık ortaya koymuştu. Bu buluşlar, mekanikçi dünya görüşünü çürütürlerken, maddeye ilişkin diyalektik maddeci öğretinin doğruluğunu destekliyorlardı. Lenin şunları yazmaktadır: «Kuşkusuz, maddeciliğin, *hareket halindeki maddenin,* elektromanyetik ya da çok daha karmaşık başka bir dünya tablosu değil de, «mekanikçi» dünya tablosu olduğunu ileri sürdüğünü... ya da açıklamak zorunda kaldığını söylemek tamamen saçmalıktır.» ve şöyle devam etmektedir: «Atomun yokedilemezliği, yaratılamazlığı ve tükenmezliği, maddenin ve onun hareketinin her biçiminin değişebilirliği, diyalektik maddeciliğin her zaman dayanaklarını oluşturagelmiştir.» (2)

Maddenin yaratılamazlığına, tükenmezliğine ve yapısal bakımdan heterojenliğine, maddenin hareket yasalarının çeşitliliğine ilişkin bilimsel gerçeklerden yola çıkan Lenin, genel felsefi madde kavramını şöyle tanımlamıştır: «Madde, insanın duyumlarıyla farkına vardığı, duyumlarımız tarafından kopye edilen, fotoğrafı çekilen ve yansıtılan, duyumlarımızdan bağımsız olarak varolan nesnel gerçeği dile getiren felsefi bir kategoridir.» (3)

Bu madde tanımı, maddeci felsefenin, felsefenin temel sorununa verdiği yanıta sıkı sıkıya bağlıdır. Bu tanım, bilgimizin nesnel kaynağının madde olduğunu ve maddenin bilinebileceğini göstermektedir. *Diyalektik maddecilik, kendisinden önceki felsefi sistemlerin tersine, maddeyi herhangi belli bir biçime* -maddi taneciklere, duyumlarla kavranabilir cisimlere vb.- *indirgemez. Madde, zaman ve mekân için-*

(2) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.14, s.280 - 281

(3) V.İ.lenin, *Toplu Yapıtları,* c.14, s.130

de varolan ve hareket eden, nitelikçe büyük bir çeşitliliğe sahip farklı nesnelerin ve sistemlerin sonsuz çokluğunun tümüdür. Duyu organlarımız, gerçekte varolan tüm madde biçimlerinin yalnızca küçük, önemsiz bir bölümünü yansıtabilmektedir; ama gitgide kusursuzlaşan araçların ve ölçü aletlerinin yapılması sayesinde insanoğlu, dünya konusundaki bilgilerinin sınırlarını zorlayıp durmaktadır.

Lenin'in madde tanımı, yalnızca çağdaş bilimce bilinen nesneleri değil, gelecekte bulunabilecek nesneleri de kapsamaktadır. Madde konusundaki Leninci yaklaşımın büyük önemi buradan kaynaklanmaktadır. Gerçekte varolan herhangi bir nesne ya da fenomen insan zihnine yansıyabilir. Bu arada, araştırma alanımıza giren yeni bulunan herhangi bir nesnenin, günlük yaşamımızda karşılaştığımız nesnelerden farklı olarak son derece olağanüstü bir takım özgül özellikler taşıması olanaklıdır. Örneğin, bilim tarafından keşfedilen elementer tanecikler, nitelik yönünden insanın günlük yaşamında uğraşmak zorunda kaldığı makro düzeydeki cisimlerden farklıdırlar. Bu gerçek, maddenin ne olduğuna ilişkin görüşlerimizi önemli ölçüde derinleştirmektedir.

Marks-öncesi maddeci felsefede, birincil ve değişmez sayılan maddi bir cevher, nesnelerin ve onların özelliklerinin «taşıyıcısı» kabul ediliyordu.

Diyalektik maddecilik, böylesi bir cevherin varlığını reddeder. Lenin, bu konuda şunları yazmaktadır: «Nesnelerin 'özü; ya da' cevher» *de* görecelidir, yalnızca insanın nesnelere ilişkin bilgisinin derinliğinin derecesini ifade eder; ve eğer bu derinlik dün atomlardan daha öteye ulaşamıyorduysa, bugün elektron ve esirden daha ötelere ulaşamıyorsa, diyalektik maddecilik, insanın ilerleyen bilimler aracılığıyla doğanın bilgisinin edinilmesinde tüm bu *kilometre taşlarının* geçici, göreceli, yaklaşık bir karakter taşıdığını vurgulamaktadır. Elektron atom gibi yaratılamaz ve tükenmezdir, doğa ise sonsuzdur...» (4)

Maddenin herhangi bir biçimi, karmaşık bir yapıya, iç ve dış bağıntılarının ve özelliklerinin oluşturduğu sonsuz bir çeşitliliğe sahiptir. Maddenin bu özelliğine bağlı olarak, her bilimsel teori kendisini daha fazla gelişmeye ve ilerlemeye açık tutmalıdır. Eskiden atomların doğadaki en elementer nesneler olduklari düşünülüyordu; derken onlarında daha küçük «elementer taneciklerden» oluştukları saptandı. Kuşkusuz bilgilerimizin daha da gelişmesi sayesinde, maddenin yapısındaki çeşitli düzeylerin daha derinlemesine kavranmasıda olanaklı hale gelecektir. Görüldüğü gibi, cevher kavramı, Marksçı felsefede nitelikçe yepyeni bir anlam kazanmıştır.

---

(4) Age, s.262

Nihai ve değişmez bir öz olarak bir «ilk madde»nin varlığını reddeden diyalektik maddecilik, bir cevher olarak maddeyi yalnızca şu anlamda kabul eder: Fenomenlerin çeşitli özelliklerinin tek genel temeli olan ve bizi çevreleyen dünyayı belirleyen bilinç ya da doğaüstü bir şey değil, maddedir.

Yeri gelmişken maddilik kavramının felsefi yazıda kullanılan çifte anlamı üzerinde duralım. Bu kavram, maddenin herhangi bir somut biçiminin (örneğin atomun, temel taneciklerin vb.) olduğu kadar, maddenin belli özelliklerinden herhangi birinin (örneğin hareketin, mekânın, enerjinin vb.) tanımlanmasında da kullanılmaktadır. Bilgi teorisi açısından maddilik fikirsel olanın, insan bilincinin karşıtı sayılmaktadır.

Günlük yaşamımızda madde kavramı sıksık cevher kavramıyla özdeşleştirilmektedir; yalnızca «bir cisim» biçimine sahip şeylere madde gözüyle bakanlar çıkmaktadır. Oysa gerçekte, yalnızca sınırlı (göreceli) bir hareketsizliğe sahip kütleye, bir başka deyişle gözlemciye göre hareketsiz haldeyken ölçülebilir olan bir kütleye sahip cisimler cevher olarak kabul edilebilir. Maddenin elektromanyetik alan gibi bu anlamda cevher olmayan biçimleri de vardır. Bunların hareketsiz bir kütlesi yoktur. Kuantum denilen taneciklerin enerjisine bağlı olan hareketli bir kütleye sahiptirler. Ayrıca maddenin bilimin bugüne dek tanıdığı biçimlerine hiç benzemeyen biçimlerinin varolması da olanaklıdır.

Bazen bir nesneyi tanımlarken, onu çeşitli özelliklerinin bir toplamı saydığımız olur. Madde de aynı şekilde kabul edilebilir ama hiçbir zaman yalnızca kendi özelliklerine indirgenmemelidir. Çünkü bu özellikler hiçbir zaman maddi bir temel olmaksızın, kendi başlarına varolamazlar; daima belli bazı nesnelerin özellikleridirler.

Maddede her zaman belli bir örgütleniş tarzı vardır; belli maddi sistemler biçiminde varolur. Bir *sistem,* birbirleriyle karşılıklı bağıntılı *öğelerin* içten örgütlenmiş ve düzenlenmiş bir çokluğudur. Bir sistemin öğeleri arasındaki bağıntı, her bir öğe ile çevre ve başka sistemlerin öğeleri arasındaki bağıntıdan daha sağlam, daha dayanıklıdır. Bir sistemin öğelerinden biri içinde ortaya çıkan değişmeler, sistemin öteki öğelerinde belli değişimleri de beraberinde getirir.

Sistemlere ve öğelere ayrılma görecelidir. Her sistem, bir parçasını oluşturduğu daha büyük bir başka sistemin öğesi olabilir. İç yapılarını, iç bağıntılarını inceleyecek olursak, bir öğe de tamamen aynı şekilde tek başına bir sistem olabilir. Ancak bu göreciliğe bakıp da, sistem kavramının insanın yalnızca fenomenleri kolaylıkla sınıflandırabilmek amacıyla ortaya attığı öznel bir kavram olduğunu düşünmek yanlış olur. Sistemler nesnel olarak düzenli, bütünsel kuru-

lüşlar halinde, yani galaksiler, yıldızlar, güneş sistemi, bir gezegen olarak yeryüzü, moleküller, atomlar vb. biçiminde bulunurlar. Çeşitli türde biyolojik ve toplumsal sistemler vardır. Maddeyi, ancak bir yandan özelliklerini, öte yandan bir sistem halindeki örgütlülüğünün somut biçimlerini inceleyerek tanıyabiliriz.

Maddenin varoluşunun temel biçimleri, her biri maddenin incelenmesinde belli bir yaklaşım tarzını ifade eden, maddenin çok sayıdaki özelliklerine uygun bir şekilde sınıflandırılabilir. En genel yaklaşımı kullanacak olursak, maddeyi inorganik madde (cansız doğadaki sistemler), organik ya da canlı madde (tüm biyolojik sistemler) ve toplumsal bakımdan örgütlenmiş madde (insan, toplumsal sistemlerin çeşitli biçimleri) olarak sınıflandırabiliriz. Biyolojik ve toplumsal sistemlerden bugün için yalnızca yeryüzünde bulduklarımızı tanıyoruz. Kuşkusuz, sonsuz uzay içinde bulunan, uygun fiziksel ve kimyasal koşullara sahip başka gezegen sistemlerinde, maddenin yasal düzenliliklere tabi kendikendine gelişmesi sonucunda ortaya çıkan yüksek düzeyde örgütlenmiş bir yaşamın bulunması da olanaklıdır.

Yukarıda açıkladığımız tüm madde biçimleri, maddenin nelerden oluştuğunun gösterilmesi yoluyla, yapısal özelliklerine göre de sınıflandırılabilir. Böylesi bir sınıflandırmaya çoğunlukla cevheri yani mikro ölçekteki tanecikler toplamının oluşturduğu kümeyi, makro ölçekteki cisimleri ve sınırlı (göreceli) hareketsizliğe sahip bir kütleden oluşan kozmik sistemleri sokabiliriz. Cevher, elementer tanecikleri, atom çekirdeklerini, atomları, molekülleri, makro ölçekteki inorganik nesneleri, canlı organizmaları, insan tarafından kurulan teknik sistemleri, yıldızları, galaksileri ve galaksi sistemlerini kapsar.

Çağdaş bilim, yüksek enerji yüklü taneciklerin etkileşimi sırasında ortaya çıkan ve hemen istikrarlı taneciklere bölünen rezonanslar da dahil olmak üzere 300'den fazla elementer tanecik bulmuştur. Bilinen taneciklerin çoğunun karşısında karşıt elektrik yüküne ya da diğer karşıt özelliklere sahip anti-tanecikler -elektron karşısında pozitron, proton karşısında anti-proton vb.- bulunur.

Karmaşık sistemler ve anti-taneciklerden oluşan büyük kütleler, ilke olarak ancak cevherin alışılmış biçimlerinin varolmaması halinde ortaya çıkarlar. Çünkü eğer tanecikler anti-taneciklerle çarpışırlarsa, her ikisi de, bir elektromanyetik alanın kuantumları olan fotonlar haline dönüşerek, birbirlerini ortadan kaldırırlar. Doğada henüz anti-taneciklerden oluşan büyük kütleler bulunmuş değildir. Ne var ki, modern fiziğin deneylerle doğrulanmış yasaları, yüksek enerji yüklü taneciklerin etkileşimi sırasında ortaya çıkan ve hemen kay-

bolan anti-taneciklerin varlıkları evrende böylesi kütlelerin varolma olasılığını dolaylı olarak doğrulamaktadır. Bilimsel yazında anti-taneciklerden oluşan varsayımsal büyük kütlelere sıksık «anti-dünya», «anti-madde» ya da «anti-cevher» adı verilir. Gerçekte ise dünya tektir ve onun karşı kutbu olan başka bir dünya yoktur. Felsefi bir kategori olarak madde kavramı da nesnel gerçeğin her biçimini kapsar.

Tanecikler ile anti-tanecikler arasındaki ayırım son derece görecelidir; bu ayırım, yalnızca maddenin pozitif ve negatif elektrik yükü, manyetik moment vb. belli bazı özellikleriyle ilgilidir. Diğer birçok özellikleri birbirinin aynısıdır. Gerek nükleer, elektromanyetik ve yerçekimiyle ilgili etkileşim yasaları, gerekse çeşitli kimyasal bileşimlerin, kozmik sistemlerin oluşum yasaları ve hatta cevherin biyokimyasal evrimleşme yasası da birbirine benzer. Anti-taneciklerden oluşan sistemler içinde zaman yalnızca geçmişten geleceğe doğru ileremekte olacaktır; çünkü zamanın akışını, neden-sonuç ilişkilerinin ve maddenin genel gelişme sürecinin tersine çevrilmemesi belirler. O halde maddenin böylesi varsayımsal biçimlerini tanımlamak için «anti-dünya», «anti-madde» ya da «anti-cevher» gibi kavramlar yerine, «anti-taneciklerden oluşan cevher» kavramını kullanmak daha doğru olacaktır; çünkü cevherin belirgin özelliği oları sınırlı (göreceli) hareketsizliğe sahip kütle anti-nötronlar dışında tüm anti-taneciklerde içerilmektedir.

Maddenin cevher olarak sınıflandırılamayan biçimleri ise, kuantumları kesinlikle hareketsiz bir durumda bulunmayan ve farklı maddi çevrelerde değişen ışık hızıyla daima hareket eden elektromanyetik alandır (örneğin ışık). Graviton denilen yerçekimi alanının kuantumlarının varlığının deneysel kanıtları bugüne değin elimize geçmiş değilse de, yerçekimi alanının maddenin özel bir biçimi sayılması gerektiğini ileri süren pekçok teorik kanıt vardır. Aslında cevher ile zayıf bir etkileşim halinde bulunan ve herhangi bir şeye nüfuz edebilme yeteneği büyük olan nötronun ve anti-nötronun çeşitli türleri gibi elementer tanecikleri de cevher sayamayız. Yıldız enerjisinin büyük bir bölümünü taşıyan bu madde türleri, mekânın her yanına nüfuz edebilirler; henüz tam anlamıyla saptanmış değilse de, mekândaki maddenin gelişmesinde çok büyük rol oynadıkları sanılmaktadır.

Bugün bilim adamları öteki herhangi maddi sistemlerin yapılarındakine benzemeyen ve alabildiğine kendine özgü özellikler gösteren elementer taneciklerin yapısını anlamaya başlamışlardır. Lenin'in, mikro ölçekteki nesnelerin yaratılamazlığına ve tükenmezliğine, maddenin sonsuzluğuna ilişkin derin görüşleri, tamamen kesinlik kazanmıştır.

Maddeye ve maddenin varoluş biçimlerine ilişkin diyalektik maddeci teori, bilimsel araştırmalar çin, bütünselliği olan bilimsel bir dünya görüşünün işlenmesi ve bilimsel buluşların gerçeğe uygun bir şekilde yorumlanması için yöntembilimsel bir temel sağlar, Ayrıca bu öğreti, sürekli bir şekilde gelişmekte, bilimsel bilgilerin ilerlemesiyle daha da derinleşmekte ve her zaman kendisine ilişkin en kusursuz görüşlerimizden daha karmaşık olacak olan gerçeğin daha kapsamlı bir yansısını veren yeni kategoriler ve yasalar formüle etmektedir.

2. HAREKET VE HAREKETİN TEMEL BİÇİMLERİ

Bizi çevreleyen dünyayı tanımaya başladıkça, dünyada duragan ve değişmez bir şey bulunmadığını, herşeyin hareket halinde olduğunu ve bir biçimden diğerine geçtiğini görüyoruz. Tüm madde nesneleri oluşturan elementer tanecikler, atomlar, moleküller vb. hareket halindedir. Her nesne çevresiyle etkileşim halindedir ve bu etkileşim şu ya da bu tarzdaki hareketin kendisini oluşturur.

Herhangi bir cisim, dünyaya göre hareketsiz olsa da, dünyayla birlikte güneşin çevresinde döner; güneşle birlikte diğer yıldız sistemlerine göre hareket halinde olan galaksinin öteki yıldızlarına göre hareket halindedir. Ve bu böyle sonsuza dek gider. Mutlak bir denge, mutlak bir durgunluk ve hareketsizlik hiçbir yerde yoktur. Her tür hareketsizlik ve denge durumu, göreceli olup, gerçekte maddenin hareketinin belli bir durumundan başka bir şey değildir.

Hareket, en genel anlamda *değişme,* bir durumdan ötekine her türlü geçiş anlamına gelir. *Hareket, maddenin en genel niteliği ve onun varoluş tarzıdır. Evrende nasıl maddesiz hareket olamazsa, aynı şekilde hareketsiz madde de yoktur.*

Madde ile hareket arasında ayrılmaz bir bağıntı bulunduğuna ve maddenin kendisine bir iç hareket varolduğuna göre, onu harekete geçirebilmek için dış, «tanrısal» bir etkiye gerek yoktur. (Maddeyi duragan ve hareketsiz bir kütle sayan bazı metafizikçiler bir zamanlar, maddeyi harekete geçiren bir «ilk itici» güç bulunduğu fikrini benimsemişlerdi)

Madde, tüm değişimlerin aracı ve dünyadaki tüm süreçlerin özlü temelidir. Maddeden ayrılmış, «salt kendi başına hareket» yoktur, Maddesiz hareketin varolma olasılığını, Lenin tarafından *Maddecilik ve Ampriokritisizm* kitabında eleştirilen «enerjizm»in savunucuları, özellikle de Alman bilim adamı wilhelm Ostwald (1853-1932) ortaya atmıştır. «Enerjizm» görüşünün taraftarları, maddeden ayrılarak, madde olmayan bir şey haline dönüşen «salt enerji» her türlü değiş-

menin temeli saymışlardır. Gerçekte enerji maddenin bir özelliğidir. Enerji, hareketin bir nicelik ölçüsü, maddi sistemlerin, kendi iç değişmelerine dayanarak belli bir miktar iş yapabilme yeteneğidir. Enerji maddeden ayrı bir şekilde varolamaz ve daima maddi cisimlerin diğer özellikleriyle birarada görülür.

Taneciklerin ve anti-taneciklerin etkileşim halinde iken foton adı verilen elektromanyetik alanın kuantumları haline gelmeleri gerçeğinden hareketle idealist sonuçlara ulaşan bazı çağdaş bilim adamları, «enerjizm»in ileri sürdüğü tezlerden yararlanmaya kalkışmaktadırlar. Onlara kalırsa, enerjinin tek başına varolabilmesi, maddenin yokolması» ve «salt enerji» haline dönüşmesi demektir. Oysa, daha önce de söylediğimiz gibi, gerçekte elektromanyetik alanı enerjiye indirgemek olanaksızdır. Enerji, maddenin çok çeşitli biçimlerinden yalnızca bir tanesidir. Taneciklerin ve anti-taneciklerin fotonlara dönüşmesi, maddenin yokolması değil, kütlenin, enerjinin, taneciklerdeki dönme hareketinin, elektrik yükünün ve diğer bazı özelliklerin sakınım yasalarına kesinlikle uyarak, belli biçimlerden başka biçimlere geçmesidir.

Doğada nitelikçe farklılık gösteren sonsuz sayıda maddi sistem vardır. Bunların hepsi kendilerine özgü bir harekete sahiptirler. Çağdaş bilim tarafından, maddenin bu hareketlerinden ancak maddenin hareketinin temel biçimleri içine sokabileceğimiz az sayıda bir bölümü bilinmektedir. Bunlar, ortak özelliklere sahip, hareketin çeşitli biçimleri için değişen belli genel yasalara tabi bir maddi nesne türünün içinde bulunan süreçlerin ve değişmelerin oluşturduğu kümelerdir.

Engels, maddenin hareketinin temel biçimlerini sınıflandırabilmek için büyük çaba göstermiştir. *Doğanın Diyalektiği* adlı yapıtında, hareketin fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal biçimlerini tanımlamış ve bunların içeriklerini analiz etmiştir. (5) Dünyada, mekanik yer değiştirme, ısı, ışık, elektro-manyetizma, kimyasal hareket ile düşünmeyi de kapsayan biyolojik (yaşam) ve toplumsal hareket gibi hareket biçimlerinin varolduğunu ortaya koymuştur. Günümüzde de geçerliliğini ve önemini sürdüren bu sınıflandırma, maddenin tarihsel bir gelişme süreci içinde bulunduğu ilkesine ve yüksek düzeydeki hareket biçimlerinin daha alt düzeydeki hareket biçimlerine nitelik yönünden indirgenemeyeceği varsayımına dayanır. Bilim, aradan geçen yüzyıl içinde, mikro ölçekteki dünyada, evrende, biyolojik alanda ve toplum yaşamında hareketin temel biçimlerine ilişkin fikirlerimizi önemli ölçüde genişleten birçok yeni fenomen bulmuştur.

Burada önce, hareketin temel biçimlerinden sonra son derece ge-

(5) Bakınız, F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Moskova, 1972, s.84 - 86

nel karakter taşıyanları ve maddenin çeşitli yapısal düzeylerinde ve bilinen bütün zaman-mekân ölçekleri içinde en çok rastlanan hareket biçimlerini ele alacağız. Her tür değişmeye eşlik eden mekân değiştirme bu tür hareketlerdendir. Bu hareket, düzgün, doğrusal, ivmeli, dönmeli ya da dalgalı hareket biçiminde ortaya çıkar; ya belli yörüngeler üzerinde ya da bu yörüngeler olmaksızın gerçekleşir. Gene bilinen tüm cisimlerin yerçekimi alanı aracılığıyla girdikleri etkileşim süreci olan yerçekimi hareketi de çok genel bir karakter taşır. Sözü edilen etkileşim, bütün kozmik sistemlerin, büyük cevher kütlelerinin oluşumunu belirler. Ayrıca, elektro-manyetik alanı oluşturan tüm etkileşim süreçlerini kapsayan elektro-manyetik hareket biçimi de doğada çok yaygındır. Elektro-manyetik etkileşim, taneciklerin atomları, atomların molekülleri ve bunların da makro ölçekteki cisimleri oluşturmasını sağlar.

Öte yandan, yalnızca atom çekirdeğinin ve elementer taneciklerin yapısına özgü hareket biçimini de unutmamak gerekir. Nükleer enerjinin her biçimi, bu hareket biçiminin özel bir dışa vurmasıdır Moleküller içinde atomlar arasındaki bağıntıların yeniden dağılması, atomların ve moleküllerin son halkalarındaki elektronların yeniden düzenlenmesi, bazı atomların başka atomlara dönüşmesine (örneğin uranyumun kurşuna dönüşmesine) ve moleküllerin oluşması sürecine yol açmaktadır. Bu süreç kimyasal hareket biçimini oluşturur.

Mikro ölçekteki nesnelerin hareket biçimleri, makro ölçekteki cisimlerinkinden çok daha karmaşık maddi sistemler içinde etkilerini sürdürür. Ancak, daha karmaşık sistemlerin özellikleri ve değişme yasaları, kendilerini oluşturan daha küçük sistemlerin ve mikro ölçekteki taneciklerin özelliklerine ve değişme yasalarına indirgenemez. Bunlar arasındaki farklılıklar, bu sistemlere tekabül eden hareket biçimlerinin gittikçe benzersizliğini oluşturur.

Makro ölçekte hareketin belirgin biçimleri: Isı, maddenin temel durumlarında değişme, kristalleşme süreçleri vb.dir.

Biyolojik hareket biçimleri arasında, canlı organizmalar ve üst düzeyde organlaşmış sistemler içinde -familyalar, organizma kolonileri, türler, biogeocenosis* ve biosfer'in* tümü içinde- oluşan süreçleri sayabiliriz. Yaşam, yumurta akı maddelerinin (proteinden oluşan maddelerin) ve nükleik asitlerin varoluş tarzıdır. Yumurta akı maddelerin ve nükleik asitlerin metabolizma özellikleri vardır. Oluşturdukları organizmalar ile çevre arasında sürekli bir özümleme söz konusudur. Böylesi maddeler, oluşturdukları organizmaların varlıkla-

* Bir biogeocenosis hayvan ve bitki türlerinin, içinde yer aldıkları çevreyle birlikte oluşturdukları özgül bir bütünlüktür. Biyosfer ise, yeryzünde, karada, denizde yaşayan organizmaların bütünüdür.

rını sürdürmeleri ve çoğalmaları için gerekli olan uyarılma ve kendi kendini düzenleme süreçlerini kapsarlar.

Canlı organizmaların tümü, açık sistemler halindedir. Canlı organizma çevresinden sürekli besin ve enerji alarak yapısını ve işlevlerini yeniden kurar, bunları göreceli bir denge içinde tutar. Metabolizma olayı, dokuların hücrelerden oluşan yapısının sürekli olarak kendini yenilemesini sağlar. Metabolizma, canlı organizmanın kendikendini düzenlemesine ve kumanda etmesine ilişkin yasalara, bu organizmaların varoluş koşullarına iç ve dış uyarılma süreçlerine dayanır.

Maddenin yeryüzündeki en yüksek gelişim aşaması kendine özgü toplumsal hareket biçimleriyle insan toplumudur. Bu hareket biçimleri, insan toplumunun ilerlemesiyle birlikte durmadan karmaşıklaşmaktadır. Bunlar, amaca-uygun insan faaliyetinin tüm biçimlerini, tüm toplumsal değişmeleri ve çeşitli toplumsal sistemler arasındaki karşılıklı-ilişkilerinin her türünü (bireyden devlete ve genel olarak topluma kadar her türünü) kapsarlar. Gerçeğin fikirlerde, kavramlarda ve teorilerde yansıtılması süreçlerinin tümü ile toplumsal hareketin dışavurma biçimlerinden biridir.

Maddenin hareket biçimlerinin tümü arasında sıkı bir karşılıklı bağıntı vardır. Bu bağıntı öncelikle maddenin tarihsel gelişmesinde ve göreceli olarak daha alt düzeydeki hareket biçimleri temeli üzerinde yüksek düzeydeki hareket biçimlerinin oluşmasında kendini gösterir. Daha yüksek düzeydeki hareket biçimleri kendi temellerini oluşturan daha alt düzeydeki birçok hareket biçimini de kapsarlar. Örneğin insan organizması, kendi içinde ayrılmaz bir bütün oluşturan fiziksel, kimyasal ve biyolojik hareket biçimlerine ve bunların etkileşimlerine dayanarak faaliyet gösterir. Aynı zamanda o, toplumsal hareket biçimlerinin öznesi ve aracıdır.

Çeşitli hareket biçimlerinin karşılıklı ilişkilerini incelerken, daha yüksek düzeydeki hareket biçimlerini daha alt düzeydeki hareket biçimlerinden ayırmaktan ve mekanik bir şekilde daha yüksek düzeydeki hareket biçimlerini daha alt düzeydeki hareket biçimlerine indirgemekten kaçınmak gerekir.

Daha yüksek düzeydeki hareket biçimlerini daha alt düzeydeki hareket biçimlerinden ayırırsak bunların kökenlerini açıklayamayız. Böylesi hatalı bir tutum biyolojide, tüm organizmaların yaşam faaliyetlerini son tahlilde kendi içlerinde bulunan tanrısal kökenli bir «yaşam gücü»ne, bir «entelekya»ya* vb. bağlayan idealist bir dünya görüşü olan vitalizme yol açmıştır. Öte yandan bilim, yaşamın tarihsel

* *Entelekya:* şekil veren neden ya da kuvvetin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. TYN

kökenini ve yaşam süreçlerinin fiziksel, kimyasal hareketi biçimlerince belirlendiğini bularak, vitalizme ağır bir darbe indirmiştir.

Yüksek düzeydeki hareket biçimlerini daha alt düzeydeki hareket biçimlerine indirgersek, böylesi biçimlerin kendilerine özgü niteliklerini gözden kaçırmış oluruz. Örneğin toplumsal süreçler, biyolojik süreçlerde bulunmayan belli özgül ve ayırıcı özelliklere sahiptir ve hangi biyolojik hareket biçimini incelersek inceleyelim, bunlardan toplumsal fenomenlerin yasalarını çıkartmak olanaksızdır. Tamamen aynı şekilde, biyolojik hareket biçimleri, fiziksel ve kimyasal hareket biçimlerine indirgenemez.

Daha yüksek düzeydeki hareket biçimleri ile daha alt düzeydeki hareket biçimleri arasındaki nitelik farklarının gözardı edilmesi *mekanikçiliğe* yol açar. Eğer daha önce varolan ve orta düzeydeki hareket biçimlerini dikkate almadan, daha yüksek düzeydeki hareket biçimlerini daha alt düzeydeki hareket biçimlerine indirgemeye çalışırsak, böylesi bir mekanikçiliğe düşmüş oluruz. Nitekim, insanlar bazen düşünmeyi sibernetik makinalarda gerçekleştirilen bilgi verme süreçleriyle özdeşleştirmektedirler. Bu özdeşleştirme onların, --sibernetik makinalar içindeki tüm süreçlerin fiziksel hareket biçimlerinin bir sonucu olduğunu, oysa düşünmenin son derece karmaşık biyolojik ve toplumsal hareket biçimlerinin etkileşimine dayandığını ve toplumsal gelişmenin bir ürünü olduğunu, bu nedenle de-- insan beyninde neyin yansıtıldığını araştırmadan, düşünmenin ne olduğunun anlaşılamayacağını görememelerine yol açar.

Maddenin çeşitli hareket biçimleri arasındaki etkileşimin bilinmesi, dünyanın maddeye dayalı tekliğinin ve maddenin tarihsel gelişiminin taşıdığı özelliklerin bilinmesi bakımından büyük bir yöntembilimsel öneme sahiptir. Maddenin özelliklerinin ve varoluş yasalarının incelenmesi, onun çeşitli yapısal düzeylerindeki ve gelişim aşamalarındaki hareket özelliklerinin incelenmesiyle aynı şeydir. Maddenin çeşitli hareket biçimlerinin özgül niteliğinin ve bunlar arasındaki karşılıklı bağıntının tanımlanması, maddenin böylesi hareket biçimlerini inceleyen bilim dallarının sınıflandırılmasında ve çağdaş bilimsel araştırmalar içinde oluşan karmaşık süreçlerin (yeni bilim dallarının doğması, belli bilim dallarında uygulanan yöntemlerin diğer bilim dallarına uygulanması vb.) yorumlanmasında da belli bir önem taşır.

3. MEKÂN VE ZAMAN

Her nesne mekân ve zaman içinde belli bir yer tutar: Uzun ya da kısa, geniş ya da dar, yüksek ya da alçaktır. Nerede olursa olsun her nesne diğer nesneler arasında bulunur. Cisimlerin hacimleri ve

belli bir dış biçimleri vardır. Maddenin hareketinin her biçimi, cisimlerin yer değiştirmesini zorunlu kılar. Bütün bunlardan, cisimlerin, nesnelerin mekân içinde varoldukları ve mekânın maddenin hareketinin temel koşulu olduğu sonucu çıkar.

Mekân, hareket halindeki maddenin nesnel bakımdan gerçek bir varoluş biçimidir. Mekân kavramı cisimlerin yanyana ve ayrı ayrı bulunuşlarını, onların mekân içinde tuttukları yeri ve birbirlerine göre konumlarını dile getirir.

Maddi süreçler her zaman belli bir sıra içinde oluşurlar (kimi önce, kimi sonra), sürelerine göre birbirlerinden ayrılırlar, farklı evrelerden ya da aşamalardan geçerler. Bu, cisimlerin zaman içinde varoldukları anlamına gelir.

Süreçlerin çeşitli aşamalarının sürelerinin birbirinden farklı olması ve birbirlerinden belli bir zaman aralığıyla ayrılmaları bu süreçlerin temel bir varoluş koşuludur. Zaman dışında maddenin hareketi olanaksızdır.

Zaman, hareket halindeki maddenin nesnel bakımdan gerçek bir varoluş biçimidir. Maddi süreçlerin oluşma sırasının, bu süreçlerin çeşitli evreleri arasındaki ayrılığın, onların sürelerinin ve gelişimlerinin karekterini ortaya koyar.

Lenin şunları yazmaktadır: «Dünyadaki hareket halindeki madden başka bir şey yoktur ve madde zaman ve mekân içinde hareket edebilir.» (6)

Yalnızca mekân içinde varolup zaman içinde varolmayan, ya da tersine yalnızca zaman içinde varolup mekân içinde varolmayan bir maddi nesne olamaz. Maddi bir nesne, her zaman ve her yerde hem mekân hem de zaman içinde varolur. Demek ki, zaman ve mekân arasında karşılıklı organik bir bağıntı bulunmaktadır.

İdealist filozoflar nesnel bir gerçek olarak zamanı ve mekânı yadsırlar. Onlara göre, zaman ve mekân insan bilinci içinde ya da insan bilinci sayesinde varolan, tinin yarattığı bir şeydir. Nitekim Kant, zamanı ve mekânı bilincimizin bizat mahiyetinin koşulladığı duyumlarla kavramanın *a-priorik* (sezgisel) biçimleri olarak görmekteydi. Mach'a göre, zaman ve mekân duyum dizilerinin düzene konmuş sistemlerinden başka birşey değildir. Hegel felsefesinde, mutlak İde, gelişmesinin belli aşamlarında önce mekânı, ardından da zamanı yaratır.

İnsanların pratik yaşam deneyimlerinin tümü ve bilimlerin gelişmesi, zamana ve mekâna ilişkin böylesi idealist görüşleri çürütmüştür. Doğa bilimleri yeryüzünün mekân içinde varolduğunu, zaman içinde bilinciyle, aklıyla ve fikirleriyle insanın ortaya çıkmasın-

(6) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.175

dan milyonlarca yıl önce geliştiğini gösterdiğine göre, mekânı ve zamanı bilincin, aklın ve fikrin yarattığı ya da bunların yalnızca bilincimizde varolduğu iddiaları nasıl olur da benimsenebilir? Lenin bu gerçeği, zamana ve mekâna ilişkin idealist görüşlerin yanlışlığını göstermekte kullandı: «Doğanın, insanın ve insan deneyiminin ortaya çıkmasından *çok önce,* milyonlarca yılla ölçülen *zaman içinde* varlığı, bu idealist teorinin ne denli anlamsız olduğunu gösterir.» (7) Maddenin varoluşunun somut biçimleri olarak zamanın ve mekânın karakterini bir dizi özgül ağırlık ortaya koyar. Birincisi zaman ve mekân nesneldir; bilincimizin dışında ondan bağımsız olarak varolmaktadır. İkincisi, madde ebedi olarak varolduğu için, zaman ve mekân da ebedidir. Madde, ancak zaman ve mekân içinde varolabileceği için, zaman ve mekân da her zaman vardır ve varolacaktır. Üçüncüsü, zaman ve mekân sınırsız ve sonsuzdur. (sınırsızlığın ve sonsuzluğun belirgin özellikleri arasında belli bir fark bulunmaktadır)

Mekânın sınırsızlığı şu anlama gelir: Mekânda hangi yöne dönersek dönelim, başlangıç noktasından ne denli uzaklaşırsak uzaklaşalım, önümüzü kesen bir sınırla karşılaşmayız. Evrensel mekân yalnızca sınırsız olmakla kalmayıp aynı zamanda sonsuzdur. Herhangi bir kozmik sistem ne denli büyük olursa olsun (örneğin galaksiler, güneş sistemine bağlı büyük yıldız kümeleri vb.) daha büyük bir sistemin parçasıdır. Bilim, sonsuz evrenin bugüne dek bilgisi edinilememiş olan yönlerini gitgide açıklamaktadır. Astronomik gözlemlerde kullanılan modern araçlar, saniyede 300 bin kilometre hızla yol alan ışığın 10 milyar yıldan uzun bir sürede ulaşabileceği uzaktaki gök cisimlerinin varlığını doğrulamaktadır. Bu uzaklıklar zihnimizde tasarlayamayacağımız kadar büyüktür. Ne varki, bunlar bile önümüze bir sınır koyamazlar. Yıldız sistemleri bizden ne denli uzakta bulunurlarsa bulunsunlar, onların ötesinde her zaman başka dev gök cisimlerinin ve bizim ölçülerimizle kavranamayacak boyutlara sahip kozmik sistemlerin bulunduğunu varsaymamız için hiçbir neden yoktur. Mekânın sonsuzluğu, evrenin sayısız maddi cisimlerinin oluşturduğu bütünselliğin hacminin sonsuzluğu anlamına gelir.

Zamanın sınırsızlığı ve sonsuzluğu ne anlama gelir? Belli bir uğrağın ortaya çıkmasına değin ne kadar zaman geçmiş olursa olsun, zaman gene sürecek, ard arda gelen, bütünlükleriyle sınırsız ve sonsuz bir süre oluşturan sonsuz sayıdaki süreçlerin kesildiği ve sürelerinin sona erdiği bir sınıra asla ulaşamıyacaktır. Öyleyse bir olay ne kadar geçmişte ortaya çıkmış olursa olsun, bütünlükleriyle sonsuz bir süreye sahip bulunan kendinden önceki sayısız olayın ardın-

(7) Age, s.178

dan gelir. Yani zaman tersine döndürülemez ve yinelenemez, akışı sonsuz ve süreklidir.

Zamanın ve mekânın sonsuzluğu kavramını çürütmek amacıyla, tayf* çizgilerinde görülen «kırmızıya kayma» fenomeni kullanılmaya çalışılmaktadır. Astronomi alanındaki gözlemler, genel olarak, galaksimizin dışında bulunan nebula (bulutsu küme) tayflarının genellikle daha büyük dalga uzunlukları yönünde (yani kırmızı tayf çizgileri yönünde) bir sapma gösterdiklerini saptamıştır. Tayf çizgilerinde gözlemlenen böylesi bir sapmanın nedeni, ışığın kaynağının ve ışığı alan aracın belli bir hızla birbirlerinden uzaklaşmalarıdır. Kaynak ve alıcı birbirlerinden ne denli hızlı uzaklaşırlarsa, tayf çizgilerindeki sapma da o denli büyük olmaktadır. Nebula tayflarında görülen bu «kırmızıya kayma» fenomenini bilim henüz doyurucu bir şekilde açıklayamamıştır. Bu yüzden bilim adamları, nebulaların galaksimizin merkezinden dışa doğru hareket ettiklerini ve her nebulanın uzaklaşma hızının, uzaklıkla yaklaşık olarak orantılı bir şekilde arttığını ileri süren bir varsayım ortaya atmışlardır. Bu varsayıma göre, bir nebula ne denli uzaktaysa o denli hızlı hareket etmektedir. «Genişleyen evren» teorisi adı verilen böylesi bir teoriden yola çıkılarak zaman zaman, evrenin bir zamanlar son derece küçük bir mekâna sığdığı, bir tür «ilk atom» olduğu, derken zaman içinde belli bir noktadan itibaren genişlemeye başlayarak, sonsuz küçüklükte olduğu varsayılan mekânı da genişletmeye başladığı sonucu çıkarılamaktadır. Bu süreci, tamamıyla dinsel bir ruha bağlama çabaları da yok değildir. Bu çaba içindeki kişiler, «ilk atom»un yaratılmasının tanrısal bir edim olduğunu ve sözü edilen «genişleme»nin Tanrının iradesiyle başlatıldığını savunmaktadırlar. Kuşkusuz bu tezi destekleyen bilimsel hiçbir kanıt yoktur.

«Genişleyen evren»e ilişkin matematiksel modeller, sonsuzluğun mahiyeti ve özü, sonlu olan ile sonsuz olan arasındaki ilişki vb. önemli sorunlara değinmektedir. Fakat bu denli önemli sorunlara el atarken onlar, evrenin belli bir kesimi içindeki süreçlerin durumunu ancak el yordamıyla açıklamaya çalışmaktadırlar ve evrenin gerçek zaman-mekân yapısına ilişkin kategorik yargılar sağlayacak temelleri ortaya koyamamaktadırlar. Sonlu ve kapalı bir sistem içinde gerçekleştirilen gözlemden çıkan sonuçları, sonsuz olduğu varsayılan bir sisteme (evrene) uygulamak istemektedirler.

Zaman ile mekân, maddenin varoluş biçimleri oldukları halde, aralarında belli farklar vardır. Belli ortak özellikleri bulunduğu gibi, çok önemli farklılıkları da vardır.

---

* *Tayf:* Parlak ışınların ayrışması sonucunda doğan çeşitli renklerdeki çizgilerden oluşur.

Engels'in belirttiği gibi, herhangi bir şeyin mekân içinde varolabilmesi için «...mekân içinde başka şeylerle yanyana bulunması dışında, zaman içinde ard arda gelen bir geçmişinin bulunması da gerekmektedir.» (8)

Mekânın özgül özelliklerinden biri üç boyutlu olmasıdır. Mekânın herhangi bir noktasından gelişigüzel yönde iki ayrı çizgi çizersek, bu her iki çizgiye de dik olan ancak tek bir çizgi çizme olanağımız vardır. Mekânın 3 boyutluluğu, mekân içinde bulunan herhangi bir noktanın konumunun, bizim seçtiğimiz birbirini kesen herhangi 3 düzlemden her biri ile bu nokta arasındaki uzaklıkla belirlenmesinde ifadesini bulur. Belli bir hacime sahip her maddi cisim mutlaka 3 boyutludur.

Mekânın belirgin özelliklerinden bir diğeri de simetridir. Bilim, mekânda çeşitli simetri gruplarının varlığını kanıtlamıştır. Simetri, tıpkı 3 boyutluluk gibi, mekânın asli bir özelliğidir.

Matematikte ve teorik fizikte, çok sayıda hata sonsuz sayıda boyutlara sahip «çok boyutlu mekân» kavramı oldukça sık ele alınmaktadır. Peki acaba böylesi bir kavram, mekânın 3 boyutlu olduğunu iddia eden önermeyle çelişmez mi? Hayır çelişmez. Çünkü 3 boyutlu mekân içinde tüm cisimlerin varolduğu nesnel ve gerçek bir mekândır. «Çok boyutlu mekân» ise, yalnızca nesnelerin mekân içinde kapladıkları yeri değil, aynı zamanda renk gibi başka özelliklerini de dile getiren çok ya da az sayıdaki niceliklerin bütünselliğini kavramak için bilimin kullandığı bir soyutlamadır. Bu bütünselliğe «mekân» adı verilir, çünkü bunlar arasında, biçimsel yönden gerçek 3 boyutlu mekânın öğeleri arasında bulunan ilişkileri andıran belli ilişkiler vardır. Başka bir deyişle, bu kümeler gerçek mekâna benzerler. Bu da geometrinin birçok önermesini onlara uygulamamızı ve onların daha derinlemesine incelememizi sağlar.

Bilimsel «çok boyutlu mekân» kavramı, bazı idealist filozoflar tarafından, cisimlerin mekânın dışında varolma olasılığını «kanıtlamak» için kullanılmaktadır. Bu anlayışa göre, insanlar ve bilinen tüm cisimler 3 boyutlu mekânın içinde yer alırken, «ete kemiğe bürünmemiş tinsel varlıklar» ya da «tin», sıradan varlıklar için erişilmez olan mekân boyutlarında bulunur. Bu nedenle «tin», maddi süreçlere etki yapmakta ve algı alanımızın dışında kalarak onları yönetmektedir. «Çok boyutlu mekân» kavramını maddeciliğin çürütülmesi için kullanmaya kalkma yeltenişleri, aslında her türlü dayanaktan yoksundur.

(8) F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.38

Mekânın tersine, zaman tek boyutludur. Bu zaman içindeki bir uğrak ile başlangıç noktası olarak seçilen herhangi başka bir uğrak arasındaki zaman aralığının tek bir sayıyla ifade edilmesi anlamına gelir. Tüm olaylar geçmişten bugüne ve bugünden geleceğe doğru olmak üzere, zaman içinde yalnızca tek bir doğrultuda oluşurlar. Süreçlerin bu doğrultusu nesneldir; onları algılamakta olan insanların bilinçlerine bağlı değildir. Oysa mekân içinde cisimleri, sağdan sola, soldan sağa, yukarıdan aşağı vb. hareket ettirebiliriz. Nedensellik bağıntıları olan zaman içindeki süreçleri tersine çeviremeyiz; onları gelecekten geçmişe doğru hareket etmeye zorlayamayız. Zaman tersine çevrilemez; bu bakımdan özü itibariyle mekândan farklıdır.

Çağdaş bilimsel yazında yaygın bir şekilde «4 boyutlu dünya» kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram da tıpkı «çok boyutlu mekân» kavramı gibi, idealist görüşlere terstir. Fizik biliminde «4 boyutluluk» deyimi, dünyanın yalnızca 3 boyutlu mekân içinde değil, aynı zamanda tek boyutlu zaman içinde de varolduğunu ve tüm gerçek süreçleri ele alırken, boyutları toplamı 4 yapan maddenin varoluş biçimleri arasındaki bağıntıya aklımızda tutmamız gerektiğini anlatır. Modern fizikçilerin «4 boyutlu dünya» kavramında mistik ya da esrarengiz hiçbir yan yoktur.

Zaman ve mekâna ilişkin kavramlar değişmez ve ebedi değillerdir. Bilim, dünyanın yapısını, zaman-mekân açısından her geçen gün daha derinlemesine incelemekte, nesnelerin daha yeni zamansal ve mekânsal özelliklerini bulmaktadır. Ancak, zamana ve mekâna ilişkin fikirlerimizin değişmesi, Lenin'in vurguladığı gibi: «... insanın ve doğanın yalnızca zaman ve mekân içinde varoldukları gerçeğiyle karıştırılmamalıdır; papazların yarattığı, bilgisiz ve haksızlığa uğramış insan yığınların hayal güçlerinin beslediği zamanın ve mekânın dışındaki varlıklar, delice hayaller, felsefi idealizmin 'hünerli' buluşları, çürümüş bir toplumsal sistemin çürümüş ürünleridir.» (9)

Zamanın ve mekânın maddenin varoluş biçimleri oldukları yolundaki önerme, yalnızca bunların nesnelliklerini ve birer gerçek olduklarını ifade etmekle kalmaz, bunun yanısıra zamanın ve mekânın hareket halindeki maddeye kopmaz bir şekilde bağlı olduğunu da gösterir. *Nasıl zamanın ve mekânın dışında bir madde bulunamazsa, aynı şekilde maddenin dışında bir mekân ve zaman da yoktur.*

Zaman ve mekân yalnızca maddi nesnelerin içinde, yalnızca maddi nesneler yoluyla ve onlar sayesinde varolur. Engels şunları yazmaktadır: «Maddenin bu iki varoluş biçimi de madde olmaksızın doğal olarak birer hiçtir, boş kavramlardır, yalnızca kafamızda varolan soyut-

(9) V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.185

lamalardır.» (10) Zaman ile mekânı birbirinden ayırıp, bunların maddeden ayrı bir şekilde varolduğunu iddia edenler, maddi-olmayan, yalnızca bilinçte varolan herşeye bağımsız olarak varolma özelliğini atfetmek zorunda kalırlar. Oysa bu, düşünme faaliyetimizin ürünlerinin bağımsız varlıklar olduğunu söyleyen idealizmin ta kendisidir. Bu nedenle Lenin eğer «cismani şeyler dışında zaman diye bir şey varsa, Tanrı dedikleri işte odur.» (11) demişti.

Mekân, zaman ve madde arasında ayrılmaz bir bağıntı bulunduğunu ileri süren önerme, diyalektik maddeciliği özü itibariyle metafizik maddecilikten ayırır. Metafizik maddecilik, zamanın ve mekânın nesnel birer gerçek olduğunu kabul etmekle birlikte, onları, maddeden bağımsız birer varlık, maddi cisimleri ve süreçleri içinde barındıran birer boş kap gibi görmektedir. Alman matematikçisi Hermann Weyl' in (1885-1955) de bir benzetmeyle ortaya koyduğu gibi, metafizik maddecilik mekânı, elverişli olmadığı zaman boş durabilen, diğer zamanlarda ise, kiracıların oturabileceği «kiralık bir apartman» gibi görmektedir.

Benzer bir görüşü, zamanın ve mekânın nesnel fakat hareket halindeki maddeden bağımsız ve değişmez olduğuna, bunlar arasında herhangi bir bağıntının bulunmadığına inanan klasik mekaniğin kurucusu Newton (1645-1727) ileri sürmüştü. Newton, zamana ve mekâna «mutlak büyüklükler» adını vermişti. Rölativite teorisinin ortaya atılmasıyla birlikte, zamanı ve mekânı birbirinden ve hareket halindeki maddeden ayrı tutmanın doğru olmadığının bilim adamları tarafından nihayet anlaşıldığı 20. yüzyılın başlarına kadar, Newton'un «mutlak zaman»a ve «mutlak mekân»a ilişkin fikirleri bilimde geçerliliğini korudu.

Öklidçi-olmayan geometrinin kurucusu Rus matematikçisi Nikolay Lobaçevski'nin (1793-1856), zaman, mekân ve hareket halindeki madde arasındaki bağıntıya ilişkin bilimsel kavramların işlenmesinde büyük katkıları olmuştur. Lobaçevski, mekânın özelliklerinin değişmez olmadığını ve her yerde ayrı olduğunu, ancak bu özelliklerin maddenin özelliklerine ve maddi cisimler içinde oluşan fiziksel süreçlere bağlı olarak değiştiklerini kanıtladı.

Maddi koşullardaki değişmeler, mekânsal biçimlerde, nesnelerin mekân içinde kapladıkları yerlerde ve geometrik yasaların karakterinde de değişmelere yol açarlar.

Lobaçevski, Öklid geometrisinden tamamen farklı yeni bir geometri hazırladı. Bu geometrinin en önemli özelliklerinden biri, bir üç-

(10) F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.312

(11) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.70

genin iç açıları toplamını 180 derece olarak sabit bir ölçüyle ifade edemeyeceğimizi ileri sürmüş olmasıdır. Lobaçevski'ye göre, üçgenin iç açıları toplamı, kenar uzunluklarına bağlı olarak devamlı değişir ve daima 180 dereceden küçük olur. Daha sonra Bernhardt Reimann (1926-1966) tarafından, üçgenin iç açıları toplamının 180 dereceden büyük olduğunu ileri süren Öklidçi-olmayan başka bir geometri daha ortaya kondu.

Mekân ile madde arasındaki derin bağıntıyı ve mekânın özelliklerinin maddenin özellikleri tarafından belirlendiğini ortaya koyan Öklidçi-olmayan bir geometrinin hazırlanması, mekâna ilişkin idealist görüşlere büyük bir darbe indirdi. Öklid geometrinin yüzyıllar boyu değişmeden süregeldiği gerçeğinden hareketle Kant, mekânın düşüncenin *a-priorik* bir biçimi olduğunu ve *düşünen kişinin,* düşüncenin bu biçimi sayesinde fenomenleri belli bir düzene koyduğunu ileri sürmüştü. Kant'a göre, geometrinin değişmez olması tamamen, onun özne dışındaki değişebilir fenomenlere değil de, öznenin bilincine ait olmasına bağlıydı. Oysa artık, Öklid geometrisinin geçerli tek geometri olmadığı, mekân içindeki maddi koşullara bağlı olarak, birbirinden tamamiyle farklı yasalara sahip geometri çeşitlerinin bulunabileceği ortaya çıkmıştır.

Modern fizik Lobaçevski'nin fikirlerini derinleştirerek geliştirdi. Albert Einstein (1879-1955) tarafından bulunan rölativite teorisi, zaman, mekân ve hareket halindeki madde arasındaki bağıntının yeni ve en genel biçimlerini ortaya koydu; bunları matematiksel terimlerle ve kesin yasalarla ifade etti. Zaman ve ve mekân ile hareket arasındaki madde arasındaki bağıntıyı dile getiren bir gerçek de, ilk kez rölativite teorisi tarafından ortaya konan, olayların eşzamanlılığının mutlak değil, göreceli olmasıdır. Belli hareket koşullarına sahip maddi bir sisteme göre eşzamanda oluşan olaylar, başka hareket koşullarına sahip bir diğer maddi sisteme göre, farklı zamanda oluşurlar.

Bu temel gerçek başka önemli önermelerin ileri sürülmesine yol açar. Bu temel gerçekten hareketle, maddi sistemler içindeki nesneler arasındaki uzaklıkların, sistemlerin hızlarına bağlı olarak değiştiğini, hızdaki artışın, uzaklıkta (nesnelerin boylarında) belli bir azalmaya neden olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde, hareket halindeki farklı maddi sistemler içinde, olaylar arasındaki zaman aralıklarının değiştiğini, nesnelerin hızlarının artmasıyla bu zaman aralıklarının azaldığını söylemek de olanaklıdır. Uzunlukta ve zaman aralıklarında hıza bağlı olarak oluşan bu değişmeler birbirleriyle kesin bir uyum halindedirler. Bu da mekân ile zaman arasında doğal bir bağıntının bulunduğunu gösterir.

Genel rölativite teorisi kapsamı içindeki evrensel çekim alanıyla ilgili araştırmalar, zamanın ve mekânın hareket halindeki maddeye bağımlılıklarına ilişkin daha büyük buluşlara yol açtı. Mekân içinde bulunan cisimlerin kütlesi ve buna bağlı olarak çekim alanı kuvveti arttıkça, mekâna bağlı gerçek özellikler, Öklidçi geometri tarafından ortaya konmuş bulunan özelliklerden daha da uzaklaşmaktadır. Bu uzaklaşma, fizikte mekân, «eğri»si olarak bilinir. Mekân «eğri»sinin maddi kütlelerin büyüklüğü, dağılımı ve hareketi ile çekim alanının yoğunluğu tarafından belirlendiği anlaşılmaktadır. Çekim alanında görülen herhangi bir değişme yalnızca mekâna ilişkin özellirlerde bir değişmeye yol açmakla kalmaz, bunun yanısıra zamana ilişkin özellikleri de değiştirir. Çekim alanı zamanın akışını, temposunu değiştirir. Maddi kütleler ne denli büyük ve çekim alanı ne denli güçlüyse, zaman o denli ağır geçer. Bunun yanısıra, zaman ve mekân birbirlerinden bağımsız olarak değil tersine, belir bir yasaya bağlı olarak ve sıkı bir bağıntı içinde değişmektedir.

Rölativite teorisi tarafından ortaya çıkarılan, zaman ve mekân ile madde arasındaki organik bağ ve maddenin hareketi, nesnel zaman ve mekân gerçeğine ilişkin yepyeni bilimsel bir kanıt oluşturmakta, zamanın ve mekânın bilinçten, yani kendisinin bilincine varan özneden bağımsızlığını göstermektedir.

Zamanın ve mekânın maddeyle ve birbirleriyle bağıntılı olduklarına ilişkin önerme, çağdaş bilimin başlıca fikirlerinden biri haline gelmiştir.

Bu bağıntı gözden kaçırılacak olursa, yaklaşık olarak ışık hızıyla oluşan süreçleri ya da büyük miktarda enerji taşıyan süreçleri anlamak olanaksızlaşır. Zamanın ve mekânın maddeye bağlı olduğunu, yalnızca fizik biliminin sunduğu veriler değil, başka bilim dallarından, özellikle biyolojiden elde edilen veriler de kanıtlamaktadır. Canlı maddenin mekânda varolan biçimleriyle ilgili araştırmalar, bunların, inorganik maddelerde bulunmayan kendilerine özgü simetri biçimlerine sahip olduklarını göstermektedir.

Madde, gelişmesi boyunca kendine özgü yasaları olan yeni yeni biçimler doğurmakta, buna bağıl olarak da zamana ve mekâna ilişkin yeni ilişkiler ortaya çıkmaktadır. O halde, diyebiliriz ki, *madde gibi, zaman ve mekân da genel varoluş yasasına, yani gelişme yasasına tabidir.*

Zamanın ve mekânın kendilerine özgü bir *iç çelişkileri* vardır. Bu çelişki, zamanın ve mekânın, yapıları gereği *hem mutlak hem de göreceli* olmalarından ileri gelmektedir. Zaman ve mekân, maddenin evrensel, nesnel varoluş biçimleri olarak mutlaktırlar; onların dışında

hiçbir cisim bulunamaz. Aynı zamanda, zamanın ve mekânın somut özellikleri, değişme halindeki maddenin özellikleri tarafından koşullandığı için görecelidirler. Zamanın ve mekânın taşıdığı bir başka çelişki de, *sonlu olan* ile *sonsuz olanın* bütünlüğünü temsil etmelidir. Mekânın sonsuzluğu, ayrı ayrı maddi nesnelerin mekân içinde sonlu bir yer tutmalarıyla, zamanın sonsuzluğu ise ayrı ayrı maddi süreçlerin sonlu zaman aralıklarıyla bir bütün oluşturmaktadır. Zaman ve mekân hem *kesikli* hem de *kesiksizdir*. Mekânda varolan gelişigüzel seçilmiş iki öğe (büyük ya da küçük, uzak ya da yakın) arasında gerçek her zaman söz konusu iki öğeyi tek bir mekânsal düzeyde birleştiren bir başka öğenin varlığı, mekânın kesiksizliğini gösterir. Bir başka deyişle, mekân içinde bir yer tutan nesnenin öğeleri arasında, mutlak bir ayrılık ya da mutlak bir kopukluk bulunmaz. Aynı şekilde, gelişigüzel iki zaman aralığı arasında gerçekte daima, bu iki zaman aralığını kesintisiz bir zaman akışı içinde birleştiren bir süre varolduğu için, zaman da kesiksizdir, süreklidir. Zamanın ve mekânın kesikliliği, birbirinden iç özellikleri itibariyle ve --maddi nesneler ve süreçler arasındaki nitelikçe farklılıklarla uyum halindeki-- yapıları itibariyle birbirinden ayrılan öğelerden oluşmalarında yatar.

Çağdaş bilimlerin gelişmesiyle birlikte, mikro ölçekteki dünyanın, mikroskopla bile ölçülemeyecek denli küçük uzunlukların ve son derece kısa zaman aralıklarının sırlarının çözülmeye başlanması, makro ölçekteki dünyada bulunmayan zaman ve mekân özelliklerinin ortaya konmasına yol açtı. Bilim, günümüzde zamana ve mekâna ilişkin tamamen yeni özelliklerle, onların kuantumlarıyla, yeni simetri biçimleriyle, «enformasyonel hacim»lerindeki değişmelerle vb. uğraşmaktadır. Tüm bunlar, Lenin tarafından geliştirilen maddenin yaratılamazlığı ve tükenmezliği ilkesinin, yalnızca maddi nesnelerin fiziksel özellikleri ve iç yapıları için değil, aynı zamanda bu yapının üzerinde oluştuğu bir temel olan zaman-mekân ilişkileri için de geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Başka bir deyişle, madde gibi zaman ve mekân da yaratılamaz ve tükenmezdir.

4. DÜNYANIN MADDEYE DAYALI TEKLİĞİ

Uzak geçmişte dinin de etkisiyle, herkes tarafından bilinen maddi dünyadan ayrı, maddi-olmayan bir başka dünyanın da -«ruhlar»ın, «yüce akıl»ın, «yüce irade»nin vb. yerleştiği bir dünyanın da- bulunduğu düşüncesi oluşmuş ve yaygınlaşmıştı.

Bilimin gelişmesi, iki farklı dünyanın varolduğu fikrini çürütmüştür. Dünya tektir. Duygularımızla, duyumlarımızla ve fikirleri-

mizle yani bilincimizle ait olduğumuz gerçek maddi dünya, gerçekten varolan biricik dünyadır.

Geçmişte, maddeci olmaya çalışan ve başka bir dünyanın varolduğu görüşünü reddeden bazı filozoflar, ya biz onun tek olduğunu düşündüğümüz için, ya da gerçekten tek olarak varolduğu için, dünyanın maddeye dayalı bir teklik oluşturduğunu kanıtlamaya çalışmışlardı. Engels'in *Anti-Dühring* adlı yapıtında, görüşleri etraflıca eleştirilen Karl Eugen Dühring (1833-1921) böylesi bir anlayışa sahipti. Engels Anti-Dühring'te, dünyanın maddeye dayalı tekliğini kanıtlamak için kullanılan her iki tezin de yanlış olduğunu göstermiştir.

Eğer dünya, sırf biz onun tek olduğunu düşündüğümüz için maddeye dayalı bir teklik oluşturuyorsa, bu, düşünce ile dünya arasındaki ilişkide, düşüncenin belirleyici olduğunu gösterir. Oysa, dünya düşüncenin özelliklerini yansıtmaz, tersine, düşünce dünyanın özelliklerini yansıtır. Tamamen ilgisiz iki şey arasında, örneğin bir ayakkabı fırçası ile bir memeli hayvan arasında düşüncemiz bir bütünlük kurabilir. Ama Engels'in de dediği gibi bu, ayakkabı fırçasında süt bezeleri olduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde, dünyanın varolduğu görüşünden hareketle, onun maddeye dayalı bir teklik oluşturduğu sonucu çıkarılamaz. Çünkü varoluş (varlık) kavramı, hem maddeci açıdan, hem de idealist açıdan çok farklı şekillerde yorumlanabilir. Örneğin, bilinçte varolan herhangi bir şey (diyelim ki, «öbür dünya»nın varlığı görüşü) bir varlık olarak kabul edilebilir, böylesi bir «varlık»ın, bilinçten bağımsız bir şekilde varolması de gerekmemektedir. O halde, yalnızca dünyanın varlığının kabul edilmesi, bize onun maddeye dayalı tekliğine ilişkin doğru bir kavrayış kazandırmaz.

Engels bunu şöyle vurgulamaktadır: «*Tek (bir)* olabilmesi için, önce varolması gerektiğinden, dünyanın varlığı tekliğinin bir önkoşulu olmasına rağmen, dünyanın tekliği onun varlığından ibaret değildir... Dünyanın gerçek tekliği onun maddiliğine dayanır ve bu, bir takım müneccimlerin kehanetleriyle değil, felsefenin ve doğa bilimlerinin uzun ve kahırlı gelişmesiyle kanıtlanır.» (12)

Nikolaus Kopernikus'un (1473-1543) ortaya attığı heliyosantrik evren tablosu (güneşi merkez noktası olarak kabul eden sistemin tablosu) dünyanın maddeye dayalı tekliğinin öğrenilmesinde önemli aşamalardan biri olmuştur. Kopernikus'tan önce egemen olan görüşe göre, evrenin merkezi sayılan dünyanın çevresini, «ilahi gök cisimleri»nden -güneşten, gezegenlerden, aydan ve yıldızlardan- oluşan «gökküre» sarmaktaydı ve bu gökkürenin mükemmelliği, onun ku-

(12) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.58

sursuz küresel biçiminde ve yüzeyinin mutlak pürüzsüzlüğünde dile gelmekteydi. Yeryüzündeki herşeyin geçici ve yokolmaya mahkûm olmasına karşılık, gökküredeki herşey ebedi ve değişmezdi. Kopernikus'un heliyosantrik öğretisi, dünyanın hiçbir şekilde evrenin merkezi değil, yalnızca eskiden «ilahi gök cisimleri»nden sayılan gezegenlerden biri olduğunu kanıtlayarak bu fikirleri çürüttü.

«Yeryüzü dünyası» ile «gökyüzü dünyası»nın karşı karşıya konmaların için hiçbir neden yoktu.

Kopernikus'un başlattığını, Galileo Galilei (1564-1642) ve Giordano Bruno (1548-1600) sürdürdü. Galilei ilk teleskopu kurup, gökyüzüne yönelttiğinde, tüm çağdaşlarını şaşkınlığa boğan bir şey keşfetti: O güne kadar «ilahi» gök cisimlerinden biri sayılan ayın, hiç de öyle mükemmel bir küresel biçimi yoktu. Yeryüzünde olanlara benzeyen kraterleri, ovaları ve dağları vardı. Bundan başka Galilei, güneşin yüzeyinde düzensiz biçimlere sahip koyu lekelerin bulunduğunu ortaya koydu. Giordano Bruno ise, tanrıbilimcilere göre yalnız bir tek «ilahi gökyüzü dünyası»na sahip olan evrenin sonsuz mekânı içinde, bizim dünyamız gibi, çok büyük sayıda başka maddi dünyaların serpiştirilmiş bir şekilde varolduğunu ileri sürdü.

Mekanik bilimine ilişkin yasaların ve evrensel yerçekimi yasasının bulunması, bu hakikati destekleyen yeni kanıtlar sağladı. Birbirinden ayrı iki dünya varolduğu fikrini savunanlar, yeryüzü cisimlerine ve gökyüzü cisimlerine ait hareketlerin esas itibariyle farklı yasalara tabi olduğunu ileri sürüyorlardı. Bırakınız bu yasaların birbirlerinin aynı olduğunu düşünmeyi, az çok birbirlerine benzediklerini akla getirmek bile Tanrıya yapılan bir saygısızlık olarak kabul ediliyordu. Newton'un çalışmalarıyla, yeryüzü ve gökyüzü cisimlerinin aynı yasalara tabi oldukları, altlarındaki dayanaktan yoksun kaldıklarında cisimleri dünyaya düşüren doğaya özgü gücün, aynı dünyanın ve dünya da dahil olmak üzere gezegenleri güneşin çevresinde döndüren gücün aynısı olduğu ortaya çıktı. Sonsuz evrende bulunan her cismin, yeryüzü dünyası ve gökyüzü dünyası gibi bir ayırım sözkonusu olmaksızın, özleri bakımından maddi bir etkileşimle birbirlerine bağlı oldukları kanıtlandı.

Bir cevherin kimyasal mahiyetini, kızgın gaz haline geçince yaydığı ışığın karakterine bakarak araştıran tayf analizi (spektral analiz) yöntemi de, iki ayrı dünyanın varolduğuna ilişkin görüşlerin yıkılmasında büyük bir önem taşır. Her kimyasal elementin kendine özgü bir tayfı vardır. Tayf analizine ilişkin araştırmalar, gök cisimlerinin de, aslında yeryüzünü oluşturan kimyasal elementlerden oluştuklarını göstermiş, yaşamsal bir önem taşıyan, dünyanın maddeye dayalı tekliği görüşünü sarsılmaz bir şekilde desteklemiştir.

Hatta bilim adamları, herhangi bir gök cismi üzerinde, yeryüzü koşullarında varolmayan kimyasal bir element bulsalar bile, bu buluş, dünyanın maddeye dayalı teklikten yoksul olduğunu kanıtlamaz. Önemli olan, tüm yıldızlarda ve tüm glaksilerde aynı kimyasal elementlerin bulunması gerekliliği değil, evrenin her tarafına dağılmış olsun olmasın tüm kimyasal elementlerin aynı temel özellikleri göstermeleri ve aynı nesnel doğa yasalarına tabi olmalarıdır.

Kimyasal elementlerin tümünde varolan atomlar, tek ve aynı tipteki elementer taneciklerden (proton, elektron, nötron gibi) oluşan ve benzer bir yapı gösteren maddi sistemlerdir. Bu yapının başlıca özellikleri: 1) daha ağır elementer taneciklerden oluşan ve bu nedenle atom kütlesinin daha büyük bir bölümünü oluşturan merkezi bir çekirdeğe sahip olması; 2) daha hafif elementer taneciklerden oluşan ve çekirdeği çevreleyen bir kabuğun bulunması; 3) çekirdeğin ve kabuğun birbirine karşıt elektrik yükleri taşımalarıdır. Demek ki, kimyasal elementlerin atomları, tanecikleriyle ve yapılarıyla bir bütünlük göstermektedirler. Buna bağlı olarak, kimyasal elementler, tüm çeşitliliklerine karşın, asla rastlantısal olarak yanyana gelmiş bulunan nesnelerin oluşturduğu bir küme değildir; tersine, bunlar, birbirleriyle karşılıklı iç bağıntıları olan bir bütünlük oluştururlar. Bu bütünlük özellikle, Mendelyef'in bulduğu periyodik sistem sistem içinde, yani genel düzenli aralıklar (periyodlar) yasasında ifadesini bulur.

«Yeryüzü dünyası»nın karşısına bir anti-tez olarak «gökyüzü dünyası»nı çıkaran tanrıbilimciler, «gökyüzü dünyası»nda bulunan herşeyin kalıcı ve ebedi olduğunu, buna karşılık yeryüzü dünyasında bulunan herşeyin geçici ve eninde sonunda yok olmaya mahkûm bulunduğunu ileri sürmüşlerdi. Acaba, gök cisimlerinin ebediliğini ve değişmezliğini iddia eden bu görüşleri kanıtlamak olanaklı mıdır? Bilindiği gibi, çeşitli bilimsel buluşlar güneş sistemi olarak bilinen gök cisimleri sisteminin sürekli olarak değiştiğini ve belli bir geçmişe sahip olduğunu kanıtlamıştır. Yıldızlar da sürekli olarak değişir. Tüm yıldız sistemleri doğar, değişikliğe uğrar ve yok olur.

Herşey sürekli hareket ve değişim halindedir. Bu genel yasaya tabi olmayan özel bir dünya yoktur. Maddenin belli biçimlerinin yitip gittiği yerde, yeni biçimler kaçınılmaz bir şekilde tarih sahnesine çıkarlar.

En küçük maddi tanecik bile, yoktan varolmaz ve iz bırakmadan yitip gitmez. Gerçekte olan, yalnızca, maddenin kendine özgü temel özelliklerini yitirmeden, bir durumdan ötekine dönüşmesidir. Eğer, örneğin maddi bir nesne, belli bir kütleyle birlikte ortadan kaybolur-

sa, onun yerine aynı kütleye sahip başka bir ya da birkaç maddi nesne ortaya çıkar. Atomların tüm bu dönüşme süreçlerinde toplam elektrik yükü değişmeden kalır. Bu ve buna benzer doğa yasaları maddenin ebediliğini gösterir.

Maddenin yaratılamazlığı, yokedilemezliği ve *hareketi,* dünyanın maddeye dayalı bir teklik oluşturduğunu ileri süren tezin doğrulanmasında yaşamsal bir rol oynayan enerjinin sakınımı ve dönüşümü yasasında dile gelir. Engels'in yazdığı gibi, bu yasa sayesinde «...maddi evrenin dışında bir yaratıcıya ilişkin son anılar da silinip gitmektedir».(13) Kendi hareketinin bir bölümünü ya da tümünü ötekine aktaran başka bir maddi cismin somut etkisi hariç, hiçbir şey, ne denli küçük olursa olsun maddi bir cismi harekete geçiremez. Bu yasa sayesinde, tüm süreçler, içinde maddenin yaratmadığı hiçbir şeyin bulunmadığı ve bulunamayacağı basit bir zincir oluştururlar.

Doğaya ve topluma ilişkin hiçbir fenomen de, «maddi-olmayan», esrarengiz bir dünyadan kaynaklanan ve bu «maddi-olmayan dünya»nın varlığını kanıtlayan herhangi bir etki bulunmaz ya da bulunamaz. Her nesnenin, şu ya da bu maddi nesnede, onun etkilerinde ve özelliklerinde keşfedilecek olan kendine özgü doğasal nedenleri vardır. Bilim, maddi dünyayı, dünya-dışı ya da doğaüstü varlıklara ilişkin tahminlere başvurmadan, kendi kavramlarıyla açıklar.

Biz zamanlar insanlar, yaşamın asli süreçlerine ilişkin hiçbir şey bilmiyorlardı. Canlı organizmaların özellikleri, cansız doğadan öğlesine kesin bir şekilde farklılık göstermekteydi ki, bu durum, bazı düşünürleri, canlı organizmaların içinde oluşan tüm yaşam süreçlerini yöneten, maddi-olmayan bir «yaşam gücü»nü yaşamın temelini oluşturduğunu ileri süren bir görüşe itmişti. İdealistler, hayvan ve bitkilerde gördüğümüz, inorganik maddenin organik maddeye dönüşmesini, adı geçen «yaşam gücü»nün faaliyetinin bir sonucu olarak yorumlamışlardı. Oysa, bilim yaşamın özünün, kendine özgü belli bir şekilde faaliyet göstermekte olan ve doğanın dörtbir yanında geçerli olan kütlenin ve enerjinin sakınımı yasalarına tabi maddi bir süreç olan metabolizma süreci olduğunu kanıtlamıştı.

Bir zamanlar hiç kimse, insanın nasıl dünyaya geldiğini bilmiyordu. Bu bilgisizlik, insanı belli maddi-olmayan güçlere sahip «mucizevi bir varlık»ın yarattığı görüşünün doğmasına yol açmıştı. Fakat zamanın ilerlemesiyle, bu sorun da maddi-olmayan güçlere ve esrarengiz, doğaüstü bir dünyaya ilişkin dinsel görüşlere son veren bilimsel buluşlar sayesinde bir çözüme kavuşturuldu. Esrarengiz, doğa-

(13) F.Engels, *Anti-Dühring,* s.18-19

üstü bir dünyanın varolmadığına ilişkin bilimsel buluşların temelinde, Darwin'in evrim teorisi yer alır. Marksçılık, insanın hayvanlar aleminden kopuşunda çalışmanın belirleyici rolünü göstererek, sözü edilen sorunu kesin bir çözüme kavuşturmuştur.

Bilince ilişkin fenomenler, tüm maddi fenomenlerden kesinlikle farklı özellikler gösterirler. İdealistler bu farklılığı, dünyanın maddeye dayalı tekliğine ilişkin görüşün tutarsızlığını kanıtlamak için kullanmaya çalışırlar. Ancak, kitabın 4. bölümünde göreceğimiz gibi, gerçekte maddi olmayan bilinç, özel bir tarzda organlaşmış maddenin (yani beynin) bir özelliği, onun bir ürünüdür. Demek ki, madde olmadan bilinç varolamaz. Bilinç alanındaki fenomenler, maddi dünyanın dışında ya da üzerinde kalan, ondan bağımsız özel bir dünya oluşturmazlar. Böylece de dünyanın maddeye dayalı tekliği görüşünü çürütemezler. Yalnızca, hareket halindeki maddenin çeşitli biçimleri ve onun taşıdığı sonsuz sayıda çeşitli nitelikler ve özellikler de dahil olmak üzere, bu tekliğin ne denli karmaşık ve çokyanlı olduğunu gösterirler.

Toplumsal yaşamın, toplumların tarihinin, insan faaliyetinin ve toplumsal süreçlerin, sık sık «tanrısal irade» ya da maddi gerçeğin üzerinde durduğu ve ona egemen olduğu ileri sürülen bir takım idea'ların edimleri tarafından önceden çizilmiş bulunan yazgının sonuçları oldukları ileri sürülmektedir. Tarihsel maddecilik, insan toplumunun maddi ve nesnel gelişme yasalarını ortaya koyarak, böylesi görüşlerin yanlışlığını kanıtlamıştır.

Nitelikçe farklılıklar gösteren tüm madde biçimleri ve onlara tekabül eden maddi hareket biçimleri arasında varolan bağlamlılığın evrenselliğinin ortaya konması, dünyanın maddeye dayalı tekliğinin kanıtlanmasında sonucu belirleyici bir rol oynamıştır. Maddenin ve onun hareketinin farklı biçimleri arasında varolan bu evrensel bağlılık her zaman ve her yerde geçerli olmuştur ve geçerli olacaktır. *Dünyanın hiçbir yerinde hareket halindeki maddeden başka ya da böylesi bir madde tarafından yaratılmamış olan herhangi bir şey asla varolamaz.* İşte bu gerçek dünyanın maddeye dayalı tekliğinin kanıtıdır.

Dünya maddidir. Maddeye dayalı bir tekliğe sahip olup, ebedi ve sonsuzdur. Yeryüzünün en yüksek düzeyde bir ürünü olan insan, doğa adını verdiğimiz büyük bütünün bir parçasıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLERİ DERECEDE ORGANLAŞMIŞ MADDENİN (BEYNİN) BİR ÖZELLİĞİ OLARAK BİLİNÇ

İnsan, uzak geçmişi öğrenebilme, geleceği kestirme yetisinde, rüya ve hayal dünyasında, bilinmeyenin sırlarını çözme yetisinde ifadesini bulan bilinç gibi, akıl gibi şahane bir yeteneğe sahiptir. Acaba bilinç nedir, nereden kaynaklanmaktadır? Hangi özgül özelliklere sahiptir? Bunlar yanıtlanması en zor olan bilimsel sorulardır.

1. İNSAN BEYNİNİN İŞLEVİ OLARAK BİLİNÇ

Bilincin ne olduğu sorunu, çok uzun zamandan beri insanın zihnini kurcalamaktaydı. Yüzyıllar boyunca büyük düşünürler, bilincin mahiyetinin ne olduğunu bulmaya çalışmışlar, nasıl olup da gelişmesinin belli bir aşamasında cansız maddenin canlı maddeyi ve bu canlı maddenin de giderek bilinci yarattığına ilişkin sorularla uğraşmışlardı. Acaba, bilincin yapısı ve işlevi nedir? Duyumlardan ve algılardan düşünce düzeyine geçme mekanizması nasıl işlemektedir? Beyin kabuğunda oluşan maddi-fizyolojik süreçler ile bilinç arasında ne gibi bir ilişki vardır? Bunlar ve birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunan benzeri birçok sorun, karmaşıklıkları nedeniyle, uzun süre tamamen nesnel, bilimsel araştırmaların sınırlarının ötesinde kalan bir sorun demeti olagelmiştir. Bu durum, çeşitli dinsel ve idealist anlayışların, bilinç alanındaki fenomenlerin yorumu olarak yaygın bir şekilde kabul edilmesinin nedenlerinden biridir.

Dinsel-idealist anlayışlara göre bilinç, maddi-olmayan bir cevherin --genel olarak maddeden, özel olarak da insan beyninden sözde

tamamen bağımsız, ölümsüz ve ebedi bir «ruh»un-- bir dışavurma biçimidir ve kendi başına buyruk bir yaşam sürdürür.

«Ruh»un, maddi-olmayan, yaşamı yaratan ve bilgi edinen bir ilke olduğu fikri, ilkçağda ortaya atılmıştı. Eski insanlar, düşlerin, baygınlığın, ölümün, bilgi edinmeyle, duygularla ve iradeyle ilgili süreçlerin doğasal nedenlerini açıklamayı başaramayınca, ister istemez bu fenomenleri yanlış bir şekilde kavradılar. Örneğin düşler, uyku sırasında bedeni terkeden ve sağda solda gezinen bir «ruh»un izlenimleri olarak yorumlandı. Ölüm, «ruh»un terkettiği bedene bilinmeyen herhangi bir nedenle dönemediği bir uyku biçimi olarak tasarlanıyordu. Daha sonraları böylesi çocuksu, hayali anlayışlara, teorik bir «temel» kazandırılarak, bunlar çeşitli idealist felsefe sistemleriyle kaynaştırıldı. Her idealist sistem şu ya da bu tarzda bilincin (aklın, fikrin, tinin) ve bağımsız doğaüstü özün, yalnızca maddeden bağımsız olmakla kalmayıp, aynı zamanda tüm dünyayı yarattığını ve onun hareketini ve gelişmesini denetlediğini ileri sürmek zorundaydı.

Maddecilik böylesi idealist anlayışların tersine, geçmişte olduğu gibi bugün de, *bilincin insan beyninin bir işlevi olduğunu ve bilincin özünün gerçeğin yansısında yattığını* ileri sürmektedir. Bilinç sorunu, maddeci filozoflar için olduğu kadar, psikologlar için de çözümlenmesi zor bir sorun olmuştur. Bilincin kökenini açıklamakta zorluk çeken bazı maddeciler, bilinci maddenin bir özelliği, maddenin bütün cisimlerinde (yüksek ve alt düzeydeki biçimlerinde) varolan ebedi bir özellik saymışlar ve maddenin tümünün canlı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Bu inanç tarihte hilozoizm (Yunanca *hyle:* madde, *zoe:* yaşam anlamına gelir) diye bilinir.

Diyalektik maddecilik, bilincin herhangi bir maddenin değil, *ileri derecede organlaşmış maddenin* (insan beyninin) bir özelliği olduğu gerçeğinden hareket eder. Bilinç, insan beyninin faaliyetine bağlıdır. Marksçılığın kurucularının da vurguladığı gibi, «bilinç hiçbir zaman bilinçli (varlığın bilincine varmış) varlıktan başka bir şey olamaz» ve insanın varlığı, onun gerçek yaşam sürecidir.

Diyalektik maddeci bilinç anlayışı, yansıma ilkesine yani nesnenin insan beyninde, duyumlar, algılar, tasarımlar ve kavramlar biçiminde zihinsel düzeyde yeniden üretilmesi ilkesine dayanır. Bilincin maddi dayanağı ya da taşıyıcısı ise beyindir. Beyin ve beyni dünyaya bağlayan mekanizmalar olmadıkça, zihinsel yaşam diye bir şeyin olamayacağı açıktır.

Hayvanlarda dış etkileri zihinsel düzeyde yansıtabilme yeteneği, evrimleşmelerinin belli bir aşamasında sinir sisteminin ortaya çıkmasıyla olanaklı hale gelmiştir. Hayvanların zihinlerinin değişen yaşam

tarzlarının etkisi altındaki gelişimi, beyinlerinin gelişimine sıkı sıkıya bağlıdır. İnsan bilinci de, özgül olarak insan beyninin doğmasına ve gelişmesine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. İnsan beyni, gerçeğin zihinsel düzeyde yansıtılmasının en yüksek biçimi olarak bilinen bilincin organıdır.

İnsan beyni, çok sayıda sinir hücresinden oluşan, son derece duyarlı bir sinir aygıtıdır. Bu sinir hücrelerinin 15 milyar kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bu hücrelerin herbiri, bir diğeriyle bağlantı halinde olup, hepsi birlikte, duyu organlarının sinir uçlarıyla birleşerek, sayısız bağıntıya sahip, son derece karmaşık bir ağ oluştururlar.

İnsan beyninin son derece karmaşık «hiyerarşik» bir yapısı vardır. Dış etkilerin analiz edilerek, bunlara ilişkin sentezlere ulaşılmasının ve insan davranışlarının düzenlenmesinin en basit biçimleri, merkezi sinir sisteminin alt düzeydeki bölümleri tarafından -omurga sinirleri, omurilik, arka beyin ve orta beyin bölümleri tarafından- gerçekleştirilirken, analizlerin, sentezlerin ve davranışların düzenlenmesinin daha karmaşık biçimleri, başta beyin yarım küreleri olmak üzere, merkezi sinir sisteminin daha yüksek düzeydeki bölümleri tarafından yönetilir. Dış uyarıcıların duyu organları etki yapması sonucunda oluşan uyarılar, sinir lifleri yoluyla beyin yarım kürelerinin çeşitli bölümlerine ulaşırlar. Beynin akmaddesi (kabuk altı), kalıtımla geçen, son derece karmaşık faaliyet biçimlerini, yani doğuştan varolan ya da içgüdüsel bir karakter taşıyan faaliyetleri düzenleyen organdır. Beynin bu bölümü, az gelişmiş omurgalılarda bağımsız bir işleve sahiptir; ancak bu bağımsızlık özelliğini, gelişmiş omurgalılarda, memelilerede ve özellikle insanda gitgide yitirmektedir.

Gerek organizma ile çevre arasındaki, gerekse organizmanın çeşitli bölümleri arasındaki ve tek tek organlar arasındaki etkileşim, refleksler sayesinde, yani duyu organlarının uyarılmasıyla harekete geçen ve merkezi sinir sisteminin kalıtımıyla tamamlanan organizma reaksiyonları (tepkileri) sayesinde sağlanır. Refleksler koşullu ve koşulsuz refleksler olmak üzere, iki temel grup halinde sınıflandırılır. Koşulsuz refleksler, dış çevrenin etkilerine karşı, organizmanın doğuştan varolan, kalıtımla geçen reaksiyonlarıdır. Koşullu refleksler ise, organizmanın yaşam faaliyeti sürecinde edindiği reaksiyonlardır. Bu reflekslerin karakteri, hayvanın ya da insanın bireysel deneyimlerine bağlıdır. Beynin refleks faaliyetine ilişkin teori, çeşitli ülkelerde birçok bilim adamı tarafından geliştirilmiştir. Bu konuda, Sovyet bilim adamlarından Seçenov, (1829-1905), Pavlov (1899-1936), Vedenski (1852-1922), Uhtomski (1875-1942) ve Orbeli büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bu bilim adamları, tamamen maddeci konumları benimse-

mişler, fizyoloji ile piskoloji arasında ayrılmaz bir bütünlüğün varolduğu fikrinden hareket etmişlerdir. Bilincin fizyolojik mekanizmalarına ve genel olarak zihinsel faaliyete ilişkin araştırmalarla, Sovyet bilim adamları Anohin'in ve Bernstein'ın geliştirdiği fikirlerden önemli ölçüde yararlanılmıştır. Bunlardan Anohin, işlevleri bakımından bütünlük gösteren bir sistem olarak beynin bütünleştirme faaliyetini ve gerçeği önceden kestirerek yansıtmanın fizyolojik mekanizmasını açıklamaya çalışmış; Bernstein ise, zihinsel faaliyet sürecindeki eylem hedeflerinin saptanmasını incelemiştir.

Beyin, son derece karmaşık bir organdır. Nasıl faaliyet gösterdiğini anlamak için, her sinir hücresinin ayrı ayrı incelenmesinden elde edilen verileri, dış davranışlarının araştırılmasıyla birleştirmek gerekir. Hiçbir duygu, duyum ya da dürtü, beyindeki fizyolojik süreçlerin dışında oluşamaz.

Beynin bir düşünme organı olduğu fikri, eski çağlarda ortaya çıkmış ve bugün bilim tarafından genellikle benimsenmiştir. Ancak bugün bile, bazı idealist filozoflar, bilincin beynin bir işlevi olduğunu ileri süren önermeye karşı çıkmaktadırlar. Örneğin, ampriokritisizmin kurucularından öznel-idealist Avenarius (1843-1896) böyle bir tavır sürdürmüştür. Lenin onu eleştirirken, «belli bir tarzda düzenlenmiş madde ile duyum arasında sürekli olarak gözlemlediğimiz bağıntıların tüm koşullarını henüz bilmediğimiz sürece, yalnızca duyumu kabul ederiz: Avenarius'un sofizmi işte bundan ibarettir.» (1)

Bilinç, yalnızca duyu organları yoluyla beyne ulaştırılan dış etkiler sayesinde doğar.Duyu organları, dış dünyadaki ya da organizmanın iç çevresindeki değişmeleri yansıtan ve organizmaya bunlara ilişkin enformasyonlar taşıyan «aygıtlar»dır. Öyleyse bunları, iç ve dış duyu organları olarak ikiye ayırabiliriz. Dış duyu organları, göz, kulak, burun, dil ve deri'dir. Duyu organlarından beyne ulaşan sinyaller, nesnelerin nitelikleriyle, bağıntılarıyla ve ilişkileriyle ilgili enformasyonlar taşırlar. Pavlov, duyu organlarına ve onlara tekabül eden sinir kümelerine topluca «ayrıştırıcı»lar adını vermiştir. Çevrenin etkisinin analizi, «ayrıştırıcı» nın dış kısmında -alıcıda (sinir uçlarında)- başlar. Bu kısımda organizmayı etkileyen enerji türlerinin oluşturduğu çokluktan, herhangi bir enerji türü ayırdedilir. En üst düzeyde ve en ayrıntılı analiz ancak beyin kabuğunun yardımıyla gerçekleştirilebilir. Duyu organlarına yapılan uyarım yalnızca duyumu doğurur; bu, ancak beyne ulaştığı zaman bilincin bir olgusu haline gelir. Beyin kabuğundaki fizyolojik süreçler, zihinsel yansıtma faaliyetinin, bilince ilişkin fenomenlerin zorunlu maddi mekanizmalarıdır.

(1) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtlart*, c.14, s.50

2. NESNEL DÜNYANIN ZİHİNDEKİ YANSISININ EN YÜKSEK BİÇİMİ OLARAK BİLİNÇ.

Bilinç ile beyinde geçen fizyolojik süreçler arasındaki bağıntının gözden geçirilmesi, hiç bir şekilde, bilincin özgül özelliklerinin tümünü ortaya koymaz. Zihinsel fenomenlerin fizyolojik mekanizmaları ile --gerçeğin öznel, fikirsel imgeler biçimindeki yansısı olan-- zihnin içeriği özdeş değildir.

Diyalektik maddecilik, bilincin özü konusunda, kaba maddecilerin (Karl Vogt, 1817-1895, Ludwig Büchner 1824-1899, Jacob Moleschott 1822-1893 vd.) ilkel yorumuna karşı çıkar. Kaba maddeciler, bilinci maddi dayanağına, yani beyinde oluşan fizyolojik sinir süreçlerine indirgemişlerdir. Bunlardan Karl Vogt, her doğa bilimcinin eninde sonunda «zihinsel faaliyetler olarak adlandırılan, tüm yeteneklerin, gerçekte yalnızca beyin kabuğu maddesinin hareketleri olduğu, ya da biraz daha açık bir ifadeyle, düşünce ile beyin kabuğu arasındaki ilişkinin, hemen hemen safra ile karaciğer arasındaki ilişkinin aynısı olduğu» sonucuna ulaşacağını söylemiştir. (2) Vogt, işte bu anlamda, bilinci maddi bir şey olarak görmektedir.

Madde ile bilincin böylesine özdeşleştirilmesi büyük bir hatadır. «Ruhun bir masadan, ışıktan, sesten farkının, bu nesnelerin birbirlerinden farkından daha fazla olmadığını» varsayan Joseph Dietzgen'i eleştirirken Lenin şunları yazmıştır: «Bunun yanlışlığı apaçık ortadadır. Düşüncenin ve maddenin 'gerçek' olması, yani varolması; bu doğrudur. Ancak, düşüncenin maddi olduğunu söylemek maddecilik ile idealizmi birbirine karıştırma yönünde yanlış bir adım atmak demektir.» (3)

Psiko-fizik paralelizm akımı da maddi (fizyolojik) süreçler ile zihinsel süreçler, aralarında büyük bir uçurum bulunan, birbirlerinden kopuk, birbirlerine paralel bir şekilde oluşan süreçlerdir. Bu anlayışın bazı savunucuları, fizyolojik ve zihinsel süreçler arasında gözlemlenen uygunluğun, Tanrının isteğine bağlı olarak ortaya çıktığını varsaymışlardır.

Bilinç, maddeden kopuk, kendi başına buyruk özel bir öz değildir. Ne var ki, bir nesnenin insan beynindeki imgesi, ne öznenin, bilgi dışında bulunan maddi nesnenin kendisine, ne de beyinde oluşan ve söz konusu imgeyi doğuran fizyolojik süreçlere indirgenebilir. Düşünce, bilinç nesnel değil, öznel, fikirsel gerçeklerdir.

Bilinç, *nesnel dünyanın öznel imgesidir*. Bir imgenin öznelliğinden söz ederken, bu imgenin gerçeğin çarpıtılmış bir imgesini değil, fikir-

---

(2) Karl Vogt, *Physiologische Briefe, für Gebildete aller Staende*, Giessen, 1874, s.354
(33) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.244

sel bir şeyi, yani Marks'ın değindiği gibi, insan beyninde dönüştürülen ve yeniden işlenen maddi bir şeyi kastederiz. İnsan bilincindeki bir nesne, nesnel gerçekteki nesenenin asıl örneğini oluşturduğu bir imgedir. «Maddeci ile idealist felsefenin yandaşı arasındaki temel ayrılık, maddecinin duyumları, algıları, tasarılarımları ve genel olarak insan bilincini nesnel gerçeğin bir imgesi saymasıdır. Dünya, bilincimiz tarafından yansıtılan bu nesnel gerçeğin hareketidir. Tasarımların, algınların vb. hareketlerine, dışımızdaki maddenin hareketi tekabül eder.(4)

Bilincin ortaya çıkması, faaliyet göstermesi ve gelişmesi, insanın belli nesnelerin ya da fenomenlerin bilgisini edinmesine sıkıca bağlıdır. «Bilincin varlığının bilincine varma ve bir nesnenin bilince malolma yolu bilgi edinmedir... O halde, bilinç *bir şeyi bildiği* ölçüde, o şey bilince malolmuş olur.» (5) İnsan nesnel dünyaya ilişkin bilgi edinmeye yönelmeseydi, bilinç söz konusu olmayacaktı. Bunun yanısıra, bilinçten söz ederken, esas itibariyle onu zihinsel bir faaliyet olarak, maddi olandan nitelikçe farklı fikirsel bir fenomen olarak ele alıyoruz. Bilgi edinme, bilinci bizi kuşatan dünyayı yansıtmaya yönelik faaliyetidir.

İnsanın zihinsel faaliyetinin tümü bilinçli değildir. Zihin kavramı, bilinç kavramından çok daha geniş kapsamlıdır. Hayvanların zihinleri vardır ama bilinçten yoksundurlar. Bir çocuğun zihinsel yaşamı doğar doğmaz başlar, ama henüz bilinci yoktur. İnsanın uyurken gördüğü rüyalar, bilince değil, zihne ait fenomenlerdir. Hatta uyanık durumda iken bile, insanın beyninde oluşan zihinsel süreçlerin tümü bilinçle açıklanamaz. Evine dönerken geçirdiği günün muhasebesini yapan bir insan, olayları gözünün önüne getirir ve onları tartarken, bir yandan da yoğun insan ve trafik seli içinde, hemen hemen ya da tamamen bilinçsiz, adeta otomatik bir şekilde her nasılsa yolunu bulur. Sonuç olarak diyebiliriz ki, yaş, insanın tüm davranışlarının bilinçli olmasını gerektirmez. İnsan, gerekli olmadığı durumlarda, bilincini harekete geçirmeden de çeşitli davranışlar gösterebilir. Böylesi davranışlar, nesnelerin özellikleri ve ilişkileri hakkında eskiden kaydedilmiş ve zihinde saklı olan enformasyonlara dayanır. Bilinç-dışı'nın kapsadığı alan oldukça geniştir. Bu alan, bilincimizin odağının dışında oluşan duyumlamalarımızı, algılarımızı, tasarımlamalarımızı (imgegeleştirmelerimizi) ve bunun yanısıra içgüdülerimizi, becerilerimizi, sezgilerimizi ve eğilimlerimizi kapsar.

Bilinç-altı sorunu, maddecilik ile idealizm arasındaki şiddetli tar-

(4) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.267

(5) K.Marks, *1844'deki ekonomik ve felsefi elyazmaları*, Moskova, 1961, s.159

tışmanın her zaman konusu olagelmiştir. Avusturyalı psikiyatrist Sigmund Freud'un (1856-1939) öğretisi, bilinç-altıyla ilgili burjuva teorilerinin en yaygın olanlarından biridir. Freud, bilinç-altının pekçok yönünü araştırmış, onun akıl hastalıklarındaki yerini ve rolünü açıklamış, insanları böylesi hastalıkların bazılarından kurtarmak amacıyla, bilinç-altı üzerinde etkili olabilecek yöntemler getiştirmiştir. Ancak Freud bir yanılgıya düşerek, bilincin, yüksek bir potansiyele sahip içgüdüsel dürtülerin oluşturduğu karmaşık bir yapı olarak gördüğü bilinç-altı tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Freud'a göre, kişiliğin yapısı, davranşılar, karakter ve aynı zamanda tüm insanlık kültürü, son tahlilde insanda doğuştan varolan duygular tarafından, nüvesi cinsel içgüdü olan içgüdüler ve etkiler tarafından belirlenmiştir.

Marksçılık, biyolojik etkenlerin rolünü abartan insanın zihinsel yaşamına ilişkin böylesi mantıksız görüşleri reddeder. Marksçılık, aklın, bilincin insan davranışlarına yol gösteren ilkeler olduklarını öne sürer. Hayvandan farklı olarak, normal bir insanı bilinçli zihinsel faaliyeti yönetir.

Bilinç, çeşitli ama birbirlerine sıkıca bağlı, bilgi edinmeye ilişkin öğeler ile duygusal-iradi öğelerin oluşturduğu bütünsel bir sistemdir.

Duyumlar, duyu organlarınca edinilen ilk imgeler, bilince ilişkin en yalın fenomenlerdir. Özne, nesnel gerçekle duyumlar yoluyla doğrudan bağlantı kurar. Duyumlama, nesnelerin duyu organları üzerindeki dolaysız etkileri boyunca, o nesnelerin tek tek özelliklerinin yansıtılmasıdır. Duyumlamada ana etkenin niteliğin yansıtılması olduğunu vurgulayan Lenin şunları yazmaktadır: «Duyum, herşeyden önce ve bize en yakın olan şeylerdir; *içinde* kaçınılmaz olarak *niteliği* de taşır.» (6)

İnsan duyumları, gerçek dünyanın nispeten tam bir yansısını sağlar. Duyumlar, bilincin dünyayla doğrudan bağlantısının araçları olarak, son tahlilde, nesnelerden ve fenomenlerden edindiğimiz tüm bilgilerin kaynağıdırlar. Lenin, duyumları, dış uyarımın enerjisinin, bilincin bir olgusu haline dönüşmesi olarak değerlendirir. Duyumlama yeteneğinin yitirilmesi, kaçınılmaz bir şekilde bilincin yitirilmesine yol açar.

Duyumlar nesnelerin yalnızca tek tek, birbirinden kopuk özelliklerini yansıtırlarken, *algılar* nesneleri bir bütün olarak yansıtırlar. Algılama, genellikle nesnelerin, onlara ait özelliklerin ve ilişkilerin kavranmasını kapsar. Bu nedenle, algılamanın karakteri, insanın sahip olduğu bilgilere ve duyduğu ilgilere bağlıdır.

Duyumsal düzeyde yansıtma süreci, duyumlamayla ve algılamay-

(6) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.319

la sınırlı değildir. Duyumsal bilgi düzeyindeki yansının en yüksek biçimi *tasarımlar*dır. Tasarım, geçmişte algıladığımız, ancak o anda duyu organlarımıza etki yapmayan nesnelere ilişkin imgesel bilgidir. Tasarımlar ya da imgeler, dış etkilerin algılanmasının ve bunların daha sonra bellekte saklanmasının sonucu olarak doğarlar.

İnsan bilincinin işlem yaptığı imgeler, daha önce algılanmış olanı yeniden üretmekle kalmaz; insan yaratıcı bir şekilde imgeleri biraraya getirir, bilincinde, nispeten özgür bir şekilde yeni imgeler yaratır. Tasarımlamanın en yüksek biçimi, üretici, yaratıcı *imgeler*'dir.

Nesnenin doğrudan etkisinden nispeten bağımsız olması ve duyu organlarınca aktarılan verilerin bütününün kavranabilir tek bir imge halinde genellemesi olması nedeniyle tasarımlama, duyumlamadan başlayarak, teorik düşünmeye doğru yol alan yansıtma sürecinde önemli bir basamağı oluşturur. Diyalektik maddecilik, tasarım ile düşünce arasında nitelikçe bir farklılık olduğunu kabul etmekle birlikte, bunları birbirinden koparmaz. Lenin, tasarım ile düşünce arasındaki karşılıklı-ilişkinin karakterini ortaya koyarken şunları yazmaktadır: «Duyumsal bilgi düzeyindeki tasarım, gerçeğe düşünceden daha mı *yakındır?* Hem evet, hem de hayır. Duyumsal bilgi düzeyindeki tasarım, hareketi *bir bütün olarak* kavrayamaz; örneğin, tasarım saniyede 300 bin kilometre hıza sahip bir hareketi kavrayamazken, *düşünce* bu hareketi kavrar, kavramak zorundadır.» (7)

Kavramlar, yargılar ve çıkarsamalar biçimini alan teorik düşünce, nesnelerin asli, yasal düzenliliklere tabi ilişkilerinin yansısıdır.

Düşünce, dünyanın duyumsal bilgi düzeyinde kavranamayan alanlarına uzanabilir. Düşünme yeteneği sayesinde, görülebilene, dokunulabilene, işitilebilene vb. dayanarak, görülemeyene, dokunulamayana, işitilemeyene ulaşabiliriz. Düşünce, duyumsal bilgi düzeyinde gizli nitelikler, ilişkiler ve bağıntılar hakkında bilgi sağlar. Düşünme aracılığıyla, dış yanlardan iç yanlara, nesnelerin, süreçlerin vb. dış-görünüşlerinden özlerine doğru diyalektik geçişi gerçekleştiririz. Yansıtma faaliyetinin en yüksek biçimi olan düşünme, duyumsal bilgi edinme düzeyinde de vardır. İnsan, bir nesneyi duyumladığı ve algıladığı anda, düşünmeye, duyumlarla kavramanın sonuçlarını değerlendirmeye de başlar.

Bilinç, yalnızca bilgi edinme süreci ve onun sonucu (bilgi) demek değildir: bilinç, aynı zamanda, bilgisi edinilen nesnenin duygusal düzeydeki deneyimi, nesnelerin, niteliklerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin belli bir değerlendirmesidir. Duygular da bilincimizle bağıntılı-

(7) Age, s.228

dır. Enerjimizi kullanmamıza ya da kullanmamamıza yardım eden duygusal faaliyetlerimiz olmasa, dünyayla herhangi bir şekilde ilişki kurmamız olanaksız hale gelir. «Açıkça bellidir ki, 'insan duyguları' olmasaydı, insanlar hakikati asla aramamış ya da arayamamış olcaklardı» (8).

İnsan bilincinin ve davranışlarının «itici gücü», gereksinim, yani insanın dış dünyaya bağımlılığı, nesnel dünyadan öznel talepleri, normal yaşam faaliyeti için, kendi varlığını ve gelişmesini sürdürebilmek için gerekli olan temel nesnelere ve koşullara duyduğu gereksinimdir. Lenin, bilincin yansıyı ya imge biçiminde, ya da istek biçiminde içerdiğini belirtmektedir. Gerçeğin bir yansısı olarak imge, tüm özgül özellikleriyle somut tarihsel bir varlık olan bireyden, onun yaşamının taşıdığı benzersiz özellikleri dile getiren benzersiz iç dünyasından, eğitiminin özelliklerinden vb. bağımsız değildir.

Bilincin önemli bir yönü de, *bilinçliliktir*. Yaşam, insanlardan yalnızca dış dünyayı değil, kendisini de tanımasını ister. İnsan, nesnel gerçeği yansıtırken, yalnızca bu sürecin değil, aynı zamanda duyan, düşünen bir varlık olarak kendisinin, ideallerinin, çıkarlarının ve ahlaksal yapısının da bilincine varır. Kendini, çevresindeki dünyadan ayırdeder; dünya karşısındaki tutumunun, duygularının, düşüncelerinin vb. bilincine varır. Kendi varlığının farkına varmış olan insan, bilinçli insandır. Bu bilinçlilik, insanların davranışlarını denetlemelerini ve eylemlerinin sorumluluğunu taşımalarını gerektiren toplumsal yaşam tarzının etkisi altında oluşur.

Bilinç, yalnızca tek tek bireyler düzeyinde varolmaz. Bilinç, bilimsel buluşlarda, sanat yapıtlarında, hukuk ve ahlak normlarında vb. nesneleşir ve bireylerüstü bir varlık kazanır. Toplumsal bilincin tüm bu dışavurma biçimleri, kişisel, bireysel bilincin oluşmasının zorunlu bir koşuludur. Tek tek bireyler düzeyindeki bilinç ile toplumsal bilinç, ayrılmaz bir bağıntı içinde birarada varolur. Her insanın bilinci, içinde yaşadığı toplumsal çevrenin bilgilerini, kanılarını, inançlarını ve değerlerini kendine maleder.

İnsan toplumsal bir varlıktır. Tarihsel olarak oluşmuş bulunan düşünme kuralları, hukuk ve ahlak normları, estetik beğenileri, insanın davranışlarını ve düşüncelerini yoğurarak, onu belli bir yaşam tarzının, bellibir kültür düzeyinin ve anlayışın temsilcisi yapar. «İnsanoğlu, doğası itibariyle toplumsal olduğuna göre, gerçek doğasını yalnızca toplum içinde geliştirir ve bu doğasının gücü, tek tek bireylerin gücüyle değil, toplumun gücüyle ölçülmelidir.» (9) İnsanın zihinsel ye-

(8) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.20, s.260
(9) K.Marks-F.Engels, *Kutsal Aile*, Moskova, 1956, s.176

tenekleri ve özellikleri, toplumsal yaşam sürecinde oluşur ve özgül toplumsal koşullar tarafından belirlenir.

İnsanın kendikendinin bilincine varması bile, her zaman diğer insanlarla olan ilişkileriyle koşullanmıştır. İnsan, ancak toplumsal gelişme süreci içinde bilinçli bir varlık haline gelir, kişilik kazanır ve çağdaş düşünceye ulaşır. Diyalektik maddeciliğin bilince ilişkin anlayışının temel bir ilkesi, bilinç ile faaliyet, pratik arasındaki ayrılmaz bağıntının kabul edilmesidir.

Bilinç ile nesnel dünya, bir bütünlük oluşturan karşıtlardır. Bu bütünlüğün temeli *pratik*'tir, --çalışmada, sınıf savaşımında, bilimsel deneylerde vb. ifadesini bulan-- *insanın gerçekten nesnel faaliyetleri*' dir. Gerçeğin insan bilincine yansıtılmasını zorunlu hale getiren işte bu faaliyetlerdir. O halde, dünyanın doğru bir yansısını veren bilince duyulan gereksinim, toplumsal yaşamın koşullarından ve gereksinimlerinden kaynaklanır. Bilinç her ne kadar beynin bir işlevi ise de, gerçeğin bilincine varan beynin kendisi değil, --dönüştürme faaliyetinin öznesi olarak, tarihin yaratıcısı olarak hareket eden-- insandır. İşte bu yüzdendir ki, yalnızca beynin anatomik-fizyolojik özelliklerinden hareket ederek, insan bilincinin özünü ortaya koymak olanaksızdır. Bilincin ortaya çıkması, faaliyet göstermesi ve gelişmesi, ancak toplum içinde, insanın pratik faaliyetlerinin temeli üzerinde olanaklıdır.

Nesnel dünya bize etki ederken, bilince yansır ve fikirsel olan haline gelir. Bilince, fikirsel olana gelince, o da pratik faliyet aracılığıyla gerçek haline gitirilir. «Fikirsel olan'ın gerçek haline geçmesine ilişkin düşünce *derindir:* Tarih açısından çok önemlidir. Ama bu düşüncede birçok hakikatin saklı olduğu, insanın kişisel yaşamında da göze çarpmaktadır.» (10)

Bilinç, dış dünyaya ve gerek insanın kendisine, gerekse faaliyetine yönelik aktif ayaratıcı bir tutumda dile gelir. Bilincin aktifliği, insanın dış dünyayı amacı-uygun bir şekilde yansıtmasında kendini gösterir. İnsan, nesneleri ve fenomenleri, daha önceden kazandığı bilgilerin -tasarımların ve kavramların- süzgecinden geçirerek yeniden üretir. Gerçek, insan bilincinde aynanın yansıttığına benzer, ölü bir şekilde değil, yaratıcı bir tarzda dönüştürülerek yeniden yaratılır. Bilinç, gerçeğin önceden kestiren bir takım imgeler yaratma yeteneğine sahiptir.

İnsan beyni, yalnızca enformasyon toplayıp, bu enformasyonları depolayarak ve işleyip kullanacak bir şekilde kurulmamıştır; o aynı zamanda eylem planları saptayıp, bu eylemleri aktif, yaratıcı bir şekilde yaşama geçirecek bir yapı ortaya koyar.

---

(10) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.114

İnsan faaliyeti her zaman bir sonuca, yani belli bir hedefe yönelmiştir. İnsanın eylemlerinden herbiri, yaşamsal önem taşıyan herhangi bir sorunun çözümlenmesini, herhangi bir niyetinin gerçekleşmesini sağlamaya yöneliktir. Eylem ve faaliyet sürecinin ardarda gelen aşamaları, bir bütün olarak, sözkonusu süreç belli bir hedef, belli bir plan tarafından öngörüldüğü ölçüde az ya da çok eşgüdümlü kılınır. Marks insanın çalışma faaliyeti ile hayvanların davranışları arasındaki ayırımı açıklarken, insanın yalnızca doğanın kendisine sunduğu nesnelerin biçimini değiştirmekle kalmayıp, bu nesnelere --onun eylemlerinin araçlarını ve karakterini bir yasa gibi belirleyen ve iradesinin tabi olduğu-- kendi bilinçli hedefini de gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Bir kişinin ulaşmak için çaba gösterdiği hedef, gerçekte henüz varolmayan, yaratılması gereken bir şeydir. Ulaşmak için çaba gösterilen hedef, özlemi duyulan geleceğin zihinde önceden tasarlanmış bir modelidir. İnsan eyleminin önkoşullarını, birbirinden ayrılmaz iki süreç oluşturur. Bunlardan birincisi, hedefin saptanması, yani zihinde canlandırılması, geleceğin, ona tekabül eden nesnelerin bağıntılarının ve ilişkilerinin bilgisinin edinilmesinden haraketle tahmin edilmesi; ikincisi ise, hedefin gerçekleştirilmesini sağlayacak eylemin programlanıp planlanmasıdır.

Hedefin saptanması, yani bir kişinin hangi amaçla belli eylemlere giriştiğinin önceden bilinmesi, bilinçli herhangi bir edimin vazgeçilmez bir koşuludur. Bununla birlikte, Hegel'in gözlemlediği gibi, «...maddenin özü, yalnızca *hedef*'le değil, aynı zamanda bu hedefin *gerçekleştirilmesiyle* açıklanır.» (11) Hedefin gerçekleştirilmesi, bu hedef uğruna yaratılan ve varolan araçların kullanılmasını gerektirir. Hedef, başarıya ulaşması için gerekli olan araçlarla birleştirilmediği takdirde, iyi niyetli bir yönelim ve kısır bir istek olmaktan öteye geçmez.

İnsan, aklının yardımıyla her zaman daha yetkin, daha «hünerli» araçlar bulmakta, çok sayıdaki hedeflerine ulaşmak için bunları harekete geçirmektedir. Teknik buluşlar, insanların, nesneler ile doğa güçleri arasında, bu güçleri insanın amacını gerçekleştirecek araçlar haline getiren bir etkileşim kurmasını sağlar.

İnsan, doğanın yaratmadığı nesneleri üretir. İnsanların dönüştürdükleri ve yarattıkları nesnelerin yapıları, ölçekleri, biçimleri ve özellikleri, insanın gereksinimleri ve hedefleri tarafından belirlenmiştir. Bu nesneler, insanın fikirlerini ve planlarının ete kemiğe büründürürler. Bilincin ortaya çıkmasının ve gelişmesinin temel yaşamsal anlamı ve tarihsel zorunluğu, tamıtamına, dünyayı dönüştürmeye ve

(11) G.W.F. Hegel, *Phaemonenologie des Geistes*, Berlin, 1964, s.41

onu insanın ve toplumun çıkarlarına hizmet eder hale getirmeye yönelik yaratıcı ve düzenleyici bir faaliyet olmasında yatar. İnsan, sırf bilgi edinmek için bilgi toplamakla, gerçeğe pasif bir şekilde uyum göstermekle yetinmez. İnsan, pratik faaliyet yoluyla dünyayı dönüştürmek peşindedir ve bu pratik faaliyetin asli bir aracı da bilgidir. Kuşkusuz bu, insan aklının, herşeyi yalnızca kendi aklına dayanarak yaratabileceği anlamına gelmez. İnsan aklı yaratıcı faaliyeti için gerekli olanların tümünü varolan şeylerden, çevresindeki doğadan alır. Lenin, bilimsel, ilerici bilincin milyonlarca insanın faaliyetine yön veren, bu aktif, yaratıcı ve dönüştürücü rolünden söz ederken şöyle demektedir: «İnsan bilinci, yalnızca nesnel dünyayı yansıtmakla kalmaz, onu yaratır da... Dünya, insanı tatmin etmez ve insan, faaliyetiyle onu değişikliğe uğratmaya karar verir.» (12)

3. YANSITMA BİÇİMLERİNİN EVRİMİ.

İnsan beyninin gerçeği yansıtma yeteneği, ileri derecede organlaşmış maddenin uzun süren gelişiminin bir sonucudur.

Bazı felsefe ve psikoloji anlayışları, zihinsel yeteneğe yalnızca insanın sahip olduğunun kabul edilmesinin, bilinci bazı biyolojik önkoşulların yaratıp yaratmadığı sorunu ortadan kaldırdığını yanlış bir şekilde ileri sürmektedir. Bu fikirler, hayvanların yalnızca karmaşık makinalar olduklarını varsayan Descartes'a kadar uzanır Jean-Baptiste Robinet (1735-1820) ve diğerleri ise, buna tamamen ters bir anlayışla, hayvanların değil, tüm doğanın canlı olduğunu savunmuşlardı. Bu iki aşırı görüş arasında, zekânın, zihinsel faaliyetin yalnızca yaşayan maddenin bir özelliği olduğunu savunan «biyopsişizm» akımı yer alır. (Ernst Haeckel 1834-1919 vd)

Diyalektik maddecilik, gerek tüm doğanın canlı olduğunu savunan animizm fikrini, gerekse zihnin yalnızca insana özgü bulunduğu fikrini reddeder. «Biyopsişizm» akımının görüşlerini de paylaşmaz. Diyalektik maddecilik, dış düyanın zihinde yansıtılmasının, maddenin bir özelliği olduğu gerçeğinden hareket eder. Bu özellik, organik maddenin yüksek bir gelişim düzeyinde, sinir sisteminin oluşmasıyla ortaya çıkmıştır.

Lenin, bilincin kaynaklarını ele alırken şu fikri ileri sürmüştü: En duru biçimiyle duyumlama yalnızca maddenin yüksek düzeydeki biçimlerinde bulunur; bununla birlikte, maddenin her bir yapısı, duyumlamayı andıran bir yeteneği -*yansıtma* niteliğine dayanır.

Maddenin genel bir özelliği olarak yansıtmayı, nesnelerin ve fenomenlerin dünya çapında bağlamlı olması ve etkileşmeleri koşullar.

(12) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.212, 213

Birbirlerine etki eden nesneler ve fenomenler, birbirleri üzerinde çeşitli değişikliklere yol açarlar. Bu değişiklikler, etki yapan nesnenin ya da fenomenin özelliklerini kaydeden «izler» biçimini alırlar. Örneğin bazı fosiller tarihin derinliklerinde kalmış balıkların ve bitkilerin izlerini koruya gelmişlerdir. Yansıtmanın biçimleri, etkileşim halinde bulunan cisimlerin özgül mahiyetlerine ve yapısal bakımdan organlaşmasının düzeyine bağlıdır. Öte yandan, yansının içeriği, yansıtan nesnede oluşan değişikliklerde ve yansıtılan nesne ya da fenomenin bu değişikliklerde yeniden üretilen yanlarında dile gelir.

Yansıtmanın sonuçları («izler») ile yansıyan nesne (etki eden nesne) arasındaki karşılıklı ilişki izomorfizm ya da homomorfizm biçimlerinde ifade edilebilir. *İzomorfizm* denilince, örneğin fotoğraf ile fotoğrafı çekilen cisim arasındaki ilişkide olduğu gibi, belli nesnelerin biçimleri ve yapıları açısından birbirinin benzeri olduğu anlaşılır. *Homomorfizm,* örneğin bir yerin harita üzerine yansıtılmasında elde ettiğimiz gibi, yalnızca yaklaşık bir yansıdır.

Maddenin her örgütlülük aşaması yansıtma özelliği taşır. Ancak, yüksek düzeydeki yansıtma biçimleri yalnızca canlı maddeye, yaşama aittir.

Yaşam nedir? Yaşam, maddenin özgül, karmaşık bir hareket biçimidir. Yaşamın önemli belirtileri şunlardır: Uyarılabilirlik, gelişme ve üreme. Bunlar, özümlemeye, metabolizmaya dayanır. Metabolizma yaşamın özüdür; belli bir maddi dayanağı gerektirir. (Yeryüzü koşullarında bu maddi dayanak, yumurta akı maddeleri ve nükleik asitlerdir)

Yaşam, herşeyden önce, organizma ile çevre arasındaki bir etkileşim sürecidir. Gezegenimiz üzerinde yaşam, farklılık gösteren sayısız organizma biçimini almıştır. Bu organizmalar içinde en karmaşığı insan organizmasıdır. Evrim süreci içinde, organizmaların yapılarının ve davranış tarzlarının yanısıra yansıtma biçimleri de gitgide yetkinleşir. Yansıtma ve onun organizmalarda aldığı biçimler, bu organizmaların davranış karakterlerine ve düzeylerine, onların faaliyetlerine doğrudan bağlıdır. Faaliyetleri daha karmaşık bir hale geldikçe, canlı organizmalarda duyu organları belirir ve bir sinir sistemi gelişmeye başlar. Bunun yanısıra, canlı organizmaların ilk faaliyetleri yansıtmanın düzenleyici etkisine bağlıdır.

Yansıtmanın canlı organizmaların tümünde rastladığımız başlangıçtaki, ilkel biçimi *uyarılabilirlik*'tir. Bu özellik, canlı varlıkların dış etkilere karşı (ışık, ısının değişmesi vb.) gösterdikleri farklı tepkilerde ortaya çıkar. Uyarılabilirlik, canlı organizmanın evriminin daha yüksek bir düzeyinde, nitelikçe yeni bir özellik haline gelir. Bu

duyarlılık'tır; yani nesnelerin tek tek özelliklerinin duyumlar biçiminde yansıtılabilmesidir.

Yansıtmanın daha yüksek bir düzeyine omurgalılarda rastlarız. Omurgalılar, organizmaları üzerine aynı anda etki yapan uyarı karmaşasını analiz ederek, bu uyarıları algı ve varolan durumun bütünsel bir tablosu biçiminde yansıtma yeteneği kazanmışlardır. Duyumlar ve algılar, daha önce de belirtildiği gibi, nesnelerin imgeleridir. Demek ki, zekânın ilk biçimleri, sinir sisteminin bir işlevi ve gerçeğin yansıtılmasının özgül bir biçimi olarak, organizmanın bu gelişme düzeyinde ortaya çıkmaktadır.

Hayvanların birbiriyle sıkı sıkıya bağıntılı şu iki davranış türü arasında genellikle bir ayırım yapılmaktadır: Kalıtım yoluyla devralınabilen içgüdüsel, doğuştan gelen davranışlar ve tek tek kazanılmış davranışlar, çevrelerindeki nesnelerin biyolojik bakımdan önem taşıyan özelliklerini (yani beslenme gereksinimlerini gidermeye, tehlikelerden korunmaya vb. yarayan özelliklerini) yansıtma yeteneğine sahiptirler.

Bu yeteneğin yetkileşmesiyle, çeşitli karmaşık davranış biçimleri ortaya çıkmaya başlar. Bunlar, daha gelişmiş hayvanlarda, örneğin maymunda, bir hedefe varmanın dolaylı yollarını bulma yeteneğinde, çeşitli nesnelerin araç olarak kullanılışında vb. görülebilir. Kısacası bunlar, günlük yaşamımızda hayvan 'zekâ'sı adını verdiğimiz şeyi ifade ederler.

Hayvanlardaki zihinsel faaliyetin yüksek gelişim düzeyi, insan bilincinin bazı biyolojik önkoşullara sahip olduğunu ve insan ile hayvan ataları arasında bir uçurum bulunmadığını, tersine, bunlar arasında belli bir süreklilik bulunduğunu gösterir. Ancak bu, insanın ve hayvanın zihinsel faaliyetlerinin tamıtamına aynı niteliğe sahip olduğu anlamına gelmez.

Hayvanlar, dile dayalı, kavramsal düşünme yeteneğinden yoksundurlar, tasarımlarını amaca-uygun şekilde biraraya getirme yeteneğinden, üretken imgelemden yoksundurlar, çevrelerine karşı takındıkları tutumun farkına varamazlar.

4. BİLİNÇ VE DİL. KÖKENLERİ VE BAĞLAMLILIKLARI.

Bilincin ve dilin ortaya çıkması, maymuna benzeyen atalarımızın hazır nesneleri doğal organlarının yardımıyla kendilerine maletmelerinden, çalışmaya, yapay aletlerin yapımına, insana özgü yaşam faaliyetine ve bu temel üzerinde gelişen toplumsal ilişkilere geçmesiyle olanaklı olmuştur. Bilincin ve dilin ortaya çıkışı, zihinsel faaliyetin gelişmesinde nitelikçe büyük bir sıçramayı temsil eder.

Hayvanların zihinsel faaliyeti, onların değişen çevre koşullarına ayak uydurmalarını ve bu çevre içinde yaşayabilmelerini sağlar; gelgelelim hayvanların kendilerini kuşatan dünyayı amaca-uygun ve sistematik bir şekilde dönüştürebilmeleri olanaksızdır. Hedefe yönelik bir faaliyet olarak çalışma, gerek insan yaşamının tümünün, gerekse bilincin oluşmasının temel koşuludur. «Çalışma, insanın varoluşunun en temel koşuludur» demektir Engels, «öyle ki, bir anlamda şöyle demek zorundayız: İnsanı çalışma yaratmıştır.» (13) Çalışmanın başlangıçtaki biçimi, tahtadan, kemikten, taşlardan vb. aletler yapma ve bunların yardımıyla yaşamak için gerekli maddeleri üretmek süreci olmuştur. Bazı hayvanlar da çeşitli nesneleri araç olarak kullanma yeteneğine sahiptirler. Örneğin maymunların taşla ceviz kırdıkları, ya da ağaçtan meyva düşürmek için dal kullandıkları vb. görülmüştür. Ne var ki, hiçbir maymun bu doğal araçların dışında, en ilkel aleti bile yapamaz.

Yaklaşık 1 milyon yıl önce, maymuna benzeyen hayvan özellikleri taşıyan atalarımız ağaçlarda yaşarlardı. Derken, değişen koşulların etkisiyle, başka bir yaşam tarzı seçmek zorunda kaldılar ve ağaçlardan yere indiler. Yeni çevre koşullarında, yerde buldukları taşları, ağaç parçalarını, büyük hayvanların kemiklerini vb. nesneleri, bir yandan sistemli olarak yırtıcı hayvanlara karşı savunma silahı olarak, öte yandan diğer hayvanlara saldırmak için kullandılar. Aletlerden sistemli olarak yararlanma gereksinimi, gitgide, doğada buldukları hazır malzemenin işlenmesini, yeni yeni aletlerin üretimini zorunlu kıldı. Bütün bunlar, ön uzuvların işlevlerinde köklü bir değişikliği beraberinde getirdi. Uzuvlar yeni işlemlere ayak uydurdular ve çalışma faaliyetinin doğal aletleri haline geldiler.

Çalışma faaliyeti sürecinde gelişen el, tüm organizmayla birlikte beynin de gelişmesine yol açtı. Bilinç, ancak çalışmanın ve dilin etkisiyle gelişen, çok karmaşık bir organın, yani beynin bir işlevi olarak ortaya çıkabilmiştir. «Önce çalışma, ondan sonra, onunla birlikte eklemleşmiş dil, bunlar maymun beynini yavaş yavaş insan beyni haline dönüştüren en asli etkendir..» (14)

Bir yandan çalışma faaliyetinin etkisiyle, öte yandan beynin gelişmesiyle insanın duyu organları da yetkinleşti. Dokunma organı gelişerek, daha duyarlı bir hale geldi. İşitme organı, insan dilindeki seslerin en ince ayrıntılarını ve benzerliklerini ayırdedebilme yetkisini kazandı. Görme organı gitgide yetkinleşti. Engels, kartal insan-

(13) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.170
(14) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.174

dan çok daha uzakları görebilir, ancak insan gözü nesnelerde, kartalınkinden çok daha fazla şeyin farkına varır, demektedir.

Pratik eylem mantığı beyinde yer etti ve düşünme mantığına dönüştü. Böylelikle, hedef koyma yeteneği ortaya çıktı.

İnsanlar, başlangıçta, çevrelerini ancak sınırlı oranda kavrayabiliyor, duyumsal imgelerin ötesine, bu imgelerin birleştirilmesiyle ve ilkel bir şekilde genelleştirilmesiyle elde edilen sonuçların ötesine geçemiyorlardı. Bilinç, başlangıçta, doğrudan algılanan çevrenin, diğer insanlarla kurulmuş bulunan doğrudan ilişkilerin kavranmasından başka bir şey değildi. Çalışma faaliyetinin ve toplumsal ilişkilerin biçimlerinin gitgide karmaşıklaşmasıyla insan, nesnel gerçekte varolan fenomenler ve nesneler arasında daha derin ve daha çeşitli bağıntıları yansıtan kavramlar, yargılar ve çıkarsamalar biçiminde düşünme yetisi kazandı.

Bilinç, insanların imgelerini ve düşüncelerini maddi bilimlerle ifade eden eklemleşmiş *dil*'in, *konuşma*'nın ortaya çıkmasıyla birlikte çalışan pekçok insanın eşgüdümlü eylemlerini gerektiren, yakın ve sürekli bir iletişim olmaksızın gerçekleştirilemeyecek olan çalışma faaliyeti süreci içinde doğmuştur.

Dilin doğuşundan önce, hayvanlardaki devimsel (motor) tepkiler ve ses tepkileri uzun bir dönem gelişme göstermişlerdir. Ancak hayvanlar, dille iletişime gereksinim duymazlar. «Hatta en gelişmiş hayvanların bile iletişim gereksinimi o denli azdır ki, bu eklemleşmiş bir dil olmadan da gerçekleştirilebilir.» (15) Hayvanların belli bir uyarıcı (örneğin bir tehlikenin yaklaşması, yiyeceğin varlığı vb.) karşısındaki duygusal durumlarını dile getirirken çıkardıkları sesler ve yaptıkları hareketler, onları uyaran nesnenin nasıl bir şey olduğunu ya da fenomenin ne çeşit bir fenomen olduğunu genellikle belirtmez. İnsan dilinde ise durum tamamen farklıdır. İnsan dili, nesneleri, onların özelliklerini ve ilişkilerini *belirtir*, böylelikle insanlar arasındaki alış-verişin en önemli aracı ve *düşünme aracı* görevini görür.

İnsan bir nesneyi algılar, kafasında tasarlar, bu nesne üzerinde düşünür ve o nesneyi, anlamı genel bir mahiyet taşıyan ve belli bir adla ifade eder. Bu, insanların karşılıklı olarak anlaşması için olduğu kadar, insanın kendisini ve gerçeği kavraması için de kaçınılmaz bir zorunluktur.

Konuşma, belli bir iletişim araçları sistemi olan dilin yardımıyla gerçekleşen bir faaliyettir. Dilin çeşitli türleri vardır: Sözlü dil, yazılı dil ve sessiz dil, yani kendikendine konuşma dediğimiz, insan

---

(15) Age, s.173

«kendikendine» bir şey düşünürken karşılaşılan bilincin maddi bir biçimi sayabileceğimiz içten konuşma.

Dilin temel birimleri sözcük ve tümcedir. Sözcük, anlam ile ses arasında bir bütünlük sağlar, Sözcüğün maddi görünüşü (ses, yazı sembolü) bir nesneyi belirten bir *işaret*'tir. Sözcüğün anlamı ise, o nesneyi yansıtan duyumsal ya da zihinsel bir *imge*'dir. Tümce, nispeten tamamlanmış bir düşüncenin ya da yargının maddi bir biçimi, bir taşıyıcısıdır.

Duyumsal bilgi düzeyinden, genelleştirici soyut düşünmeye dil aracılığıyla geçilir. «Her sözcük (dil) zaten *genelleştirir*...» (16) Konuşma yoluyla düşüncelerimizi ve duygularımızı nesneleştirmemiz, onları her nasılsalar öyle ifade etmemiz, onları bizim dışımızda nesneneler olarak analiz edebilmemizi sağlar.

Bilinç ile dil arasında nasıl bir ilişki olduğu sorunu, eskiden beri filozofların derin ilgisini toplamış ve yoğun tartışmalara yol açmıştı. Kimileri (örneğin Alman filozofu F. Schleiermacher) dili ve düşünceyi tamamen ayın şeylermiş gibi görmüşler, dilin uslamlama yetisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kimileri ise, (örneğin Alman filozofu F. Beneke) bilinci, konuşmadan tamamen ayırmışlar, düşünmenin dil olmaksızın da gerçekleşebileceğine ve dilin düşünmenin bir ürünü olduğuna inanmışlardır.

Marksçılık bilincin dille ve konuşmayla sımsıkı bir bağ içinde olduğunu kabul eder. Marks ve Engels, dil, bilinç ve gerçek arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklarlarken «ne düşüncelerin, ne de dilin kendi başlarına bir alem oluşturduğunu,... bunların yalnızca gerçek yaşamın *dışavurma biçimleri* olduklarını...» (17) söylemişlerdir. «*Dil,* düşüncenin dolaysız ifadesidir.» (18) Ne dil düşüncenin dışında, ondan bağımsız olarak varolabilir, ne de düşünceler ve fikirler dilden ayrı varolabilir, ne de düşünceler ve fikirler dilden ayrı varolabilirler. Düşüncenin dilden kopması, düşünceyi oluşturan ve gerçekleştiren araçlardan yoksun kılınması anlamına geleceğinden, zorunlu olarak bilincin mistikleştirilmesi sonucuna götürecek, ya da dili kendikendine yeten, toplumsal yaşamdan ve kültürün gelişmesinden ayrı bir öz sayan yorumlara yol açacaktır.

Bilinç ve dil bir bütünlük oluştururlar; ancak bu, çeşitli fenomenlerin oluşturduğu iç çelişkiler barındıran bir bütünlüktür. Bilinç gerçeği yansıtırken, dil gerçeği saptar ve düşünceleri ifade eder. Dü-

(16) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.274
(17) K.Marks-F.Engels, *Alman İdeolojisi,* Moskova, 1968, s.504
(18) Age, s.503

şünceler ve fikirler, dil biçimine büründüklerinde kendi benzersiz niteliklerini yitirmezler.

Daha önce belirttiğimiz gibi bilinç, dille, konuşmayla tarihsel bakımdan aynı zamanda ve onun maddi temeli üzerinde ortaya çıkmıştır. Bilinç, her insanda, konuşma faaliyetiyle ayrılmaz bir bütünlük oluşturarak gelişir. Konuşma, insan bilincinin gelişmesini sağlayan güçlü bir araçtır.

Tasarımlarımız, düşüncelerimiz ve duygularımız konuşma aracılığıyla, maddi, duyumlarla kavranabilir bir biçime bürünürler ve böylelikle kişisel bir kazanım olmaktan çıkıp, diğer insanlara ve topluma malolurlar. Bu özellik, toplumun bireye, bazı insanların diğerlerine etki etmesinde dili etkili bir araç yapar.

Hayvanlarda türlerin deneyimleri kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılırken -bu nedenle hayvanlarda gelişme süreci son derece yavaş ilerler-, insanlar deneyimlerini ve çevreyi etkilemenin çeşitli yöntemlerini büyük ölçüde çalışma faaliyeti ve konuşma yoluyla birbirlerine aktarırlar. Biyolojik kalıtım etkenine ek olarak insan, deneyimlerini aktarmasını sağlayacak daha güçlü ve dolaysız araçlar -toplumsal araçlar- geliştirmiştir. Böylelikle gerek maddi, gerekse manevi kültürün gelişme hızı çok büyük bir ivmeyle artmaktadır.

Bilinç dil sayesinde biçimlenmiş, toplumsal bir fenomen olarak, toplumsal yaşamın manevi bir ürünü olarak gelişmiştir. Konuşma, insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi sağlamanın, deneyimleri, bilgileri, duyguları ve fikirleri aktarmanın bir aracı olarak, yalnızca belli bir toplumsal kümenin ya da kuşağın insanlarını değil, aynı zamanda değişik kuşakların insanlarını da birbirine bağlar. Böylece tarihsel çağlar arasındaki süreklilik sağlanmış olur.

İdealist düşünürler, bilincin kendi iç kaynaklarından beslendiğini, bu nedenle ancak kendi başına ele alınırsa anlaşabileceğini ileri sürerler. Diyalektik maddecilik ise, bilincin, toplumun diğer fenomenlerinden koparılarak tek başına ele alınamayacağı ve anlaşılamayacağı görüşündedir. Bilinç, toplumun tarihsel gelişme sürecinden kopuk değildir; tersine, bu süreçte birlikte değişir ve gelişir. Bilincin kökenleri, zihinsel faaliyetin biyolojik biçimlerine uzanıyorsa da, bilinç doğanın bir ürünü değil, toplumsal-tarihsel bir fenomendir. İnsanların hangi duyumlara, düşüncelere ve duygulara sahip olacağını belirleyen beyin değildir. Beyin «doğanın kucağından» doğduğu haliyle, düşünemez, düşünmeyi ona toplum öğretir. Ancak insanın toplumsal yaşama katılmasıyla, bir yandan tarihsel bakımdan evrimleşmiş ve halen de gelişmekte olan kültür ürünlerinin beynini beslemesini sağlayan, öte yandan onu toplumsal yaşamın gereklerinin belirlediği bir doğrultuda

faaliyet göstermeye zorlayan ve nihayet gerek insan, gerekse toplum için ele alınması ve çözümlenmesi zorunlu olan sorunlara yönelten koşullarla karşı karşıya gelmesiyle, beyin bilincin bir organı haline geldi.

5. DÜŞÜNCENİN MODELLEŞTİRİLMESİ (FORMELLEŞTİRİLMESİ)

Yansıtmanın ve bilincin mahiyetinin öğrenilmesinde, kendikendini düzenleyen, karmaşık dinamik sistemlerin bilimi olan sibernetiğin önemli katkısı olmuştur. Sibernetiğin konusu olan sistemler arasında canlı organizmalar bulunduğu gibi, organlar, hücreler, biyolojik topluluklar, insan toplumu ve belli başlı teknik aygıtlar da vardır. Hepsinin belirgin özelliği, enformasyonları, toplayıp, depolayabilmeleri, işleyebilmeleri, geri bağlama ilkesine göre çalışabilmeleri ve kendilerini bu temel üzerinde düzenleyebilmeleridir.

Enformasyon nedir? Enformasyon ile yansı arasında ne gibi bir ilişki vardır? Birbirine bağlı bu iki sorunun genel kabul gören bir yanıtı yoktur. Bazı bilim adamları enformasyon ile yansıyı tamamen özdeşleştirmek eğilimindedirler. Bazıları ise, bu kavramların yakından ilişkili olduklarını, ancak özdeş olmadıklarını kabul ederler.

Yansıtma süreci içinde, belli bir enformasyon akımı, yani etki yapmakta olan bir nesnenin belirli bir yapısının ve biçiminin başka bir nesneye aktarılması zorunludur. Bu enformasyon akımı temeline dayanılarak, etki yapan nesnenin belli niteliklerine ve özelliklerine ilişkin bir yargıya varmak olanaklı olabilir.

Maddenin her bir örgütlülük düzeyinde, özgül enformasyon süreçleri oluşmaktadır. Hatta inorganik doğada bile bir enformasyon alışverişi söz konusudur. Ne var ki bu alanda enformasyonları çözmek olanaksızdır. Enformasyonları yalnızca toplayabilmekle kalmayarak, onları aktif bir şekilde kullanabilmek organik maddenin en temel özelliklerinden biridir. Hayvanların çevreye ayak uydurmalarını sağlayan faaliyetlerini ve davranışlarını ve aynı anda bu davranışlarını denetleme özelliklerini, enformasyon olmaksızın düşünmek olanaksızdır. Sibernetikte denetleme denince, denetlenen bir sistemin işlevlerinin denetleyen başka bir sistem tarafından, programlı bir şekilde düzenlenmesi anlaşılır. Nitekim beyin, denetleyen bir sistem, uzuvlar ise denetlenen sistemlerdir.

Enformasyon, belli sinyallerin, yani çeşitli maddi süreçlerin (elektrik şokları, elektro-manyetik modülasyonlar, koku, ses, renk vb.) yardımıyla aktarılmaktadır. Sinyal, belli bir yapı gösterdiği için enformasyon taşıyabilir. Enformasyon, sinyalin içeriğidir.

Tüm bilgisayarlar, sinyaller enformasyonların aktarılması ilkesine dayanırlar. İnsanlara dev bilgi yığınlarını işleyebilme olanağını sağlayan bu gibi makinaların yapılmasıyla birlikte, düşünmeyi makinalar yardımıyla modelleştirmenin olanaklı olup olamayacağı, kısacası bu teknik yapılarda ve insan beyninde oluşan süreçlerin nereye kadar aynı ya da birbirinden farklı oldukları sorusu ortaya atılmıştır.

Günümüzde insanın çeşitli zihinsel işlevlerinin modelleştirilmesinde makinalar kullanılmaktadır. Örneğin, belli işaretleri «tanıyan» makinalar vardır. Kuşkusuz bunlar yalnızca «enformasyon yükleme» ya da «kendikendine yükleme» süreçleri sırasında makinaya depo edilen sınırlı bir kısım nesneleri «tanıyabilmektedirler». İnsanın algılama faaliyeti ile makinaların «tanıma» işlemleri arasındaki temel fark, insandaki algının, nesnenin öznel bir imgesi olması, makinada ise, belli işlemlerin gerçekleşebilmesi için gerekli olan nesnenin çeşitli özelliklerinin bir kodunun söz konusu olmasıdır.

Belleğin modelleştirilmesinde uzun zamandır son derece pratik sonuçlar elde edilmiştir. Olağan üstü bir hızla enformasyon toplayan, bu enformasyonu herhangi bir zaman aralığında «bellek» içinde depolayan ve kusursuz bir şekilde yeniden üreten makinalar yapılmıştır. Böylesi makinaların «bellek» kapasiteleri de çok büyüktür. Gelgelelim, makina «bellek»i ile insan belleği arasında bir fark söz konusudur. İnsan beyninde bellek, kaydedilmiş tüm enformasyonları tek tek taramadan, gereksinim duyduğu enformasyonu seçmesini sağlayan bir kavramsal başvuru sistemi temelinde organlaşmıştır. İnsan belleğine gereksinim duyduğu enformasyonu çabuklukla sağlayan, beyindeki fizyolojik süreçlerin hızı değil, kaydedilmiş enformasyonların kavramsal örgütlüğüdür. İnsanın enformasyon depolama işlemi, mekanik değil, kavramaya dayalı, amaca-uygun bir süreçtir.

Algılama ve bellek faaliyetlerinin modelleştirilmesinin yanısıra düşünme faaliyetinin modelleştirilmesi de şaşılacak sonuçlar ortaya koymuştur. Günümüzde, geometrik teoremlerin kanıtlanması, bir dilden diğerine çeviri ya da satranç oynamak gibi zihinsel işlemleri büyük bir başarıyla gerçekleştiren makinalar vardır.

Makinalar, eğer gerekli aksiyomlar ve varsayımlar bir program biçiminde «bellek»lerinde depolanmışsa, geometrik teoremleri çözebilmektedirler. Ancak bu işlemi, hızlı işlem yapabilmeleri sayesinde gerçekleştirebilmektedirler. Makina yalnızca tüm olasılıkları, tüm kodları taradıktan sonra doğru sonuca varabilir.

Makina, saptanmış belli kurallara göre bir problemi çözerken, özüne girmez. Burada verilen direktiflerin harfi harfine yerine getirilmesi söz konusudur ve makina sonuçlarla «ilgilenmez». Oysa insan, eylemlerinin gerek kendisi açısından, gerek diğer insanlar açısından

getireceği sonuçları genellikle düşünür. Böyle davranırken, onu yönlendiren, makinalarda varolmayan toplumsal mahiyetli çeşitli dürtülerdir. Makinaların yaratma yetenekleri yoktur; çünkü bir problemin ortaya konması ve bulunan sonucun yorumlanması, yaratıcı faaliyetten ayrılamaz.

Öte yandan, insana özgü formel mantığa uygun düşünme yeteneği, sibernetik makinalarda büyük başarıyla modelleştirilmiştir. Gene de, insan bilinci hiçbir şekilde düşünce modelleştirmesiyle sınırlandırılamaz. Bilinç, problemlerin çözümünde, katı herhangi bir biçimsel kurallar sistemi tarafından koşullandırılmamış diyalektik bir esnekliğe ve doğruluğa sahiptir.

Şunu da gözönünde bulundurmak gerekir ki, insanın düşünme yeteneği, yalnızca beynin yapısına dayanmamaktadır. Düşünme yeteneği, tarihin akışı içinde biriktirilmiş kültür değerlerinin özümlenmesiyle, eğitim ve öğretim yoluyla, toplumun yarattığı araçların ve yöntemlerin yardımıyla gerçekleştirilen çalışmayla gelmiştir. Bir insanın iç dünyasının zenginliği, onun toplumsal ilişkilerinin zenginliğine ve çeşitliliğine bağlıdır. Demek ki, insanın bilincinin yapısının ve tüm işlevlerinin modelleştirilebilmesi için, yalnızca beynin yapısının yeniden üretilmesi yetmez. Bu modeli gerçekleştirebilmek için, insanlığın düşünce tarihinin tümünün mantığını üretmemiz, sonuç olarak da politik, ahlaksal ve estetik gereksinimler de dahil olmak üzere tüm gereksinimlerle birlikte insanın aşageldiği gelişme yolunu yinelememiz gerekmektedir.

İnsan bilinçli bir varlık olarak, toplumsal gelişme süreci içinde ortaya çıkar. Bu nedenle, insanın ve onun bilgisinin ne olduğu sorunu, salt doğa bilimsel ya da sibernetiğin alanına giren bir sorun olmayıp, daha çok felesefenin ve toplum bilimlerinin alanına giren bir sorundur.

Bilince, bilincin özgül özelliklerine, kökenlerine, beyinle ve dille bağıntısına ilişkin açıklamalarımız, Marksçı-Leninci felsefenin, bilincin, toplumsal-tarihsel karakteri içinde esasen yansıtıcı bir işlev gördüğüne ilişkin önermesini doğrulamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GELİŞMENİN GENELGEÇERLİ DİYALEKTİK YASALARI

Marksçı-Leninci felsefede, dünyanın maddiliğinin kabul edilmesi, onun sürekli bir şekilde değişebilirliğinin kabul edilmesinden ayrılmaz. Madde, ebedi ve sürekli bir hareket ve gelişme halindedir. Diyalektik, en yetkin, en derin ve kapsamlı gelişme teorisi olup, Marksçılık-Leninciliğin «çekirdeği»ni, onun teorik temelini oluşturur. Diyalektiğin genel yasaları, hangi faaliyet alanına bağlı olursa olsun gelişme halindeki her fenomenin asli özelliklerini ortaya koyar.

1. DÜNYA ÇAPINDAKİ BAĞLAMLILIĞIN VE GELİŞMENİN BİLİMİ OLARAK DİYALEKTİK.

Marksçılık-Leninciliğin bilimsel dünya görüşü, tüm varlıkların ve bilgilerin genelgeçerli temel ilkesi olarak, hareket gelişme ve değişme ilkesine dayanır. Varlığın temelinde hareketin, gelişmenin ve değişmenin yattığı düşüncesi insanlığın, düşünce tarihi boyunca çeşitli metafizik anlayışlara karşı verdiği savaşımların içinde oluşup, günümüze ulaşabilmiştir.

Gelişme kavramının kabul edilip savunulmasında ve bilimsel bir gelişme teorisinin oluşturulmasında felsefe büyük bir rol oynamıştır. Gelişme ilkesinin, varlığın asli ilkesi olduğu önermesi, doğaya ve topluma ilişkin sorunları inceleyen özgül bilim dalları, ele aldıkları sorunların çözümüne bir gelişme teorisine dayanarak yaklaşmadan daha çok önceleri, ilk kez felsefe tarafından ortaya atılmıştı. Örneğin, birçok ilkçağ Yunan filozofu, dünyayı ve tek tek her nesneyi bir oluşum sürecinin sonucu saymışlardı. Kabul edileceği gibi, bu filozofla-

rın görüşleri tüm bu doğru saptamalarına karşın, çocuksuydu. Varolan her şeyin tabi olduğu en genel yasanın gelişme yasası olduğu görüşünün ortaya konması, bilginin tarihine damgasını vurmuştur. Felsefede, zamanla belli alanlarda uzmanlaşmış bilim dallarının verilerine dayanılarak, gelişmenin ne olduğuna ilişkin daha da derin bir anlayış geliştirilmiştir. Ne var ki, felsefenin bunu başarabilmesi, zahmetli, karmaşık bir sürecin sonunda olanaklı hale gelmiştir. Nesnelerin ve ebediliğini kabul eden metafizik, yüzyıllar boyunca egemen dünya görüşü olagelmiştir. Ancak, 18. yüzyılın sonlarına doğru, bilim ve felsefe, gelişmeye ve değişmeye ilişkin fikirlerle bir kez daha çalkalandı; ne var ki bu fikirler doğanın derinlemesine incelenmesi temeline dayanmıyordu.

Maddeci diyalektik, bize gerek toplumsal yaşamın, gerekse insan bilincinin doğa gibi sürekli bir değişme ve gelişme halinde bulunduğunu gösteren bilimsel başarıların ve insanlığın tarihsel deneyimlerinin genelleştirilmesinden doğmuştur. Buna bağlı olarak diyalektik, Marksçı-Leninci felsefede «...doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin hareketinin ve gelişmesinin genel yasalarını ortaya koyan...» (1) bilim olarak tanımlanır. Diyalektik «gelişmeye ilişkin en kusursuz, en derin ve en kapsamlı, öğreti, durmadan gelişen maddenin bize yansımasını sağlayan insan bilgisinin görecelliğinin öğretisi...» (2) dir.

Bağıntı, bağlamlılık, fenomenlerin etkileşimi gibi kavramlar olmadan gelişme kavramını anlayamayız. Farklı nesneler arasındaki ya da aynı nesnenin çeşitli yanları ve öğeleri arasındaki bağıntı ve etkileşim olmaksızın hiçbir hareket varolamaz. Bu nedenle Engels, diyalektiği «dünya çapındaki bağlamlılığın bilimi» (3) olarak tanımlamaktadır. Lenin, *Karl Marks* adlı yapıtında, diyalektiğin en asli özelliklerinin karakterini ortaya koyarken şunları vurgulamaktadır: «Her fenomenin bütün yanlarının (ve tarihsel akış içinde sürekli olarak yeni yeni yanlar ortaya çıkmaktadır) karşılıklı bağımlılığı ve bu yanlar arasındaki --hareketin evrensel sürecinin, yasal düzenliliklere tabi bu tek sürecin belirlediği-- sıkı, kopmaz bağ...» (4)

Herhangi bir fenomeni doğru bir şekilde kavrayabilmek için, onu diğer fenomenlerle karşılıklı bağımlılığı içinde ele almak, kökenlerini ve daha sonraki gelişimini bilmek gerekir.

Nesneler arasındaki bağıntı çeşitli türlerde olabilir. Kimi fenomenler arasındaki bağıntı dolaylı yoldan kurulurken, kimileri dolay-

---

(1) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.168-169
(2) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.19, s.24
(3) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.17
(4) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.21, s.54

sız bir şekilde birbirleriyle bağıntı halindedir. Ne olursa olsun fenomenler arasındaki bu bağıntı, her ne zaman bağımlılık, etkileşim olarak ortaya çıkar.

Dünyadaki her sistem kendisini oluşturan öğeler arasındaki etkileşim yoluyla oluşur. Tüm cisimler, kendilerini oluşturan öğelerin etkileşimi ve hareketi yoluyla özelliklerini kazanırlar; bu özellikler de söz konusu etkileşim ve hareket yoluyla dışa vurulur. Etkileşim geneldir; nesneler arasında oluşması mümkün her özellik ve durum değişikliğini, her tür bağıntıyı kapsamaktadır.

Dünyada mutlak bir şekilde birbirinden yalıtılmış tek bir fenomen yoktur. Fenomenlerin tümü diğer bazı fenomenlerce koşullanmıştır. Doğal bağıntılarından koparılmış bir fenomenin açıklanması olanaksızlaşır ve irrasyonel bir şey haline dönüşmesi önlenemez. Kuşkusuz; bilgi edinme sürecinde, inceleyebilmek amacıyla bir nesneyi belli bir zaman için genel bağıntılarından yalıtarak ele alabiliriz. Ancak eninde sonunda bu nesnenin bağıntılarını ortaya koymamız gerekecektir, yoksa nesnenin ne olduğuna ilişkin doğru bir anlayışa ulaşmamız olanaksızlaşır.

Her fenomen ve bir bütün olarak dünya, içinde neden-sonuç bağıntısının ve etkileşimin asli bir rol oynadığı karmaşık bir ilişkiler sistemidir. Bu neden-sonuç bağıntısı sayesinde, belli fenomenler ve süreçler diğerlerini doğurur; ebedi hareket ve gelişme sürecinin bütünü içinde, belli hareket biçimlerinden diğerlerine geçiş gerçekleşir. Dünya, nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin karman çorman ve gelişigüzel bir kümesi değil, insanın bilincinden ve iradesinden bağımsız bir şekilde varolan, nesnel yasalara tabi doğasal bir bütündür.

Fenomenlerin ve süreçlerin genel, dünya çapındaki bağlamlılığı ve etkileşimleri, insanın zihnindeki kavramların bağlılığında yansıtılmalıdır. Ancak böylelikle dünyayı bütünlüğü ve hareketi içinde kavrayabiliriz. Bilgi edinme süreci içinde insanların oluşturdukları bilimsel kavramlar ya da kavram sistemleri, fenomenler ve süreçler arasındaki iç bağlamlılığın yansısından başka bir şey değildir.

Bilim, her zaman şu ya da bu şekilde, fenomenler arasındaki bağıntıları bulmaya yönelmiştir. Gelgelelim ayrı ayrı fenomenleri, tek bir bütünü oluşturan parçalar olarak incelenmesi, bilimde hiçbir zaman günümüzdeki kadar önem taşımamıştı. Fenomenlerin ve süreçlerin bütünleyici öğeleri arasında belli bir bağıntı ve bağımlılık bulunur. Bu fenomenlerin ve süreçlerin kendileri de, daha büyük sistemlerin çeşitli yönlerini ve parçalarını oluştururlar. İşte, fenomenlerin ve süreçlerin böylesi bütünsel varlıklar, sistemler olarak analiz edilmesi, çağdaş bilimin belirgin bir özelliğidir.

Bilimin ana hedefi, doğanın ve toplumun yasal düzenliliklere tabi bir hareket ve gelişme süreci olarak, nesnel yasalarca koşullanan ve yönetilen bir süreç olarak kavranmasıdır. Yasa nedir? *Yasa, fenomenler arasındaki iç, zorunlu bir bağıntı ve bağlamlılıktır.* Ancak fenomenler ve süreçler arasındaki her bağlamlılık bir yasa, bir yasal düzenlilik değildir. Fenomenler arasındaki bir bağlamlılığın yasa sayılabilmesi için, *asli, istikrarlı, yinelenebilen ve zorunlu* bir karakter taşıması gerekir.

Bu bağlamlılık yüzeysel, tali, rastlantısal da olabilir. Gerçi böylesi bir bağlamlılık da gelişmeye etki eder, ama onu belirlemez. Yasa, *zorunluğu bir ifadesi*'dir; yani belli koşullardaki gelişmenin karakterini belirleyen bir bağlamlılıktır. Örneğin, toplumun ekonomik sistemi ile diğer toplumsal fenomenler (devlet, toplumsal bilincin çeşitli biçimleri vb.) arasındaki bağlamlılık bu türdendir. Ekonomik sistemdeki değişmeler kaçınılmaz olarak yaşamın diğer alanlarındaki yasal düzenliliklere tabi değişmeleri de beraberlerinde getirirler.

Her yasa, fenomenlerin kendileri ya da özellikleri arasında varolan belirli istikrarlı bir bağlamlılığı temsil eder. Bu nedenle, istikrarlı bir bağlamlılık öyle bir ilişkiyi ifade eder ki, bu ilişki bazı fenomenlerde ortaya çıkan değişmeler, diğer fenomenlerde tamamen belirli bir değişmeye yol açar.

Yasa *genel'in bir biçimidir.* Yasaların bilinmesi, çeşitli yanlara sahip dünyayı bütünlüğü ve bütünselliği içinde kavramamızı sağlar. «...*Yasa* kavramı, *bütünlüğün* ve *bağlamlılığın,* dünyadaki süreçlerin karşılıklı bağımlılığının ve bütünselliğinin bilgisinin insan tarafından edinilmesinin basamaklarından *biri*'dir.» (5)

İnsanlar, doğa ve toplum yasalarının bilgisini edinerek, eylemlerine bilinçli bir şekilde girebilir, bazı olayları önceden kestirebilir, doğasal nesneleri ve onların özelliklerini kendi yararına dönüştürebilir ve toplumsal koşulları amaca-uygun bir şekilde değiştirebilirler. «...Bağlamlılık bir kez kavrandığında, mevcut durumun sürekliliğinin zorunlu olduğuna ilişkin her teorik inanç, bu durum pratikte yıkılıp gitmeden önce yokolur gider.» (6) Bu nedenle doğanın ve toplumun belli yasalara tabi olarak geliştiğini öne süren diyalektik teorinin gerek güvenilir bilimsel bilginin hasımlarının, gerekse köhneleşmiş toplumsal düzenin sonsuza değin süregitmesinden yana olanların saldırısına uğraması doğaldır.

İdealist filozoflar, yasaların nesnel karakterlerini yadsımaya yel-

(5) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.150-151

(6) K.Marks-F.Engels, *Seçme Yapıtları,* c.2,Moskova, 1969, s.419

tenirler ve onları insan aklının ürünü olarak göstermek isterler. Örneğin öznel-idealist Karl Pearson şöyle yazmaktadır: «Bilimsel anlamda yasa esas itibariyle insan aklının bir ürünü olup, insandan ayrı bir anlam taşımaz. Yasa varlığını insan zihninin yaratıcı gücüne borçludur. İnsanın doğaya yasalar verdiğini söylemek, bunun tam tersini, yani doğanın insana yasalar sunduğunu söylemekten daha anlamlıdır.» (7) Eğer yasa, insan tarafından gerçeğe atfedilen bir şey olsaydı, bilim gelecekteki fenomenleri kestirebilme gücünden yoksun olurdu ve insan, dış dünyaya egemen olmasına ve onu dönüştürmesine yardım eden makinaların yapılmasında kendisine yol gösteren nesnel yasaları bilemezdi. Maddeci diyalektik kafadan bağıntı ve yasa uydurmakla uğraşmaz. Maddeci diyalektik bilime bu bağıntıları ve yasaları nesnel dünyanın içinde arayıp bulma görevini verir.

Nesnel temel türlerini ele alacak olursak bunları başlıca 3 grupta toplayabiliriz: 1) nesnelerin özgül özellikleri arasındaki ya da belli bir hareket biçiminin oluşturduğu çerçeve içindeki süreçler arasındaki ilişkileri ifade eden özel yasalar; 2) büyük fenomen ve nesne gruplarına ait genel; 3) genelgeçer yasalar.

Özel yasalar, özgül koşullarda ortaya çıkarlar ve çok sınırlı bir etki alanına sahiptirler. Genel yasalar ise nitelikçe farklı birçok maddi nesnenin genel özellikleri arasındaki, ya da sıksık yinelenen fenomenler arasındaki bağlamlılığı ifade eden yasalardır. Örneğin, fizikteki kütlenin, enerjinin, elektrik yükünün ve hareketin niceliğinin sakınımı yasaları ve biyolojideki doğasal ayıklanma yasası bu tür yasalardandır. Üçüncü grup yasalar, varolan bütün fenomenler ve onların özellikleri arasındaki genel diyalektik ilişkileri, maddenin değişme eğilimlerini ifade ederler. Madde, nitelikçe çeşitlilik göstermekle birlikte, --tüm fenomenlerin genel bağıntısı ve bağımlılığında, maddenin bazı biçimlerinin tarihsel gelişmelerinde ve başlıca biçimlere geçişlerinde kendini gösteren-- belli bir iç bütünlüğe sahiptir. Bu iç bütünlük genelgeçerli yasalarla ifade edilir.

Diyalektiğin yasaları her zaman, her yerde geçerlidir ve gerçeğin tüm yanlarını kucaklar. Bunlar, *doğanın, toplumun ve düşünmenin yasalarıdır.* Bu nedenle, diyalektiğin yasaları, evrensel bilgi teorisi ve yöntembilim açısından büyük bir önem taşırlar. Bu önem, diyalektiğin belli bir bilgi alanına uygulanabilen bir yöntem değil, *insanın bilgi edinme faaliyetinin genelgeçerli yöntemi* olmasından ileri gelmektedir. Bu arada şunu da belirtelim ki, diyalektik, her kapıyı açan «sihirli bir maymuncuk» da değildir. Diyalektiğin bilgi edinme süreci yönünden taşıdığı belirleyici önem, gerçeğe nasıl doğru bir şe-

(7) Karl Pearson, *The Grammer of Science* (Bilimin Grameri), Londra, 1911, s.87

kilde yaklaşılabileceğini göstermesinden ileri gelir; bu doğru yaklaşım, fenomenlerin somut bir şekilde incelenmesidir.

Gelişmenin genelgeçerli diyalektik yasaları, hem *varoluşun* hem de *bilginin yasalarıdır* ve bunlar özleri bakımından bir bütünlük oluştururlar. Böylesi bir bütünlük olmaksızın doğru bir bilgi ya da düşünce varolmaz. O halde diyalektik, yalnızca varlığın gelişme yasalarına ilişkin bir öğreti değil, aynı zamanda bilgi teorisine, mantığa ilişkin bir teori, yani düşünme tarzlarına ve yasalarına ilişkin bir öğretidir. Diyalektiğin yasaları hem nesnel bir içerik taşımakta, hem de bilgi edinme sürecinin basamaklarını, yani gerçeğin yansısının mantıksal biçimlerini oluşturmaktadır.

Artık diyalektiğin temel yasalarının daha derinlemesine incelenmesine geçebiliriz.

2. NİCELİK DEĞİŞİMLERİNİN NİTELİK DEĞİŞİMLERİNE DÖNÜŞMESİ VE ARKASINDAN BU NİTELİK DEĞİŞİKLİKLERİNİN NİCELİK DEĞİŞİMLERİNE YOL AÇMASI YASASI.

Diyalektik, yalnızca herşeyin geliştiğini ileri sürmekle kalmaz, bu gelişmenin nasıl gerçekleştiğini de bilimsel olarak kavrayıp açıklar. Bilimde şaşırtıcı ilerlemelerin ve büyük toplumsal dönüşümlerin ortaya çıktığı bir çağda hiçkimse ilkesini kolay kolay yadsıyamaz. Tersine herkes, gelişme ilkesini «kabul etmekte»dir, ancak Lenin'in de belirttiği gibi, bu «kabul etme» bazen hakikati çarpıtıcı türden olmaktadır.

Gelişme ilkesini ne olduğuna ve ona nasıl bir yaklaşımla yönelmek gerektiğine ilişkin çeşitli görüşler vardır. Lenin bunların içinden en asli ikisine işaret etmektedir: Bunlardan biri, bilimsel, diyalektik teoriyi, diğeri bilimsel-olmayan, anti-diyalektik teoriyi dile getiren görüşlerdir. Lenin'in gelişmeye ilişkin iki karşıt anlayış konusundaki bu önermesi çok önemlidir, çünkü bu önerme bize, gelişmeye ilişkin gerçekten bilimsel, diyalektik öğretiyi tanımamıza yardım eden bir ölçüt sağlamaktadır. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «...Gelişmeye (evrimleşmeye) ilişkin iki temel anlayış şunlardır: [bir yanda] azalma ve çoğalma, yinelenme olarak gelişme ve [öte yanda] karşıtların bütünlüğü olarak gelişim (bir bütünlüğün karşılıklı olarak birbirinden ayrı karşıtlara ve bunların arasındaki karşılıklı ilişkiye bölünmesi).

«Harekete ilişkin birinci anlayışta, *kendikendine* hareket, bu hareketin *itici gücü*, onun kaynağı, güdüsü gölgede kalır ya da bu

kaynak, *dışa* konur -Tanrı, özne vb.) İkinci anlayışta asıl dikkat dosdoğru *kendikendine* hareketin *kaynağına* yönelir.

«Birinci anlayış ölü, renksiz ve kurudur. İkincisi canlıdır. *Yalnızca* bu ikinci [anlayış] ... 'sıçramaların', 'süreklilik içinde kesikliliğin', 'karşıtına dönüşmenin', eskinin yokoluşunun ve yeninin doğuşunun anahtarını verir.» (8)

Diyalektik gelişme anlayışının ayırdedici özelliği, onun gelişmeyi, varolanın basit, nicelikçe bir değişme (azalma ya da çoğalma) olarak değil de, eskinin yokolma, yıkılıp gitme ve yeninin doğma süreci olarak kavramasıdır. Bu süreç, nicelikçe değişimlerin, nitelikçe değişimlere dönüşmesi ve arkasından bu nitelik değişikliklerinin nicelikçe değişimlere yol açması yasasında açıklanır. Bu yasanın ne olduğunu bütünüyle anlayabilmek için, özellik, nicelik, nitelik ve niteliğin dayanıklılığı gibi birçok kategoriyi gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Bizi kuşatan nesneler, bilindiği gibi, birbirleriyle belli bağıntılar ve ilişkiler içinde bulunurlar. Herhangi bir nesnenin bilgisinin edinilmesi, bu nesneyi diğer nesnelerle bir etkileşim süreci içinde gördüğümüzde edindiğimiz yüzeysel, doğrudan izlenimlerle başlar. Böylesi bir etkileşim olmaksızın nesneye ilişkin hiçbir şey bilinemez. İşte bu etkileşim, nesnelerin bilgilerinin edinilmesini sağlayan ipuçlarını veren *özellikleri*'ni ortaya koyar. Örneğin metalin yoğunluk, sıkıştırılabilirlik, belli bir ergime noktası, ısı ve elektrik iletkenliği vb. özellikleri bulunur. Bundan yola çıkılarak, bir nesnenin, belli özelliklerinin bir toplamı olduğu sonucuna varılabilir. Öyle ki bu sonuca göre, bir nesneyi bilmek için, yalnızca o nesnenin özelliklerini saptamak yeterlidir. Ancak bu sonuç aceleci bir sonuçtur. Özellikler, herhangi bir nesnenin bilgisinin edinilmesi bakımından ne denli önemli olurlarsa olsunlar, nesne özelliklerine indirgenemez. Tek tek özellikler değişebilir, hatta herhangi bir nesne nesne olarak kaldığı halde, kimi özellikleri tümüyle yokolabilir.. Örneğin kapitalizmin gelişme süreci boyunca bir dizi özelliği değişmiş, tekellerin bulunmadığı eski kapitalizmin yerini tekelci kapitalizm almış, ancak kapitalizm olmaktan çıkmamıştır.

O halde, bir nesnenin özellikleri, bu nesnenin karakterini ortaya koyan daha asli bir şeyin dışavurmasıdır. Bu daha asli şey ise, nesnenin niteliğidir. Nitelik, nesnenin şöyle ya da böyle olmasını belirler. O, gerçek dünyada varolan şaşılacak çeşitliliğin nedenidir. Hegel nitelik kategorisi için şöyle demiştir: «*Nitelik,* genel olarak varlıkla özdeş olan doğrudan bir belirlenimdir... Herhangi bir nesne, niteli-

(8) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* s.360

ğiyle neyse odur ve niteliğini yitirince o olmaktan çıkar.» (9) Nitelik asli özelliklerin basit toplamından daha fazla bir şeydir; nesnenin bütünlüğünün, bütünselliğinin, göreceli istikrarlılığının ve kendikendisiyle özdeşliğinin ifadesidir.

Nitelik, nesnenin *yapısı*'sıyla, yani kendisini oluşturan öğelerin ve özelliklerin belli bir örgütlenme biçimiyle sımsıkı bir bağıntı içindedir. İşte yapı sayesinde, nitelik, öğelerin ve özelliklerin yalnızca bir toplamı değil, aynı zamanda onların bütünlüğünün ve bütünselliğinin bir ifadesi olmaktadır. Nesnenin herhangi bir özelliğinin değişmesine, hatta ortadan kalkmasına rağmen niçin niteliğinin dolaysız bir şekilde değişmediğini bize yapı kavramı anlatır. Şu kapitalizm örneğini ele alalım. Kapitalist üretim tarzının yapısı, özel mülkiyetin ve sermaye ile emek arasındaki ilişkinin doğurduğu yanların, öğelerin ve özelliklerin tümü arasındaki karşılıklı bağıntıyı ete kemiğe büründürür. Bu onun niteliğini belirler. Üretim araçları ile üreticiler arasındaki bağıntının yapısı değişmedikçe, kapitalizm kapitalizm olarak kalacaktır. Burjuva toplumunun günümüzdeki savunucuları, kapitalizmin kimi özelliklerindeki değişmeleri, onun nitelikçe temel dönüşümüyle özdeşleştirmeye yeltenmektedirler.

Herhangi bir nesnenin niteliğini tanımlamaya kalktığımız anda nesnenin diyalektiğiyle karşı karşıya geliriz; çünkü nesnenin niteliklerini tanımlarken onu diğer nesnelerle karşılıklı ilişki içine sokar, sonuç olarak varlığının sınırlarını saptarız. İşte nesne, bu sınırlar dışında artık o nesne değil, başka bir nesnedir. Demek ki nesnenin niteliği, onun sonluluğuyla aynı şeydir. Niteliğin sona erdiği yerde, artık o nesneden söz edilemez.

Nesnelerin aynı niteliğe sahip olduklarını söylediğimizde, bu, onların aynı oldukları anlamına gelir. Kuşkusuz bu tür nesneler özdeş olmalarına karşın, gene de farklı özellikler taşıyabilirler. Nitelikçe özdeş olduklarına göre, birbirlerinden ancak nicelikçe farklıdırlar. Birbirlerinden az ya da çok olabilirler; hacimce, büyüklükçe vb. farklılıklar gösterebilirler. Başka bir deyişle nesnelerin nitelikçe özdeşlikleri, onların diğer yanlarının -nicelik yanlarının- kavranmasının önkoşuludur. Hegel «nicelik, aşılmış niteliktir» demiştir. Nesnelerin niteliklerinin analizi bizi, kaçınılmaz bir şekilde nicelik kategorisine ulaştırır. Bu gayet doğaldır, çünkü nitelik ve nicelik ayrı ayrı varolamazlar ve bir nesne aynı anda hem bir niceliğe hem de bir niteliğe sahiptir. Nicelik ve niteliği yalnızca bilgi edinmek için, yapay bir şekilde birbirinden ayırabiliriz; ancak böyle yaparken aralarındaki bağıntıyı gözardı etmemiz gerekir.

---

(9) G.W.F. Hegel, *Werke*, Berlin, 1840, c.6, s.179

Nicelik kategorisi, nesnelerin nitelikçe çeşitliliklerinden belli bir soyutlamayı gerektirir. Bilgi edinme sürecinde önce nesnelerin nitelikçe farklılıkları, daha sonra da nicelikçe düzenlilikleri araştırılır. Böylesi nicelikçe düzenlilikler, nesnelerin özünü daha derinden kavramamıza yardımcı olurlar. Örneğin bilim, nesnelerin renkleri arasındaki nitelik farklılıklarının (kırmızı, yeşil, mor vb.) nedenini uzun süre kavrayamamıştır. Ancak renkler arasındaki farklılıkların nicelikçe farklı elektromanyetik dalga uzunluklarına bağlı oldukları saptandıktan sonra, bu neden kavranabilmiştir.

Marks *Kapital*'de, kapitalist toplumun incelenmesine, --burjuva üretim tarzının «hücreleri» olan-- malların niteliklerinin tanımıyla başlar. Marks, malların kullanım değerleri olarak, yani tüketicinin farklı gereksinimlerini gidermeleri bakımından farklılık gösterdiklerini saptamıştır. Marks, nitelikçe farklı mallar üreten çalışmanın da özel, karakteristik nitelikler taşıdığını göstermiştir; bu, marangozun, fırıncının, ayakkabıcının somut çalışmasıdır. O halde mallar, onları üreten somut çalışma bakımından farklı farklıysalar, nasıl oluyor da çeşitli mallar, örneğin ayakkabılar ile masalar mübadele edilebiliyor? İki nesnenin mübadele edilebilmesi için, farklılıklarının yanısıra ortak bir şeye sahip olmaları gerekir. Nitekim mallar da yalnızca somut çalışmanın değil, aynı zamanda, mal üretiminin belirgin özelliği olan ve insanın bedensel ve zihinsel enerjinin harcanmasından ibaret olan «soyut çalışma»nın da ürünüdürler. İşte tüm nesnelerde ortak olan, bu «soyut çalışma», son derece çeşitli malları karşılaştırabilmemizi ve mübadele edebilmemizi sağlar. Soyut çalışma nicelikçe ayırdedilebilir; böylelikle de farklı niteliklere sahip mallar çeşitli oranlarda mübadele edilebilir. Marks'ın malların ve onları üreten çalışmanın nitelikçe analizinden yola çıkarak, mal mübadelesinin tabi olduğu yasaların nicelikçe analizine varmıştır.

Yukarıda söylenenden, niceliğin nesnelerin benzerliğinin, özdeşliğinin bir ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Nicelik sayesinde nesneler, toplama, çıkarma, bölme vb. işlemlerin konusu olabilir. Nicelik, sayıca büyüklükte, bir nesnenin belli yanlarının gelişmesinin derecesinde ve yoğunluğunda, belli süreçlerin akış hızlarında, fenomenlerin zaman-mekân özelliklerinde kendini gösterir. Fenomenler ne denli karmaşıksa, nicelik belirlenimleri de o denli karmaşıktır ve fenomenlerin karmaşık olmaları oranında nicelikçe bir analize tabi tutulmaları zorlaşır. Her ne kadar çağdaş deneyimleri matematiksel araştırma yöntemlerinin toplumsal yaşamın fenomenlerinin incelenmesine uygulanabildiğini göstermekteyse de, yukarıda değinilen zorluk, toplumsal fenomenlerin incelenmesi için de geçerlidir.

Nicelik ile niteik arasındaki fark, herhangi bir kimsenin, niteli-

ğinde bir değişmeye yol açmaksızın bir nesnenin belli nicelik özelliklerini değiştirebilmesidir. Örneğin, bir nesnenin belli sınırlar içinde büyümesi ya da küçülmesi, o nesnenin niteliğini değiştirmez. Bir metalin ısısını, onun erimesine yol açmadan, yani durumunu değiştirmeden onlarca, hatta yüzlerce derece yükseltebiliriz. Bu, bir nesnenin niceliğin niteliği gibi nesnenin durumuyla sıkı bir bağlamlılık içinde olmadığı anlamına gelir. Matematiksel yöntemlerin nitelikçe farklı nesneleri araştıran çeşitli bilimlerde yaygın bir şekilde kullanılması, niceliğin bu özelliğine dayanır.

Ancak, nicelik değişmeleri ile nesne arasında, her özel nesne için belli sınırlar içinde gerçekleşen bir dış ilişki vardır. Bazen bu sınırlardan en küçük bir taşma, nesnede temel, nitelikçe bir değişime yol açar. Kuşkusuz, nicelikçe herhangi bir değişim bir nesnenin durumunu, özelliklerini etkiler. Fakat yalnızca belli bir düzeye ulaşan nicelik değişimleri, temel nitelik değişimlerine yol açarlar.

Niteliğin niceliğe bağımlılığını atomların nitelikçe çeşitliliği örneğinden izleyebiliriz. Bir elementin her atomu, çekirdeğinde bulunan proton sayısınca, başka bir deyişle, elementlerin periyodik sistem içindeki atom sayılarınca belirlenmiştir. Atomun bir proton fazla ya da az olmasıyla, atomun niteliği de değişir.

Öyleyse bir nesnenin niteliği, belli bir niceliğe ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Nitelik ile nicelik arasındaki bu bağıntıya ve karşılıklı bağımlılığa, bir nesnenin *niteliğinin dayanıklılığı* adı verilir. Niteliğin dayanıklılığı kategorisi, nesnenin niteliğinin belli bir niceliğe dayandığını, bu niceliğin ise, belli bir niteliğin niceliği olduğunu ifade eder. İşte, nicelik ile nitelik arasındaki bu karşılıklı ilişkideki değişmeler, yani niteliğin adayanıklılığındaki değişmeler, gelişmenin mekanizmasını açıklar. O halde gelişme, belli sabit ve değişmez sınırlar içinde kalan bir hareket olmayıp, eskinin yerine yeninin geçmesi, varolan herşeyin ebedi ve kesintisiz bir şekilde yenilenmesi sürecidir. Belli bir aşamada, nicelik değişimleri, nitelik ile nicelik arasında daha önce varolan uyumu bozarlar. O zaman, daha önce nitelik yenisine yer açar ve diyalektik gelişmenin özünü oluşturan «varolanın yenilenmesi» olayı gerçekleşir.

Nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşmesine, ters yönde bir süreç eşlik eder. Bu süreç, yeni niteliğin nicelikte yeni değişikliklere yol açması sürecidir. Bu gayet doğaldır, çünkü yeni nitelik gelişme yasaları gereğince, başka nicelik belirlenimleriyle düzenli bir bağıntıya sahiptir. Örneğin, kapitalist üretim tarzının karşısına yeni bir nitelikle ortaya çıkan sosyalist üretim tarzında, üretim güçlerini ve toplumun diğer yanlarının tümünü daha hızlı ve nicelikçe daha büyük ölçüde vb. geliştirme olanağı vardır.

Nicelik değişimleri *süregelen bir şekilde* ve *yavaş yavaş* oluşurlar. Nitelik değişimleri ise bu yavaş yavaş oluşum içinde bir *kesiklik* biçiminde ortaya çıkarlar. O halde gelişme hem nitelik ve nitelik değişimlerinin bir bütünlüğü, hem de *sürekliliğin ve kesikliliğin bir bütünlüğü*'dür. «...Doğadaki yaşam ve gelişme gerek yavaş yavaş bir evrimleşmeyi, gerekse hızlı sıçramaları, süreklilik içinde kesikliliği kapsar.» (10)

Gelişmenin nicelik ve niteliğin bir bütünlüğü olduğunu yadsırsak, her ikisi de aynı ölçüde yanlış olan iki dünya görüşünden birini kabul etmek zorunda kalırız. O zaman, ya dünyanın tüm zenginliğinin, organik ve inorganik doğanın çeşitliliğinin, bitkilerin, hayvanların ve insanların pekçok türlerinin her zaman varolduğunu ve yalnızca nicelik değişimlerine uğradığını kabul etmek; ya da bunların tümünün bir mucize sonucunda, birdenbire ortaya çıktıklarını varsaymak zorunda kalırız. Bilim ve felsefe tarihinde her iki anlayışa da rastlarız ne var ki, bu anlayışlar, gelişen bilginin ve tarihsel pratiğin bütünü tarafından yıkılıp gitmişlerdir.

Söz konusu iki anlayış toplumbilimsel teorilerde geniş bir uygulama alanı bulmuşlardır. İşçi sınıfı hareketindeki reformist sapmaların tümü, sürekliliğin tekyanlı olarak abartılmasına, nicelikçe yavaş yavaş gelişmenin, biricik gelişme yolu olarak kabul edilmesine dayanmaktadır. Reformist teorilere göre, burjuva toplumunda sosyalist öğelerin yavaş yavaş birikmesiyle, toplumsal bir devrime gerek kalmadan kapitalizm sosyalizme doğru «gelişecektir». Reformistlerin tersine anaşistler ve küçük-burjuva devrimcileri, gelişmenin nicelikçe, süreklilik gösteren biçimlerinin önemini yadsırlar ve yalnızca toplumsal alt-üstlükleri ve ayaklanmaları önemli görürler. Onlar, toplumsal koşulların yalnızca böylesi bir yolla değişitirilebileceğini varsayarak, politik maceracılığa düşerler ve devrimci bir sıçrama için gerekli olan nesnel koşulları gözönünde bulundurmazlar.

Sürekli nicelikçe gelişme evresi, niteliği değiştirmez, ancak bir nitelik değişimi için gerekli önkoşulları sağlar. Yerkabuğunu saran sularla kaplı alan içinde oluşan fiziksel ve kimyasal süreçler, yavaş yavaş uygun önkoşulları sağlamamış olsaydı, inorganik maddeden yaşam doğamazdı. Organik maddenin ortaya çıkması yalnızca inorganik maddede nicelikçe bir değişim anlamına gelmez, aynı zamanda onun temel nitelikçe bir değişimi, yeni özelliklere ve gelişme yasalarına tabi yeni bir madde türünün doğması, gelişmede bir sıçrama, yavaş yavaş gelişme süreci içinde bir kesinti demektir.

---

(10) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.16, s.349

Nitelik değişimlerinin tümü, *sıçrama biçiminde* gerçekleşir. Sıçrama belli bir süreci sona erdirir. Bir nesnenin nitelikçe değişiminde bir uğrak, bir sınırı geçmek noktası, gelişmede kritik bir aşamadır. Genel gelişme ipliğine sıçramayla birlikte yeni bir düğüm atılır. Lenin şunları yazmaktadır: «Kapitalizm kendi mezar kazıcısını kendisini doğurur. Yeni bir sistemin öğelerini yaratır; ancak bu tek tek öğeler bir 'sıçrama' olmaksızın genel durumda hiçbir şeyi değiştirmez ve sermayenin egemenliğine dokunamaz.» (11)

Sıçrama, sürekli gelişme biçiminden çok daha hızlı oluşan bir gelişme biçimidir. Eskinin, köhneleşmiş olanın dönüştürülüp, yeni daha yüksek gelişme aşamalarına yer açtığı, en yoğun gelişim aşamasıdır. Nitekim, toplumsal devrimler, toplumların maddi ve manevi yaşamlarının gelişmesine büyük bir itici güç kazandırırlar. Yeni çığır açan buluşları simgeleyen bilimdeki sıçramalar da aynı önemi taşırlar.

Gelişmenin, sürekliliğin ve kesikliliğin (sıçrama) bir bütünlüğü olarak gerçekleştiğini, bu nedenle belli bir niteliğin dayanıklılığı durumundan, diğerine geçildiği gözönünde bulundurulacak olursa, gelişmeyi «niteliğin dayanıklılığının düğüm attığı ip» (Hegel) olarak düşünebiliriz.

Çağdaş bilim, nesnelerin ve gelişimlerinin, süreklilik ve kesikliliğin bir bütünlüğü olduğu görüşünün doğruluğunu hergün yeni yeni kanıtlarla belgelemektedir. Maddenin nitelikçe farklı hareket biçimleri -mekanik, fiziksel ve kimyasal vb. hareket biçimleri- bilim tarafından, maddenin yavaş yavaş farklılaşma süreci içindeki «düğüm noktaları» olarak görülürler. «Süreklilik içindeki kesikliliği», maddenin yapısının çeşitli düzeylerinde -elementer parçacıklar, atom çekirdekleri, atomlar, moleküller vb- görülen, maddenin kesintiye uğramış durumlarıdır. Evrimci (yavaş yavaş) ve devrimci (sıçramalı) değişme biçimleri, bir bütün halinde toplumsal gelişme yasasını oluştururlar. Diyalektik anlayış, düşünce ile ilgili bilimlerde de düzenli bir şekilde ilerlemektedir. Zihinsel faaliyet alanında olguların yavaş yavaş biriktirilmesi ve incelenmesi süreci, genellemelerin, kavramların ve soyutlamaların ortaya çıkması nedeniyle, «kesintiye uğrar». Ayrı ayrı gözlemlerin ve görüşleri karmaşık yığınından, daha sonra gelişerek, bilimsel teoriler haline dönüşebilecek olan varsayımlar doğar. Sezgi, «ansızın» ve umulmadık bir şekilde açıklanamaz görünen olgulara vb. yeni bir ışık tutar.

Nicelik değişimleri, nitelik değişimlerine gerçeğin çeşitli alanlarındeki özgül koşullara bağlı olarak, çeşitli tarzlarda dönüşürler. Belli alanlarda uzmanlaşmış bilimler, bu dönüşümün somut biçimleri-

(11) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.16, s.348

ni, bir durumdan diğerine sıçramayı incelerler, Felsefe, bu geçiş biçimlerinin ve tarzlarının büyük çeşitliliği içinde en tipik olanlarının kesinlikle tamamlanmış bir tablo oluşturduğunu iddia etmeden (çünkü yaşam her zaman en karmaşık teoriden daha zengindir) bu tipik biçimleri ayırdetmemizi sağlar.

Sıçarmanın, nitelikçe dönüşümlerin tipik ve genel biçimleri arasında şunları gözlemleyebiliriz: 1) Bir niteliğin diğerine nispeten hızlı ve keskin dönüşüm biçimi. Bu dönüşüm biçiminde, bütünsel bir sistem olarak nesne, kendi iç yapısıyla birlikte aniden, adeta bir vuruşta ya da bir dizi vuruş halinde, bir temel nitelik değişimine uğrar; 2) yavaş gerçekleşen nitelik değişimi biçimi. Bu durumda, nesne ansızın ve bir bütün olarak değişime uğramaz, yalnızca bazı yanları, öğeleri, nicelik değişimlerinin yavaş yavaş birikmesi yoluyla ve yalnızca bir durumdan diğerine böylesi değişimlerle geçişin sonucu olarak değişir.

Sıçramanın biçimi neye bağlıdır? Neden biri bu biçimde olurken, bir diğeri şu biçimde gerçekleşmektedir? Bu soruların yanıtını herşeyden önce gelişmekte olan nesnenin özgül özeliklerinde aramalıyız.

Doğa ve doğa içinde oluşan süreçler, bir durumdan ötekine sıçramalarla geçişin ve dönüşümlerin hızlı değişimler biçiminde oluştuğu pekçok örnek verir. Elementer taneciklerin, kimyasal elementlerin, kimyasal bileşimlerin nitelikçe dönüşümleri, atom enerjisinin atomik patlamalar biçiminde serbest kalması vb. böylesi örneklerdendir.

Bunun yanısıra doğada, karmaşık ve daha mükemmel nesnelere nitelikçe dönüşümleri çok uzun ve genel olarak ancak yavaş yavaş oluşabilen nesneler de vardır. Bazı hayvan türlerinden diğerlerine nitelikçe dönüşümler bunun örneğidir. Bilindiği gibi, genellikle böylesi dönüşümlerde nitelikçe farklı iki kutup birbirilerine çok sayıda ara biçimlerle bağlanır.

Nitelikçe dönüşümler süreci, her ne kadar yavaş yavaş yürüyorsa da, yeni bir duruma geçiş her zaman bir 'sıçrama'dır. Engels şunları yazmaktadır: «Bütün yavaşlığına karşın maddenin bir hareket biçiminden diğerine geçişi her zaman bir sıçrama olarak kalır...» (12) İşte bu, nitelikçe değişimleri yavaş yavaş oluşan nicelikçe değimlerden ayırdeden şeydir. Nicelik değişimleri bir nesnenin özgül özelliklerini değiştirirken, belli bir noktaya kadar onun niteliğine etki etmezler.

Nitelik değişimlerinin yavaş yavaş oluşumunu, eski niteliği ortadan kaldırana kadar bu değişmelerin sayıca birikmesi olarak görmek

(12) F.Engels, *Anti-Düring*, s.83

yanlıştır. Gerçekte bu süreç çok daha karmaşıktır. Bu süreç yeni niteliğin öğelerinin basit, aritmetik bir toplamı değil, yavaş yavaş, bazen hissedilemeyecek kadar yavaş oluşan nitelik değişimlerinin giderek mükemmelleşmesinin bir yolu eski, nitelikte derin yapısal değişimler, nihai sonucu, yani ara aşamayı ve sıçramanın tamamlanmasına doğru giden basamağı öngören bir yoldur.

Sıçramanın biçimi, yalnızca nesnenin mahiyetine değil, nesnenin içinde bulunduğu koşullara da bağlıdır. Nitekim, doğasal radyoaktivite koşullarında bazı cevherlerin, söz gelimi uranyumun parçalanması, son derece yavaş yürümekte, yarı yarıya parçalanması milyarlarca yıl tutmaktadır. Oysa aynı parçalanma süreci, bir atom bombasının patlaması sırasında, zincirleme reaksiyon nedeniyle bir anda oluşuverir.

Tarihsel deneyim, toplumsal gelişmede de yukarıda sözü edilen nitelik değişimlerinin, sıçramaların varolduğunu göstermiştir. Köhneleşmiş toplumsal sistemleri köklü bir şekilde dönüşüme uğratan toplumsal devrimler bunun inandırıcı örnekleridir. Ansızın ve hızlı bir sıçrama biçimindeki devrime çarpıcı bir örnek olarak, Büyük Oktobr Sosyalist Devrimi gösterilebilir.

Sosyalist toplum koşullarında oluşan nitelik dönüşümlerinin, sömürünün varolduğu toplumlarda gözlemlediğimiz dönüşümlerden önemli ölçüde farklılık gösterirler. Sosyalist toplumda birbirine düşman sınıflar artık bulunmadığı için, toplum bir bütün olarak, gelişmenin gerektirdiği değişimlerin sağlanmasıyla ilgilenir. Bununla birlikte sosyalist toplumda gelişme kendiliğinden gerçekleşmez; plana uygun olarak yürütülür, yani sıçramalar bilinçli bir şekilde hazırlanır. Bu nedenle sosyalist toplumda nitelikçe belli bir durumdan diğerine geçişin egemen biçimi yavaş yavaş geçiştir. Ama yavaş yavaş geçiş, dönüşümün --teknikte ortaya çıkan ve büyük buluşların, üretimin gelişimindeki yeni teknik olanakların ya da ilerlemenin hızına ivme kazandıran yeni faaliyet biçimlerinin doğurduğu-- ani ve beklenmeyen diğer biçimlerini dışlamaz.

Nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşmeleri ve arkasmdan nitelik değişikliklerinin nicelik değşimlerine yol açması yasasının özüne ve önemine ilişkin olarak özetle şunları şöyleyebiliriz: *Başlangıçta hissedilemeyecek kadar küçük, yavaş yavaş biriken nicelik değişimleri, eninde sonunda nesnenin niteliğinin değişmeden kaldığı dayanıklılık sınırını aşarlar ve temel nitelik değişimlerine yol açarlar. Bu değişimler içinde nesnenin nitelik ve nicelik yanlarının karşılıklı bağıntı ve etkileşimlerini işte bu yasa gösterir. Bu değişimler söz konusu nesnenin mahiyetine, bu nesnenin çeşitli biçimlerde*

gelişmenin koşullarına bağlı olarak, sıçramalar biçiminde gerçekleşirler. Bu yasanın bilinmesi gelişmenin anlaşılmasında yaşamsal bir önem taşır. Bu yasa fenomenleri, nicelik ve nitelik yanlarının bütünlüğü olarak ele alıp incelememizi, bu yanların karşılıklı bağıntılarını ve etkileşimlerini olduğu kadar, aralarındaki ilişkilerde ortaya çıkan değişimleri de gözönünde bulundurmamızı sağlar.

3. KARŞITLARIN BÜTÜNLÜĞÜ VE BİRBİRLERİYLE SAVAŞIMI YASASI.

Nitelik ile nicelik arasındaki çelişki, tüm nesnelerin ve süreçlerin iç çelişkiler taşıdığını ve bu çelişkilerin nesnelerin ya da süreçlerin gelişimlerinin kaynağı ve itici gücü olduğunu söyleyen genel yasanın dışavurma biçimlerinden yalnızca biridir. Lenin, çelişkilerin incelenmesini diyalektiğin «çekirdeği» olarak tanımlamıştı.

İki ana gelişme anlayışı, özellikle çelişkiler sorunu konusunda birbirine kesin bir şekilde karşıttırlar. Bu karşıtlık felsefe tarihi boyunca varolmuştur ve bugün de hâlâ felsefenin belirgin özelliği olarak varlığını sürdürmektedir.

Aristoteles, ilkçağ düşünürlerinin çelişkiler sorununa ilişkin görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: «...Şimdi, hemen hemen her düşünür nesnelerin ve cevherlerin birbirine karşıt yanların birleşmesinden oluştuğu görüşünü paylaşmaktadır. En azından her düşünür ilkelerin birbirine karşıt olduğunu söylemektedir. Bazıları *doğru* ile *eğri*'yi, bazıları *sıcak* ile *soğuk*'u, gene bazıları *sınırlı olan* ile *sınırsız olan*'ı, *dostluğu* ile *düşmanlık*'ı öne sürmektedir.» (13) Yunan diyalektikçisi Herakleitos, çelişki sorununa ilişkin, kendi zamanının en derin görüşlerini ileri sürmüştür. Herşey aktığı ve değiştiği için, nesnelerin mahiyeti, onların çelişkiler barındırmalarında yatar ve herşey, ancak karşıtların birbiriyle savaşımı yoluyla oluşur.

Metafizik dünya görüşünün egemen olduğu dönemlerde, bazı düşünürlerin çelişkiler konusunda derin gözlemlerde bulunmalarına karşın, nesnelerin çelişkili özlerine ilişkin olarak ve çelişkinin gelişmede oynadığı rol konusunda yanlış görüşler savunuluyordu. Diyalektik çelişki öğretisinin gelişiminde Hegel'in çalışmalarını övgüyle anmak gerekir. Ne var ki, Hegel'in diyalektik anlayışı idealizmin damgasını taşımaktaydı. Marksçılık, Hegel felsefesinin sınırlarını aşmayı ve çelişkilere ilişkin bilimsel bir teori geliştirmeyi başarmıştır.

Günümüzde birçok burjuva filozofu, fenomenlerin özünün diyalektik çelişkiler taşıdığını açıkça yadsırlar ve çelişkilerin yalnızca dü-

(13) Aristoteles, *Meltaphysics (Metafizik)*, Indiana University Press, 1966, s.57

şüncede bulunduğunu, nesnel gereçekte varolan nesnelerin ise herhangi bir çelişki taşımadığını varsayarlar.

Kuşkusuz düşüncede çelişkiler doğabilir; bunlara mantıksal çelişkiler adı verilir. Bu türden çelişkiler, mantıksal tutarsızlığın, mantık hatalarının sonucudurlar. Aynı nesnenin, aynı anda ve aynı bağlamda gözlemlenmesinden, birbiriyle çelişkili iki ayrı sonuç çıkarırsak --örneğin, «bu masa yuvarlıktır» ile «bu masa yuvarlak değildir»--, bu sonuçlar göz yumulması olanaksız bir mantıksal çelişki oluşturur. Böyle çelişkiler, bilimsel teorilerin içinde ortaya çıkarlarsa, bu teoriler ya yanlıştırlar ya da eksiktirler. Bu türden mantıksal çelişkilerin kökeninde çoğu zaman fenomenlerin henüz kavranamamış nesnel çelişkilerinin yatması, sık rastlanan durumlardandır. Gelgelelim diyalektiği kabul etmeyenler, özellikle nesnel çelişkilerin varlığının kabul edilmesine karşı çıkarlar ve mantıksal çelişkilerin fenomenlerin nesnel çelişkilerinden kaynaklandığını kesinlikle reddederler.

Dünyada mutlak bir şekilde birbirine özdeş iki nesne ya da fenomen yoktur. Bazı nesnelerin benzerliklerinden ya da özdeşliklerinden bahsederken, onların birbiriyle karşılaştırmış oluruz. Ancak nesnelerin benzerliklerinin ya da özdeşliklerinin saptanması, aynı zamanda söz konusu nesnelerin aralarında şu ya da bu şekilde bir farklılık bulunmasını gerektirir; aksi takdirde, karşılaştırma bütün anlamını yitirecektir. Demek ki, iki nesnenin basit, yüzeysel bir şekilde karşılaştırılması bile, *özdeşlik ile farklılığın bir bütünlük oluşturduğunu* gösterir. Her nesne bir diğer nesneyle hem özdeş, hem de ondan farklıdır. Özdeşliğin bu en yalın anlamda bile, soyut değil *somut* olduğu bir farklılık öğesi içerdiği görülmektedir. Engels bu fikri şöyle dile getirmektedir: «... *Kendikendiyle özdeşliğin,* tamamlanmak için daha baştan itibaren *diğer herşeyle farklılığı* gerektirdiği apaçık bellidir.» (14)

Nesnelerin içerdiği farklılıklar, yalnızca bir diğer nesneyle karşılaştırıldıklarında belli olmaz; aynı zamanda *kendikendileriyle olan* farklılıklarında da ortaya çıkar. Öyleyse, bir nesneyi bir diğeriyle karşılaştırmasak da, o nesne bir farklılık içerir. Bu da kendikendisiyle olan farklılığıdır. Örneğin, canlı bir varlık, sırf başka canlılarla özdeş ve aynı zamanda onlardan farklı olduğu için değil, yaşadığı, kendikendini olumsuzladığı, başka bir deyişle, kendi sonuna doğru ilerlediği için, özdeşlik ile farklılığın bütünlüğünü oluşturur.

Eğer diyalektik teori, belli bir nesnenin, o nesne olarak hem varolduğunu, hem de varolmadığını, kendi varlığı içinde yokluğunu içerdiğini söylüyorsa, bunu şöyle anlamak gerekir: Bir nesne her zaman

(14) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği,* s.215

istikrarlılığın ve değişebilirliğin bir bütünlüğüdür. Olumlu ile olumsuzun ölmekte olan ile doğmakta olanın vb. bütünlüğüdür.

Öyleyse her nesne, her fenomen *karşıtların bir bütünlüğüdür.* Karşıtların bütünlüğü, herşeyden önce, her nesnenin içinde birbirine karşıt yanların ve eğilimlerin bulunduğu anlamına gelir. İç çelişkiler her nesnenin, fenomenin ve sürecin yapısının ayrılmaz özelliğidirler. Her nesnenin, fenomenin ve sürecin ya da bunların oluşturdukları kümelerin somut bir analizle bulunması gereken özgül çelişkileri vardır. Fenomenlerde iç çelişkilerin yalnızca varlığının kabul edilmesi, karşıtların bütünlüğü kavramının tamamen açıklanmasına yetmez. Karşıtlar arasındaki, onların yapıları arasındaki bağlamlılığın ve etkileşimin karakterinin gözönünde bulundurulması çok önemlidir. Karşıtların yapısı öyledir ki, burada bütünün her yanının varlığı tamamen karşıtının varlığına bağlıdır ve bu iki yanın birarada varolması yalnızca onların dış ilişkileriyle sınırlı değildir. Gelişmekte olan bütünün karşıt yanları, özellikleri ve eğilimleri arasındaki karşılıklı bağımlılık, bağlamlılık ve sarmaşma karşıtların herhangi bir bütünlüğünün asli bir özelliğidir.

Karşıtların karşılıklı bağımlılığı, diyalektik çelişkinin özgül özelliklerinden yalnızca biridir. Diyalektik çelişkinin yaşamsal önem taşıyan bir diğer yanı da, karşılıklı olumsuzlamadır. Bütünün karşıt yanları yalnızca karşılıklı bağlamlılık durumunda bulunmazlar, aynı zamanda birbirlerini karşılıklı olarak dışlarlar ve iterler. Bu ayırdedici özellik ifadesini karşıtların birbirleriyle savaşımı kavramında bulur.

En genel biçimiyle karşıtların birbirleriyle savaşımı kavramı, karşıtların karşılıklı olarak birbirlerini olumsuzlamasının ve dışlamasının her türünü kapsar. Bir dizi olayda, özellikle toplumsal yaşamda ve kısmen de organik doğada, karşıtların birbirlerini karşılıklı olarak dışlamaları, «savaşım» deyimiyle ifade edilir. Sınıflar ve toplumdaki çeşitli partiler arasındaki savaşım bunun bir örneğidir. İnorganik doğada «karşıtların birbirleriyle savaşımı» deyimi özellikle etki ile tepki, çekme ile itme vb. durumlara uygulanabilir. Bu savaşımın somut biçimleri neye benzerse benzesin, asıl önemli olan, diyalektik çelişkinin karşıtların karşılıklı olarak birbirlerini olumsuzlaması öğesini içermesi ve bunun son derece önemli bir öğe olmasıdır. Çünkü, *karşıtların birbirleriyle savaşımı, gelişmenin kaynağı, itici gücüdür.* Bu nedenle Lenin, diyalektik gelişme için şu formülü verir: «Gelişme karşıtların birbirleriyle savaşımıdır.» (15)

Buradan önemli bir başka sonuç daha çıkarmak olanaklıdır. Le-

(15) V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.360

nin bu sonucu aşağıdaki sözlerle dile getirir: «Karşıtların bütünlüğü, (ranstlantı, özdeşlik, eşit etki) koşullu, süreli, geçici, görecelidir. Karşılıklı olarak birbirini dışlayan karşıtların birbirleriyle savaşımı ise mutlaktır, tıpkı gelişimin, hareketin mutlak olması gibi». (16) Demek ki, karşıtların birbirleriyle savaşımının zorunlu sonuçlarından biri, karşıtların belli bir bütünlüğü olarak bir nesnenin yok olması ve yerine karşıtların yeni, özgül bir bütünlüğüne sahip bir nesnenin doğmasıdır.

Öyleyse diyalektik çelişkinin özünü, birarada bulunan ve biri diğerini olumsuzlayan karşıtlıkların karşılıklı ilişkisi ve bağlamlılığı olarak tanımlayabiliriz. Bunların birbirleriyle savaşımı gelişmenin itici gücü, kaynağıdır. Bu nedenle, yukarıda incelediğimiz yasa, *karşıtların bütünlüğü ve birbirleriyle savaşımı yasası* olarak bilinir.

Bu yasa, diyalektik gelişmenin en önemli özelliklerinden birini açıklar: Hareket ve gelişme, *kendikendine* gelişme ve *kendikendine* hareket şeklinde gerçekleşir. Kendikendine hareket ve kendikendine gelişme kavramlarının derin bir maddeci anlamı vardır. Dünyanın, herhangi dış nedenlerle değil, kendi yasalarıyla, maddenin hareket yasalarıyla kendini geliştirdiğini belirtirler. Bunun diyalektik bir anlamı vardır; çünkü fenomenlerin itici gücünün, kaynağının içlerinde varolan çelişki olduğunu gösterir. Geçmişte bazı maddeciler süregen bir etken olarak, doğasal süreçlere etki eden doğaüstü bir gücün varlığını kabul etmedikleri halde, maddeyi harekete geçirmiş olan esrarengiz bir «ilk hareket ettirici»yi kabul etmek zorunda kalmışlardı.

Doğada hareketin kendikendine hareket ve gelişmenin kendikendine gelişme olduğunu öğreten diyalektik maddeci öğreti, günümüzde pekçok düşünürünün, nesnelerin çelişkili bir öze sahip olduklarına ilişkin teze karşı neden böylesine yoğun bir saldırıya geçtiklerini açıklamaktadır. Çünkü diyalektik maddecilikte, doğanın dışında bulunan «ulu», mistik bir «yaratıcı güç»ün yeri yoktur.(17)

Bazı burjuva filozofları çelişkileri kabul ederler; ne var ki, örneğin kapitalist toplumun çelişkilerinin ebedi, çözülemez ve «trajik» vb. bulurlar. Bazıları tersine, çelişkileri asgariye indirmeyi ve sahte bir

---

(16) Aynı yerde

(17) Örneğin, yeni-tomacılığın temsilcilerinden biri olan Helmut Ogiermann, *Maddeci Diyalektik* adlı kitabında Merkscılığa karşı çıkmakta ve doğadaki küçük ya da büyük değişiklikleri kendikendine gelişme ilkesine dayanarak açıklamanın yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Ogiermann'ın metafizik anlayışına göre, organik ve inorganik madde, maddi olan ile olmayan (ruhsal olan), araları bir uçurum ile açılmış, hiçbir doğal köprüyle bağlanamayan mutlak karşıtlıklardır. Ona göre, gelişmenin yüksek bir aşamasında maddi-olan'dan, maddi-olmayan'ın (ruhsal olan'ın) doğması için, «ontoloji açısından daha yüksek bir gerçeğin ortaya çıkması», yani mistik bir gücün etkisi gereklidir.

şekilde gizlemeyi denerler. Bu alanda pekçok farklı bakış açısı vardır; ancak anti-diyalektik anlayış hepsinde egemen olan anlayıştır.

Maddeci diyalektik, doğanın ve toplumun kendikendine gelişmesini sağlayan itici gücü oluşturan çelişkilerin, tüm nesnelerin ve süreçlerin iç çelişkileri olduğunu gösterirken, süreçlerin nasıl oluştuğunuda açıklar.

Çelişkiler hareketsiz ve değişmez değillerdir. Çelişki ortaya çıktığında, özgül çelişkiler gelişir ve belli aşamalardan geçerler. Bir nesne, fenomen ya da süreç, ancak çelişkileri tamamen açığa çıktıktan ve tam anlamıyla geliştikten sonra ortadan kalkar ve bir yenisine dönüşür? Böylesi bir gelişme sürecinde, nitelikçe yeni bir duruma sıçramanın önkoşulları yaratılır.

Bu düreç içinde iki temel aşama vardır: 1) Nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin içinde bulan çelişkilerin gelişme ve kendilerini açığa çıkma aşaması; 2) bu çelişkilerin giderilmesi, ortadan kaldırılması aşaması.

Çelişki, gelişmesinin başlangısında henüz farklılık karakterine sahiptir, yani henüz kendini tamamen açığa vurmamıştır. Derken farklılık gittikçe derinleşir ve karşıtlığa dönüşür. Bu karşıtlığı gelişmekte olan çelişki olarak kabul etmemiz gerekir; çünkü bu aşamada karşılıklı yanlar eski bütünlüğün çerçevesini terketmeye doğru gittikçe artan bir eğilim gösterirler. Bu gelişme aşamasında çelişki, Marks'ın deyimiyle, «mutlak çelişki» haline gelir, yani «karşı konulmaz bir şekilde karşıtların ortadan kaldırılmasına giden dinamik bir ilişki»dir. (18)

Marks'ın yapıtı *Kapital,* toplumdaki çelişkilerin bu şekilde oluşumuna ve gelişmesine ilişkin klasik bir örnek verir. Marks, maksimum kâr elde etmek için çabalayan kapitalistlerin, özünde toplumsal üretimi artırmak zorunda olduklarını göstermiştir. Toplumsal üretim arttıkça, kapitalistlerin özel mülkiyetiyle daha da çelişir hale gelir ve bu durum kapitalist mülkiyetin, toplumsal, sosyalist mülkiyetle yer değiştirmesini giderek daha zorunlu kılmaya başlar.

İkinci aşama, yani çelişkinin ortadan kalkması aşaması, karşıtların gelişimi ve savaşımı sürecinin doğal olarak vardığı bir doruk noktasıdır. O ana kadarki süreç, karşıtların karşılıklı bağlamlılığı, bütünlüğü çerçevesi içinde oluşurken, karşıtların ortadan kalkması aşaması, bu bütünlüğün yokolmasını, nesnede ortaya çıkan temel, nitelik değişimine uygun olarak ortadan kalkmasını ifade eder.

Maddeci diyalektik, çelişkinin ortadan kalkmasına büyük önem verir. Kuşkusuz çelişkinin ortadan kalkması aşaması, gerçekten ile-

(18) K.Marks, *1844'deki ekonomik ve felsefi elyazmaları,* s.98

rici güçlerin ve özellikle proletaryanın elinde, dünyanın bilgisinin edinilmesinin ve devrimci yoldan dönüştürülmesinin güçlü bir aracı olarak hizmet görür. Rus devrimci demokratı Aleksandr Herzen diyalektiğe «devrimin cebiri» adını vermiştir.

Çelişkilerin karekterleri, gelişme biçimleri, giderilme araçları, inorganik doğada, organik doğada, doğada ve toplumda ve farklı toplumsal kuruluşlarda aynı olmayabilir. Diyalektik olanaklı tüm çelişkileri «kaydetmiş olma» iddiasında değildir. Diyalektiğin görevi, fenomenlere yaklaşımın «strateji»sini göstermektir. Özel nesnelerde varolan özgül çelişkilerin ne olduğu ve nasıl ortadan kaldırılmaları gerektiği sorunları, ilgili bilgi alanlarına girer. Bunun yanısıra, diyalektiğin en genel yasalarının ve kavramlarının gelişmediklerini, yeni olguların ve yeni koşulların etkisi altında daha somut hale gelmediklerini varsaymak da yanlış olacaktır. Bu gerçeği çelişki kategorisinin kendisinde görmek olanaklıdır.

Sosyalist toplumun ortaya çıkması, çelişki kategorisinin daha özgül deyimlerle ifade edilmesini gerektirmiştir. Kuşkusuz Marksçılığın kurucuları, sosyalist toplumda çelişkilerin farklı bir karakter taşıyacağını biliyorlardı ve bu gerçeğe sıksık işaret etmişlerdi. Ancak bu sorun, sosyalist toplumun kuruluşu pratiğe geçmeye başlayınca, büyük bir teorik ve pratik önem kazandı. İşte bu yüzden Lenin, bu soruna büyük bir önem vermiştir. Buharin'in, çelişki kavramını farklılaştırılmamış bir şekilde ifade eden ve onu uzaklaşmazlık kavramıyla özdeşleştiren *Geçiş Döneminin Ekonomisi* adlı yapıtına ilişkin eleştirel düşüncelerinde Lenin, uzlaşmazlık ile çelişkinin aynı şeyler olmadığına, sosyalist toplumda çelişkilerin varlıklarını hâlâ sürdürmelerine karşın, uzlaşmazlığın ortadan kalktığına işaret etmiştir.

Çelişkinin *uzlaşmaz* biçimi, birbirine düşman toplumsal sınıflar arasındaki, temelinde karşıt hedeflere ve çıkarlara sahip sınıflar arasındaki bir çelişkidir. Köleler ile köle sahipleri arasındaki, serfler ile feodal beyler, proletarya ile burjuvazi gibi birbirine karşıt sınıflar arasındaki ilişkiler, uzlaşmazlığın tipik ifadeleridir. Aynı şey üretim tarzındaki çelişkiler, düşman sınıflara bölünmüş toplumların politik üstyapılarındaki ve diğer yanlarındaki çelişkiler için de geçerlidir. Çelişkilerin uzlaşmaz olma karakteri, çelişkilerin gelişmesinin biçimlerini ve giderilmelerinin yöntemlerini de belirlerler. Yukarıdaki örneklerde bu, doğal olarak karşıt yanlar arasında keskin bir çatışmayla ve bunların kutuplaşmasıyla sonuçlanan çelişkilerin keskinleşmesini ve derinleşmesini kapsar. O halde böylesi çelişkilerin giderilmesini sağlayan araç, tutarlı bir sınıf savaşımı ve devrini doldurmuş, köhneleşmiş sınıfların egemenliğine son veren toplumsal devrimlerdir.

Çelişkinin *uzlaşmaz-olmayan* biçimi, öyle sınıflar ve toplumsal

güçler arasında ortaya çıkan bir çelişki biçimidir ki, söz konusu grup ya da toplumsal güçlerin yaşam koşulları, onların temel hedeflerinin ve çıkarlarının ortak olmasını belirler. Emekçi halk sınıfları -işçi sınıfı ve köylüler- arasındaki, sosyalist toplumun çeşitli öğeleri arasındaki vb. çelişkiler, böylesi çelişkilerdir. Sosyalist üretim tarzının, devletin gelişmesi boyunca ortaya çıkan çelişkiler olsun, toplumsal yaşamın diğer biçimlerinin ve sosyalist toplumun komünist topluma doğru gelişmesi sürecinde ortaya çıkan çelişkiler olsun uzlaşmaz-olmayan bir karakter taşırlar. Böylesi çelişkilerin yaşamsal önem taşıyan bir özelliği, karşıt yanların ve eğilimlerin birbirine düşman iki aşırı kutup haline gelmesi için nesnel bir zorunluluğun bulunmamasıdır. Bir bütün olarak toplumun çıkarlarını ve hedeflerinin ortak olması planlı ekonomik faaliyet, bu çelişkileri doğuran koşulların dönüştürülmesi, eğitim vb. yoluyla böylesi çelişkilerin yavaş yavaş üstesinden gelinmesini olanaklı kılar.

Uzlaşmaz-olmayan çelişkilerin sosyalist toplum koşullarında gelişmesinin ve üstesinden gelinmesinin diğer bir asli özelliği, sosyalist toplumda toplumsal hareketi artık kendiliğinden güçlerin değil, toplumsal ilerlemenin nesnel gereksinimlerini dile getiren halkın bilinçli iradesinin ve faaliyetinin, komünist partisinin, sosyalist devletin belirlemekte oluşudur. Sosyalist toplumda yeni yeni belirmekte olan çelişkilerin zamanında ortaya çıkarılarak, üstesinden gelinmesi için bütün olanaklar vardır. Bunun yanısıra, sosyalist toplumda toplumsal gelişmenin gitgide insanın bilinçli faaliyetine bağımlı hale gelmesi, varolan nesnel çelişkileri gözardı eden, böylece de ileriye yönelik planların yapılması ve bu çelişkilerin giderilmesi için koşulların hazırlanması gereksinimi yok sayan her türden öznelci eğilimlerin doğması tehlikesini taşımaktadır. Bu bakımdan, nesnel çelişkileri gözönünde bulunduran bilimsele dayalı bir politikanın izlenmesi, sosyalist toplumun gelişmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Uzlaşmaz ve uzlaşmaz-olmayan çelişkiler, birbirlerinden temelden farklı olmakla birlikte, bunlar arasında gene de aşılmaz uçurumlar bulunduğu söylenemez. Lenin uzlaşmaz-olmayan çelişkilerin, izlenecek herhangi bir yanlış politika sonucunda, derinleşebileceğini, şiddetlenebileceğini ve elverişli zeminin de varolması halinde uzlaşmaz çelişkiler haline dönüşebileceğini belirtmiştir. Uzlaşmaz olmayan çelişkilerin mahiyetinde böyle bir eğilim bulunmamakla birlikte, yanlış bir politikanın, hatalı bir pratik faaliyetin sonucunda uzlaşmazlık eğilimleri ortaya çıkabilir.

Sosyalizmin tarihsel gelişme pratiği, yeni koşullara sahip sosyalist toplumun tüm çelişkilerden kurtulmuş olacağını sanmanın, ya da bu çelişkilerin uzlaşmaz-olmayan mahiyetleri nedeniyle artık önemlerini

yitirmiş olacaklarını düşünmenin ne denli tehlikeli yanılsamalar olduklarını göstermişti. Eski toplum düzeninden, kapitalist toplumdan arta kalan, ortadan kaldırılmaları belli bir süreyi gerektiren çelişkilerin yanısıra, sosyalist toplumun gelişme süreci içinde, bu topluma özgü belli çelişkiler de ortaya çıkar. Gerçekten, bu çelişkiler olmadan ilerleme olamaz. «...Bugünkü sosyalist dünya, başarılarıyla ve olanaklarıyla, tüm sorunlarıyla gittikçe büyüyen genç bir toplumsal organizmadır. Sosyalist dünyada henüz herşey tamamen oturmamıştır ve birçok şey henüz geçmiş tarihsel dönemlerin izlerini taşımaktadır. Sosyalist dünya hareket doludur, durmaksızın ilerlemektedir. Gelişmenin yolu, elbette, yeni ile eski arasındaki savaşımdan ve iç çelişkilerin aşılmasından geçer.» (19)

Bizzat tarihsel deneyim, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, sosyalizmin çelişkilerinin kendiliğinden aşılabileceğine ilişkin düşü yıkmakla kalmadı; her türlü hareketsizliğe, tutuculuğa, yüzeyselliğe ve kendi kendini aldatmaya karşı güçlü bir silah da geliştirdi. Bu da Marks'ın belirttiği gibi, sosyalist eleştiri ve özeleştiridir. Marks gerçek bir devrimin, ancak kendini sürekli ve acımasız bir özeleştiriye açık tutmayla başarılı olabileceğini ve gelişebileceğini söylemişti.

Çelişkiler arasındaki biricik fark, bunların farklı toplumsal mahiyette olmalarından ibaret değildir. Tek tek her nesne ve özellikle toplum gibi karmaşık bir kuruluş, belli bir yapısal bağlamlılığa sahip olan bir çelişkiler sistemi bütünüdür. Böylesi bir yapıda, temel ya da yan, asli ya da tali, içi ya da dış çelişkiler vb. bulunabilir.

Temel çelişkiler denince, nesnenin karakterini ortaya koyan ve nesnenin gelişmesini doğuşundan ortadan kayboluşuna kadar belirleyen çelişkilerle,tüm diğer çelişkileri, yan çelişkileri belirleyen çelişkileri anlarız.

Toplumun her gelişme aşamasının, bu özel aşamanın özünü belirleyen bir *asli* çelişkisi vardır. Örneğin, 1917 Şubat Devrimi'nde, Rusya'da bu asli çelişki toprak ağalığı sistemi ve Çarlık aristokrasisi ile ona karşı olan bütün güçler arasındaki, özellikle emekçi sınıflar arasındaki çelişkiydi. Çelişkiler aşamadan aşamaya değişir; belli koşullarda *tali* olan bir çelişki, yeni koşullarda *asli* çelişki haline dönüşebilir. Nitekim daha 1917 Şubat Devrimi sırasında, burjuvazi ile proletarya arasında bir çelişki vardı; ne var ki, bu asli çelişki değildi. Şubat Devrimi'nden sonra bu çelişki asli çelişki haline geldi. Asli ve tali çelişkilerin doğru tanımlanması, görevlerin öncelik sırasının doğru saptanmasını ve Lenin'in dediği gibi, gelişmenin nesnel akışına uygun düşen doğru savaşım belgilerinin ortaya atılmasına olanaklı kılar.

(19) *SBKP Merkez Komitesi'nin 24. Kongreye sunduğu Rapor*, Moskova, 1971, s.18

İç ve *dış* çelişkiler arasındaki fark nedir? Felsefede, çelişkiyi biribirinin dışında yer alan nesneler ve güçler arasındaki ilişkiye, onlar arasındaki uyuşmazlığa indirgeyen bir takım teoriler vardır. Bunlar, nesneyi her zaman durağan, çelişkilerden arınmış kabul eden ve sonuç olarak hareketin kendikendine hareket ve kendikendine gelişme olduğunu kabul eden diyalektik düşünceyi yadsıyan mekanikçi teorilerdir; «denge teorileri»dir.

Göreceli olarak bağımsız bir sistem oluşturan herhangi bir nesne, gerçekte kendi hareketinin ve kendi gelişmesinin temel kaynağı olan iç çelişkilere sahiptir. Böyle birçok nesne arasındaki farklılıklar dış çelişkiler olarak göze çarparlar. Bunlar, iç çelişkilerle sıkısıkıya düğümlenmişlerdir ve bunlarla etkileşim halinde bulunurlar. Bir nesneyi, bu nesneyle birlikte başka nesneleri de içeren daha geniş kapsamlı bir sistemin öğesi olarak incelersek, bu sistemin kapsadığı nesnelerin aralarında varolan çelişkiler, sistemin iç çelişkileri sayılırlar. Örneğin sosyalist sistem ile kapitalist sistem arasındaki ilişki, bir dış çelişkidir. Ancak birbirine karşıt bu sistemler daha geniş kapsamlı, herşeyi kucaklayan bir bütünün -çağdaş toplumun- gelişmesinin parçaları olarak ele alındığında, çağdaş dünyanın gelişmesindeki iç çelişkinin, çağımızın toplumsal fenomenlerinin gelişmesini belirleyen temel, asli çelişkinin yanlarını oluştururlar.

Karşıtların bütünlüğü yasası, bilgi edinme çabaları açısından büyük bir önem taşır. Lenin şöyle demektedir: «Dünyadaki tüm süreçlerin bilgisini edinmenin koşulu, gerçek yaşamlarında bunların karşıtların bütünlüğü olarak öğrenilmesidir» (20). İnsanın ortaya koyduğu kavramlarla, hareketin, değişmenin ve bir durumdan diğerine geçişin nasıl ifade edileceği sorunu, felsefenin ve bilimlerin tarihi boyunca tartışılmış ve hâlâ tartışılmakta olan canalıcı sorunlardan biridir.

Bazı teorilere göre, insanın ortaya attığı kavramlar değişmekte olan nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin yalnızcal hareketsiz bir yansısını, bir fotoğrafını verir; bu yansılar, fotoğraflar ise bilgimizi sınırlamaktadır. Buradan da nesneler ile onların bilgisi arasında her zaman bir uzlaşmazlık varolduğu ve yalnızca bilinmeyen ani bir duygunun (mistik bir sezginin) hareketi ifade edebileceği sonucuna varılmaktaydı.

Diyalektik, doğru, somut düşüncenin, fenomenlerin bütünlükleri içinde karşıt yanlarının kavranması yoluyla, çelişkilere dayanılarak elde edilebileceğini gösterir. Doğru, somut düşünce, yalnızca çelişkinin bir yönünü göremekle ve onu katı, durağan bir kavram halinde kay-

(20) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.360

detmekle kalmaz, aynı zamanda sırf çelişkilerin dizilişini değil, tüm yanlarını, onların bağlamlığını, sarmaşmalarını da gözönünde bulundurur. Bu, kavramların yansıttıkları nesneler kadar diyalektik, yani hareketli, esnek ve yoğrulabilir oldukları, karşılıklı bağlamlılık ve sarmaşma halinde bulundukları anlamına gelir.

Lenin'in dediği gibi, insanın ortaya koyduğu kavramlar «karşıtları bütünleştirmelidir»; yani gerçek çelişkileri, karşıtların bağlamlılıklarını ve sarmaşmalarını, karşıtların birbirlerine dönüşmelerini vb. fikirsel bir şekilde somutlaştırmalıdırlar. Örneğin sosyalist toplumun gelişmesini analiz ederken sıksık kullandığımız, demokratizm ile merkeziyetçilik, ulusal olan ile uluslararası olan, kişisel olan ile toplumsal olan gibi kavramları ele alalım. Eğer düşüncemiz bu kavramları, katı, hareketsiz ve bağıntıdan yoksun olarak ele alırsa, bu kavramlar, sosyalist toplumun gerçek diyalektik gelişmesinden uzaklaşırlar. Oysa ki bu kavramların dile getirdiği süreçler, karşılıklı olarak birbirleriyle bağıntı halindedir ve bir bütünlük gösterirler. Örneğin demokratik merkeziyetçilik kavramında durum budur. Sosyalist ekonomide ve sosyalist devletin kurulmasında merkeziyetçilik ayrılmaz bir şekilde demokratizmle bağlanmıştır; bütün sorun merkeziyetçiliğin bürokrasiyi doğurmamasını, demokratizmin ise anarşiye ve örgütsüzlüğe dönüşmemesini sağlayacak şekilde bu karşıt yanı birbirleriyle uyumlu kılmaktır. Ancak ve ancak geniş bir demokrasiye ve yığınların girişkenliğine dayanan bir merkeziyetçilik ile tüm çabaları gerekli doğrultuya yönelten, merkezi organların planlı faaliyetine dayanan demokratizmin uyumlu kılınması başarılı bir gelişmeyi güvence altına alabilir.

Özetlersek, karşıtların bütünlüğü ve birbirleriyle savaşımı yasasının özünü şöyle tanımlayabiliriz: *Bu yasaya göre, tüm nesneler, fenomenler ve süreçler iç çelişkilere, karşılıklı bağlamlılık ve birbirini olumsuzlama durumunda bulunan karşıt yanlara ve eğilimlere sahiptir; karşıtların biribiriyle savaşımı gelişme için bir iç dürtü sağlar, eskinin yok olduğu, yeninin doğduğu belli bir aşamada ortadan kaldırılan çelişkilerin ortaya çıkmasına yol açar.* Bu yasanın bilinmesi, dünyada oluşan süreçlere ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapmamızı, neyin devrini doldurduğunu ve neyin onun yerini alacağını görmemizi, ilerlemenin önünde duran her türlü engele karşı savaşmamızı, hareketsizliğin, tutuculuğun ve dogmatizmin her türlü dışavurma biçimine karşı hoşgörüsüz olmamızı sağlar.

4. OLUMSUZLAMANIN OLUMSUZLANMASI YASASI

Şimdi gelişme konusundaki öğretinin önemli bir başka sorunu ele alacağız. Gelişmenin sonsuz sürecinin doğrultusunun tabi olduğu her-

hangi bir eğilim var mıdır? Eğer böyle bir eğilim varsa, bu eğilim nedir? Bu sorun çeşitli felsefi görüşler ve teoriler arasındaki savaşımın odak noktasını oluşturur ve hele sorun toplumsal gelişme sorunu olunca, kıyasıya bir tartışma ortaya çıkar.

Marks-öncesi felsefede çeşitli çevrimsel teoriler vardı. Bu teoriler, her ne kadar toplumun gitgide geliştiğini yadsımamışlarsa da, toplumun gelişmesinde belli bir doruk noktasına erişildikten sonra başlangıç noktasına geri dönüldüğünü ve oradan yeniden gelişmeye başlanıldığını öne sürüyorlardı. İtalyan filozof Giovanni Batista Vico (1668-1744) böylesi bir felsefi anlayışa sahipti. İlerici burjuva ideologları, toplumun sürekli olarak geliştiği görüşünü savunmuşlarsa da, burjuva düzeninin toplumsal ilerlemenin doruk noktası olduğunu ileri sürmekten kendilerini alamamışlardır. Daha sonra kapitalist düzenin gerileme dönemine girmesiyle birlikte, burjuva düzeninin kaçınılmaz yıkılışını toplumsal gelişmenin tümünün de sonu sayan çeşitli karamsar teoriler ortaya çıktı. Örneğin Oswald Spengler'in (1880 - 1936) teorisi bunlardan biriydi.

Daha önce, nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşümü ve karşıtların birbirleriyle savaşımı konularını incelerken *olumsuzlama*'nın, gelişme sürecinde asli bir rol oynadığını görmüştük. Nitelik değişimi ancak eski durumun olumsuzlanmasıyla olanaklıdır. Bir nesnenin çelişkili olması demek, onun kendi olumsuzlamasını içermesi demektir.

Olumsuzlama tüm gelişmelerin kaçınılmaz ve mantıksal bir öğesidir. Marks şunları yazmaktadır. «Hiçbir alanda daha önceki varoluş biçimini yadsımadan bir gelişme oluşamaz.» (21) Olumsuzlama olmaksızın yeni hiçbir şey ortaya çıkamaz. Belinski çok yerinde bir görüşle, olumsuzlama olmasaydı toplum bir bataklık gibi durgunlaşırdı demişti. O halde olumsuzlama nedir? Günlük yaşantımızda, olumsuzlama kavramı «hayır» demekle, bir şeyi reddetmekle vb. eş anlamlı olarak kullanılır. Kuşkusuz bir şeyi reddetmeden olumsuzlama olmaz; ne var ki, diyalektik anlayış olumsuzlamayı gelişmenin bir parçası ve bu anlamda olumsuzlama kavramı günlük yaşantımızda kullanılan sözcük anlamının çok daha ötesinde, derin bir anlam kazanır. Engels şöyle demektedir: «Diyalektikte olumsuzlama sırf 'hayır' demek ya da bir nesneyi yok saymak ya da onu gelişigüzel yok etmek anlamına gelmez.» (22) Diyalektik olumsuzlama aynı zamanda daha ilerki bir gelişmenin koşullanması demektir ve diyalektik gelişmenin özü bu gerçekte yatar.

(21) K.Marks-F.Engels, *Werke*, c.4, s.336

(22) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.169

Dünya edebiyat tarihinde iz bırakan yapıtlarda özce farklı olan iki olumsuzlama tarzı geliştirilmiştir: Metafizik bir anlayışla yorumlanan ve doğrudan yıkıcı ve mutlak kuşkucu bir karakter taşıyan olumsuzlama ile daha iyi, daha yetkin olanın önkoşulu ve gelişmenin kaynağı olan olumsuzlama. Goethe'nin *Faust* adlı yapıtında, Mefisto birinci tip olumsuzlamayı, Faust ise ikinci tip olumsuzlamayı temsil eder. Mefisto şöyle der:

«Ben herşeyi olumsuzlayan ruhum;
Ve haklıyım da bunda; çünkü doğan herşey
Haketmiştir yokolup gitmeyi,
Bu yüzden iyisi mi hiç ortaya çıkmasınlar.
İşte böyle sizin günah,
Yoketme, kısacası kötü dediğiniz herşey
Benim asli öğemdir.» (23)

Mefisto tüm bu yoketmeye yönelik yaradılışına karşın, her kötülük çabasının sonucunda gene de «iyiyi» yarattığına şaşar durur:

«Ben her zaman kötüyü isterim,
Ama durmadan iyiyi yaratan ruhum.» (24)

Mefisto'nun herşeyi olumsuzlama tavrı, onun, eski dünyaya ilişkin pekçok görüş dile getirmesine yol açar. Gelgelelim insanların gücüne ve daha iyi bir gelecek yaratma olanakların varolduğuna inanmaz. Faust da köhneleşmiş yaşam tarzlarını olumsuzlar. Ama o, insanlara, insan aklına, güzel ve yetkin olana karşı sarsılmaz bir inanç doğar.

Diyalektik olumsuzlamanın iki asli özelliği vardır: 1) Gelişmenin bir koşulu ve etkenidir; 2) eski ile yeni arasında kurulan bağıntının bir etkenidir. Bu özelliklerden birincisi yalnızca belli yeni, daha üst düzeyde ve daha yetkin biçimlerin ortaya çıkması için önkoşul görevi gören olumsuzlamanın «olumlu olumsuzlama» olduğu anlamına gelir, İkincisi ise, eskinin olumsuzlanması olarak yeninin, eskiyi yalnızca yok etmekle, onu tamamen ortadan kaldırmakla kalmayıp, aynı zamanda onu «aştığı» anlamındadır.

«Aşma» deyimi diyalektik olumsuzlamanın anlamını ve içeriğini ifade eder: Daha önce varolan durum hem olumsuzlanır, hem de korunur. Bu koruma ikili anlam taşır. Birincisi, daha önceki gelişmeler olmaksızın, yeni biçimleri hazırlayan bir temel varolmayacaktır. Örneğin hayvanlar zihinsel faaliyette bulunma özelliğini kazanmayıp, bu zihinsel faaliyeti geliştirmemiş olsalardı, zihinsel faaliyetin insanlarda görülen o yüksek düzeydeki biçimi de doğamazdı. İkincisi, gelişmenin daha önceki aşamalarından itibaren korunan her şey, bir

(23) J.W. Goethe, *Faust*. Verlag Neues Leben, Berlin, 1966, c.1, s.60
(24) Aynı yerde

sonraki aşamaya özü itibariyle farklı bir biçimde geçer. Nitekim, hayvanlarda gelişen zihinsel faaliyetin bazı biçimleri insana «aşılmış» bir biçimde geçer ve bunlar insanda, ona özgü özelliklerin (çalışma faaliyeti, düşünme yeteneği vb.) temeli üzerinde dönüşüme uğrar.

Gelişme tek bir olumsuzlama uğrağıyla sınırlandırılamaz. Her ne kadar ilk olumsuzlamada eskinin bazı olumlu öğeleri korunmuşsa da, bu olumsuzlama eskinin tam karşıtıdır. Başlangıç biçimleri ile ilk olumsuzlama arasındaki ilişkiler, birbirine karşıt iki biçim arasındaki ilişkilerdir. Peki, birinci olumsuzlamadan sonra, yani daha önceki biçime karşıt olan yeni biçim ortaya çıktıktan sonra ne olur? Bunun en iyi açıklamasını, özgül bir nesnenin tüm gelişmesini başlangıcından sonuna kadar izleyerek yapabiliriz.

Buna Marks'ın *Kapital*'inden bir örnek verelim: Toplumsal üretim, gelişmesinin en başında çalışan ile iş araçlarının bütünlüğü biçiminde ortaya çıkmıştı; yani başlangıçta üretici iş araçlarını sahibiydi. Marks, bu üretim tarzına --insanlığın çocukluk evresi anlamında-- «çocukluk» tarzı adını vermişti. Çünkü bu, ilkel komünal toplumlardaki kendikendine yeten tarım ekonomisinin üretim tarzıydı. Çalışmanın üretkenliği zamanla öyle bir düzeye ulaştı ki, üretici ile iş araçları arasındaki eski ilkel bağ, üretimin gelişmesini engelleyen bir etken haline geldi. Üretim araçlarının özel mülkiyeti doğdu ve üretim araçları doğrudan üreticiden ayrıldı. Bu, başlangıçtaki toplumsal üretim tarzının ilk diyalektik olumsuzlamasıdır. Kapitalist toplumda en yüksek düzeye ulaşan bu olumsuzlama, -üreticinin iş araçlarından ayrılması- aynı zamanda kendi olumsuzlamasını da hazırlamıştır. Kapitalist üretim tarzı, kendini tamamen tüketmiş ve yeni, daha yüksek düzeyde bir üretim tarzını doğurmak zorunda kalmıştır. Bu, ikinci olumsuzlamadır; ilk olumsuzlamanın olumsuzlanmasıdır, bu yüzden de *olumsuzlamanın olumsuzlanması* adını alır.

Bu örnekten de görülüyor ki, ikincil olumsuzlamanın ya da olumsuzlamanın yeni aşamasının zorunluğu şuna dayanır: Başlangıçtaki toplumsal üretim tarzı ile onu olumsuzlayan üretim tarzı birbirlerine karşıttırlar; daha ileri bir gelişmeye yol açmak için aşılması gereken soyut bir tekyanlılığa sahiptirler. O halde, olumsuzlamanın olumsuzlanması o zamana kadarki tüm gelişmenin bir sentezidir. Tekyanlı bir şekilde birbirine karşıt olan biçimlerin bu sentezi, aralarında varolan çelişkiyi aşar ve çözüme kavuşturur. Bizim örneğimizdeki çelişkinin aşılması, sosyalist mülkiyet ilişkilerinin kurulmasıyla sağlanır. Bu şekilde üretici ile iş araçları arasındaki bütünlük, üretimin eskisinden çok daha yüksek bir düzeyinde yeniden sağlanır. Böylelikle insan yoksulluktan kurtulur, maddi ve manevi gelişmesini sağlayacak büyük olanaklara sahip olur.

O halde Hegel, ikinci olumsuzlamayı, yani olumsuzlamanın olumsuzlanmasını, tekyanlı ve tamamlanmamış olmaları anlamında «soyut, doğru olmayan ilk öğelerin aşılması» (25) şeklindeki sentez olarak adlandırmakta haklıydı.

Şimdi olumsuzlamanın olumsuzlanmasının diğer önemli bir özelliğine gelmiş bulunuyoruz. Gelişme sürecinin bütününün vardığı son aşamada, ikinci olumsuzlama aşamasında, gelişmeyi doğuran başlangıç biçimlerinin belli özellikleri (örneğimizde iş aletleri ile üreticinin bütünlüğü) kaçınılmaz bir şekilde korunur. Başlangıçtaki biçimi olumsuzlayan biçimin kendisi de olumsuzlandığına göre, bu çifte olumsuzlamanın, yeni biçimin (sentezin) başlangıçtaki biçimin belli yanlarını ve özelliklerini korumasına yol açması anlaşılır bir şeydir.

Gelişmenin bu diyalektik karakterini, bilimlerin gelişmesinde canlı bir şekilde görebiliriz. Örneğin ışığın mahiyeti araştırılırken, önceleri onun ışık taneciklerinin bir akımı olduğu kabul edilmişti; derken tersine bir görüş geliştirilerek, ışığın bir dalga hareketi olduğu ileri sürüldü. Oysa 20. yüzyıl fiziği, her iki görüşün de gerçeğin doğru bir açıklamasını vermediğini ortaya koydu. «Ayrı ayrı ele alındıklarında her ikisi de ışık fenomenini hakkıyla açıklamayan, ama birlikte ele alındıklarında açıklayan gerçeğe ilişkili iki tablo vardır» (26). Başka bir deyişle, tekyanlı bir şekilde birbiriyle çelişen bu iki görüş arasındaki çelişki, ışığı taneciklerinin ve dalga özelliklerinin bütünlüğü sayan yeni bir teoride daha yüksek düzeyde bir senteze ulaşarak aşılmıştır. Lenin, mahiyeti itibariyle olumsuzlamanın olumsuzlanması olan bilimlerin gelişme sürecini, şu şekilde tanımlamaktadır: «Mevcut olgudan olumsuzlamaya - olumsuzlamadan mevcut olguyla 'bütünlük' oluşturmaya-bu olmaksızın, diyalektik boş bir olumsuzlama, bir oyun ya da kuşkuculuk olur.» (27)

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasasının anlamı şudur: Gelişme düz bir çizgi halinde değil, bir helezon halinde oluşur; öyle ki, burada bitiş noktası başlangıç noktasıyla daha yüksek bir düzeyde çakışır ve helezonun her burgusu daha gelişmiş bir durumu dile getirir. İşte bu anlamda, diyalektik gelişme teorisinde helezoni gelişmeden söz edilir.

Olumsuzlamanın olumsuzlanması süreci, çoğu kez, «Tez» (gelişmenin başlangıç noktası), «anti-tez» (birinci olumsuzlama), «sentez»

(25) Bakınız G. W. F. Hegel, *Saemtliche Werke*, Stuttgard, c. 5, 1928, s. 345

(26) A.Einstein ve L.İnfeld, *The Evolution of Physics, The Growth of İdeas from Early Concepts to Relativity and Quanta*, (Fiziğin Evrimi. İlk kavramlardan Rölativite ve Kuantum öğretisine kadar fikirlerin gelişimi), New York, 1954, s. 278

(27) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıları*, c.38, s.227

(ikinci olumsuzlama) deyimleriyle ifade edilir ve bunlar gelişmenin özünü dile getiren bir üçlü oluştururlar. Bu şekilde, olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası, sık sık nesnel gelişmenin tüm zenginliğini ve karmaşıklığını ister istemez katı bir şemaya tabi kılan tamamen biçimsel ve yüzeysel bir yönteme indirgenmektedir. Hegel bile, «tez, anti-tez, sentez» üçlüsünün bilgi edinme tarzının yüzeysel bir yanı olduğunu söyleyerek böylesi bir diyalektik anlayışa karşı çıkmıştı. Maddeci diyalektik böylesi biçimsel bir yaklaşıma ya da şematikleştirmeye temelinden karşıdır. Diyalektiğin diğer yasaları gibi, olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası da, herhangi bir şemaya hapsolamaz; araştırmalara doğru bir yönde yalnızca yol gösterir.

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasasının analizi, yukarıda sorduğumuz, bazı fenomenlerin sürekli olarak diğerlerinin yerlerini almalarında nesnel, yasal düzenliliklere tabi herhangi bir eğilimin, gelişme sürecini belirleyen herhangi bir eğilimin varolup olmadığına ilişkin soruya yanıt vermemizi sağlamaktadır.

Gelişme, gerçekte herbiri yalnızca daha önceki halkaları olumsuzlamakla kalmayıp, aynı zamanda onların içindeki olumlu olan herşeyi koruyan ve böylelikle de bir bütün olarak gelişmenin zenginliğini daha ileri, daha yüksek halkalarda toplayan bir diyalektik olumsuzlamalar zinciridir. Gelişmenin sonsuzluğu, bir birimin diğerine sonsuz bir şekilde matematiksel olarak eklenmesiyle gerçekleşmesinde değil, kendi içinde daha ilerki gelişmenin önkoşullarını yaratan yeni ve daha yüksek düzeyde biçimlerin ortaya çıkmasında yatar. O halde, gelişmenin yasal düzenliliklere tabi genel eğilimi, yalından karmaşığa, daha alt düzeyden yüksek düzeye doğru olup, bu, *ilerleyen, yükselen hareketin* eğilimidir.

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasasının belirgin özelliklerinden biri de *geri işlemezliğidir;* yani gelişme, genel bir eğilim olarak daha yüksek düzeydeki biçimlerden daha alt düzeydeki biçimlere, geriye, karmaşıktan yalına doğru bir hareket gösteremez. Çünkü daha önceki aşamaların tüm zenginliklerini bir sentez halinde içeren her yeni aşama, daha yüksek gelişim biçimlerinin de temelini oluşturur.

Dünyayı bir bütün olarak ele alıp, evrenin sonsuzluğunu gözönünde bulundurursak, tek bir gelişme çizgisinden, ilerlemeden yana tek bir gelişme çizgisinden söz etmemiz elbette yanlış olur. Ancak, tek tek sistemleri ya da onların öğelerini ele alırsak, yükselerek gelişme eğilimini kavrayabiliriz. Bu gelişme tarzını doğada, gezegenimizin gelişmesi örneğinde görürüz. toplumda her yeni aşama -her yeni sosyo-ekonomik kuruluş- gelişmenin daha yüksek bir aşamasıdır. Gittikçe ilerleyen gelişme süreci, yalnızca bir bütün olarak toplumun içinde

ortaya çıkmaz, toplumun tek tek her yanında da görülür. Örneğin teknik, üretim, bilim, sanat ya da günlük yaşam böylesi bir süreçten geçer. Aynı şey bilgi ve düşünce için de doğrudur. Dünyaya ilişkin bilgilerimiz ilk, kararsız ve hayalci anlayışlardan çağdaş bilimin ulaştığı en yüksek aşamalara değin yükselen bir çizgi boyunca gelişmiştir.

Ancak ileriye dönük gelişmeyi basit olarak anlamamak gerekir. Bu gelişme, her diyalektik süreç gibi, çelişkiler içinde, karşıtların savaşımı yoluyla gerçekleşir. Bazı biçimlerdeki ileremeye, diğerlerindeki gerileme eşlik eder. Yükselen bir çizgi doğrultusunda gelişen her son biçim, kendi olumsuzlamasını hazırlayan önkoşulları da beraberinde getirir. İlerleme karşıt eğilimlerin savaşımından geçer; yalnızca gelişmenin birbirleriyle kesişen çizgilerinin yumağı içinde yol alır. Bazı çizgiler ileriye değil, geriye dönük olabilir. İşte bunlar gerilemenin öğelerini dile getirirler. Engels şunları yazmaktadır: «...Organik maddenin evrimleşmesindeki her ilerleme, aynı zamanda *tekyanlı* evrimleşmeyi sabitleştiren, diğer pekçok yönde evrimleşme olanağını ortadan kaldıran bir gerilemedir.» (28) Kısacası, ilerleme metafizik bir şekilde, sapmaların ve zigzagların bulunmadığı dümdüz bir süreç olarak kavranmamalıdır. Bu gerçek, kendi çıkarları doğrultusunda, kendi hedeflerine ulaşmak için savaşan çeşitli sınıflar ve partiler açısından bir arena olan toplumsal gelişmeyle özellikle ilgilidir.

Olumsuzlamanın olumsuzlanması yasısının, değişik koşullarda değişik nesnelerde değişik tarzda işlediği unutulmamalıdır. Engels'in de belirttiği gibi, «her çeşit nesne, gelişmeye neden olacak bir şekilde, kendine özgü bir tarzda olumsuzlanır ve bu durum her çeşit anlayış ya da fikir için de tamamen aynıdır.» (29)

Sosyalist toplumda eskinin diyalektik bir şekilde olumsuzlanması ve yeni'nin kendini kabul ettirmesi, sorunların ortaya çıktıkları anda, planlı bir temele dayanılarak ve bizzat toplumun denetimi altında ele alınmalarıyla ilgili karakteristik bir konudur. Eski'yi tamamen gerici ve topyekün ortadan kaldırılması gerekli bir şey sayan anarşist görüşler sosyalizme yabancıdır. Ayrıca, tarihsel deneyimlerin gösterdiği gibi, ancak kapitalizmi ortadan kaldıran sosyalist bir toplum düzeni, kendisinden önceki tarihsel gelişme boyunca birikmiş, ilerici maddi ve manevi en büyük kültür değerlerini kendi içinde özümleyerek korur. Bu nedenle, «eski'yle savaşım» bahanesiyle geçmişten kalan değerli, zor elde edilmiş kazanımları yokeden «Kültür Devrimi» safsatalarının da sosyalizmde yeri yoktur. Komünizm, toplumsal geliş-

(28) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği* s.307

(29) F.Engels, *Anti-Dühring,* s.169

menin en yüksek aşamasıdır. Eski sömürücü toplumda doğan ve ilerlemeyi engelleyen herşeyi kararlı bir şekilde olumsuzlamakla kalmaz, insanlığın elde ettiği tüm başarıları, yeni bir temel üzerinde, kendi içinde sentezleştirir.

Demek ki, olumsuzlamanın olumsuzlanması, olumsuzlanan ile onu olumsuzlayan arasındaki bağı ve sürekliliği koşullayan bir yasadır. Bu nedenle, diyalektik olumsuzlama, kendisinden önceki tüm gelişmeleri yadsıyan «anlamsız», salt bir olumsuzlama değil; kendisinden önceki aşamaların ilerici içeriğini sürdüren ve kendi içinde koruyan, başlangıç aşamalarının bazı yanlarını daha yüksek bir düzeyde yineleyen ve genel olarak ilerici, yükselen karakter taşıyan bir olumsuzlamadır.

ALTINCI BÖLÜM

DİYALEKTİK MADDECİLİĞİN KATEGORİLERİ

Her bilim, araştırdığı nesnelerin ve süreçlerin daha kusursuz, bir yansısını verebilmek amacıyla kendi kavramlarını işleyip geliştirir. Bilim adamlarının ortak çabaları sonucunda, bilimlerin bazı kümeleri için ortak geçerlilik taşıyan kavramlar ve kategoriler ortaya konmuştur. Felsefede kategori denince, en genel, en temel kavramlar anlaşılır.

1. DİYALEKTİĞİN KATEGORİLERİNİN BELİRGİN GENEL ÖZELLİĞİ.

Felsefe, kategorilerin yardımıyla, doğada, toplumda ve insan düşüncesinde etkili olan gelişme yasalarını, nesneler arasındaki en genel özellikleri, bağıntıları ve ilişkileri araştırıp saptar. Bilimsel düşüncenin genel biçimi olan kategoriler, toplumsal pratiğin temeli üzerinde doğmuşlar, gelişmişler ve bugün de gelişmektedirler. Kategoriler, gerçeği, dışımızda varolan nesnel dünyanın özelliklerini ve ilişkilerini dile getirirler.

Felsefenin ilk gelişim aşamalarında kategoriler, evrenin su, hava, toprak, ateş, atom vb. «asli öğeleri»ni ortaya koyan ilk felsefi ilkeler biçimini almışlardı. Filozoflar, varlık ile düşünceyi birbirinden ayırmaya başlayınca, kategoriler de insan bilgisinin gelişmesini genelleştiren mantıksal bir biçim kazandılar. Örneğin Platon beş temel kategori kabul etmişti: Varlık, hareket, durağanlık, özdeşlik ve farklılık. Aristoteles, kategorileri nesnel gerçeğin yansısı ve en yüksek genellemesi saydığı *Kategoriler Üzerine* adlı incelemesinde, cevher, nicelik, nitelik, bağıntı, mekân, zaman, konum, etkileme, etkilenme ve davranış olmak üzere on kategori saptamıştı.

Kant (1724-1804) kategorileri, aklın, duyu organları olmaksızın kavranan çeşitli varlıkları düzenleyen, varoluştan bağımsız biçimleri olarak görmüştü. Kant'a göre kategoriler, «kendinde-şeyler»in değil, düşüncenin yapılarının tanımlarıydı. Kant, üçlü dört grupta derlediği 12 kategoriden oluşan bir cetvel geliştirmişti: 1) nicelik: Birlik, çokluk, bütünlük; 2) nitelik: Gerçek, hiçlik, sınırlama; 3) ilişki: Cevher, nedensellik, karşılık-etki; 4) modalite: Olasılık, varlık, zorunluk.

Kategoriler öğretisinin gelişmesinde Hegel'in büyük katkıları olmuştur. Onun mantık bilimi, diyalektik bir kategori sistemi biçimini almıştır. Hegel'in sistemindeki kategoriler şunlardı: Varlık (nitelik, nicelik, niteliğin dayanıklılığı); öz (temel, fenomen ve cevheri, nedeni, karşılıklı-etkiyi de içeren mevcut olgu); kavram (özne, nesne, fikir). Hegel ne kadar kategorileri mutlak ide'nin kategorileri olarak kabul etmişse de, --Lenin'in dediği gibi-- bu kategorilerin diyalektik dönüşümlerinde, karşılıklı-bağıntılarında, gerçeğin diyalektiğine ilişkin parlak ipuçları bularak, felsefenin gelişmesine hizmet etmişti.

Bazı çağdaş burjuva filozofları, kategorilere, gerek maddi, nesnel dünyadan, gerekse insanın öznel dünyasından ayrı, özel, özerk bir fikirler dünyası gözüyle bakmaktadırlar. Kategorilerin nesnel bir içeriğe sahip olduklarını ileri süren başka filozoflar da vardır.

Marksçılık, dünya felsefi düşünce tarihinin ve belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin tüm başarılarından yararlanarak, kategorileri, maddeci ve diyalektik bir temel üzerinde geliştirmiştir. Maddeci diyalektiğin kategorileri, edinilmiş bilgilerin bir özeti, insanlığın bundan önceki tarihinin bütününün bilgi edinme alanındaki ve pratik alandaki deneyimlerine ilişkin bir genellemedir. Kategoriler, bilgi edinme sürecinin düğüm noktalarıdır; düşüncenin, nesnelerin özünü kavramasındaki «aşamalar»dır.

Kategoriler, bir bilgi biçimi değildir. Lenin şöyle yazmaktadır: «Eğer *herşey* gelişiyorsa, bu düşüncenin en genel *kavramları* ve *kategorileri* için de geçerli değil midir? Geçerli değilse, düşünce ile varlık arasında bir bağıntı yok demektir. Geçerli ise, bu, bir kavramlar diyalektiği ve nesnel anlam taşıyan bir bilgi edinme diyalektiği var demektir.» (1) Düşünce tarihi boyunca tek tek kategorilerin yerleri ve rolleri de değişmiştir.

Kategorilerin içeriği son derece hareketlidir. Bunu anlamak için, örneğin maddenin ilkçağda nasıl kavrandığı ile günümüzdeki dünya tablosunda nasıl yorumlandığını karşılaştırmak yeterlidir.

Kategoriler maddi dünyanın genel özelliklerini, bağıntılarını ve ilişkilerini dile getirdikleri için, büyük bir *yöntemsel* değer taşırlar.

---

(1) Lenin *Toplu Yapıtları*, c.38, s.256

Doğanın, toplumun ve düşüncenin somut fenomenlerinin incelenmesinde kategorilere başvurulmadan edilemez.

Her bilimin genel kavramları da yöntemsel öneme sahiptirler. Ancak diyalektiğin kategorileri ile belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin kavramları arasındaki fark, felsefi kategoriler, yöntemsel ilkeler olarak bilimsel düşüncenin her yanına, her bilgi alanına uygulanırken; belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin kavramlarının düşüncenin yalnızca belli bir alanına uygulanabilir olmasıdır. Maddi ve zihinsel yaşamın son derece karmaşık, çelişkili süreçlerini kategoriler sayesinde doğru bir şekilde ifade etmek olanaklıdır. Maddeci diyalektiğin kategorileri, belli alanlarda uzmanlaşmış bilimlerin gelişmesinin sonuçlarını durmadan biriktirmekle, kendi içeriklerini de zenginleştirirler. Bunun yanısıra, belli alanlarda uzmanlaşmış bilim dalları genel felsefi kategorilere başvurmadan edemez. Gerçeğin teorik bilgi düzeyinde yeniden üretilmesi, zihinde yaratıcılıkla dönüştürülmesi ancak kategorilerin yardımıyla olur ve eğer gerçek, teorik bilgi düzeyinde yeniden üretilmezse, duyumlarla kavranabilir nesnel varlığı içinde, gerçeği değişikliğe uğratamayız, nesneler yaratamayız ve toplumsal ilişkileri değiştiremeyiz.

Kategoriler düşüncenin düzenleyici ilkeleri, nesnelerin ve fenomenlerin tüm zenginliğini sınıflandırmamızı sağlayan, özne ile nesne arasındaki bağıntının düğüm noktalarıdır. Kategoriler, duyumsal bilgi düzeyindeki kavrayışımızı, dünya «görüşü»müzü ve dünyaya ilişkin anlayışımızı sağladığımız «hareket noktaları»dır. Tek tek nesneler kategoriler sayesinde algılanırlar ve bütünün özel dışavurma biçimleri olarak kavranırlar. İnsan teorik düşünme yeteneğine sahip olmak için, gelişmesi boyunca kategorileri özümlemek zorundadır.

Özel bir kategori, yalnızca kendi başına analiz edilerek, yani diğer kategorilerden yalıtılarak doğru bir şekilde kavranamaz. Nesnel gerçekte herşey karşılıklı bağıntı ve etkileşim halindedir. Bu yüzden dünyayı dile getiren kategoriler de belli bir tarzda karşılıklı bağıntı halindedirler. Her kategori, nesnel dünyanın belli bir yanını ifade eder ve Lenin'in dediği gibi, kategorilerin hepsi birlikte «...ebedi hareket ve gelişme halindeki doğanın genelgeçerli yasal düzenliliklere tabi karakterini koşullu bir şekilde, yaklaşık olarak *kapsarlar*» (2).

Kategoriler birbirlerine öyle bağlanmışlarıdr ki, herbiri belli bir kategori *sistemi*nin öğesi olarak kavranabilir.

Kategoriler birbirlerine öyle bağlanmışlardır ki, herbiri belli bir temeli üzerinde kurulmuştur. Kategoriler rastgele ya da keyfi bir şekilde değil, birbirleriyle ilişki halinde düzenlenmişlerdir. Onların tu-

(2) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.182

tarlı bir şekilde açıklanmaları, yalından karmaşığa doğru ilerleyen insan düşüncesinin oluşumunun ve gelişiminin tarihini özlü bir şekilde dile getirmelidir.

Diyalektiğin kategorileri, onun temel yasalarına sıkısıkıya bağlıdır. Bu yasalar, ancak belirli kategoriler yoluyla ifade edilebilir. Nitekim karşıtların bütünlüğü ve birbirleriyle savaşımı yasası, karşıtlık, çelişki vb. kategorilerle ifade edilir. Nicelik değişimlerinin nitelik değişimlerine dönüşmesi ve arkasından bu nitelik değişikliklerinin nicelik değişimlerine yol açması yasası, nitelik, nicelik, niteliğin dayanıklılığı, sıçrama vb. kategorilerle formüle edilir. Belirli kategoriler yoluyla ifade edilen diyalektiğin yasaları da daha sonra nesnelerin genel yanlarını ve ilişkilerini dile getiren kategoriler arasındaki ilişkileri belirler. Demek ki, içerik ile biçim, öz ile fenomen/dış-görünüş, zorunluk ile rastlantısallık arasındaki karşılıklı ilişkiler, karşıtların bütünlüğü ve birbirleriyle savaşımı yasasının özgül dışavurma biçimleridir. Daha önceki bölümlerde, örneğin madde, hareket, mekân, zaman, sonlu olan, sonsuz olan, bilinç, nicelik, nitelik, niteliğin dayanıklılığı ve çelişki kategorilerini inceledik. Bu bölümde de, birbirleriyle karşılıklı ilişki halindeki diğer kategorileri ele alacağız.

2. TEK, ÖZEL, GENEL

Çevremizdeki dünyayı algılarken, dikkatimizi çeken ilk şey, onun nicelikçe çokluğu ve nitelikçe çeşitliliğidir.

Dünya tektir, ama kendilerine özgü tek, benzersiz özelliklere sahip çeşitli nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin bütünlüğü biçimi altında varolur. Zaman ve mekân içinde birbirinden ayrılmış, nitelikçe ve nicelikçe tekliğinin sınırları çizilmiş olan ayrı ayrı nesnelerin ve fenomenlerin varoluşu *tek* kategorisiyle karakterize edilir. Bu kategori, bir nesneyi diğerlerinden ayırdeden şeyin ne olduğunu, yalnızca bu nesneye özgü olanı ifade eder.

Herhangi bir nesne ya da süreç, bir sistemin yalnızca bir öğesidir. Hiçbir nesne ya da fenomen kendi başına varolmaz. Nesneler, fenomenler ve süreçler, diğer nesneler, süreçler ve fenomenlerele sahip oldukları bağıntılar dışında ne doğabilir, ne varlıklarını sürdürebilir, ne de değişikliğe uğrayabilirler.

Nesnelerin ortak özellikleri ve ilişkileri *genel* kategorisiyle ifade edilir. Bu kategori, bir nesnenin özelliklerinin ve çeşitli yanlarının benzerliğini, belli bir sistemin öğeleri ve parçaları arasındaki bağıntıyı ya da bu sistemin diğer sistemlerle bağıntısını dile getirir. *Genel,* belirli bir sınıf ya da küme oluşturan nesnelerin ve örneğin «kristal», «hayvan», «insan» vb. kavramlarla dile getirilen özelliklerinin ve iliş-

kilerinin benzerliğinin ifadesi olabilir. Nasıl tek, genel'in dışında varolamazsa, genel de tek'ten önce ve onun dışında varolamaz. Her nesne tek ile genelin bir bütünlüğüdür. *Özel* ise, tek ile genel arasındaki bağlayıcı halkadır. Örneğin, genel olarak «üretim» kavramı, karşılaştırma yoluyla elde edilmiş bir soyutlamadır. Üretimin tarih boyunca taşıdığı genel (ortak) yanları vurgular. Bunun yanısıra, bu genel pekçok bölüme ayrılabilir; hem özel düzeyinde, (örneğin belirli bir sosyo-ekonomik kuruluşta) hem de tek düzeyinde (örneğin belirli bir ülkede) varolur.

Genel, tek tek nesnelere, fenomenlere ve süreçlere salt düşünce alanından sokulmuş bir kategori değildir. Gerek farklılık gerekse bütünlük (genellik) nesnel dünyanın nesnelerine ve olaylarına özgü şeylerdir. Genel ve tek, varlığın nesnel, birbirinden koparılamaz yanlarıdır. Herhangi bir nesne tüm diğerlerinden farklıdır; bunun yanısıra bir bakıma onları andırır, diğer nesnelerle belirli ortak özellikler taşır.

Örneğin, çam ağacı ile çınarın binlerce yaprağı vardır. Gelgelelim bu yapraklar arasında birbiriyle mutlak bir şekilde özdeş olan tek bir yaprak bulamazsınız. Duraksamadan herhangi bir yaprağın çam ağacına mı yoksa çınara mı ait olduğunu söyleyebilirsiniz. Niçin? Çünkü bunlar, örneğin, yapıları ya da renkleri açısından belirli bir genelliğe sahiptirler.

Genellik ve farklılık, nesnenin kendikendiyle ve diğer nesnelerle olan ilişkileridir; nesnenin özelliklerinin, bağıntılarının ve gelişme eğilimlerinin değişmezliğini ve değişebilirliğini, eşitliğini ve eşitsizliğini, benzerliğini ve benzemezliğini, türdeşliğini ve değişik türdenliğini, yinelenebilirliğini ve yinelenemezliğini, sürekliliğini ve kesikliliğini karakterize ederler.

Engels'in işaret ettiği gibi, her adımda genellik ile farklılık arasındaki bütünlükle karşılaşırız. Lenin, «Ahmet bir adamdır», «Çomar bir köpektir» gibi en basit cümlelerde bile diyalektiğin dile geldiğine dikkati çekmiştir: «*Tek* olan, *genel* olan ile ortak yanlar taşır... Böylelikle karşıtlar (tek, genel'in karşıtıdır) ortak yanlar taşırlar: Tek, yalnızca, genel'e götüren bağlamlılık içinde varolabilir.» (3)

Genel ve genel'in tek'le ilişkisi, farklı felsefi sistemlerde değişik biçimlerde değerlendirilmiştir. Metafizik anlayışa sahip filozoflar, tek'i genel'den ayırırlar ve bu kategorileri karşı karşıya koyarlar. Ortaçağ nominalistleri ise, genel'in nesnel gerçek varlıkları içermediğini ve yalnızca bir ad'dan ya da sözcük'ten ibaret olduklarını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre gerçekten varolanlar, yalnızca ilişkileri ve özellik-

(3) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.361

leriyle tek tek nesnelerdir. Gerçekçiler ise, tam tersine, genel kavramların nesnelerin tinsel özleri olarak gerçekte varolduklarını bu genel kavramların tek tek nesnelerden önce geldiklerini ve onlardan bağımsız bir şekilde varolabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu konudaki tartışmalar daha sonraları da sürmüştür. Örneğin ingiliz düşünürü Locke, «genel'in ve evrensel'in nesnelerin gerçek varlıklarına ait olmadığını» iddia ederek, «bunlar, onları kullanmak için ortaya atan aklın buluşları ve yaratılarıdır; sözcükler olsun, fikirler olsun yalnızca işaretlerle ilgilidirler» (4) demiştir. Öte yandan Hegel, genel'in tek'ten önce geldiğini ve onu doğurduğunu düşünmekteydi. Hegel'e göre, «genel, temel ve gelişme ortamıdır; tek olanın kökü ve cevheridir» (5). Genel ile tek'in karşılıklı ilişkisi sorunu, özellikle tarihsel gelişmenin yasalarının analiz edilmesinde çözüm bekleyen bir sorun haline geldi. Bazı düşünürler, eskiden olduğu gibi bugün de hâlâ, toplumsal alandaki herşeyin «benzersiz» olduğunu, tüm toplumsal ilişkilerin taklit edilemez bir şekilde tek olduğunu iddia etmektedirler. Toplumsal alanda hiçbir şey yinelenmediğine göre, hiçbir yasa saptanamayacaktır. Bu düşünürler, böylesi bir temel üzerinde tarihsel sürecin yasal düzenliliklere tabi mahiyetini yadsımaktadırlar.

Bu görüş geçerli midir? Hayır. Gerçekten de tüm somutlukları içinde tek tek olaylar yinelenmezler. Örneğin her savaş, bir tek olarak herhangi bir başka savaşa benzemez. Ancak somut olayların bu benzersiz tekliği içinde, her zaman asli nitelikleri, iç ve dış bağıntılarının türleri gibi genel olan bir şey vardır. İkinci Dünya Savaşı'nın, Yunanlılarla Persler arasındaki savaşlara benzememesi, savaşın çeşitli türlerine ilişkin toplumbilimsel bir inceleme yapmamızı engellemez. Genellik hiçbir şekilde olayların tekliğini yok saymamıza yol açmamalıdır. Olsa olsa benzersiz tekliğin, esasen genel olanın somut bir dışavurma biçimi olduğunu kanıtlar.

Tek tek nesneler, somut varoluş biçimlerini, içinde doğdukları ve bir nitelik olarak varlıklarını sürdürdükleri bağıntıların yasal düzenliliklere tabi sistemine borçludurlar. Tek, genel tarafından belirlenir. Genel'in bu «kudreti» doğaüstü bir şey değildir. Bu, tek tek nesnelerin üzerindeki bazı güçlerden kaynaklanmaz, herbiri genel'e belirli bir oranda katılan ve genel'in parçası olan tek tek nesnelerin etkileşimlerinin sonucudur. Tek, genel'in yasalarına göre varolup gelişir. Bunun yanısıra, genel'in bir önkoşuludur. Bunu, örneğin canlı doğanın gelişmesinde görebiliriz. Bir organizma kendine özgü değişebilirliği

(4) John Locke, *John Locke'un Toplu Yapıtları* içinde, *An Essay Concerning Human Understanding* (İnsan Anlayışı Konusunda Bir Deneme), c.1, Londra, 1751, s.189

(5) G.W.F. Hegel, *Werke*, c.6, s.339

yoluyla yeni ve yararlı bir özellik kazanır. Bu tek özellik kalıtım yoluyla sonraki kuşaklara aktarılır; zaman içinde tek bir organizmanın değil, birçok organizmanın bir özelliği, yani belli bir türe bağlı bir cinsin özelliği haline gelir. Bu cins, daha sonra yeni bir tür haline dönüşebilir. Demek ki, tek düzeyindeki bir özellik genel, cinse ait bir özellik haline gelebilir. Organizmaların gelişmesinde, ters yönde süreçlere de tanık oluyoruz. Herhangi bir türün belli bir özelliği silinmeye yüz tutabilir ve sonunda tükenebilir; böylece de bu çeşit bir özellik giderek az sayıda organizmanın özelliği haline dönüşebilir ve artık yalnızca bir istisna olarak -atavizm* biçiminde- varolabilir. Görüldüğü gibi, bu örnekte genel, tek'e dönüşmüştür.

Genel'in kural olarak etkisi, tek'in içinde ve tek sayesinde ifade edilir. Genel'den başlamak, çoğu kez kurala tek düzeyinde bir istisna biçimini alır (örneğin yukarıdakinin tersine, tek'teki değişiklikten tür'ün doğması yerine, önce bir biyolojik tür doğabilir). Bu kurala bir istisna teşkil eder). Tek, başlangıçta bir rastlantı olarak ortaya çıkar, gitgide bir yasa gücü kazanır ve genel karakterine bürünür.

Ancak böyle ortaya çıkan bir yasa, bir bütün olarak evrene uygulanamaz. O halde, genel'in tek'ten ya da tek'in genel'den doğduğunu söyleyemeyiz; çünkü genel ile tek bir bütünlük oluşturur. Her ne kadar genel'i doğuran tek gibi gözüküyorsa da, öte yandan tek'in kendisi belirli yasalara göre (yani genel'e uygun olarak) doğar ve hareket eder. Lenin'in dediği gibi: «...tek, yalnızce genel'e götüren bağlamlılık içinde varolabilir... Her tek, eksik bir şekilde genel'in içine geçer vb., vb.. Her tek, başka *tür* tek'lere (nesnelere, fenomenlere, süreçlere) binlerce geçişle bağlıdır vb..» (6)

Genel, özel ile tek arasındaki diyalektiğin doğru bir şekilde kavranması, gerek bilgi edinme alanında, gerekse bilgilerin pratiğe uygulanmasında büyük bir önem taşır. Bilim, genellemelerle uğraşır ve genel kavramlarla işlem yapar. ilimin böylesi genel bilgi düzeyinde faaliyet göstermesi, onun yasalar saptamasını ve böylece bizi uzgörüşlülükle donatmasını olanaklı kılar. Nitekim, Mendelyef (1834-1907) kimyasal elementlerin en genel özelliklerini karakterize eden periyodik sistem tablosuna dayanarak, o zamana kadar bilinmeyen kimyasal elementlerin varlığını önceden tahmin edebilmişti.

Bilimsel düşüncenin büyük gücü, teorik genellemede yatar. Öte yandan genel, bilimsel anlayışta yalnızca tek'in ve özel'in yansıtılması süreci boyunca ortaya çıkar. İşte bu nedenle bir kavram, özel'in ve

(*) *Atavizm:* bir cinse ait kaybolmuş özelliklerin, birkaç kuşak sonra yeniden belirmesi.

(6) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.361

tek'in zenginliğini ete kemiğe büründürür. Eğer tek'i incelemeyi gözardı edersek, genel'e ve özel'e ilişkin bilgilerimiz yoksullaşır.

Bilimsel araştırma iki yol izleyebilir: Ya düşüncede hareket noktası olarak tek alınıp, buradan özel'e, özel'den de genel'e doğru gidilir; ya da genel'den özel'e, buradan da tek'e ulaşılır. Engels şunları yazmaktadır: «Gerçekten, her gerçek ayrıntılı bilgi şundan ibarettir: Tek'in tekliğinden özelliğe, buradan da genelliğe yükseliyoruz, sonlunun içinde sonsuzu, geçici olanın içinde ebedi olanı keşfediyor ve saptıyoruz. Fakat genelliğin biçimi, kendi içine kapanmışlığın, o halde sonsuz olanın biçimidir; genelliğin biçimi, çok sayıdaki sonlunun sonsuz içinde sentezleşmesidir.» (7)

Tek, özel ve genel arasındaki diyalektiğin doğru kavranması, bize toplumsal yaşamdaki fenomenlerin bilgisinin edinilmesinin bir yöntemini sağlar. Çağdaş revizyonistler, sosyalist toplumun kuruluşunun genel yasalarının önemini yadsıyıp, küçümsemektedirler. Bunlar, tek'i ve özel'i mutlaklaştırıp, yalnızca şu ya da bu ülkeye uygulanabilecek sosyalizm «modelleri» yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu, kaçınılmaz bir şekilde milliyetçi bir anlayışla kendi kendini tecride, ulusal çıkarların uluslararası çıkarlarla karşı karşıya getirimlesine yol açmaktadır. Dogmatizme gelince, o da genel doğruları mutlaklaştırır; dolayısıyla her ülkenin özel düzeyindeki özelliklerini somut olarak analiz edip kavrayamaz. Uluslararası komünist hareketin başarıları, büyük ölçüde toplumsal devrime ilişkin genel yasalar ile onun ulusal özellikleri arasındaki karşılıklı ilişkinin ne kadar ayrıntılı bir şekilde gözönünde bulundurulduğuna bağlıdır.

3. NEDEN-SONUÇ

Bilimlerin hepsi, fenomenleri incelerken, onların doğuş, gelişme ve dönüşüm nedenlerini, diğer fenomenlere geçiş ya da yokoluş nedenlerini araştırırlar. Fenomenlere ve süreçlere ilişkin bilgi demek, herşeyden önce bunların doğuş ve gelişme nedenlerinin bilinmesi demektir. Nedensellik, fenomenlerin genelgeçerli yasalara tabi bağlamlılıklarının biçimlerinden biridir. İnsan, «neden» ve «sonuç» kavramlarını formüle ederken, nesnel sürecin bütününün belli yanlarını diğer yanlarından yalıtlar. «Tek tek fenomenleri anlayabilmek için, onları genel bağlamlılıklarından koparmalı, yalıtılmış olarak ele alıp incelemeliyiz; işte *o zaman* konumları değişen hareketlerden biri neden, diğeri sonuç olarak görünür.» (8)

(7) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.234
(8) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.232

Neden ve sonuç kavramları karşılıklı ilişki halindeki kavramlardır. Başka bir fenomeni doğuran bir fenomen, o fenomenin *nedeni*'dir. Neden *sonuç*'a yol açar. Nedensellik, fenomenler arasındaki öyle bir iç bağlamlılıktır ki, bu bağlamlılıkta fenomenlerden biri diğerinden önce varolur ve zorunlu olarak diğer fenomenin doğmasına yol açar. Örneğin suyun ısıtılması, onun buharlaşmasının nedenidir, çünkü su ne zaman kaynasa buhar olur.

Neden ve sonuç kavramları, toplumsal pratik ve dünyanın bilgisinin edinilmesi süreci içinde faaliyeti için bilinmesi zorunlu olan nesnel dünyanın asli yasalarını yansıtır. İnsan, fenomenlerin ve süreçlerin doğuş nedenlerini öğrenerek, bunlara etki etme, onları yapay bir şekilde yeniden yaratma, canlandırma ya da tersine, bunların doğmasını engelleme olanağını bulur. Eğer insan, belirli fenomenlere yol açan nedenleri gözardı ederse, onların karşısında çaresiz kalır. Öte yandan, nedenlerin bilinmesi, gerek insana, gerekse toplumlara, etkili eylemlerde bulunma olanağını verir.

Neden, zaman olarak sonuçtan önce gelir, ve sonuca yol açar. Ancak bu, daha önceki bir fenomen ile onu izleyen her fenomen arasında bir nedensellik ilişkisi bulunduğu anlamına gelmez. Gece gündüzden önce gelir, ama gündüzün nedeni değildir. Nedensel bağlamlılığı, zaman olarak fenomenlerin ardarda dizilişi ile karıştırmamak gerekir. Batıl inançlı bir insan, bir savaşın nedenini, kuyruklu yıldızın görünmesine, güneş tutulmasına, savaşın çıkmasından önce olmuş başka bir doğasal ya da toplumsal fenomene bağlayabilir.

Nedeni *vesile*'den ayırdetmemiz gerekir. Vesile, kendinden sonraki olaydan hemen önce gelen, onun doğuşunu olanaklı kılan, ancak zorunlu bir şekilde onu doğurmayan ya da belirlemeyen bir olaydır. Vesile ile sonuç arasındaki bağıntı, dışsal (yüzeysel) ve asli olmayan bir bağıntıdır. Sözgelimi, Haziran 1905'de *Potemkin* zırhlısındaki ayaklanmaya, tayfalara dağıtılan kurtlanmış et vesile olmuştu. Ayaklanmanın asıl nedeni ise, çökmekte olan Çarlık sistemi ile halk arasındaki çelişkilerin şiddetlenmesi, orduda ve donanmada devrimci zihniyetin gelişmesiydi. Bu olay olmasaydı bir başka olay da ayaklanmaya vesile olabilirdi. Burada görüldüğü gibi, ayaklanma ile ayaklanmayı başlatan olay (vesile) arasında rastlantısal ve yüzeysel bir bağıntı vardır.

Fenomenlerin nedensel bağlamlılığı, nesnel ve evrensel bir karakter taşır. Dünyadaki tüm fenomenler, tüm değişmeler ve süreçler, belirli nedenlerin etkisiyle doğarlar. Dünyada herhangi bir nedene dayanmayan bir fenomen yoktur. Her fenomenin kendi zorunlu nedeni vardır. İnsan, fenomenler arasındaki nedensel bağlamlılığı az çok teşhis eder. Bazı fenomenler arasındaki nedensel bağlamlılığın neden-

leri henüz bilinmemekle birlikte, bunlar nesnel olarak varolurlar. Nitekim Tıp, kanserin nedenini henüz tam olarak saptayamamıştır; ne var ki, bu neden nesnel olarak vardır ve er ya da geç ortaya çıkarılacaktır.

İdealizm ile maddecilik arasında nedensellik anlayışı konusunda yoğun bir tartışma vardır. Maddeciler, fenomenlerin insanın gerek iradesinden, gerekse bilincinden bağımsız bir şekilde nesnel olarak varolan nedensel bağlamlılığını ve bu bağlamlılığın insan bilincine aslına az çok uygun bir şekilde yansıdığını kabul ederler. İdealistlere gelince, onlar, ya nesnel gerçekteki tüm fenomenlerin nedenselliğini yadsırlar, ya da bu nedenselliği nesnel dünyadan değil, bilinçten, akıldan, hayali, doğaüstü güçlerin etkisinden türetmeye çalışırlar.

Nedensellik yasası, tüm fenomenlerin nedensel bir şekilde koşullanmış olduğunu öne sürer. Bu yasayı kabul eden ve onu tüm fenomenlere uygulayan filozoflara *determinist* adı verilir. Nedensellik yasasını yadsıyan filozoflara ise, *endeterminist* denir. Nedensellik yasası, doğadaki ve toplumdaki tüm fenomenlerin doğal nedenlerle açıklanmasını gerektirir ve fenomenlerin varlığının doğaüstü güçlere bağlı olmasının olanaksız olduğunu ortaya koyar. Tutarlı maddeci determinizm, Tanrıya, mucizelere, mistisizme vb. yer vermez.

Felsefe tarihinde nedensel bağlamlılığın nesnelliğini yadsıyan filozoflardan biri, David Hume'dur. Hume'un, fenomenlerin nedensel bağlamlılığına ilişkin bilgilerimizi deneyimlerimizden elde ettiğimizi söyleyen önermesi doğrudur; ancak bu önermeden yola çıkılarak, sonunda yanlış bir sonuca varılmaktadır. Hume, deneyimi, öznel duyumlarımıza indirgemiş ve bunların nesnel bir içeriğe sahip olduklarını yadsımıştır. Deneyimlerimiz bize bir fenomenin diğerini izlediğini göstermektedir; ancak Hume'a göre, sonra gelen fenomenin öncekinin sonucu olabileceğine inanmamız için herşeyden önce bir dayanağımız yoktur; ayrıca geçmişteki ve şu andaki deneyimlerimizden hareket ederek, geleceğe ilişkin sonuçlar çıkarabilmemiz için de bir dayanağımız bulunmaz. Hume sonunda şu yargıya varır: Nedensellik, duyumların ve fikirlerin ardarda gelen, alışılmış bir bağıntısıdır ve bu temel üzerinde yapılacak bir tahmin, sözü geçen bağıntının beklentisi olacaktır. Örneğin, geçmiş deneyimlerimizin sonucuna bakarak, ilerde de sürtünmenin ısı üreteceğini söyleyebilsek bile, bu sürecin (ısı üretilmesinin) nesnelliğinden ve zorunluğundan kesinlikle emin olamayız.

Bilimin verilerinden yola çıkan diyalektik maddecilik, pratiğin, nedenselliğin nesnelliğinin kanıtı olduğunu ileri süren Engels şunları yazmaktadır: «...Tek başına, belirli doğasal fenomenlerin düzenli bir şekilde ardarda dizilişleri nedensellik fikrini doğurabilir: Güneşle bir-

likte ışığın ve ısının ortaya çıkması, ancak bu da bir kanıt oluşturmaz ve bu ölçüde Hume'un kuşkuculuğu, *post hoc*'un* düzenliliğinin asla bir *propter hoc*** kuramayacağını söylemekle haklıdır. Fakat insan faaliyeti, nedenselliğin *denek taşı*'dır. Güneş ışınlarını bir iç bükey ayna aracılığıyla odak noktasında yoğunlaştırıp, normal bir ateşin ışınları gibi etkili kılarsak, ısının güneşten geldiğini kanıtlarız.» (9)

Bir nedenin ardından her zaman beklenen sonucun gelmemesi, nedenselliğin nesnelliğini çürütmez, tersine onu doğrular. Dolu bir tüfeğin tetiğine her bastığımızda patlamayabilir; ama bunun nedenini her zaman saptayabiliriz (ya barut ıslaktır, ya kapsül bozuktur vb.).

Kant, Hume'un nedenselliğin yalnızca duyumlarımızın alışılmış bir bileşimi olduğu yolundaki görüşüne karşı çıkmıştır. Kant, nedensel bağlamlılığın varlığının zorunlu bir karakter taşıdığını, ancak onun nesnel dünyada değil aklımızda bulunduğunu kabul etmiştir. Kant nedensel bağlamlılığa ilişkin bilgilerin deneyimlerden elde edildiğini söylemez. Ona göre, nedensellik anlığın a-priorik, doğuştan gelen bir kategorisi olarak varolur; nedensellik temeline dayanarak çeşitli algılar bir yargı halinde biraraya getirilir.

Hume'un ve Kant'ın nedensellik konusundaki idealist görüşleri, yeni-Kantçılar ve başta Mahçılar olmak üzere pozitivistler tarafından ufak tefek değiştirmelerle yeniden ortaya atılmıştır. Ernst Mach, doğada neden ya da sonuç diye bir şey olmadığını, nedenselliğin tüm biçimlerinin öznel isteklerimizden kaynaklandığını ileri sürmüştür. İngiliz düşünürü Bertrand Russel, neden kavramını, eylem için bir kılavuz hizmeti göre bilimsel-olmayan bir genelleme sayarak, Hume'un görüşünü sürdürmüştür. Russel'ın nedensellik yasasının temelini, Hume gibi alışkanlığa değil de dil'in derinliklerinde yattığını varsaydığı içgüdüsel inanca dayandırması, onu nedenselliğin yorumlanmasında Hume'dan ayıran tek farktır. Russel şunları yazmıştır: «Belirli deneyim türlerinin dış nedenselliğine olan inanç ilkeldir ve belirli bir anlamda, hayvan davranışında kendini belli eden bir şeydir.» (10)

Pekçok çağdaş idealist filozof, «neden» kavramını felsefe terminolojisine almamak için direnmektedir. Onların görüşüne göre, nedensellik monarşi kadar köhneleşmiş bir kavramdır. Nedensellik yasası yerine *işlevsel bağlamlılık* yasası deyimini önermektedirler. Bu yasaya

---

* *Post hoc:* ardarda gelme, arkasından gelme

* *Propter hoc:* ...den dolayı olma

(9) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.230

(10) B.Russel, *Human Knowledge, Its Scope and Limits,* (İnsan Bilojisi, Genişliği ve Sınırları) Simon and Schuster, New York, 1962, s.456

göre, A fenomeninin B fenomenine yol açtığını söyleyemeyiz; yalnızca A ile B'nin birbirlerine bağımlı olduklarını söyleyebiliriz. (A fenomeni ister B fenomeninden önce gelsin, ister sonra, her zaman B fenomenine eşlik eder.)

İşlev ya da işlevsel bağımlılık kavramına gelince, bu matematik biliminin temel kavramlarından biridir ve fenomenlerin nesnel bağımlılıklarını ifade eder. Örneğin, niceliklerden birinin (örneğin x'in) değişmesi halinde, bir nicelik de (örneğin y de) belli bir formüle göre değişiyorsa, y, x'in bir işlevidir (fonksiyonudur) deriz ve bu bağımlılığı $y=f(x)$ şeklinde ifade ederiz. Burada y niceliği bağımlı bir değişken olup, x'in değerlerine göre değişirken, x bağımsız bir niceliktir. Örneğin hızı belli bir harekette, gidilen yol, zamanın bir fonksiyonudur.

Dışsal, asli olmayan, hatta keyfi bağımlılıklar da dahil olmak üzere, bağımlılığın tüm çeşitlerini, işlevsel bağımlılığın bir biçimi olarak ele alabiliriz. Neden ile sonuç arasındaki ilişki de, sonuç neden'in bir fonksiyonu olmak üzere, işlevsel bağımlılığın bir biçimi olarak tasarlanabilir. Ancak bütün bunlar, nedensellik için gerçekten önemli olan bir şeyi gözden kaçırmamıza yol açmaktadır; gerçek bir fenomen olan «neden».bir başka gerçek fenomen olan «sonuç»u ortaya koyar ve onu koşullar. İdealistler, bilimin, fenomenlerin nasıl doğduklarıyla ya da onların varolmaları için bir neden bulunup bulunmadığıyla ilgilenmediği ve yalnızca fenomenler (ya da nicelikler) arasında, belli bir formülle ifade edilebilecek herhangi bir bağımlılık bulunup bulunmadığıyla ilgilendiği bahanesiyle, nedenselliği, işlevsel bağımlılıkla karıştırarak çarpıtırlar. Kuşkusuz bu anlayış yanlıştır; çünkü gerçek nedensel bağlamlılığın bilinmesi, insanın pratik faaliyetinin temelidir. Nedenleri bilirsek, toplum için arzu edilir fenomenlerin doğmasını sağlayabilir ve istenmeyenlerin ya da zararlıların oluşumunu engelleyebiliriz.

Bazı idealistler, nedensel bağlamlılığın yerine, *dayanak* ile *sonuç* arasındaki mantıksal bağlamlılığı geçirirler. Oysa bu iki tür bağlamlılık farklı şeyleri dile getirir. Formel mantıkta dayanak, kendisinden başka bir fikir çıkarılan herhangi bir fikirdir. Örneğin termometrenin 20 dereceyi göstermesi, odada normal bir sıcaklık olduğunun söylenmesine, yani bir fikirden bir sonuca varılmasına yol açar. Termometrenin okunması, odadaki normal sıcaklığın nedeni değildir; bu, odadaki sıcaklığa ilişkin varsaydığımız sonuç için bir dayanak olmuştur.

Nedensellik, bir çıkarsamadaki fikirlerin bağlamlılığı, değil, biri diğerini doğuran gerçek fenomenlerin bağlamlılığıdır. Uslamlama yaparken, fikirlerimiz arasında kurulan mantıksal bağlamlılık (dayanak ile sonuç arasındaki bağlamlılık) nedensel koşullanmışlıklar da dahil

olmak üzere, nesnel gerçekte varolan nesneler arasında varolan ilişkilerin bir yansısıdır. Kuşkusuz, neden ile dayanak arasında varolan farklılıktan hareketle, düşüncede yalnızca mantıksal bağlamlılıkların etkili olduğu, nedensellik ilkesinin, düşüncede, yeterli dayanak ilkesiyle yer değiştirmiş olduğu sonucuna varamayız. Her düşünce nedensel bir şekilde koşullanmıştır.

Nedensellik ilkesi, bazı burjuva fizikçilerinin de saldırısına uğramıştır. Bunlar, modern fiziğin, her fenomenin varolması için bir neden bulunduğu fikrini yıktığını ileri sürerler. Onlara göre, mikro ölçekteki süreçlerde nedensel koşullanmışlık yoktur. Mikro ölçekli taneciklerin hiçbirinin, örneğin hiçbir elektronun nedensellik yasasına tabi olmadığını ve hareket yollarını çeşitli olasılıklar arasından özgürce seçtiklerini ileri sürmektedirler. Genellikle belirsizlik bağıntısı buna kanıt olarak gösterilmektedir. Makro ölçekteki süreçlerde bir cismin hem hızını, hem de konumunu aynı zaman saptamak olanaklı olduğu halde, mikro ölçekteki bir taneciğin konumunun (koordinatlarının) ve hızının (itici gücünün) aynı zamanda eksiksiz bir şekilde saptanamadığı doğrudur. Fizikçilerin bulduğu mikro ölçekteki nesnelerin hareketlerine ilişkin yasayı, 17. ve 18. yüzyıllar bilimi için karakteristik olan ve tarihte Laplasçı determinizm olarak bilinen nedensellik görüşüyle bağdaştırmak olanaksızdır. (Laplasçı determinizm deyimi, Fransız bilim adamı Pierre Simon da Laplace'ın adından gelmektedir.)

Mekanikçi determinizm de diyebileceğimiz Laplasçı determiniz, makro ölçekteki nesnelerin yüzeysel, mekanik hareketlerinin incelenmesinden çıkarılmıştır ve koordinatlar ile hızın aynı zamanda tam olarak saptanabilmesinin olanaklı olduğunu varsayar. Atom içinde oluşan süreçleri tanımlarken, elementer taneciklerin özgül özellikleriyle karşılaşırız. (Elementer taneciklere aynı zamanda hem dalga, hem de tanecik özelliği taşımaktadır.) Bu özelliklere makro ölçekteki nesnelere uygulanan koordinat ve hız kavramlarını uygulamak olanaksızdır. Ne var ki, mikro ölçekteki evrende bulunan belirsizlik bağıntısıyla ilgili ilkeden hareket ederek, nedensellik ilkesini yadsıyamayız. Nedensellik yasası yalnızca tüm fenomenlerin bir nedeni olduğunu ileri sürer. Nedenselliğin belirli somut durumlarda nasıl işlediği, taneciklerin koordinatlarını ve hızlarını aynı zamanda eksiksiz bir şekilde saptamanın olanaklı olup olmadığı sorunu, çözümü ilgili nesnelerin somut özelliklerinin bilgisinin edinilmesini gerektiren başka bir sorundur.

Modern fizik, nedensellik yasasının genelgeçerliliğini ve onun dışıvurma biçimlerinin çeşitliliğini doğrulayan, olgulara dayalı zengin bir malzeme sağlar. Nitekim bir elektron ile bir pozitronun çarpışma

açısının ve hareket hızlarının bilinmesiyle, belirli koşullarda bu ikisinin çarpışmasından doğan iki fotonun hareket yönleri önceden saptanabilir. Kuşkusuz bu, mikro ölçekteki evrende nedenselliğin varlığını kanıtlamaktadır.

Nesnel gerçekteki tüm fenomenlerin nedensel bağlamlılığının nesnel karakterinin temeli Marks-öncesi maddeciler tarafından atılmış ve savunulmuştur. Ne var ki bu filozoflar kendilerini, içinde neden'in sonuç'a göre daima dışsalolduğu, nedenselliğin mekanik biçimlerini incelemekle sınırlandırmışlardı.

Maddenin mekanik hareket biçiminin nedenselliğini fenomenlerin yasal düzenliliklere tabi bağlamlılığının biricik biçimi olarak kabul edersek, metafizik ve son derece basitleştirilmiş bir nedensellik anlayışına varırız. Gerçekte ise nedensel bağlamlılığın biçimleri son derece çeşitlidir. Örneğin, biyolojideki nedensellik, mekanikte, fizikte ya da kimyada gördüğümüz nedenselliğe indirgenemez. Toplumsal yaşamdaki nedensellik ise daha da karmaşıktır. Burada nesnel olarak ortaya çıkan olanaklar, insanın amaca-uygun bilinçli eylemleri yoluyla gerçekleştirilir.

Maddeci diyalektik, nedenselliğin metafizik yorumunun sınırlarını aşmıştır. Neden ile sonuç arasındaki bağlamlılığın iki yanlı olduğunu göstermiştir. Neden, bir sonuca yol açar, ancak sonuç da neden'e etki edebilir ve onu değişikliğe uğratabilir. Bu etkileşim süreci içinde, neden ile sonuç yerlerini değiştirirler. Bu, «... burada ve şimdi sonuç olanın, orada ve daha sonra neden olması ve bunun tersi» (11) demektir. Örneğin, Çarlık Rusyası'nda kapitalizmin gelişmesi, serfliğin kaldırılması için bir neden oluştu; serfliğin kaldırılması da daha sonra kapitalizmin gelişmesinin daha da hızlanmasına neden olmuştur.

Neden ile sonucun etkileşimi demek, bu ikisinin birbirini sürekli olarak etkilemesi demektir. Öyle ki, sonunda hem neden, hem de sonuç değişir. Bu etkileşim, nesnel gerçekteki fenomenlerin değişmelerinin iç nedeni *(caussa sui*-kendinin nedeni) haline gelir. Eğer dünyayı farklı fenomenlerin etkileşimi olarak görürsek, onun hareketinin ve gelişmesinin hiçbir dış «hareket ettirici»ye, Tanrı gibi doğaüstü bir güce gerek duyulmaksızın gerçekleştiğini kavrarız. İşte bu yüzden Engels, Hegel'in etkileşimi herşeyin nihai nedeni *(caussa finalis)* sayan önermesini doğru bulur.

Kuşkusuz etkileşim halindeki güçler ve etkenler eş değerde değillerdir. Etkileşim halindeki güçlerin oluşturduğu sistem içinde, sonucu belirleyici nedenleri açıklamak bilimin görevidir.

---

(11) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.32

Neden ile sonucun etkileşimi, tümüne birden *koşullar* adı verilen, neden ile sonucu kuşatan fenomenlerin etkisi altındadır. Koşullar, belirli bir olayın ortaya çıkması için zorunlu olan, ancak kendileri bu olaya neden olmayan fenomenlerdir. Nitekim bir hastalık mikrobu bir hastalığa, koşullara, yani etkisi altındaki kişinin sağlık durumuna bağlı olarak yol açabilir. Bazı koşullar hastalığın ortaya çıkmasını hızlandırabildikleri gibi, başka koşullar onu engelleyebilir.

Nedenlerin ve bu nedenlerin etkili oldukları koşulların bilinmesi, süreçleri önceden kestirebilmemizi ve denetleyebilmemizi sağlar. Çeşitli koşullara bağlı olarak uranyum atomunun çekirdeğinin parçalanması, dev bir enerjinin doğmasına olduğu gibi, yavaş, derece derece bir radyasyona da yol açabilir. Bu olgu insanın pratik faaliyetinde kullanılmaktadır. Yavaş radyasyon belli hastalıkların iyileştirilmesinde, tarımda ve bilimsel araştırmanın diğer alanlarında uygulanmaktadır.

Koşullara bağlı olarak, tek bir sonuç farklı nedenlerden doğmuş olabilir; ya da tersine, tek bir neden farklı sonuçlar doğurmuş olabilir. İlk duruma örnek olarak, dev bir enerjinin gerek uranyum atomunun çekirdeğinin parçalanmasından, gerekse hidrojen atomunun çekirdeklerinin helyum atomunun çekirdekleriyle bütünleşmesinden doğabildiğin gösterebiliriz.

Fenomenler arasındaki nedensel bağlamlılık ne denli çeşitli olursa olsun, dünyadaki bağlamlılığın tüm zenginliğini dile getiremez. Lenin bu konuda şöyle demektedir: «Nedensellik, genellikle anladığımız şekliyle, dünya çapındaki bağlamlılığın yalnızca küçük bir parçasıdır, ama ... öznel değil, nesnel olarak varolan gerçek bağlamlılığın bir parçasıdır.» (12) Fenomenler birbirleriyle zamansal, mekânsal vb. ilişkilere girerler. Bu ilişkiler nedensellikle ilgilidir, ancak bu kategoriye indirgenemezler. Bilim, fenomenlerin nedensel bağlamlılığını incelemekle yetinemez; fenomenleri yasal düzenliliklere tabi bağlamlılıklarının tüm çeşitliliği içinde incelemek zorundadır.

4. ZORUNLUK VE RASTLANTISALLIK

Daha önce de gördüğümüz gibi, nesnelerin yasal düzenliliklere tabi bağlamlılıkları ve ilişkileri asli ve zorunludur. *Zorunluk,* nesnel gerçekteki nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin, bundan önceki tüm gelişmeleri tarafından koşullandırılmış, istikrarlı, asli bağlamlılıklarını dile getirir. *Zorunlu olan,* nesnelerin özünden kaynaklanır ve belli koşullar altında ortaya çıkar. Zorunluğu, kaçınılmazlıktan ayırdet-

(12) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.160

mek gerekir. Her zorunlu şey, kaçınılmaz değildir. Tüm diğer olanaklar ortadan kalkıp, yalnızca bir tanesi geride kalınca, bu kaçınılmaz zorunluk olur. Örneğin, dünyada maddenin hareketini durduracak hiçbir güç yoktur; bu nedenle, maddenin hareketi kaçınılmaz bir zorunluktur. Daha alt düzeydeki sosyo-ekonomik kuruluşların, daha üst düzeydekiler tarafından tarih sahnesinden silinmesi de tarihsel bir kaçınılmazlıktır. Bu kaçınılmaz zorunluk, toplumsal gelişmenin özünden çıkar ve toplumu gelişmesine ilişkin iç yasalarda gizlidir.

Peki ama, dünyada ortaya çıkan herşey bir zorunluk mudur? Elbetteki hayır. Dünyada *rastlantısal olan* olaylar da vardır. Mevcut koşullar altında olabilen ya da olamayabilen, şu ya da bu şekilde ortaya çıkabilen olaylar rastlantısaldır. Dinsel dünya görüşleri, evrende toplum ve birey yaşamında herşeyin, tanrı ya da kader, ya da önü alınamaz gizli bir güce sahip bir «ruh» tarafından belirlendiğini ileri sürerler. Kaçınılmaz, önceden belirlenmiş bir kadere inanç, *kadercilik* olarak bilinir.

Diyalektiğin gözardı edilmesi, genellikle zorunluk ile rastlantısallığın, birbirlerini dışlayan mutlak karşıtlar şeklinde karşı karşıya getirilmesine yol açar. Demokritos (Z.Ö. 460-360) herşeyin yalnızca zorunlu olduğu için oluştuğunu ileri sürmüştü. Demokritos'o göre, insanlar mantıksızlıklarını gizlemek için, yanlış bir rastlantı fikri yaratmışlardır. Rastlantıyı yadsıyan düşünürlerin hemen hemen hepsi, onu nedensizlikle özdeşleştirmişlerdir. Böylelikle de, herşeyin bir deni olduğuna göre, rastlantının olanaksız olduğu gibi yanlış bir sonuca varmışlardır. Nedenlerini keşfedemediğimiz ya da kestiremediğimiz fenomenlere' --bu fenomenler gerçekte kendi içlerinde rastlantısal değil zorunlu olmalarına rağmen-- rastlantısal fenomenler dediğimiz ileri sürülmektedir. Örneğin Spinoza, doğada rastlantısal birşey bulunmadığını, herşeyin belirlendiğine, doğasal zorunluktan dolayı belli bir tarzda varolup hareket ettiğine inanmıştır. 18. yüzyıl Fransız maddecileri de, herşeyin mutlak bir zorunluk taşıdığını, dünyada rastlantı diye birşeyin varolmadığını ileri sürmüşlerdi. Holbach'a göre, yaşamımızın bütünü, bir an olsun kendinden kaçamadığımız doğanın buyruğuna uyarak, dünya yüzünde izlemek zorunda olduğumuz bir hattır.

Zorunluğun mutlaklaştırılıp, rastlantısallığın yadsınması, mekanikçi dünya görüşünün mantıksal bir sonucudur. Bunun en tipik ifadesini Laplace'ın şu sözlerinde bulmaktayız: «Tüm fenomenler; hatta büyük doğa yasalarından bağımsız olarak ortaya çıkacak kadar önemsiz olanlar bile, bu yasaların, gezegenlerin güneşin çevresinde dönmesi kadar zorunlu bir sonucudur. Eğer bu fenomenleri evrenin bütün sistemiyle bağlayan halkalar gözden kaçırılacak olursa, fenomenler,

düzenli ya da düzensiz bir şekilde oluşup gelişmelerine göre, kesin nedenlere ya da rastlantıya dayandırılır; bu hayali nedenler bilgimizin sınırları genişledikçe gitgide silikleşmekte ve --bu nedenleri gerçek nedenlerin bizim tarafımızdan gözardı edilmesinin ifadesinden başka bir şey olarak görmeyen-- sağlam felsefe karşısında tamamen yokolup gitmektedirler.» (13)

Zorunluğu mutlaklaştırırsak, karşıtına dönüşüp rastlantı olur. Rastlantıyı yadsıyan 18. yüzyıl Fransız maddecileri, zorunluğu rastlantı durumuna indirgemişlerdir. Örneğin Holbach, fanatik bir kişinin aksiliğinin, bir fatihin yüreğindeki coşkunun, bir imparatorun sindirim sistemi bozukluğunun, ya da bir kadının kaprislerinin, savaşların patlamasına, milyonlarca insanın kılıçtan geçirilmesine, şatoların yıkılmasına, kentlerin yerle bir edilmesine, ulusların kedere ve yoksulluğa boğulmasına, açlığın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasına, yüzyıllar boyu sürecek sefaletin ve ızdırabın doğmasına yol açan, yeterli nedenler olduğunu ileri sürmüştü.

Günümüzde pozitivistler, doğada ve toplumda zorunluğun varlığını yadsırlar. Örneğin, L. Wittgenstein'a (1889-1951) göre, bir tek mantıksal zorunluk vardır, o da bir ifadenin bir diğerini izlemesidir. Bunun yanısıra, gene Wittgenstein'a göre, mantıksal zorunluk, herhangi bir nesnel yasayı dile getirmez; dil'in mahiyetinden kaynaklanır.

Metafizik düşünce yanlış bir almaşığı doğurur: Dünya ya yalnızca rastlantı tarafından, ya da yalnızca zorunluk tarafından belirlenir.

Gerçekte zorunluk, «saf bir biçimde» varolmaz. Her zorunlu süreç, rastlantısal biçimlerin bir çokluğu halinde oluşur. Zorunluk ile rastlantısallık arasındaki başlıca fark, zorunluğun ortaya çıkmasının ve varolmasının asli etkenler tarafından, rastlantısal olayların ise, genellikle, asli olmayan etkenler tarafından belirlenmesidir. Fenomenlerin yalnızca ya zorunlu ya da rastlantısal olabileceğini sanmak yanlıştır. Zorunluk ve rastlantısallığın diyalektiği, *rastlantının, zorunluğun bir dışavurma biçimi ve onun tamamlayıcısı olmasında* dile gelir. Rastlantılar, gelişme süreci içinde zorunluk haline dönüşebilirler. Nitekim, biyolojik bir türün yasal düzenliliklere tabi özellikleri, başlangıçta başka bir türün özelliklerinden rastlantısal sapmalar olarak ortaya çıkabilir. Mutasyonlar (özelliklerin değişmesi) rastlantısallık karakteri taşır. Ancak bu rastlantısal sapmalar, evrim süreci içinde

---

(13) Laplace, *Essai philosophique sur les probabilites* (Olasılıklar konusunda felsefi deneme), Paris, 1920, s.6

yerleşir ve birikirler. Canlı organizmaların zorunlu nitelikleri de böylece ortaya çıkan rastlantısal sapmalar temeli üzerinde oluşur.

Rastlantının nedeni, hiçbir zaman bilimsel bilginin gözlem alanı dışında kalmamıştır. Hatta bu, rastlantısal olayların tali önemen sahip şeyler olarak soyutlanmalarında bile geçerlidir. Bilgi edinmenin temel hedefi, yasalara tabi olanın, zorunlu olanın ortaya çıkarılmasıdır. Buradan rastlantısal olanın yalnızca öznel kavramlar alanına ait olduğu ve bu yüzden de bilimsel araştırmalarda gözardı edilmesi gerektiği sonucu çıkmaz. Bilim, rastlantısal olan çeşitli, tek tek olguların analizinden hareketle, nesnelerin, belli bir zorunluğu temelinde yatan şeyin ne olduğunu keşfetmeye çalışır.

Bilim alanında güya «rastlantısallıktan arınmış» bir şekilde ortaya çıkan zorunluğu ifade eden yasalar vardır. Örneğin, Newton mekaniğinin yasaları bunlardandır. Bunun yanısıra, zorunluk ile rastlantısallığı bütünlükleri içinde dile getiren önermeler de vardır. Astronomi, zorunluk ile rastlantısallığı bütünlükleri içinde kavramakla birlikte, ay ya da güneş tutulmasını tahmin etmek için bilinçli bir şekilde rastlantısallığı görmezden gelir ve yalnızca zorunlukla uğraşır. Ne var ki, toplumsal olayların tahmin edilmesi, zorunlu olanın ve rastlantısal olanın bütünlükleri içinde gözönünde bulundurulmasını gerektirir.

Zorunluk ile rastlantısallık arasındaki diyalektik ilişkinin kavranması, doğru, yaratıcı pratik faaliyette önemli bir etkendir. Bilimdeki pekçok sayıda keşif ve teknik alandaki icatlar, uygun rastlantılar sayesinde ortaya çıkmıştır. Adımlarımızı ne denli hesaplı atarsak atalım, gene de her zaman rastlantılarla karşılaşmamız olanaklıdır. Üretimin ve bilimin gelişmesi, insanları beklenmedik rastlantılardan kurtarmaya yönelmiştir. Sosyalist toplumda insanlar, toplumsal süreçleri denetleme, ekonomiyi ve kültürü planlama ve böylelikle de toplumu rastlantıların zararlı sonuçlarından koruma bakımından hergeçen gün daha büyük olanaklar elde etmektedirler.

Bilimde büyük bir rol oynayan istatistik yasaları ile dinamik yasalar arasındaki ayırım rastlantının etkisini kavramamıza dayanır.

Dinamik yasalar, neden ile sonuç arasındaki zorunlu nedensel bağlamlılığın bir biçimidir; öyle ki, bu bağlamlılık içinde neden ile sonuç arasındaki karşılıklı ilişki, tek yönlüdür, başka bir deyişle, eğer bir sistemin başlangıçtaki durumunu biliyorsak, onun daha sonraki gelişmesini tahmin edebiliriz. Nitekim ay ve güneş tutulmalarına ilişkin tahminler, gökcisimlerinin dinamik hareket yasalarına dayalı hesaplamalara göre yapılır.

İstatistik yasaları ise, dinamik yasalardan farklı olarak, zorunlu

ve rastlantısal özelliklerin diyalektik bütünlüğünü dile getirirler. Burada, bir sistemin başlangıç durumunu izleyen yeni durumlar için tek bir olasılık yoktur ve bu yeni durumlar yalnızca belli bir olasılık derecesine kadar tahmin edilebilir.

Diyelim ki bir piyango bileti satın aldık. Bu, mutlaka kazanacağımız anlamına gelmez. Kazanabiliriz de, kaybedebiliriz de. Piyongodan bir şey kazanmak rastlantısal bir olayın tipik özelliğidir. Kazanma ya da kaybetme ihtimali, olasılık kavramıyla ifade edilir. Eğer bir olay hiç ortaya çıkmayacaksa, onun olasılığı sıfır'dır. Mutlaka olacaksa, olasılığı 1'dir. Tüm rastlantısal olaylar, bu iki değer arasında (0 ile 1 arasında) bulunan bir olasılığa sahiptirler. Rastlantısal olay, ne denli sık ortaya çıkıyorsa, olasılığı o denli artar (yani 1'e yaklaşır).

Olasılık kavramı, belirsizlik kavramıyla sıkısıkıya bağıntılıdır. Bir dizi nesne arasından bir tercih yapılması sözkonusu olduğu zaman, belirsizlik ortaya çıkar. Olasılığın büyüklüğü ile belirsizliğin büyüklüğü arasında çok yalın bir karşılıklı bağımlılık vardır: Tercih yapma olasılığı ne denli küçülürse, belirsizlik o denli büyür.

İstatistik yasalarının belirgin bir özelliği de, bunların belli bir istikrara sahip rastlantıya dayanmış olmalarıdır. Bu onların, yalnızca herbiri rastlantısallık karakteri taşıyan büyük bir fenomenler kümesine uygulandıkları anlamına gelir. Örneğin, gaz moleküllerinin toplanması gibi kütle fenomenleri, istatistik yasalarına tabidirler. Tek bir molekülün, bütünün, kümenin tabi olduğu yasaya uygun hareketi rastlantısaldır; ancak, tek tek moleküllerin rastlantısal hareketlerinin böylesi birbirine karışmasından, her tek durumda, kendini bütünüyle göstermek bir yana, belki de hiç göstermeyen bir zorunluk oluşur.

Zorunlu olan ile rastlantısal olan arasındaki diyalektik ilişkiyi ifade eden «büyük sayı yasası» denilen bir yasa da vardır. Bu yasaya göre, çok sayıdaki rastlantısal etkenlerin birlikte nedenini oluşturdukları sonuç, böylesi etkenlerin çok büyük sayıdaki bir sınıfı için hemen hemen rastlantıdan bağımsız sonuçlara yol açar. Başka bir deyişle, çok sayıdaki tek tek durumların, fenomenlerin toplanması, onların rastlantısal bir şekilde, şu ya da bu doğrultuda sapmalarının ortadan kaldırılmasına, yasal düzenliliklere tabi belirli bir eğilimin oluşmasına yol açar. Bu eğilim, ya da yasa, bir istatistik yasası olarak adlandırılır. Tek tek fenomenlerin oluşturduğu bir kütle içinde kendini dışavuran bir istatistik yasası, neden ile sonuç, zorunluk ile rastlantısallık, tek ile genel, bütün ile parça, olanaklılık ile olasılık arasındaki özgül karşılıklı ilişkilerle birlikte, istatistiksel araştırma yöntemi uygulamalarının dayandığı nesnel temeli oluşturmaktadır.

İstatistiksel yöntemler ve onlarla bağıntı halindeki olasılık teorisinin yöntemleri, çağdaş bilimin hemen hemen her dalında gitgide da-

ha da artan bir öne mkazanmaktadır. Klasik fiziğin çerçevesi içinde bile, istatistiksel fizik olarak bilinen bir dal vardır. Gene kuantum mekaniğinde olasılığın ilkeleri asli bir önem kazanmışlardır. Sibernetiğin temelini oluşturan enformasyon teorisi, olasılık teorisi üzerine kurulmuştur. Biyoloji uzmanları, iktisatçılar, toplumbilimciler ve teknoloji uzmanları, olasılık teorisinin yöntemlerini her geçen gün daha fazla kullanmaktadırlar. Mantık biliminin özel bir dalı olarak olasılık mantığı denilen bir dal ortaya çıkmıştır ve hızla gelişmektedir.

5. OLANAK VE GERÇEK

Olanak ve gerçek kategorileri çağdaş teorik düşünce alanında önemli bir yer tutarlar. Olanak ve gerçek kategorileri de, diyalektiğin diğer kategorileri gibi, nesnel gerçekteki nesnelerin ve süreçlerin dünya çapındaki bağlamlılıklarını, bu nesnelerdeki ve süreçlerdeki değişme ve gelişmeleri dile getirirler.

Yoktan hiç bir şey varolmaz ve bilindiği gibi, yeni, ancak eskinin bağrında gelişen belirli önkoşullardan doğabilir. Yeninin potansiyel olarak varlığı, fiilen *olanak*'tır. Bir çocuk doğduğunda, potansiyel olarak duyumlama, hissetme, düşünme ve konuşma gibi birçok olanağa sahiptir. Neden sonra, elverişli koşullar gelişince, bu olanaklar gerçek haline gelir. Sözcüğün en geniş anlamıyla, gerçek gerek nüve halinde, gerek olgunlaşmış, gerekse yokolmaya yüztutmuş olarak o anda varolan herşeyi kapsar. Gerçek, tek ile genel'in öz ile onun çeşitli dış-görünüş'lerinin, zorunluğun ve rastlantısallığın bütünlüğü demektir. Gerçek sözcüğünden dar anlamda ise, somutlaştırılmış olanağı, artık olmuş birşeyi, gelişimini gerçekleştirmiş birşeyi anlarız. Dünyada varolan herşey ya olanak ya da gerçek durumundadır, ya da birinden ötekine «geçiş hali»ndedir.

Gelişme süreci, olanak ile gerçeğin diyalektik bütünlüğüdür. Olanak ile gerçek arasında organik bir bağ vardır. Olanak ile gerçek birbirlerine sarmaşırlar; olanak, potansiyel bir iç gerçek olarak, sözcüğün en geniş anlamında, gerçeğin bir biçimidir. Olanaklar, gerçeğe herhangi bir doğaüstü güç tarafından dönüştürülmezler. Nesnel gerçeğin kendikendine hareketini ve kendikendine gelişmesini dile getiren olanaklar, nesnel gerçeğin içinde doğarlar ve varolurlar.

Her ne kadar olanak zaman bakımından önce geliyorsa da, olanak ve gerçek kategorileri arasındaki karşılıklı bağıntıda, belirleyici öğe gerçektir. Ancak, olanağın kendisi de, gerçek olarak zaten varolan'ın öğelerinden yalnızca biridir. Olanaklı olan herşey, gerçeğin içinde, bu gerçeğin geleceği değişmeye ve başka bir niteliğe dönüşme

doğrultusu olarak varolduğu için olanaklıdır. Aristoteles'in de işaret ettiği gibi, gerçekte varolan insanla kıyaslandığında, onun varolma olanağı, nüve halinde varlığından önce gelir. Demek ki, çeşitli nesnelerden önce, onlara kaynak olan başka nesneler gelir. Olanak ile gerçeğin bütünlüğünü vurgularken, bunlar arasındaki farklılığı gözden kaçırmamak gerekir. İnsanın dünyanın bilgisini eksiksiz bir şekilde edinmesi olanağı başka şeydir, bu olanağın gerçekleştirilmesi başke şeydir.

Olanaklar çeşit çeşittir. Olanaklar *genel* düzeyinde ya da *tek* düzeyinde olabilir. Genel olanak, tek tek nesnelerin ve fenomenlerin genel yanlarının önkoşullarını; tek olanak ise, nesnelerin ve fenomenlerin tek tek yanlarının ve özelliklerinin önkoşullarını dile getirirler. Genel olanak, gerçeğin gelişme yasaları tarafından koşullanmışken, tek olanak, bu genel gelişme yasalarının varoluşunun ve etkisinin özgül koşullarına bağlıdır. Her tek olanak benzersizdir.

Olanaklar *somut* (gerçek) ya da *soyut* (formel) olabilirler. Eğer bir olanak, nesnenin yasal düzenliliklere tabi, asli gelişme eğilimini dile getiriyorsa ve gerçek bu olanağın somutlaşması için zorunlu koşulları barındırıyorsa, ona somut olanak adını veririz. Nesnenin asli olmayan gelişme eğilimini dile getiren olanak ise, soyut olanaktır. Gerçek, soyut olanağın somutlaşması için zorunlu koşulları barındırmaz. Soyut olanak için yalnızca soyut dayanaklar ortaya konabilir. Şöyle ki; «bu gece ay'ın yeryüzüne düşmesi olanaklıdır, çünkü ay, yeryüzünden kopmuş bir uydudur ve tıpkı havaya atılmış bir taş gibi yere düşebilir; Osmanlı sultanının papa olması olanaklıdır, çünkü o da bir insandır, Hıristiyanlığı seçebilir ve Katolik papazı olabilir vb.» (15)

Soyut olanak kendi içinde nesnel yasalarla çelişmez. Bu anlamda, *olanaksız*'dan -hangi koşullarda olursa olsun, kesinlikle gerçekleşemeyecek olandan- farklıdır. Örneğin herhangi bir enerjiye gereksinim göstermeden işleyen bir makina yapmak olanaksızdır. Bu, enerjinin sakınımı yasalarıyla çelişir. Olanaklı olan'ı olanaksız olan'dan ayırdetmek, gerek teorik, gerekse pratik faaliyet açısından büyük önem taşır.

Soyut olanağa, ancak tüm diğer olanaklardan soyutlanmış bir olanak gözüyle bakabiliriz. Soyut olanakların büyük bir bölümü gerçek haline gelmez. Örneğin, burjuva ideologları, kapitalizm koşullarında her yoksulun bir milyoner olma olanağının varolduğunu ileri sürerler. Bu, soyut bir olanaktır. Çünkü kapitalist toplumda üç beş kişi milyoner olana değin, milyonlarca insan yoksullaşır, yoksul olanlar ise daha da kötü yaşam koşullarına katlanmak zorunda kalır.

(15) G.W.F. Hegel, *Werke*, Berlin, 1840, c.6, s.286

Somut olanak ile soyut olanak arasındaki fark bir dereceye kadar görecelidir. Tamamen somut bir olanak, belli koşullar nedeniyle ortadan kalkabilir ya da nesnel olarak gerçekleşmemiş olabilir ve böylece soyut bir olanak haline gelebilir. Soyut olanak da somut olanak haline gelebilir. Örneğin bir zamanlar insanlı uzay uçuşu yapma olanağı soyut bir olanak iken, bugün bir gerçek haline dönüşmüştür.

Olanak, zaman bakımından gerçek'ten önce gelir demiştik. Ne var ki gerçek, daha önceki gelişmenin sonucu olarak, aynı zamanda, daha sonraki gelişmenin de başlangıç noktasıdır. Olanak, belli bir gerçek içinde doğar ve yeni gerçek içinde gerçekleşir.

Olanaklar, bir nesnenin gelişmesindeki farklı yönleri dile getiren eğilimler olarak, gerçeği gelecekleri bakımından karakterize ederler. Her olanak belli bir yönde gerçekleşmeye «yönelmiş»tir, ancak bu yönelim, kadercilerin iddia ettikleri gibi, her sürecin nihai sonucunun önceden belirlenmiş ve kesinlikle kaçınılmaz olduğu anlamına gelmez. Kadercilere göre, her sürecin sonucu, daha başlangıçtan itibaren nüve olarak o sürecin içinde gizlidir ve gelişme sürecinin tümü, bu nüvenin açılıp serpilmesinden, baştan belli olan sonucun gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. Yani gelişme süreci yalnızca bu nüvenin serpilip gelişmesine yardımcı, dış bir araçtır. Mekanikçilere göre ise, varolan herşey, hem geçmiş hem de gelecek tarafından belirlenmiştir. Oysa mekanikçilerin iddia ettiği gibi, olanakların nasıl gerçekleşecekleri önceden belli olup da, yeni olanakların ortaya çıkması mümkün olmasaydı, olanakların «tükenmesi» gibi saçma bir sonuca varılabilirdi. Diyalektik maddeciliğe göre, gelişme, nasıl gerçekleşecekleri önceden belli olan olanakların serpilip gelişmesinden ibaret değildir; gerçek içinde olanakların doğduğu ve yeni bir gerçek haline dönüştükleri sürekli bir süreçtir.

Olanak ile gerçek arasındaki karşılıklı ilişki, çelişkili olup, çeşit çeşittir. Her somut gerçek, genel olarak, nitelikçe yeni fenomenlerin doğmasını sağlayacak pekçok olanak içerir. Örneğin toplumsal bir devrimle birlikte iki olanak ortaya çıkar: Ya ilerici güçlerin utkusu, ya da gerici güçlerin baskın çıkması. Tarih, gerici güçlerin baskın çıktığı birçok duruma tanıklık etmektedir. Ne var ki zaman ilerici güçlerden yana işlemektedir.

Dünyadaki herşey gibi olanaklar da değişmektedir; bir kısım olanaklar artarken, diğer bazıları ortadan kalkmaktadır. Bir olanağın gerçek haline gelebilmesi için, elverişli koşulların varolması gerekir. Doğadaki bir olanağın gerçekleşmesi süreci ile insan toplumundaki bir olanağın gerçekleşmesi süreci arasında temelli bir fark vardır. Bir olanak, doğada tamamen kendiliğinden bir şekilde gerçekleşir. Toplumda ise, durum böyle değildir. Tarihi yaratan halk yığınlarıdır.

Toplumsal yaşamda olanakların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, büyük ölçüde insanların iradelerini bilinçlerini ve girişkenliklerini toplumsal gelişmeye katmalarına bağlıdır.

Sosyalist toplumda komünizmin kurulması olanağını bir gerçek haline dönüştürecek tüm gerekli koşullar vardır. Ancak bu koşullar otomatik olarak, kendiliğinden komünizme götürmezler. Komünizm ancak SBKP'nin yol göstericiliğindeki Sovyet halkının yaratıcı çabalarıyla gerçekleştirilebilir.

6. İÇERİK VE BİÇİM

Nesnel gerçekteki her nesnenin içeriği ile biçimi bir bütünlük oluşturur. Dünyada içerik kendi başına varolmaz, ancak belirli bir biçime bağlı olarak bulunabilir.

İçerik, denince, bir nesnenin tüm öğelerinin toplamı, özelliklerinin, iç süreçlerinin, bağıntılarının, çelişkilerinin ve gelişme eğilimlerinin bütünlüğü anlaşılır. Örneğin bir organizmanın içeriği, yalnızca organlarının toplamından değil, aynı zamanda belirli bir tarzda süregitmekte olan tüm fiili yaşam faaliyetinden oluşur.

Biçim denince, içeriğin dışavurma tarzı, içeriğin öğeleri arasındaki bağıntı ve etkileşimin göreceli istikrara sahip belirliliği, içeriğin yapısı ve tipi anlaşılır.

Biçim ve içerik, bir nesnenin yalnızca birbirinden farklı olan değil, aynı zamanda birbirine karşıt olan özellikleri arasında da belirli bir ilişki kurarlar. Burada, nesnenin, biçim ve içerik diye ikiye bölünmesi, yalnızca bu ikisinin oluşturduğu ayrılmaz bir bütünlük çevçevesi içinde geçerlidir. Biçim ile içeriğin bütünlüğü ise, ancak içten bölünmüş bir şey olarak varolur. Biçim ile içerik arasında aşılmaz bir uçurum yoktur. Biçim ile içerik arasında bir takım geçişmeler olabilir. Örneğin düşünce hem nesnel gerçeğin bir zihne yansıma biçimidir. hem de duyumsal ve rasyonel düzeydeki kavrama süreçlerinin içeriğini oluşturur. Biçim ile içerik tek tek her nesnede birbirinden ayrılmaz bir durumda bulunur. Biçim içeriğe dıştan eklenmiş birşey değildir. Örneğin kaygan bir zemin üzerinde bırakılmış bir damla sıvı küresel bir biçim alıverir. En olağanüstü fikirler bile, kendilerine uygun sanatsal biçimlere kavuşturulamazlarsa, bir sanat yapıtı haline gelemezler. Homeros'un «İlyada destanının içeriğinin, Truva savaşları, ya da daha çok Aşil'in öfkesi olduğu söylenebilir; ancak bu hem herşeyi hem de çok az şeyi ortaya koyar, çünkü İlyada'yı İlyada yapan, içeriğini dile getiren şiirsel biçimdir.» (16)

(16) G.W.F. Hegel, *Werke*, c.6, s.265

Biçim dışsal olan ile içsel olan'ın bir bütünlüğüdür. İçeriğin öğelerini birbirine bağlama aracı olarak biçim, içsel bir şeydir. Biçim nesnenin yapısını oluşturur, dolayısıyla içeriğin bir öğesi gibidir. Öte yandan belli bir içerik ile diğer nesnelerin içerikleri arasında bağ kurma aracı olarak biçim dışsal birşeydir.

Nitekim bir sanat yapıtının içsel biçimi, özellikle onun temasıdır; onun içeriğini oluşturan sanatsal imgeleri ve fikirleri birbirine bağlama aracıdır. Dışsal biçim ise, sanat yapıtının duyumlarla kavranabilen dış görünümdür; onun dışa sunulmuş tarzıdır. «Biçim ile içerik arasındaki karşıtlığı gözönünde bulundururken, içeriğin biçimden kopuk olmadığını ve biçimin aynı zamanda hem içeriğin içinde barındırıldığını, hem de onun dışında varolduğunu unutmamak gerekir.» (17)

Biçimler, tek düzeyinde, özel düzeyinde ya da genel düzeyinde olmalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Biçim, tek bir nesnenin, bir nesneler sınıfının ya da sonsuz sayıdaki nesnelerin düzenlenme aracı olabilir.

İçerik ile biçim arasındaki karşılıklı ilişki sorunu, çeşitli felsefe okulları tarafından değişik tarzlarda ele alınmıştır. Örneğin Aristoteles'e göre, içerik ve biçim, bağlangıçta birbirlerinden bağımsız bir şekilde varolurlar, daha sonra ancak bir nesnenin oluşmasıyla birbirleriyle sıkı bir bağıntı içine girerler. Aristoteles'e göre, Tanrı asli biçim, ya da biçimlerin biçimidir.

Çağdaş burjuva felsefesinde, biçim içerikten koparılarak mutlaklaştırılmakta, böylelikle biçim ile içerik arasındaki ilişki genellikle çarpıtılmaktadır. Biçimin mutlaklaştırılması sanat alanında biçimciliğe ve soyutlamacılığa yol açar. Bu tür sanat akımlarında biçim, kendi kendine yeten bir değer kazanır.

Diyalektik maddecilik, biçimi ve biçimsel gerekleri ön plana çıkaran her türden biçimciliğe karşıdır. Ancak bu biçimin öneminin yadsındığı anlamına gelmez. Biçim, içeriğin örgütleniş tarzında ve gelişmesinde önemli rol oynar.

Biçim ile içerik bir bütünlük oluştururlar. Biçimden yoksun bir içerik, içerikten yoksun bir biçim düşünülemez. Biçim ile içerik, bir bütünlük oluşturan karşıtlardır; tek bir nesnenin farklı kutuplarıdır. Bunların kopmaz bütünlüğü, belli bir içeriğin belli bir biçime «bürünmesinde» dile gelir.

İçerik asli yandır; herhangi bir örgütlenme biçimi, neyin örgütlendiğine bağlıdır. İçeriğe herhangi bir dış güç değil, kendisi biçim kazandırır. İçerik ile biçim arasında iç çelişkiler vardır. Bu iç çelişki-

(17) A.g.e., s.264

lerin doğması, gelişmesi ve aşılması, karşıtların savaşımı yoluyla gelişimin en asli ve evrensel dile geliş biçimlerinden biridir. Lenin diyalektiğin öğelerini sıralarken şöyle demiştir: «... İçerik ile biçim arasındaki karşılıklı savaşım. Biçimin atılması, içeriğin biçim değiştirmesi.» (18)

Biçim ve içerik kategorileri, gelişme sürecinin diyalektiğinin kavranmasında büyük önem taşırlar. İçeriğe uygun bir biçim, içeriğin gelişmesini destekler ve hızlandırır. Ancak gelişme süreci içinde, biçimin içeriğe uygunluğunun sona erdiği ve bu içeriğin daha ileriye doğru gelişmesine ayak bağı olmaya başladığı bir zaman da gelir çatar. O zaman biçim ile içerik arasında, köhneleşmiş biçimin yıkılarak, yeni içeriğe uygun yeni bir biçimin ortaya çıkmasıyla son bulacak bir çatışma doğar. Yeni biçimin içerik üzerinde aktif bir etkisi vardır ve onun gelişmesini destekler.

Biçim ile içeriğin bütünlüğü, onların birbirlerinden göreceli olarak bağımsız olmasını ve biçimine oranla içeriğin daha ağır basmasını gerektirir. Birimin göreceli bağımsızlığı, örnegın onun, içerıgın gelişmesinin biraz gerisinde kalabilmesinde kendini gösterir. Biçimin değişmesi, nesnenin iç yapısındaki bağıntıların yeniden örgütlenmesi anlamına, gelir.Bu süreç, zaman içinde gelişir, çelişkileri ve uzlaşmaz karşıtları aşarak gerçekleşir. Örneğin aralarında uzlaşmaz çelişkiler bulunan sınıfların varolduğu toplumlarda köhneleşmiş sistemi korumaya çalışan gerici güçlere karşı savaşım böylesi bir sürecin örneğidir. Biçimin, içeriğin gerisinde kalması, bu ikisi arasındaki uygunluğun ortadan kalkmasına yol açar. Örneğin bir toplumdaki üretim güçlerinin biçimi olan üretim ilişkileri, belirli bir sosyo-ekonomik kuruluşun (örneğin kapitalizmin) yükselme döneminde (serbest rekabetçi kapitalizm döneminde) üretim güçlerinin gelişme eğilimlerine uygun düşerken, bu sosyo-ekonomik kuruluşun gerileme döneminde (kapitalizmin emperyalizm aşamasına girmesiyle birlikte) bu güçlerin gerisinde kalır ve üretim güçlerinin gelişmesini engellemeye başlar.

Biçim ile içeriğin birbirinden göreceli bağımsızlığı, tek bir içeriğin çeşitli biçimler alabilmesinden kendini gösterir. Sovyetler Birliği'nde sosyalist mülkiyet iki biçim altında kendini göstermiştir: Devlet mülkiyeti ve sosyalist kooperatif mülkiyeti. Öte yandan, proletarya diktatörlüğünün devlet biçimi Sovyetler Birliği'nde Sovyet devleti biçimini, bir takım diğer sosyalist ülkelerde halk demokrasisi devleti biçimini almıştır. Gene sosyalist kültür, bir dizi ulusal biçimlerde kendini göstermiştir. Ayrıca tek bir biçimin farklı içeriklerle bü-

(18) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.222

tünleşmesi de rastlanan bir durumdur. Örneğin aynı formül, doğadaki farklı birçok fenomenin tabi olduğu yasaları dile getirebilir.

Biçim ile içeriğin karşılıklı ilişkisinin ve birbirlerinden göreceli bağımsızlıklarının gözönünde tutulması, pratik faaliyet açısından, --özellikle çalışmanın ve üretim sürecinin rasyonel ve verimli bir tarzda örgütlenmesinin, işbölümünün sağlanmasının, bir tasarının gerçekleştirilmesinde ve sonuncunda belirleyici olduğu bir durumda-- büyük bir öneme sahiptir.

Lenin, proletaryanın ve onun öncü partisinin savaşımında yalnızca eski, köhneleşmiş örgütlenme biçimlerinin değil, aynı zamanda gelişmemiş, istikrarsız örgütlenme biçimlerinin de ilerlemeyi durdurabileceğini vurgular: «...biçimin kusurluluğu ve gelişmemişliği, içeriğin daha fazla gelişmesinde herhangi bir ciddi adımın atılmasını olanaksız kılar; yüzkarası bir durgunluğa neden olur, enerji kaybına yol açar...» (19) Devrimci savaşım içinde, esnek biçimlerin seçilmesi ve yetkinleştirilmesi komünist ve işçi sınıfı partilerinin en önemli görevlerinden biridir.

7. ÖZ VE FENOMEN/DIŞ-GÖRÜNÜŞ

Öz ve fenomen/dış-görünüş, nesnelerin farklı yanlarını, bilgi edinme sürecindeki aşamaları, bir nesnenin kavranmasındaki farklı düzeyleri dile getiren kategorilerdir. Bilgi edinme süreci, bir nesnenin dış biçiminden, onun iç örgütlülüğüne doğru ilerler. Bir nesnenin bilgisinin edinilmesi, onun dış özelliklerinin, mekân içinde diğer nesnelerle ilişkilerinin saptanmasıyla başlar. Nesnelerin yasal düzenliliklere tabi nedensel ve diğer derin ilişkilerin ve özelliklerinin bilgisinin edinilmesi, öz'ün ortaya çıkarılmasına götürür. Bilgi edinme sürecinin gelişmesinin dayandığı mantık ve toplumsal pratiğin gereksinimleri, insanların, nesnelerin özlerini oluşturan şey ile nesnelerin bize görünen yanları arasında bir ayırım yapmasını zorunlu kılmıştır.

İdealist filozoflar zaman zaman, bir kimsenin, asli saydığı şeylerin, onun çıkarlarına uygun şeyler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Pragmatist filozof F.C.S. Schiller, «insanın özünün ne olduğunu, nasıl biliriz?» diye soruyor. Schiller, insanın özünün, «tanrıbilimci için insanın ölümsüz ruhunda, aşçı için insanın bir mideye sahip olmasında, çamaşırcı için insanın iç çamaşırlar giymesinde yattığından» yola çıkarak, özün öznel olduğu sonucuna varmıştır.

---

(19) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.7, s.390

Diyalektik maddecilik, gerek özün, gerekse dış-görünüşün her nesne için geçerli nesnel belirgin-özellikler (karakteristikler) olduğu gerçeğinden yola çıkar.

Bir nesnenin *özü*'nü kavramak ne demektir? Bir nesnenin özünü kavramak demek, onun doğuş nedenlerinin, varoluş yasalarının, içinde barındırdığı iç çelişkilerin ve gelişme eğilimlerinin ve o nesneye özgü belirleyici özelliklerin kavranması demektir.

Örneğin, üretim araçlarının özel mülkiyet altında bulunması ya da doğrudan üreticilerin -işçilerin- üretim araçlarından kopmuş olması, kapitalist üretim tarzının özünü oluşturur. Kapitalizmin özü, insanın insan tarafından sömürülmesinde, burjuva ideolojisinde vb. dile gelir. Oysa sosyalizmin özünü, üretim araçlarının toplumsal mülkiyet altında bulunması, sömürünün ortadan kalkmış olması, emekçilerin gitgide artan gereksinimlerinin üretimin sürekli gelişmesi ve ilerlemesi yoluyla her geçen gün daha geniş ölçüde giderilmekte oluşu, toplumsal gelişmenin planlanmış olması, halkın toplumsal, politik ve ideolojik bakımlardan birlik halinde olması oluşturur.

Herhangi bir sürecin özü çeşitli derinlik düzeylerinde ortaya çıkarılabilir. Düşüncemiz yalnızca dış-görünüşten öz'e doğru değil, aynı zamanda sığ bir öz'den, daha derindeki bir öz'e doğru da hareket eder. «İnsan düşüncesi, dış-görünüş'ten öz'e doğru, birinci düzeydeki öz'den adeta ikinci düzeydeki öz'e doğru vb. durmadan derinleşir ve bu derinleşme *ardıarkası* hiç kesilmeksizin sürüp gider.» (20)

Öz kategorisi, bir nesnenin «temel»i denilebilecek şeyi, yani o nesnenin içeriğindeki kalıcı ve temelli yanı oluşturan apayrı bir gerçeği dile getiren bir kategoridir. Öz, bir nesnenin temel özelliklerini ve temel yanlarını bütünleştiren ilkedir; onlar arasındaki bağıntının düğüm noktasıdır.

Genel kategorisi, öz kategorisine sıkısıkıya bağlıdır. Belli bir nesneler sınıfının özünü oluşturan şey, aynı zamanda o nesnelerde genel olan yandır. Öz, bir nesnede önemli, belirleyici (zorunlu) olan şeydir. Öz'den söz edildiğinde yasaya uygun olarak yol alan bir şey kastedilir: «...*yasa* ve *öz*, insanın fenomenlere, dünyaya ilişkin bilgilerinin derinleşmesini ifadeeden türdeş (aynı düzeyde) ya da az çok eşit derecede kavramlardır...» (21) Örneğin Mendelyef'in periyodlar yasası, kimyasal bir elementin atom ağırlığı ile onun kimyasal özellikleri arasındaki asli iç bağıntıyı ortaya koyar.

Ne var ki öz ile yasa özdeş değillerdir. Öz kategorisi, yasa kategorisinden daha geniş kapsamlı ve daha zengindir. Örneğin, yaşamın

(20) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları* c.38, s.253
(21) A.g.e., s.152

özü yalnızca herhangi bir yasada değil, yasaların karmaşık bütünlüğünde yatar. Bir nesnenin özünü betimlerken, bu özü çoğunlukla öz kategorisine yakın düşen, ancak onunla özdeş olmayan --çok'un içindeki tek, tek'in içindeki genel, değişebilir olanın içindeki kalıcı olan, içsel olan, yasalara tabi olan vb.-- kategorilerle açıklamaya çalışırız.

Fenomen/dış-görünüş ne demektir? Fenomen, öz'ün dışavurma biçimi, onun dile gelme biçimidir. İnsanın doğrudan doğruya ulaşmasına elverişli olmayan öz'den farklı olarak, fenomen nesnelerin yüzeyindedir. İçsel olan öz, nesnelerin dışsal olan, değişime uğrayabilen yanlarıyla karşıtlık halindedir. Fenomenin dışsal olduğundan, öz'ün ise içsel olduğundan söz edildiğinde, mekân boyutundaki bir ilişki değil, içsel olanın ve dışsal olanın nesnenin belirgin özelliğini ortaya koymaktan ötürü nesnel bakımdan taşıdığı önem kastedilir. Fenomen kendisiyle dışavuran şey olmadan varolamaz, yani öz'den yoksun fenomen yoktur. «...burada da bir geçişmeye, bir şeyden diğer bir şeye akışa tanık oluyoruz; öz dış-görünüş kazanıyor. Dış-görünüş öz'ü dile getiriyor.» (22) Gerçekten öz'ün her yanı şu ya da bu tarzda bir dış-görünüş kazanır. Ancak, dış-görünüş, diğer nedenlerin yanısıra dış koşulların benzersiz bir bütünlüğünü kapsadığından öz'e oranla tek düzeyine daha yakın olduğu için, öz'den daha zengindir. Dış-görünüş içinde öz'e ilişkin olan (asli) öz'e ilişkin olmayanla, rastlantısal olanla bağıntı halindedir.

Öz, kendini gerek fenomenler içinde, gerekse tek bir (asli) fenomen içinde açığa vurur. Öz, bazı fenomenlerde eksiksiz ve «berrak» bir şekilde, bazılarında ise «örtülü» bir şekilde ortaya çıkar. Lenin, öz ile fenomen arasındaki karşılıklı ilişkiyi bir nehrin akışı örneğine dayanarak göstermektedir: «...öz'e ilişkin olmayan, yüzeyde bulunan, görünürde olan genellikle yitip gider, öz gibi yerinde öylesine sağlam tutunamaz, yerini öylesine güçle koruyamaz. Hemen hemen (Etwa) bir nehrin hareketinde üstte köpüklerin, altta ise derin akıntıların bulunması gibi. Fakat köpük yine de öz'ün ifadesinden başka bir şey değildir.» (23)

Öz ve fenomen, birbirleriyle bağıntılı kategorilerdir. Her birinin belirgin özelliği diğerinin aracılığıyla ortaya çıkar. Özün genel bir şey olmasına karşılık, olsa olsa öz'ün öğelerinden birini dile getiren dış-görünüş tek'tir (tek'e özgüdür). Öz'ün asli ve derin olmasına karşılık, dış-görünüş yüzeysel, ama öz'den daha zengin ve daha renklidir. Gene, öz'ün kalıcı ve zorunlu olmasına karşılık, dış görünüş geçici, değişebilir ve rastlantısaldır.

(22) A.g.e., s.253
(23) A.g.e., s.130

Asli olan ile asli olmayan arasındaki fark mutlak değil, görecelidir. Örneğin bir zamanlar kimyasal bir elementin asli özelliği, onun atom ağırlığı olarak kabul edilmişti. Daha sonra çekirdek yükünün asli özellik sayılabileceği ortaya çıktı. Ancak, böylelikle atom ağırlığı asli olma özelliğini yitirmedi. Atom ağırlığı, hâlâ ilk yaklaşımda asli birşey olarak görülür, daha sığ bir düzeydeki asli özelliği temsil eder ve daha sonra atom çekirdeğinin yüküne dayanılarak açıklanır.

Öz, kendisinin bir dizi dış-görünüşünde dile gelir. Bunun yanısıra öz, yalnızca dile gelmekle kalmaz, aynı zamanda bu dış-görünüşler içinde kendini gizleyebilir de. Bir nesnenin duyumsal düzeydeki bilgisinin edinilmesi sürecinde fenomenlerin zaman zaman somut-gerçekte oldukları gibi karşımıza çıktıklarına tanık oluyoruz. Bu asılsız dış-görünüş, bilincimizin bir ürünü olmayıp, nesnel gözlemleme koşullarındaki gerçek ilişkilerin bizi etkilemesi sonucunda ortaya çıkar. Örneğin güneşin dünya çevresinde döndüğünü sananlar, nesnelerin yanıltıcı dış-görünüşü gerçek bir şey kabul etmişlerdir. Kapitalist toplumda işçi ücreti, işçinin yaptığı çalışmanın tümünün karşılığı gibi görünür, oysa gerçekte bu ücret işçinin çalışmasının yalnızca bir kısmının karşılığı olup, ücretin geri kalan kısmı artı-değer biçiminde kapitalistin kârını oluşturur.

Demek ki, herhangi bir olayı doğru kavrayabilmek için, onun temeline inebilmek için, dolaysız gözleme yoluyla çıkan doğruları eleştirel bir şekilde sınamak ve dış-görünüm ile gerçek, yüzeysel olan ile asli olan arasında net bir ayırım yapmak gerekir.

Nesnelerin özlerine ilişkin bilgi sağlamak bilimin temel görevidir. Marks'ın deyimiyle, «...Nesnelerin görünüş biçimleri ile özleri doğrudan çakışsalardı, tüm bilim fazladan ve gereksiz olurdu.» Bilimlerin tarihi, öz'ün çeşitli dışavurma biçimlerini gözönüne almadan ve analiz etmeden, öz'e ilişkin bilgi edinilemeyeceğini göstermektedir. Şu da var ki, özün çeşitli dışavurma biçimleri olan fenomenleri, onların «temel»lerine, özlerine inmeden doğru bir şekilde anlamak da olanaksızdır.

YEDİNCİ BÖLÜM

İNSAN BİLGİSİNİN MAHİYETİ

Bilgi nedir? İnsanla ve onun çevresiyle ilişkisi nedir? Bilgilerimiz hangi yasalara göre gelişir? Nesnel hakikate ulaşabilir miyiz, eğer ulaşabilirsek ona nasıl hareket ederek ulaşabiliriz? Bilgi hangi etkenlerden ya da yanlardan oluşur? Bilgiler hangi biçimler altında ve hangi yöntemlerle gerçekleştirilir? Bilginin doğruluğunun ölçütü nedir? Bu ve benzeri felsefi sorunlar, felsefede, bilgi teorisi ya da epistemoloji tarafından araştırılır.

1. MADDECİ DİYALEKTİK, MARKSÇILIK-LENİNCİLİĞİN BİLGİ TEORİSİDİR.

Bilgi teorisine ilişkin sorunlar, bizzat felsefenin doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. İlkçağ Yunan felsefesinde, bilginin mahiyetinin analizi Demokritos, Platon, Aristoteles, Epikürcüler, kuşkucular ve stoacılarla birlikte başlamıştır. Bu filozofları, yakın çağda Bacon, Descartes, Locke, Spinoza, Leibnitz, Kant, Diderot, Helvetius, Hegel, Feuerbach, Herzen, Çernişevski ve daha başka filozoflar izlemiş ve bu alanda herbiri önemli katkılarda bulunmuştur.

Bilginin mahiyeti sorunu, Marksçı-Leninci felsefede çok önemli bir yer tutar. Diyalektik maddecilik, insanın gerçeğin nesnel bilgisini edinme yeteneğini yadsıyan *(agnostisizm* olarak bilinen) düşünce okullarının iflasına yol açmıştır.

Agnostisizmin fikirleri, ılımlı bir biçimiyle ilkçağ Yunanistanı'ndaki kuşkuculukta bulunabilir (Pirho, Karneades ve Aenesidemus). Bu filozoflar, bilgiyi dış gerçekten koparmışlar, dış dünya gerçeğinden

kuşku duymuşlar ve sonunda nesnelerin varlığını yadsımışlardır. Agnostisizmin teorik temellerini, 18. yüzyıl İngiliz düşünürü David Hume atmıştır. Hume, özünde tüm bilgilerin bilememeyi dile getirdiğini ileri sürmüştür. «En yetkin doğa bilimi bile, hemen hemen en yetkin ahlak ya da metafizik biliminin yalnızca geniş bilgisizlik alanlarını keşfetmeye yaraması gibi, bilgisizliğimizi yalnızca biraz uzaklaştırır o kadar. O halde, tüm felsefenin yegâne sonucu, insanın cehaletinin ve zayıflığının gözlemlenmesidir...» (1) Hume, bilgiden çok inancın ve alışkanlığın gücünün pratik faaliyete temel olarak alınmasını salık vermiştir.

Kantçılık, tarihsel gelişme içinde, Hume'un felsefesinin ardından agnostisizmin başka bir biçimi olarak ortaya çıktı. Kant, (1724-1804) bilgi edinme sürecinin, onun tek tek öğelerinin, yani duyumların, anlık'ın, aklın vb. ayrıntılı bir analizini yapmıştır. Kant'ın bu analizi, bilgi teorisine önemli bir katkı olmuştur. Kant'ın teorik düşüncesinin bütününün doğrultusu ve vardığı genel sonuç yanlıştır. Kant, karmaşık ve çelişkiler taşıyan bilgi dünyasını ortaya çıkarmış, fakat bilgiyi gerçek dünyadaki nesnelerden koparmıştır. Kant şunları yazmıştır: «...Kendinde-şeylere ilişkin olarak, onların fenomenlerinden/dışgörünüşlerinden, yani duyu organlarımıza etki ederek bizde doğurdukları kavramlardan başka hiçbir şey bilmiyoruz.» (2)

Kant, bilginin, deneyimle ve duyumla başladığını söylemekte haklıdır. Fakat Kant'ın anladığı anlamıyla deneyim, insan ile kendinde-şeyler dünyası arasında bağlantı kuracak yerde, onu bu dünyadan koparır; çünkü Kant bilinçte bir *a-priori* bilginin, yani duyumlama biçimlerinin ve deneyimden önce ve ondan bağımsız bir şekilde varolan anlık'ın varolduğunu varsayar. Kant'a göre, bilgi deneyle elde edilenlere ve bu *a-priori* biçimlere dayanılarak kurulur. Apiriorizm, Kant'ı kaçınılamaz bir agnostisizme sürüklemiştir.

19. ve 20. yüzyılın felsefelerinde de, agnostisizm ortadan kalkmış değildir. Çeşitli burjuva düşünce akımları, özellikle pozitivizm ve onun Mahçılık gibi çeşitleri ve pragmatizm, agnostisizmi benimsemişlerdir. Yeni burjuva felsefesi, agnostisizmin öncüllerine, «özgün» hiçbir şey katmamış, ya yalnızca Kant'ın veya Hume'un fikirlerini yinelemekte ya da daha sık rastlandığı gibi, bu iki filozofun fikirlerinin bir karışımını, felsefe alanındaki en yeni buluşlar olarak ileri sürmektedir.

Agnostisizmin felsefedeki ana akımlar olan maddecilik ve idealizm karşısındaki tavrı nedir? Tüm idealist filozofların agnostisizm

---

(1) D.Hume „*An Enquiry Concerning Human Understanding*, Felix Meiner. Leipzig, 1913 s29

(2) İ.Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten Können,* Leipzig, 1913, s.43

yanlısı olduğunu sanmak, yanlış, basit bir görüştür. Descartes, Leibnitz, Hegel ve diğer birçok filozof agnostisizmin savunucuları değillerdi. Engels'inde belirttiği gibi, Hegel «...idealist açıdan mümkün olduğu ölçüde» (3) agnostisizmi yıkmıştır. Ne var ki, idealistler agnostisizmi tutarsız bir şekilde eleştirir, ona bazı ödünler verir ve bilgi teorisine ilişkin pekçok temel sorun üzerinde dururken, bizzat kendileri agnostisizme doğru yönelirler. Öte yandan, her agnostisizm yanlısı kararlı, tutarlı bir idealist değildir; maddecilik ile idealizm arasındaki savaşım karşısında çoğu kez kararsız, uzlaşmacı bir tavır alma çabasındadır. Lenin şöyle demektedir: «Maddeci açısından 'fiilen belli olan' dış dünyadır; bizim duyumlarımız da işte bu dış dünyanın birer imgesidir. [Öte yandan] İdealist açısından 'fiilen belli olan' duyumlamadır; dış dünya ise bir 'duyumlar karmaşası' olarak ifade edilir. Agnostisizm yanlısı açısından da 'hemen belli olan' yine duyumlamadır, ne var ki agnostisizm yanlısı ne dış dünya gerçeğinin maddeci açıdan kavranmasına, ne de dünyanın duyumlama yoluyla idealistçe kavranmasına yönelir.» (4)

Agnostisizm, bilgi edinmeye ilişkin --duyumlarımızın, algılarımızın ve kavramlarımızın içeriğini nesnel gerçekten koparan-- teorik bir anlayış olarak, felsefenin temel sorunun ikinci yanına, (dünyanın bilinebilirliği sorununa) çözüm ararken idealizmin konumuna yerleşir. Bilindiği gibi, kendilerinin agnostisizmin yanlısı olduğunu söyleyenlerin çoğu, gerçekte agnostisizm yanlısı değillerdir. Örneğin, Thomas Huxley (1825-1895) gibi 19. yüzyılda «agnostisizm» kavramını felsefeye sokan bazı natüralistler, agnostisizmin felsefi konumlarında fiilen yer almadıkları halde, kendilerini agnostisizm yanlısı ilan etmiştir. Burjuva toplumunun koşullarında «agnostisizm» deyimi, böylesi natüralistlerin bilimsel maddeciliklerini gizleyebilmeleri için elverişli bir araç olmuştu. Bu natüralistler, kendi çağlarının bilimsel buluşlarının sınırları ötesindeki herşeyi bilinemez ilan etmişlerdi. Bunların görüşleri, öncelikle Tanrının varlığına ilişkin dinsel inanca karşıydı.

Agnostisizmin diyalektik ve metafizik karşısındaki tavrı ikircimlidir. Agnostisizm, insanın bilgi edinme sürecinin diyalektik bir mahiyet taşıdığı konusunda bir takım spekülasyonlara dalar. Bilginin ilerletilmesi, dogmatizmin aşılması için belli bir ölçüde kuşkuculuğun ve tereddütün zorunlu olduğu doğrudur. İlkçağ Yunanistanı'n dan beri kuşkuculuk, içinde belirli bir diyalektik öğe taşımıştır. Kuşkucular, bilginin hakikate doğru ilerlemesinin zenginliğini, karmaşıklığını ve çelikili karakterini çoğu kez farketmişlerdir. Ne var ki, ag-

(3) K.Marks-F.Engels, *Seçme Yapıtları*, c.3, s.347
(4) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.111-112

nostisizm bilginin hareketliliğini ve göreceliliğini mutlaklaştırmış, böylelikle de agnostisizmin kuşkuculuğu olumsuz bir önyargıyla donanmıştır. Agnostisizm yanlıları, bilginin göreceli olduğunu ve çelişkiler taşıdığını söyleyerek, her ne kadar, kendilerini temize çıkartmaya çalışırlarsa da, nesnel dünyanın yasalarını ele almaya bir türlü yanaşmazlar. Öznel diyalektik (bilginin hareketi) ile nesnel diyalektiğin (maddenin hareketinin) birbirinden ayrı bir şekilde ele alınması, agnostisizmin bilgi teorisi alanındaki temel hareket noktasıdır.

Agnostisizm doğuşundan itibaren haklı eleştirilere hedef olmuştur. Agnostisizmin karşısına çıkanlar, agnostisizmin ifadelerinin çelişkili mahiyetini, vardığı nihai sonuçların saçmalığını gözler önüne serivermişler, ancak bunu yaparken sağlam kanıtlar ileri sürmekten çok, zekâ oyunlarına başvurmuşlardır. Agnostisizmin bilgi kavramı, bilgi edinme sürecinin karmaşık karakterinin, çelişkili mahiyetinin bir yansısı ve doğru bilginin ölçütünün saptanmasındaki güçlüklerin bir sonucu olarak doğmuştur. Ancak, agnostisizm toplumun bazı sınıflarının konumunu, onların dünya görüşlerini de yansıtır. Bu nedenle onun aşılması, hem karmaşık teorik sorunların çözümlenmesini, hem de bu sorunların toplumsal kökenlerinin aşılmasını (terkedilmesini, sökülüp atılmasını) şart koşar. Ne eski, temaşacı maddecilik ne de idealist diyalektik bu sorunu ele alabilir. Bu sorun yalnızca, Marksçı-Leninci öğretinin bilgi teorisi de demek olan diyalektik maddeciliğe dayanılarak çözümlenebilir.

Diyalektik maddeci bilgi teorisinin temel kabulleri Lenin tarafından *Maddecilik ve Ampiriokritisizm* adlı yapıtında formüle edilmiştir:

«1) Nesneler bilincimizden bağımsız olarak, duyumlarımızdan bağımsız olarak bizim dışımızda vardırlar...

«2) İlke olarak, fenomen/dış-görünüş ile kendinde-şey arasında bir fark kesinlikle yoktur ve böylesi bir fark olamaz. Olsa olsa bilinen ile henüz bilinmeyen arasında bir fark vardır...

«3) Bilimin diğer her alanında olduğu gibi, bilgi teorisi alanında da diyalektik bir şekilde düşünmemiz gerekir, yani bilgimizi hazır ve değişmez bir şey saymamalı; *bilgi*'nin nasıl *bilgisizlik*'ten doğduğunu, eksik, hatalı bilginin nasıl daha tam ve daha doğru bir hale geldiğini saptamalıyız.» (5)

Bilgi teorisi, kendisinde temel bir değişmeye yol açan iki şeyi marksçılığa borçludur: 1) Maddeci diyalektiğin bilgi alanını da kapsamına alması; 2) bilgi teorisi alanında, doğru bilginin hem temeli,

(5) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.103

hem de ölçütü olan pratiğe de yer verilmesi. Maddeci diyalektik, gerek dış dünyadaki, gerekse insan düşüncesindeki hareketin en genel yasalarını inceleyen bilim olduğundan, nesnel dünyanın yasaları ile düşünmenin yasalarının birbirinden ayrı ve birbirinden kopuk tutulmasına bir son vermiştir. Engels şunları yazmaktadır: «Aslında birbiriyle özdeş olan, ancak --doğa'da olsun, bugüne kadarki insanlık tarihinin büyük bir bölümünde olsun, insanlar tarafından varlıklarının bilincine tam varılmadan, etkilerini hissettirmiş olan ve-- insan aklının bilinçli bir şekilde uygulayabldiği ölçüde aralarında ifade farklılığı gösteren iki yasa küme'si...» (6) vardır.

O halde, bilgi ve onun hareketinin yasaları (öznel diyalektik) bizzat nesnel gerçeğin yasalarının ve özelliklerinin düşünen beyindeki yansısıdır. Bilgilerimizin içeriği, bilgilerimiz dışında varolan nesnelerle ve süreçlerle bilgi edinme süreci boyunca uyumlu hale getirilir ve insanın maddi pratik faliyetine, onun doğadaki fenomenleri ve nesneleri denetim altına almaya yönelik pratik çabalarına yön verir.

2. ÖZNE VE NESNE.

Bilgi insanın beyninde, başlangıçtan beri varolmayıp, insanın yaşamı boyunca, onun pratik faaliyetinin bir sonucu olarak edinilir. *İnsanın yeni bilgiler edindiği sürece, bilgi edinme süreci* adı verilir.

Bilgi edinmenin özünü, tabi olduğu yasal düzenlilikleri kavrayabilmek için, bilginin öznesinin kim olduğuna, yani nesnel gerçeğin bilgisini edinenin kim olduğuna karar vermek gerekir. Bu büyük bir sorun gibi gözükmeyebilir; bilgi edinme sürecindeki özne elbette insandır. Oysa, herşeyden önce felsefe tarihi, bize, insanın nesnelerin özünün bilgisini edinmesinin kesinlikle olanaksız olduğuna inanan bazı düşünürlerin ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir. Sonra, günümüzde bilgi edinmenin ve onun bir biçimi olarak teorik düşünmenin, yalnızca insana özgü bir yetenek olmadığı, insanların yaptığı bilgisayar gibi makinaların da bu yeteneğe sahip olduğu yolunda yaygın bir görüş vardır. Ve nihayet yalnızca insanın bilgi edinme sürecindeki özne olduğunu öne sürmek yetersizdir; insanı bilgi edinme sürecindeki özne yapan şeyin ne olduğunu ortaya koymak, bunun için de insanın özünü bilmek gerekir.

Ludwig Feuerbach, idealizmin, bilgi edinme sürecindeki öznenin bilinç olduğu yolundaki anlayışını, haklı olarak bilincin kendisinin, --insanın bir özelliği olduğundan-- olsa olsa doğrulayıcı bir karakter

(6) K.Marks-F.Engels, *Seçme Yapıtları*, c.3, s.362

taşıdığına işaret ederek eleştirmişti. Feuerbach'a göre insan, belirli bir zaman ve mekân içinde yaşayan ve maddi-doğası sayesinde gerçeğin bilgisini edinme yeteneğine sahip olan, bedensel, cismani bir varlıktır. Feuerbach'ın bilgi edinme konusundaki anlayışında, doğal bir öze sahip somut bir kişiyi kastettiği sanılabilir, oysa Marks'ın işaret ettiği gibi, Feuerbach, «... gerçekten varolan aktif insanlara asla ulaşamaz, ancak 'insan' soyutlamasında kalır ve 'gerçek anlamda tek tek her cismani insanı' duygusal düzeyde kavramaktan öte gitmez...» (7)

İnsan, somut, gerçek özüne nasıl kavuşur? İnsan, duyumsal düzeyde kavrama da dahil olmak üzere, doğrudan doğasal bir varlığın içkin özelliklerini taşır, ama bununla kalmayarak, kendi ikinci doğasını, toplumsal doğasını da -kültürü de, uygarlığı da- yaratır. Çalışma aracılığıyla, doğadaki nesneleri basitçe özümlemekle kalmayarak, onları kendi gereksinimlerine uygun bir hale dönüştürerek kendini yaratır. İnsan bunu ancak, diğer insanlarla belirli ilşkiler içinde bulunan toplumsal bir varlık olduğu için yapabilir. Marks şunları yazmaktadır: «... İnsan, dünya dışındaki bir alanda yaşayan soyut bir yaratık değildir. İnsan, insana özgü bir ortamda, yani toplulukta, toplumda varolabilir.» (8)

Toplum dışında ne bir insan, ne de bilgi edinme sürecindeki özne vardır.

Okuyucu, nesnelerin bilgisini, tüm insanlığın, bir bütün olarak toplumun değil, tek tek bireylerin edindiğini haklı olarak ileri sürebilir. Kuşkusuz, toplum, düşünen, üreten, kendine özgü özellikler ve yetenekler taşıyan bireyler olmaksızın varolamaz. Ne var ki bu tek tek bireyler ancak birbirleriyle belirli toplumsal ilişkiler içine girmekle ve toplumsal örgütlenmenin mevcut düzeyinde elde edilebileecek üretim altlerine ve üretim araçlarına sahip olmakla, bilgi edinme sürecindeki özne haline gelebilirler.

Bilginin gelişmişlik düzeyi, insanın doğasal ve bireysel özellikleriyle değil, herşeyden önce toplumsal koşullarla ve olanaklarla belirlenir. Nitekim Newton, ne denli büyük bir dâhi olursa olsun, rölativite teorisini ortaya koyacak durumda değildir. Toplumdaki bilincin herhangi bir somut bireye bağlı olmadığını ortaya koyan nesnel-idealizm, tektek insanların faaliyetinin genel sonucunu bilincin biçimleri olarak ele almış ve bu genel sonucu kendi mantığına göre hareket eden,

---

(7) K.Marks-F.Engels, *Alman İdeolojisi*, s.59
(8) K.Marks-F.Engels, *Werke*, c.1, s.378

bağımsız bir varlık biçiminde göstermiş, böylelikle de bilincin herhangi bir somut bireye bağlı olmayışı gerçeğini bulandırmıştır. Böylece düşünce, yalnızca özgül taşıyıcısından -özneden- koparılmakla kalmamış, aynı zamanda öznenin dışında varolan nesnelerden ve fenomenlerden de koparılmıştır.

Ne var ki, bilgi edinme süreci için yalnızca bir özne değil, özneyle (insanla) birlikte, bu öznenin karşılıklı etki içinde bulunacağı bir de nesne gereklidir. Nesnel gerçekteki fenomenler ve süreçler, bilinçten bağımsız bir şekilde bulunurlar. Bilgi edinme sürecindeki özne olan insan hakkındaki bir yargıya, onun gerek bilgi edinme sürecinin ve gerekse pratiğinin nesnesi haline gelen şey aracılığıyla varılabilir. Örneğin, Demokritos ve Aristoteles zamanında, hatta Galilei ve Newton zamanında, elektron gerçekte varolmakla birlikte, henüz insan bilgisinin kapsamı içine girmemişti. O sıralarda insan, onu bulup, düşüncelerinin ve davranışlarının nesnesi haline getirecek durumda değildi. Doğadaki hangi nesnenin bilgi edinme sürecinin bir nesnesi haline geleceğini, yani toplumsal yaşamın bir öğesi haline geleceğini, ancak toplumsal pratiğin gelişmişlik düzeyini bilmekle kestirebiliriz. Örneğin, toplumsal pratik günümüzde öyle bir düzeye ulaşmıştır ki; gezegenimizi çevreleyen uzaya ve güneş sisteminin diğer gezegenlerine araştırma gezileri yapılması yavaş yavaş insan faaliyetinin alanı içine girmektedir. İnsan az-çok insanileşmiş bir doğa ortamında yaşamaktadır. İnsan, doğadaki yeni fenomenleri kendi faaliyetinin nesneleri haline dönüştürerek, onları kendi varlığının yörüngesine sokmaktadır. Bu şekilde insanın egemen olduğu dünyanın alanı gitgide daha genişlemekte ve derinleşmektedir. Marks, Feuerbach'ın gerçek konusundaki anlayışını eleştirirken şunları yazıyor: «[Feuerbach] çevresindeki duyumlarla kavranabilir dünyanın, ezelden beri varolan ve ebediyen de hiç değişmeden kalacak olan bir şey olmayıp, sanayinin ve toplumun o andaki düzeyinin bir ürünü olduğunu görmüyor... Çok iyi bilindiği gibi, kiraz ağacı, hemen hemen tüm meyva ağaçları gibi bizim bölgemize yalnızca birkaç yüzyıl önce, *ticaret* yoluyla getirilip dikilmiş ve böylece, ancak belli bir çağdaki belli bir toplumun bu edimi *yoluyla*, kiraz ağacı Feuerbach için 'duyumsal düzeyde bir kesinlik' haline gelebilmiştir.» (9)

Tüm bunlar, öznenin faaliyetlerinin dayanakları olan, öznenin kendisinin de, nesnenin de toplumsal birer karakter taşıdıklarını ve insanın pratik faaliyetine bağlı olduklarını kanıtlamaktadır. Bu faaliyet, öğelerinden birinin de bilgi olduğu kültürü yaratmıştır.

---

(9) K.Marks-F.Engels, *Alman İdeolojisi*, s.57-58

3. PRATİK. BİLGİNİN TOPLUMSAL VE TARİHSEL MAHİYETİ.

Bilginin vazgeçilmez koşulu, doğadaki nesnelerin ve toplumsal süreçlerin insan üzerindeki etkisidir. Öte yandan, insan da yalnızca faaliyette bulunarak, nesnel fenomenlere müdahele ederek ve bir yandan onların etkilerine mağruz kalırken, biryandan da onları dönüşüme uğratarak bilgisini geliştirebilir. İnsanın bilgi edinme faaliyetinin özünü, ancak özne ile nesne arasındaki sözü edilen pratik düzeydeki etkileşimin özelliklerinden hareketle anlayabiliriz.

İnsanlar dünyası ve doğa, farklı nitelik taşıyan, ancak her ikisi de maddi olan birer sistemdir. İnsan, toplumsal ve nesnel bir varlıktır ve nesnel bir şekilde faaliyet gösterir. İnsanın bilince ve iradeye sahip olması, onun doğayla etkileşimi üzerinde önemli bir rol oynuyorsa da, bu etkileşimde maddi yan yine de ağır basar. İnsan, elindeki doğasal ve yapay araçların tümüyle, doğadaki fenomenleri ve nesneleri etkileyip, onları dönüşüme uğratırken, kendisi de dönüşüme uğrar. *İnsanın bu nesnel gerçeği dönüşüme uğratmaya yönelik maddi faaliyetine pratik denir.*

Pratik kavramı, yalnızca Marksçı-Leninci bilgi teorisi açısından değil, aynı zamanda bir bütün olarak Marksçı-Leninci felsefe açısından da temel bir kavramdır. Pratiği yalnızca üretim alanıyla sınırlandırmak yanlıştır. Bunu yaparsak, insan, çalışması sayesinde gıda, giyim, konut vb. gereksinimlerini gideren salt ekonomik bir varlık olup çıkar ve insanın bilinci salt teknik bir karakter taşır hale gelir. Ekonomik üretim, pratikte, temel bir yere sahiptir; ancak insanın pratik faaliyeti yalnızca üretim pratiğine indirgenemez. Pratik en geniş anlamda, insan faaliyetinin nesnel biçimlerinin tümünü kapsar; --sınıf savaşımı, sanatın ve bilimin gelişmesi gibi toplumsal fenomenler de dahil olmak üzere, insanın maddi ve manevi kültürünün yaratıldığı, insanın toplumsal varoluş süreci içinde-- insanın toplumsal varlığının tüm yanlarını kucaklar.

Üretime yönelik çalışma faaliyetinde insan, doğa karşısında hayvanlar gibi davranmaz. Hayvanlar yalnızca kendilerinin ve yavrularının doğrudan gereksinim duydukları şeyleri sağlarlar. Oysa insan, insan olalı beri, doğada varolmayan nesneleri, sürekli doğan ve gelişen hedeflerine göre, kendi ölçeğinde ve kendi ölçütleriyle tartarak yaratır. Böylesi bir faaliyet ancak bilinçle olanaklıdır.

İnsanın nesnel faaliyetinin tüm biçimleri, çalışma ve üretim temeline dayanır. İşte bu biçimler, nesnelerin, süreçlerin ve nesnel gerçeğin yasalarının bilgisinin edinilmesi gibi bir fenomeni doğururlar. Bilgi edinme faaliyeti, başlangıçta maddi üretimden ayrı yürümemiş, bunların her ikisi de birbirlerinin bir parçası olmuşlardır. Ancak uygarlığın gelişmesiyle, fikirlerin üretimi, nesnelerin üretiminden

kopmaya başlamış, bilgi edinme süreci kendine özgü konusuyla ve özgül özellikleriyle insanın bağımsız, teorik bir faaliyeti haline gelmiştir. Bu da, daha sonra teori ile pratik arasında, aslında yalnızca göreceli bir karakter taşıyan bir karşıtlığa yol açmıştır.

Teorik faaliyet ile pratik faaliyet arasındaki karşılıklı ilişkiyi açıklamaya başladığımızda, teorinin pratiğe hem bağımlı, hem de ondan göreceli olarak bağımsız olduğunu görürüz. Teorinin pratiğe gerek bağımlılığı, gerekse ondan göreceli bağımsızlığı bilgi teorisi açısından ayrı ayrı önem taşır. *Bilginin pratiğe bağımlı oluşu bize, bilginin toplumsal ve tarihsel bir mahiyet taşıdığını gösterir.* Bilgi edinme sürecinin tüm yanları toplumla bağıntı halindedir ve toplum tarafından belirlenir. Bilgi edinme sürecindeki özne, toplumsal bir öz taşıyan insandır. Bilgi edinme sürecindeki nesne ise, insan tarafından seçilen ve onun faliyet alanı içinde yer alan doğasal bir nesne ya da toplumsal bir fenomendir. Pratik, içinde insanın özünü yitirmek şöyle dursun, tam tersine onu kazandığı, böylelikle de kendisini ve kendi tarihini yarattığı, nesnel gerçeği dönüşüme uğratmaya yönelik maddi faliyettir.

İnsan, bilincin faliyet göstermesine olanak sağlayan bazı biyolojik etkenleri doğadan devralmıştır; bunlar beyin ve oldukça gelişmiş bir sinir sistemidir. Ne var ki, toplumsal gelişme sürecinde insanın doğal organlarının amaçları ve işlevleri değişmiştir. Engels şunları yazmaktadır: «Nitekim el, yalnızca çalışma organı değil, *aynı zamanda çalışmanın ürünüdür.*» (10) Toplumsal faliyet sayesinde, duyu organları, beyin ve eller, resim ve heykel sanatlarında, müzikte, edebiyatta, bilimde ve felsefede şaheserler yaratma yeteneğini kazandılar.

Bilginin toplumsal mahiyetinden çıkan sonuç, bilginin gelişmesine yol açan şeyin, insanın nesnel faaliyetindeki, toplumsal gereksinimlerindeki --bilginin amacını, hedefini belirleyen ve insanları daha derin teorik bilgiler edinmeye teşvik eden-- değişmeler olduğudur.

Bilginin göreceli bağımsızlığı, onun pratiğin doğrudan istemlerini aşmasını, pratiği öngörmesini ve yeni fenomenleri önceden kestirmesini, üretimi ve insan yaşamının diğer alanlarını aktif bir şekilde etkilemesini sağlar. Örneğin, atomun karmaşık yapısına ilişkin teori, toplumun kendisine, atom enerjisinin pratik kullanımıyla ilgili bilinçli bir hedef koymasından önce doğmuştur.

Bilgiye ilişkin yasalar, üretimin gelişmesine ilişkin yasalardan farklı olduğundan, bilginin hareketi pratikten önce gelebilir. Bilgi ile,

---

(10) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.172

bireyin olsun, bir bütün olarak insanlığın olsun kendileri için saptadıkları pratik görevler arasındaki bağıntı çoğu kez karmaşık ve dolaylıdır. Örneğin, günümüzde matematik alanındaki araştırmaların sonuçları, bilimin önce fizik ve kimya gibi diğer dallarında, daha sonra da teknikte ve üretim teknolojisinde uygulanmaktadır.

Elbette teorik faaliyetin pratikten kopma olanağı her zaman vardır. Bilgi edinme alanında bu durum, bilgi edinmenin insan pratiğiyle hiçbir bağı olmayan dört duvar arasına kapanmış bir çalışma haline dönüşmesine yol açabilir. Böylelikle bilgi, hedefiyle arasında varolan bağı yitirir ve --insanları yeni bilgilerle zenginleştirmek, onların nesnel süreçleri denetim altına almasını ve bu süreçleri insanın hizmetine sunmasını sağlamak olan-- ana işlevinden yoksun kalır. O halde, bilginin pratiğe sistematik bir şekilde uygulanması, onun nesnelliğinin, yani onun nesnel gerçekteki süreçlerin ve nesnelerin özlerine daha fazla inebilmesinin güvencesidir.

4. GERÇEĞİN İNSAN TARAFINDAN ZİHİNSEL DÜZEYDE ÖZÜMLENMESİ. YANSIMA İLKESİ.

Bilgi, bilgi edinme sürecinin sonucudur. Bilgi kavramı, çok karmaşık ve içerlik yönünden zengin bir kavramdır. Bilgi teorisiyle uğraşan pekçok felsefeci dikkatlerini, bilginin şu ya da bu yanı üzerinde yoğunlaştırmışlar ve ele aldıkları yanın, bilginin tüm mahiyetini dile getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu tekyanlı yaklaşım, bilgiye ilişkin bazı kavramların eksik ve hatta yanlış olduğu sonucunun yanısıra, bilginin tastamam özünü oluşturan ana etkenlerin dışlanmasına yol açmıştır.

Bilgi konusuna getirilecek ilk netlik, bilginin toplumsal yaşam içindeki yerini saptamaktır. İnsan bilgiyle bir nesneyi teorik düzeyde özümler ve onu bir dönüşüme uğratarak, zihnine mal eder. Kendi dışındaki nesneye oranla bilgi zihinsel düzeyde bulunur. Bilgi, bilgisi edinilen nesnenin, fenomenin ya da özelliğin tıpkısı olmayıp, gerçeğin insan tarafından özümlenmesinin bir biçimidir; insanın bir yandan düşüncesinde, amaçlarında ve isteklerinde nesneleri ve süreçleri yeniden üretebilme, bir yandan da bu nesne ve süreçlerin imgeleriyle ve kavramlarıyla işlem yapabilme yeteneğidir.

Demeki ki bilgi, zihinsel bir şey olduğu için, duyumlarla kavranan maddi nesneler ya da onların maddi kopyaları biçiminde değil, maddi-olmayan bir şey olarak, nesne ile özne arasındaki nesnel etkileşimin bir özelliği ya da yanı olarak, insan faaliyetinin bir biçimi olarak varolur. Bilgi zihinsel bir şey olmakla birlikte, yine de sinir sis-

temindeki hareketin, insanlar tarafından oluşturulan --sözcükler, matematikteki ve diğer alanlardaki semboller gibi-- işaretlerin maddi yanlarıyla çitişir.

Böylelikle, nesnelerin insan tarafından zihinsel düzeyde özümlenmişliğini dile getiren fikirler, imgeler ve --varolan ya da varolabilecek olan nesneler ve süreçler konusuda insanın geliştirdiği-- ölçütler doğar.

Bilginin özgül mahiyeti, fikirlerin sınıflandırılmasından kaynaklanır denildikten sonra, gerek bu fikirlerin içeriğinin ne olduğu sorusunun, gerekse onların nesnel gerçekle ilişkisinin ne olduğu sorusunun da ortaya konması gerekir. Bu soruların diyalektik maddecilik açısından yanıtı, Marks tarafından şu genel ifade içinde formüle edilmiştir: «... Fikirsel olan, insan zihninin yansıttığı ve düşünce biçimleri haline getirdiği maddi dünyadan başka birşey değildir.» (11)

Bilgi ile nesnel gerçek arasındaki ilişki, yansıma kavramında ifadesini bulur. Bu kavram, felsefe tarafından daha ilkçağda ortaya atılmıştı. Çağdaş maddeciler, yansıma kavramını yaygın bir şekilde kullanmışlar ve çoğukez yansıma sürecine mekanikçi bir görünüm vermişlerdi. Yansımaya nesnelerin insanı etkilemesi gözüyle bakılıyor; insanın duyu organlarının, nesnelerin izlerini ve biçimlerini, tıpkı balmumu örneğinde olduğu gibi, basitçe kaydetmekten öte gitmediği varsayılıyordu.

Yansıma, yalnızca Marksçı-Leninci bilgi teorisine özgü bir kavram olmamakla birlikte, yerini bu teoride bulmuş; yeniden düşünce süzgecinden geçirilmiş ve yeni bir içerik kazanmıştır. Böylesi bir kavrama niçin gereksinim duyulmuştur? Bilginin içeriği, kaynağı ve onun nesnel gerçeğe bağlanma biçiminin ne olduğu sorunu tartışılırken, bilgi, nesnel gerçekteki nesnelerin, öznelerin ve yasaların bir yansısı olarak kavranmadığı sürece, maddeci bir konumda yer almak olanaksızdır.

Maddecilik, bilgi teorisinde, nesnel gerçeğin insan bilincinden bağımsız bir şekilde varolduğunun ve bu gerçeğin bilinebilirliğinin kabulünden yola çıkar. Bilginin içeriğinin bir bölümünü oluşturan bu kabül, yansıma kavramıyla doğrudan doğruya bağlantılıdır. Bilgi, nesneyi yansıtır. Bu şu anlama gelir: Özne, son tahlilde, belirli bir nesnenin mahiyeti, özellikleri ve tabi olduğu yasalar tarafından belirlenen düşünce biçimlerini yaratır, başka bir deyişle, bilginin içeriği nesneldir.

İdealist bilgi teorisi ise, yansıma kavramından yan çizer, bilgiyi,

---

(11) K.Marks, *Kapital*, c.1, s.19

nesnel gerçeğin imgesi olarak değil, onun yerini alan bir işaret ya da sembolmüş gibi sunarak, yansıma kavramı yerine «tekabül etme» kavramını ya da benzeri bir kavramı geçirmeye yeltenir. Lenin bu anlayışa şiddetle karşı çıkarak şöyle demektedir: «Çünkü işaretleri ya da sembollerin hayali nesneleri göstermesi çok mümkündür ve herkes *böylesi* işaretlerin ya da sembollerin örneklerini tanır.» (12) Yeni-Kantçı Ernst Cassirer (1874-1945) gibi idealistler, yansıma kavramından neden hoşlanmadıklarını saklamamışlardır. Bilgi kavramının nesneye oranla bir sembol olduğunu savunan Cassirer şunları yazmıştır: «Duyumlarımız ve fikirlerimiz, nesnelerin *yansılar*'ı değil, sembolleridir. İnsan, bir imgenin yansımış olan nesne ile belli bir *benzerlik* göstermesini bekler, ancak burada böylesi bir benzerlik konusunda asla emin olunamaz.» (13)

Günümüzde, bilginin nesnel gerçeğin yansısı olduğu fikrine, çeşitli okullardan filozoflar ve bu arada felsefeyle uğraşan revizyonistler karşı çıkmaktadırlar. Bu revizyonistler, yansıma kavramını, --nesnenin teorik ve pratik düzeyde özümlenmesi sürecinde, öznenin aktif rolünün kabulünden yola çıkan Marksçı felsefeyle bağdaşmayan-- sözümona, metafizik maddeciliğin bir kavramı olduğunu ileri sürerek redderler. Böylece yansıma teorisi, bu filozoflar tarafından dogmatizmin temeli olarak sunulur.

Kuşkusuz, yansıma eğer varolan nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin cansız bir kopyasının ortaya çıkışı olarak değerlendirilecek ve insanın öznel ve aktif yaratıcı etkisinden kopuk olarak ele alınacak olursa, bilginin belirgin bir özelliği olarak işlev görmesi olanaksızlaşır. İnsan yaşamının asıl anlamı, özgür yaratıcı faliyette, dünyanın pratik yoluyla dönüşüme uğratılmasında yatar ve böyle bir çerçeve içinde bilgi, bu faaliyetin hedeflerine ulaşmasına ve görevlerini yerine getirmesine hizmet eder. Ne var ki bilginin, dünyanın dönüştürülmesinde bir araç olabilmesi için, somut gerçeğin nesnel, aktif ve pratik tarafından yönlendirilmiş bir yansısı olması gerekir. Bilgi, nesnel olarak varolan gerçeğin özümlenmesidir, içeriğiyle gerçeği barındırır, yani kendi dışında varolan fenomenlerin ve süreçlerin özelliklerini ve tabi olduğu yasaları yansıtır.

Böylelikle diyalektik maddeci bilgi teorisi, bilginin mahiyetini yansıma ilkesine dayanarak ortaya koyar, yansıma kavramı içinde, insanın yaratıcı faaliyetine de yer vererek, bu kavrama yepyeni bir

---

(12) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.234

(13) E.Cassier, *Substanzbegrif und Funktionsbegriff. Untersuchungen über die Grundfragen der Erkenntniskritik*, Berlin, 1910, c.2, s.404

içerik kazandırır. Bilgi, gerçeğin toplumsal pratikçe sınamadan geçmiş aslına-uygun bir yansısıdır.

5. BİLGİNİN VARLIK BİÇİMİ OLARAK DİL. SEMBOL VE ANLAM

Bilgi, zihinsel bir şeydir; bununla birlikte, gerçekte somut olarak varolabilmek için, duyumlarla kavranabilir, maddi bir biçime bürünmek zorundadır. Nesnel bir varlık olarak insan, yalnızca nesnel düzeyde davranışlarda bulunur; insanın edinmiş olduğu bilgiler de, nesnel bir biçim altında bulunur. Bilgi, *dil* --duyumlarla kavranabilir bir nesne-işaretleri sistemi demek olan dil-- biçiminde somutlaştığı ölçüde, insan o bilgiyle işlem yapabilir.

Marks ve Engels, bilgi ile onun dil biçimi altında varoluşu arasındaki organik bağa işaret etmektedirler: «Başlangıçtan beri 'ruh', maddenin --ve burada karşımıza hareketli hava tabakaları olarak, ses olarak, kısacası dil olarak çıkan maddenin-- 'ağırlığını sırtlanmak' durumunda kalan bahtsız varlığın ızdırabına katlanmak zorunda kalmıştır. Dil, bilinç kadar eskidir; dil, diğer insanlar için de varolan ve yalnızca bu nedenden dolayı kişisel olarak benim için de varolan pratik bilinçtir...» (14)

Bilgi, ilk bakışta bir nesneyi, bir olayı, bir eylemi vb. gösteren işaretler sistemi biçimini alır. İşaretin gösterdiği şey, o işaretin anlamıdır. İşaret ile anlamı birbirinden ayrılamaz, anlamdan yoksun, işaretten yoksun anlam düşünülemez.

Dilsel işaretler ile, sinyaller, alametler vb. dilsel-olmayan işaretler arasında bir ayırım yapmak gerekir. Bilgi, anlamları nesnel gerçekteki çeşitli süreçlerin ve fenomenlerin öğrenilmiş imgelerinde yatan dilsel işaretler biçiminde varolur. (15)

İşaret görevi gören duyumlarla kavranabilir nesne ile onun anlamı arasında doğal, zorunlu ve organik bir bağ yoktur. Aynı anlam, işaret işlevi gören farklı nesnelere bağlanabilir. Bunun yanısıra özel bir amaç için hazırlanmış yapay sistemler, yani sembol sistemleri de işaret görevi görebilir.

---

(14) K.Marks-F.Engels, *Alman ideolojisi*, s.41-42

(15) Modern formel mantık «anlam» ve «kapsam/kaplam» arasında bir ayırım gözetir. Dilsel bir terimin kapsamı içinde, o dilsel terimin tanımladığı, içerdiği nesneler ya da nesne sınıfı anlaşılır; anlam denilince, o dilsel terimin düşünsel içeriği, yani enformasyonu anlaşılır. Örneğin «balina» sözcüğünün kapsamı, gelmiş, varolan ve gelecekteki bütün balinaları gelirtir; oysa «balina» sözcüğünün anlamsal içeriği, okyanuslarda yaşayan, memeli, büyük bir hayvanı belirtir. Yukarıdaki paragrafta «anlam» deyimiyle hem anlam, hem de kapsam kastedilmiştir.

Bilginin gelişmesi, dallı budaklı, yapay sembollere dayalı dil sistemlerinin doğmasına yol açmıştır. (örneğin, matematiğin, kimyanın vb. sembollere dayalı dilleri). Bu diller, doğal dillerle sıkısıkıya bağıntılı olmakla birlikte, nispeten bağımsız işaret sistemleri oluştururlar. Bilim, bilgi edinme sürecinin sonuçlarını ifade etmenin bir aracı olarak sembollerin kullanımına gitgide daha sık başvurmaktadır. Doğal dilin sözcükleri, bilimsel kavramları ifade edebilmek için kullanılmaya her zaman elverişli değillerdir; çünkü bunların günlük kullanımlarıyla bağıntılı, kendilerine özgü, alışılmış anlamları vardır. Semboller, kesin ve duru bir düşünme faaliyeti için asli bir önem taşıyan, eksiksiz tanımlar sağlamakta kullanılır. Dilsel bir sistem olarak bilgi, tek tek parçaları belli kurallara göre biraraya gelmiş kendine özgü yapısıyla, kendine özgü bir dünya oluşturur. Bu sistem, yapısının ve faaliyetinin tabi olduğu kendine özgü bir takım yasalara sahiptir; yeni yeni öğelerle sürekli olarak zenginleşir, yapısı değişikliğe uğrar vb.. Bunun yanısıra, bu sistemin faaliyetinin tabi olduğu yasalar nispeten bağımsızdırlar; gerek nesnel gerçekteki nesnelerle ve süreçlerle, gerekse bunların insan zihnindeki yansılarıyla doğrudan bir bağıntı içinde değillerdir.

Sembolizm, bazı felsefe okulları tarafından, idealist kavramları savunmak için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Gerçekten de, eğer bilgi işaret sistemleri biçimi altında varoluyorsa ve çağdaş bilimde bu işaretlerin yerini semboller alıyorsa, bu, bilginin nesnel gerçeğin yansısı değilde, bir sembol olduğunu doğrulamaz mı?

Çağdaş pozitivistler, bilimin yapay dili benimsemesinin, bilgilerin nesnelliklerini yitirmesini beraberinde getirdiği fikrini sürekli olarak vurgulamaktadırlar. Örneğin, Philipp Frank şöyle yazmıştır. «Modern fizik bize, 'madde' ve 'ruh' konusunda hiçbir şey söylemezken, semantik konusunda çok şey söylemektedir. 'Sokaktaki adam'ın günlük deneyimlerini betimlediği dilin fiziğin genel yasalarını formüle etmeye elverişli olmadığını öğreniyoruz.» (16) Kuşkusuz fiziğin hiçbir doğal, ulusal dile benzemeyen kendine özgü bir dili vardır; ne var ki fizik, böylesi bir dili incelediği süreçlerden uzaklaşmak için değil, tersine, bu süreçleri daha derinlemesine ve adamakıllı araştırmık için yaratır.

Bilgi, ifade biçimi itibariyle gitgide daha sembollere dayalı bir hale gelmekte ve bilimsel teoriler çoğu kez bir semboller sistemi biçimi altında çıkmaktadırlar. Aslında bu sembollerin ve denklemlerin önemi, bunların nesnel gerçeğin daha eksiksiz ve daha derin bir yan-

(16) Ph. Frank. «Present Role of Science». İn: *Atti del 12 Congresso İnternazionale di Filosofia,* Venedik, 1958, c.1, s.8

sısını vermelerinden ileri gelmektedir. Bilgi edinme sürecinin sonuçları, sembollerin kendileri değil, --İçeriklerini, belli bir bilimin incelediği nesnelerin, süreçlerin, özelliklerin ve yasaların oluşturduğu-- fikirsel anlamlarıdır. Einstein'ın $E=mc^2$ formülündeki semboller, bilgi değildir. Bilgi, bu formülün kapsadığı sembollerin anlamıdır. Einstein'ın formülündeki semboller arasındaki ilişki, bir fikir yasasını, yani kütle ile enerji arasındaki bağıntı yasasını ifade eder ve böylece de bize doğru bilgi sağlar.

Kabul edileceği gibi, bazı sembollerin ve bir bütün olarak teorilerin hangi anlama, yani nesneler sınıfına atıfta bulunduğuna karar vermek her zaman öyle kolay bir şey değildir. Her bilginin, fiilen, kendiliğinden açık olduğu ve her kavramın belli bir duyumsal imgeyi ya da nesneyi ifade ettiği zamanlar çok geride kalmıştır. İşte bu nedenle, günümüzde yorumlama sorunuyla, yani az-çok formelleştirilmiş sembollere dayalı bir dille ifade edilen teorilerin açıklığa kavuşturulması sorunuyla gitgide daha sık yüzyüze gelmemiz bir rastlantı değildir.

«Yorumlama» deyimi, geleneksel anlamının dışında, yeni bir içerik kazanmıştır. Bugün «yorumlama» denilince, yalnızca fenomenlerin nedenlerine ve tabi oldukları yasalara ilişkin bir araştırmayı içeren bilimsel bir açıklama değil (bilim bu görevden asla elini çekmemiştir, ve bu hâlâ bilimsel araştırmanın en önemli öğesidir), bunun yanısıra, soyut, sembollere dayalı sistemlerin bilgi teorisi açısından taşıdığı önemi ve gerek tek tek terimlerin (sembollerin), gerek ifadelerin (önermelerin) ve gerekse bir bütün olarak teorinin içeriğini tanımlayan mantıksal bir işlem anlaşılır.

Modern mantık, soyut teorik sistemlerin yorumlanmasını içeren sorunları ana uğraşı kabul etmiştir. Bu, ilk bakışta kolay bir görev gibi gözükür. Kendine özgü bir dile sahip belirli bir bilimsel teoriyi anlayabilmek için, bu teorinin dilini daha genel kabul gören ve formelleştirilmiş bir dile (örneğin, modern formel mantık tarafından sağlanan bir çeşit dile) indirgememiz gerekir. Genel olarak iki dilin bu şekilde karşılaştırılması, son derece verimli bir çalışmadır; çünkü, bilimsel bir teoriyi kesin, dilsel ölçütlerle sınamamızı, kullanılan terimlerin mantıksal tutarlığını, gerçeğe - uygunluğunu saptamamızı vb. sağlar. Ne var ki bu yöntem, teorinin nesnel alanını, yani onun bilgi teorisi açısından taşıdığı önemi ve nesnel içeriğini açıklığa kavuşturmak için kullanılamaz.

Bilimsel teorilerin yorumlanmasında, başka bir araç daha vardır. Bu, bilimsel teoride kullanılan dilin, gözlemleme ve deney diliyle karşılaştırılması ve yalnızca teorinin terimleri ve ifadeleri arkasında duran soyut nesnelerin değil, aynı zamanda gerçekten gözlemlenebilen ampirik, duyumsal düzeyde kavranabilir nesnelerin araştırılmasıdır.

Ampirik yorumlama olarak bilinen bir işlem, soyut teorik bir sistem ile nesnel gerçekteki fenomenler arasında bir bağıntı kurmamızı sağlar. Ne var ki, ampirik yorumlama can alıcı sorunu, yani teorik sistemin bilgi edinme sürecinin tümü için taşıdığı önemi açıklığa kavuşturma sorununu çözümleyemez.

Tek bir teori, birarada bile ele alınsalar, bu teorinin fenomenlerin tabi olduğu yasalara ilişkin olarak içerdiği bilginin yerini tutamayacak olan farklı deneyler yoluyla yorumlanabilir.

Bazı çağdaş felsefe okulları, özellikle de mantıksal pozitivizm, bilginin şu iki öğenin birleşmesinden oluştuğunu varsayarlar: Dilsel işaretlerle işlem yapma kuralları ve duyumlarla kavranabilirlik. Bu nedenle pozitivistler, bilimsel bir teorinin ancak, ya formel mantığın dilsel araçları yardımıyla, ya da bu teorinin --doğal dile ve böylece de duyumsal düzeydeki imgelere daha yakın olan-- gözlemleme, deney diline indirgeme yoluyla yorumlanabileceğini ileri sürerler. Bu pozitivist görüşlerin zayıflığı, bilim dilini analiz ederken, özgül biçimi altındaki bilginin kendisiyle uğraşmamalarında yatar, çünkü felsefede Kant'tan beri, bilginin, sembollerin kullanımından öte, ampirik gözlemleme düzeyinden öte (dışımızdaki nesnelerden öte) bir içerik taşıması gerektiği kabul edilmiştir. Bu, şunu gösterir: Gerek bir teoriyi anlamak, onun bilgi edinme süreci bakımından taşıdığı önemi kavramak için, gerekse bu teorinin içerdiği bilgiyi anlamak için, kendimizi sözü edilen teorinin, formel mantık dilininin ve ampirik gözlemlemenin araçlarıyla yorumlanması sınırları içine hapsetmemeli, bu teoriyi bilginin ve genel olarak uygarlığın genel gelişme süreci içinde yerli yerine oturtmalıyız.

Böylece bir teorinin, gerek insanın zihinsel gelişmesinde, gerekse nesnel gerçekteki fenomenlerin ve süreçlerin insan tarafından zihinsel olarak özümlenmesinde oynadığı rolü ve bu teorinin, insanın düşüncesini ve faaliyetini ne şekilde yönlendirdiğini anlayabiliriz. Felsefenin kategorileri, teorinin bilgi edinme süreci bakımından taşıdığı önemi açıklığa kavuşturmakta önemli rol oynarlar.

Yukarıda açıklananlardan çıkan sonuç şudur: *Bilgi, gerçeğin insan tarafından zihinsel olarak özümlenmesidir; bu özümleme, onun pratik faaliyeti açısından asli bir önem taşır. Teoriler ve kavramlar --yaratıcı hedeflere sahip, nesnel dünyanın fenomenlerini, özelliklerini ve yasalarını aktif bir şekilde yansıtan ve gerçek varoluşunu dilsel bir sistem biçimi altında kazanan-- bu özümleme sürecinde yaratılır.*

6. NESNEL HAKİKAT/DOĞRULUK

Bilgi, insan faaliyetinin bir sonucudur. İnsan bilgi edinme sü-

recinde aktif bir rol oynar; bu süreç içinde, ona hedefleri yol gösterir ve insan gerçeğin bilgisini edinmek için, kendisine yardımcı olacak özel araçlar, aletler ve çeşitli aygıtlar yapar. İnsan, incelediği süreçlere her geçen gün daha fazla müdahale etmektedir. Pratik faaliyetleri gerçekleştirebilmek için, insan, bilincinden ve faaliyetinden bağımsız bir şekilde varolan nesnel dünyayı, nasılsa öyle mümkün olduğu kadar tam ve kesin bir şekilde yansıtan bilgilere gereksinim duyar. Burada, bilgilerimizin doğru/hakiki olup olmadığı sorunuyla karşılaşırız. Peki, öyleyse hakikat/doğruluk nedir? Doğru bilgi nasıl edinilir? Doğru bilgiyi, yanlış, hatalı bilgiden ayırdetmemizi sağlayan ölçütler nelerdir?

Geleneksel olarak ilkçağ felsefesinden beri, gerçek'e tekabül edene «hakikat» denir. Ancak bu tanım öylesine geniş kapsamlı ve kesinlikten yoksundur ki, maddeci olsun, idealist olsun hemen hemen tüm felsefe okullarınca fiilen benimsenir. Hatta agnostisizm yanlıları bile, «tekabül etme» ve «gerçek» deyimlerine kendi yorumlarını katarak, bu tanımı kabul ederler. Agnostisizmi benimseyenler, genel olarak bilgiye değil, --«kendinde-şeyler» kabul ettikleri-- nesnelerin ve süreçlerin yansısı olarak bilgiye karşı olduklarını söylerler. O halde, buradan şöyle bir genel sonuca varılabilir: Tüm filozoflar, bilginin hedefinin hakikate erişmek olduğuna inanmışlar ve hakikatin varlığını kabul etmişlerdir.

Bu nedenle, Marksçı-Leninci bilgi teorisi, hakikate ilişkin böylesi soyut bir tanımla yetinemezdi; bu tanımı daha da geliştirmek zorundaydı. Nitekim, Marksçılık-Lenincilik *nesnel hakikat* kavramını çok daha somutlaştırmıştır; şöyle ki, nesnel hakikat, içeriği özneye, yani ne bireye ne de bir bütün olarak insanlığa bağlı olmayan bilgidir.(17)

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, insanın pratik faaliyetinden bağımsız bir bilgi ve buna bağlı olarak hakikat varolamaz. İşte bu noktada nesnel idealistler, hakikati insanlar aleminden öte, sözde «doğaüstü bir alem»e taşıma anlayışlarıyla yanlışlığa düşerler.

Öte yandan hakikat, nesnelliğin dışında varolamaz; bilginin içeriğini nesnel gerçek oluşturmadığı takdirde, bilgi, temel niteliğini, nesneyi olduğu gibi yansıtma niteliğini yitirir. Nitekim, «elektron, herhangi bir elementin atom yapısının bir parçasını oluşturur» ya da «kapitalist toplumların hepsi, insanın insan tarafından sömürülmesine dayanır» gibi ifadeler, nesnel hakikatlerdir; çünkü bu ifadelerin içeriklerinin kaynağı, nesnel gerçek, yani --onların bilgisini edinme çabası içindeki insanların bilinçlerinden bağımsız bir şekilde varolan-- nesnelerin durumlarıdır.

---

(17) Bakınız: V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.122-123

Nesnel hakikat, özne ile nesne arasındaki diyalektik ilişkiyi dile getirir. Hakikat bir yandan özneldir, çünkü insan faaliyetinin bir biçimidir; öte yandan nesneldir, çünkü ne tek bir insana ne de bir bütün olarak insanlığa bağlıdır.

Maddeci açısından, «... nesnel hakikatin kabul edilmesinin asli» olmasına karşılık, agnostisizm yanlısı açısından, öznel-idealist açısından, «nesnel hakikat diye bir şey varolamaz» (18); çünkü öznel-idealist, insanın fenomenleri ve süreçleri düşüncede bilincinden bağımsız bir şekilde, oldukları gibi yansıtma olanağını yok sayar.

Nesnel hakikati yadsımanın çeşitli biçimleri vardır. Kant ve onun izleyicileri, zorunluğun ve genelliğin doğru bilginin özellikleri olduklarına inanmışlardı. Onlara göre, doğru bilginin kaynağı, nesnel dünyada değil, duyarlık'ın ve anlık'ın mahiyetinde yatmaktaydı; böylelikle de, onlar açısından, gerçekte nesnel bilgi diye bir şey yoktu. Mahçılık doğru bilgiye, içinde duyumlamanın en ekonomik (en yalın) ve en basit bağıntısının sağlandığı bir şey gözüyle bakıyordu. Marksçılık yalınlık ve basitlik isteğinin önemini yadsımaz; ancak, Lenin'in de belirttiği gibi, düşüncenin «...nesnel hakikati *doğru bir şekilde* yansıttığı zaman yalın olduğunu...» (19) [yani Mach'ın anladığı anlamda ekonomik olduğunu] söyler. Pragmatizm, hakikati yarar sağlamaya yönelik öznel faaliyet olarak gördüğü pratikten çıkartır. Kuşkusuz, doğru bilginin tek tek bireyler de dahil olmak üzere tüm toplum için gerekli ve yararlı olduğu açıktır. Ancak yararlılık ve pratiğin hesaba katılması, hakikatin/doğruluğun kaynağı olamaz; tersine, bilgi ancak nesnel bakımdan doğru olduğu zaman yararlı olabilir ve nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin dönüşüme uğratılmasının aracı haline getirilebilir. Bilgi, nesnel gerçekle pratik yoluyla bağlantı kurar ve içeriğini nesnel gerçekten alır.

İngiliz yeni-pozitivistlerinin en ünlülerinden biri olan Bertrand Russel, hakikati inancın bir biçimi sayar. Russel şunları yazmaktadır: «Asıl olan, inançların doğru ya da yanlış olmalarıdır. Tümceler sırf inançları dile getirebildikleri için doğru ya da yanlış olurlar.» (20) Russel'a göre hakikat, belli bir olguya tekabül eden bir inançtır; yanlışlık da bir inançtır, ama olgularla doğrulanmayan bir inanç, Russel'da inancı doğrulayan olgunun ne olduğu sorusu havada kalmıştır. Bu olgu, herhangi bir dışsal çağrışım ya da benzeri bir şey olabilir. Başka bir deyişle, Russel'da, hakikatin sonucu belirleyici uğrağı olan bilginin içeriğinin nesnelliği ilkesine rastlanmaz.

---

(18) A.g.e., s.127

(19) A.g.e., s.170

(20) B.Russel, *Human Knowledge, Its Scope and Limits* (İnsan bilgisi.Alanı ve Sınırları). s.112

Pozitivistler arasında, bilginin içeriğini, onun doğruluğunun sınanmasının ve kanıtlanmasının araçlarına indirgeme anlayışı alabildiğine yaygındır. Bu durumda, bilginin nesnel anlamı ya da içeriği, bilginin doğruluğunun sınanmasının ya da kanıtlanmasının araçlarıyla karıştırılmaktadır. Oysa kanıtlama, bilginin içeriğini oluşturmaz, yalnızca bilginin nesnel doğruluğunun saptandığı bir süreçtir. Tek bir nesnel içerik taşıyan bir önerme, birbirinden tamamen farklı araçlarla kanıtlanabilir. Bunu yaparken, kanıtlanacak olan önermenin içeriği değil, yalnızca onun karşısında bizim aldığımız tavır değişikliğe uğrar. Bilgi edinme sürecinde kanıtlamanın ve sınamanın önemini küçümsemeden (insan yalnızca nesnel bakımdan doğru bilgi elde etmekle yetinmemeli, aynı zamanda öznel bakımdan bilginin doğruluğuna da inanmalıdır), doğruluk ile onu kanıtlama araçları arasında kesin bir ayırım yapılmalıdır. Hakikat, içeriğin nesne tarafından, nesnenin özellikleri ve tabi olduğu yasalar tarafından belirlenen bilgidir.

Nesnel hakikat durağan bir şey değildir. Çeşitli nitelik durumlarını içeren bir süreçtir. *Mutlak hakikat* ile *göreceli hakikat* arasında herkesçe kabul edilen bir ayırım vardır.

Felsefe yazınında «mutlak hakikat» deyimi çok çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Çoğu zaman «mutlak hakikat» deyimi, dünyanın tümüne ilişkin en özlü ve nihai bilgi anlamında kullanılmaktadır. «Hakikatler hakikati», insan aklının çabalarının ve potansiyelinin nihai kazanımıdır. Peki ama, böylesi bir bilgiye ulaşma olanağı var mıdır? İlke olarak, insan dünyadaki herşeyin bilgisini edinme yeteneğine sahipti, ne var ki fiiliyatta bu yetenek toplumun pratik olarak sonsuz tarihsel gelişme süreci içinde gerçekleşecektir. Bu konuda Engels şunları yazmaktadır: «Düşüncenin koşulsuz doğruluğu, son derece koşullu doğrular çerçevesinde düşünen bir dizi insanda gerçekleşir...» (21) İnsanın edindiği her bilgi, nesnel gerçeğin öğrenilmesi sürecinde bir basamak olduğu ölçüde bir koşulsuz-doğrudur ve tek başına bir adım olduğu, insan uygarlığının gelişim düzeyi tarafından belirlenmiş olan sınırlarla kısıtlı olduğu ölçüde ise bir koşullu-doğrudur. Bu yüzden «hakikatler hakikatine» ulaşmak arzusu, eni konu bir kuruntudan başka bir şey değildir.

Kimi zaman da tek tek fenomenlere ya da süreçlere ilişkin, sahihliği bilim tarafından kanıtlanmış olan bilgileri ifade etmek için sugötürmez hakikatler de «hakikatler hakikati» deyimiyle ifade edilmektedir. Böylesi doğrulara «ebedi hakikatler» dendiği de olur: «Tolstoy 1828 yılında doğmuştur», «kuşlar gagalıdır», «kimyasal elementlerin birer ato mağırlığı vardır» örneklerinde olduğu gibi.

(21) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.106

Böylesi «ebedi hakikatler» var mıdır? Elbette vardır. Ne var ki bir kimse bilgi edinme sürecini bu türlü bilgilerin edinilmesiyle sınırlandırmaya kalkışırsa Engels'in de işaret ettiği gibi, olduğu yerde kala kalır. Engels şunları yazmaktadır: «Eğer insanlık, yalnızca ebedi duygularla, düşüncenin --koşulsuz bir geçerliliğe sahip bulunan ve kayıtsız şartsız doğru olmak iddiasını taşıyan-- sonuçlarıyla işlem yapacağı bir evreye gelecek olsa, o zaman zihin dünyasının fiili ve potansiyel, sınırsız zenginliği kuruyup gitmiş ve böylece sayılamazın sayılması mucizesi gerçekleşmiş olur.» (22)

Bilim, mutlak olma iddiasını taşıyan, ama doğrulukları yalnızca kendi zamanlarında geçerli olan, «atom bölünemez», «bütün kuğular beyazdır» gibisinden tesbitleri aşarak gelişmiştir. Sahiren bilimsel her teoride, çoğu kez, --bilgi edinme sürecinin ilerdeki seyriyle ve pratiğin gelişmesiyle ortaya çıkan-- asılsız, sanal bir öğe vardır.

Peki böyle düşünürsek nesnel hakikati yadsımak gibi tehlikeli bir yola sapmış olmaz mıyız? Bilgi edinme sürecinde doğru olduğu düşünülen bir şey içinde, yanılsamanın bir uğrağı keşfedildiğinde ve doğru ile yanlış arasındaki karşıtlık göreceli olduğuna göre, buradan doğruluk ile yanlışlık arasında genel bir fark bulunmadığı sonucu da çıkarılamaz mı? Bu, gerçekten, bilginin göreceliliğini mutlaklaştıran rölavistlerin iddiasıdır. Eğer hakikat, rölativistlerin anladığı anlamda göreceli ise, bilimin, gelişmesi boyunca bir hakikatten diğerine, ya da --aynı şey demek olan-- bir hatadan diğerine gidip geldiği düşünülebilir.

Rölativizm, bir noktada haklıdır. Bu da, bilgi de dahil olmak üzere, varolan herşeyin hareket edebilirliğini ve değişebilirliğini kabul etmesidir. Ne var ki, rölativizm, böylece bilginin gelişmesini nesnel gerçekten metafizik bir tarzda koparır. Lenin şunları yazmaktadır: «Marks ve Engels'in maddeci diyalektiği, elbetteki görecelilik taşır; ancak ona indirgenemez, yani bilgilerimizin tümünün göreceliliğini, nesnel hakikati yadsıma anlamına değil, bilgimizin nesnel gerçeğe yaklaşıklığının sınırlarının tarihsel bakımdan koşullu olduğu anlamında kabul eder.» (23)

Marksçı bilgi teorisi hem dogmatizme, hem de rölativizme karşı çıkarken, bir yandan göreceli hakikatin, öte yandan mutlak hakikatin varlığını kabul eder ve nesnel hakikate ulaşma sürecinde bunlar arasındaki karşılıklı bağıntıyı saptar. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «Maddeci olmak demek, duyu organlarımız tarafından açığa vurulan nesnel hakikatin kabul edilmesi demektir. Nesnel hakikatin,

(22) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.106-107

(23) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.14, s.137

yanı insana ve insanlığa bağlı olmayan hakikatin kabul edilmesi şu ya da bu tarzda mutlak hakikatin kabul edilmesi anlamına gelir.» (24)

Mutlak hakikat vardır; çünkü nesnel bakımdan doğru/hakiki bilgimiz içinde, bilimin daha sonra ki gelişmeleri tarafından ortadan kaldırılmak bir yana, yeni nesnel içerikle zenginleşen bir yan da bulunur. Bunun yanısıra, her belli uğrakta, bilgimiz *görecelidir;* gerçeği tamamen değil, yalnızca ana hatlarıyla ve belli sınırlar içinde doğru bir şekilde yansıtır ve bilgimizin daha ilerki gelişmesiyle birlikte daha aslına-uygun ve daha derin bir hale gelir.

Nesnel hakikat, bilginin bir aşamadan diğerine hareket sürecidir; bu sürecin sonucunda bilgi, nesnel gerçekten alınmış bir içerik kazanır. Nesnel hakikat, her zaman göreceli olan ile mutlak olanın bir bütünlüğüdür. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «Bilimin gelişmesindeki her adım, mutlak hakikat yığınına yeni damlalar ekler; ne var ki bilimsel her önermenin taşıdığı doğruluğun sınırları görecelidir, bilginin serpilmesiyle birlikte bu sınırlar kâh genişler, kâh daralır.» (25)

İlkçağ Yunanistanı'nda, bilim alanında Öklid geometrisi olarak bilinen bir geometri keşfedilmişti. Bu geometri doğru mudur, değil midir? Kuşkusuz Öklid geometrisi nesnel bir hakikattir/doğrudur, mutlak hakikat ile göreceli hakikatin bir bütünlüğüdür; çünkü bu geometrinin içeriği, nesnel gerçekteki mekânsal ilişkilerden oluşmuştur. Ne var ki, bu geometri belli bir noktaya kadar, yani uzayın eğikliliğinin sıfır kabul edilmesi ölçüsünde doğrudur. Oysa ki bu kabul, uzayın eğikliğine ilişkin bir soyutlamadır. Mekânın pozitif ve negatif eğikliklerini dikkate aldıklarında, bilim adamları Öklidçi olmayan geometrilere (Lobaçevski ve Riemann geometrilerine) başvurmak zorunda kalmışlardır. Öklidçi olmayan geometriler --bilgimizi nesnel hakikate ulaşma doğrultusunda daha da derinleştiren yolda-- bilgimizin sınırlarını genişletmişler ve geometriye ilişkin bilgilerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

7. DOĞRU BİLGİNİN ÖLÇÜTÜ

İnsan, nesnel hakikati araştırırken, doğru'yu yanlış'tan ayırdetmesine yardım edecek bir ölçüte gereksinim duyar.

Bu oldukça basit görünür. Bilim, nesnel hakikati sağlar ve insan bu hakikati, çeşitli şekillerde kanıtlamaya ve sınamaya uğraşır. Fa-

(24) A.g.e., s.133
(25) A.g.e., s.135

kat durum gerçekte hiç de böyle basit değildir. Deyimin tam anlamıyla kanıtlama, bir bilgi zorunlu olarak bir diğerini izlediğinde, bu bilgiden, yani kanıttan bir diğer bilgiyi, yani tezi çıkartmak demektir. Böylece kanıtlama sürecinde, bilgi kendi alanının ötesine gitmez, bir diğer deyişle kendi çerçevesi içinde kalır. İşte bu, --bir bilgi kümesinin diğeriyle karşılaştırılması yoluyla saptanan--, hakikate ilişkin *biçimsel* bir ölçütün varlığı fikrini doğurmuştur.

20. yüzyılda yeni-pozitivistlerin ortaya attıkları sözümona *mantıksal tutarlılık* (çelişmezlik) teorisi, genel olarak hakikati kanıtlamanın hiçbir ölçütünün bulunmadığı ve hakikatin kendi başına, formel mantığın çelişmezlik yasasına dayanılarak kurulan bir bilgi kümesinin diğer bilgi kümesine uygun olduğu önermesinden yola çıkar. Ne var ki formel mantık, ancak öncüller doğru olduğu takdirde türetilmiş ifadenin doğru olacağını garanti edebilir. A,B'den, B, C'den türetilir ve böylece sonsuza değin gider.

O zaman akla şu soru gelmektedir; Herhangi bir kanıtlamanın temelini oluşturan mantıksak türetmeye ilişkin genel ilkeler, aksiyomlar ve hatta kurallar nereden sağlanmıştır? Bu soruyu Aristoteles sormuştur. Eğer mantıksal tutarlılık teorisini izleyecek olursak, bu genel ilkeleri, aksiyomları ve kuralları itibari (konvansiyonel) uzlaşmalar olarak kabul edebilir, böylelikle bilginin nesnel doğruluğunu araştırmaya yönelik çabaların tümünü bir kalemde silebilir ve bilgi teorisi alanında öznelciliğe ve agnostisizme düşebiliriz.

Felsefe tarihi, doğru bilginin ölçütü sorununa ilişkin çeşitli yaklaşımlara tanıklık eder. Bazı filozoflar, çözümü ampirik gözlemlemede, kişinin duyumlarında ve algılarında görmüşlerdir. Kuşkusuz ampirik gözlemleme, bilgiyi sınamanın araçlarından biridir. Ne var ki, bu yaklaşım yetersizdir; çünkü birincisi, teorik kavramların tümü doğrudan gözlemleme yoluyla sınanamıyabilir. İkincisi Engels'in de yazdığı gibi: «Gözlemlemenin ampirizmi tek başına asla zorunluğu yeterli bir şekilde kanıtlayamaz... Bu, güneşin her sabah doğmasından hareketle, onun yarın yine doğacağı sonucunun çıkarılamayacağı kadar doğru bir şeydir...» (26) Ne var ki yasalara temel olan bilgi, içinde hem zorluğu hem de genel-geçerliliği barındırmak zorundadır.

Elbette bilimsel pratik, önermeleri ve teorileri zaman zaman duyumsal düzeydeki deneyimlerle sınar. Fakat bu, doğruluğun/hakikatin nihai bir ölçütü değildir; çünkü tek bir teoriden, deneysel olarak sınanabilecek oldukça farklı sonuçlar çıkarılabilir. Böylece elde edilen bir sonucun ya da birlikte ele alınan birkaç sonucun deney sonuçlarına uygun olması, yine de teorinin bütününün nesnel doğrulu-

(26) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.229

ğunu güvence altına almaz. Bunun yanısıra, bilimin tüm önermeleri duyumsal deneyimlere doğrudan başvurulması yoluyla sınanamaz. İşte bu yüzden *doğrulama* (bilgiyi, deneyim, gözlemleme ve deney verileriyle karşılaştırarak sınama) ilkesinin şampiyonluğunu yapan yeni-pozitivistler bile özellikle büyük ölçüde genelgeçerlilik taşıyan bilimsel teorilerle uğraşırlarken, duyumsal deneyimlerin bilginin genel ölçütü olarak güvenilirlik taşımadığını hissetmişlerdir. Bunun üzerine, doğrulama ilkesinde ayak diretmek için, bir yandan «ampirik doğrulanabilirlik» kavramına ilişkin daha geniş yorumlamalar yapmaya girişmişler; öte yandan «her düşünceye ampirik bir doğrulama işlemi uygulanamaz» diyerek, bu ilkenin uygulama alanını daraltmışlardır. Bunlardan bazıları, örneğin Karl Popper gibi filozoflar, doğrulanabiliklik ilkesinin yerine, yanlışlığın kanıtlanması ilkesinin konması gerektiğini, yeni teoriyi destekleyip doğrulayan değil de, onu çürüten deney verilerinin aranması gerektiğini ileri sürmüşlerdi.

Elbette belli bir teoriyi çürüten olgular, bilim açısından, özellikle belli bir teorik sistemin uygulanabilirliğinin sınırlarını saptama aracı olarak asli bir önem taşır. Ne var ki bu yoldan, o sistemin nesnel doğruluğu hiçbir şekilde kanıtlanmış olmaz.

Marksçılık, hakikatin ölçütünün son tahlilde bilginin temelini oluşturan insan faaliyetinde, yani *toplumsal ve tarihsel pratikte* yattığını göstererek, bu sorunu çözmüştür. Marks şunları yazmaktadır: «İnsan düşüncesine nesnel doğruluk özelliğinin atfedilip edilemeyeceği sorunu, teorik değil, *pratik* bir sorundur. İnsan, pratikte, düşüncesinin doğruluğunu, yani düşüncesinin gerçek olduğunu, gücünü ve dünyeviliğini (Diesseitigkeit) kanıtlamalıdır.» (27)

Pratiğin, doğruluğun biricik ölçütü olma gücü nereden gelmektedir? Doğru bilginin ölçütü iki nitelik taşımalıdır. Birincisi sugötürmez bir şekilde duyumsal ve maddi bir karaktere sahip olmalıdır; insanı bilgi dünyasından çıkarıp, nesnel dünyaya götürmelidir, çünkü saptanması gereken, bilginin nesnelliğidir. İkincisi, bilgi, ve özellikle de bilimin yasaları genellik karakterine sahip olmalıdır. Bilindiği gibi genel olan ve sonsuz olan, tek tek olgularla ya da birlikte ele alınsalar bile birçok olguyla kanıtlanamaz. Bu özgül özelliğe, yalnızca --mahiyeti gereği genellik karakteri taşıyan-- insanın pratik faaliyeti sahiptir.

Lenin'in dediği gibi insan, «ancak bir kavram pratik anlamında 'kendisi için varlık' haline geldiği zaman» (28), nesnel hakikati «nihai olarak» ele geçirebilir. Genel pratiğin içinde, bir nesnenin, bir

(27) K.Marks-F.Engels, *Seçme Yapıtları,* c.1, s.13
(28) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.211

sürecin duyumlarla kavranabilir somut biçimine bürünür; böylece «yalnızca genel olma onurunu değil, aynı zamanda *yalın bir gerçek olma* onurunu da taşır hale gelir.» (29) Pratikte, genellikle karakteri taşıyan bilginin nesnelliği, duyumlarla kavranabilir bir gerçeğe-uygunluk kazanır. Ne var ki, örneklerin ve olguların sonsuzluğuna gömülmeye gerek yoktur. Bilgiye dayanılarak insanlar tarafından yapılmış olan buhar makinası, fiziğin ısı enerjisinin mekanik enerjiye dönüşmesi tezini kanıtlamıştır ve Engels'in de belirttiği gibi, «100 bin buhar makinası, bunu bir makinadan daha fazla kanıtlayamaz». (30) İnsanoğlu nükleer enerjiyi sanayide, tarımda ve tıpta uygulamayı öğrenerek, atomun yapısıyla ilgili fizik kavramlarının nesnel doğruluğunu kanıtlamıştır.

Elbette bu, Marksçı-Leninci bilgi teorisinin bilgiye ilişkin her kavramın, hem edimin doğrudan doğruya pratik aracılığıyla sınanmasını gerektirdiği anlamına gelmez. Gerçekte kanıtlama, bilginin bir diğer bilgeden türetilmesiyle, yani mantıksal bir uslamlama zinciriyle sağlanmaktadır. Bu zincirin ancak bazı halkaları pratikte uygulama yoluyla sınanır. Ancak bu, pratiğin dışında, düşüncenin mantıksal araçlarla, bir bilgi kümesi ile bir diğerinin karşılaştırılmasına dayanan bir ölçütün varolduğu izlenimini doğurabilir. Elbette, mantıksal tümevarımın biçimleri ve yasaları, pratik faaliyetin tek tek edimlerine bağlı değildir; fakat bu, genel olarak bu biçimlerin ve yasaların pratikle bağıntılı olmadığı ve ondan kaynaklanmadığı anlamına gelmez. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «...İnsanın pratik faaliyeti, onun bilincini, mantık şekillerinin aksiyomlar değerini *kazanabilmesi için,* çeşitli mantık şekillerinin milyarlarca kez yinelenmesine yöneltmesini gerektirmiştir.» (31)

Pratik, durağan bir durum değildir, tek tek öğelerden, aşamalardan ve bağlardan oluşan bir süreçtir. Bilgi şu ya da bu tarihsel dönemin pratiğini aşabilir. Bilim tarafından geliştirilmiş teorilerin doğruluğunun saptanmasına yarayacak yeterli düzeyde elverişli pratik varolmayabilir. Tüm bunlar, pratiğin bir ölçüt olarak göreceliliğini göstermektedir. Ancak pratik aynı zamanda mutlak bir ölçüttür; çünkü nesnel bir hakikat, ancak bugünün ya da yarının pratiği temeline dayanılarak saptanabilir. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «Bir ölçüt olarak pratik, nesnelerin mahiyetine dayanarak herhangi bir insan fikrini ne *tamamen* doğrulayabilir, ne de *tamamen* çürütebilir. Ama gene de bu ölçüt, insan bilgilerinin mutlak hale dönüşmesi ba-

(29) A.g.e., s.213

(30) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği,* s.229

(31) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.190

kımından alabildiğine 'belirsiz', ama idealizmin ve agnostisizmin tüm biçimlerine karşı amansız bir savaşım vermek bakımından yeterince 'belirlidir'.» (32) Doğruluğun ölçütü olan pratik, kendi gelişme süreci içinde bir ölçüt olarak kendi sınırlarını da genişletir. Gelişen pratik, bilgiyi yanlışlardan kurtarır ve onu gereksinim duyduğumuz yeni sonuçlara doğru ilerletir.

(32) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.14, s.142-143

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BİLGİ EDİNME SÜRECİNİN DİYALEKTİĞİ

Bilgi edinme durağan, hareketsiz bir şey değil, nesnel, tam ve kavranabilir hakikat doğrultusunda ilerleyen bir süreçtir. Bu süreç, birbirleriyle kaçınılmaz olarak karşılıklı bağıntı içinde bulunan bir bir öğeler ve yanlar çokluğundan oluşur. Diyalektik maddeci bilgi teorisi, bu öğelerin ve yanların içeriğini, bilgi edinme sürecinin tabi olduğu yasal düzenlilikleri ortaya çıkarır, nesnel hakikatin bilgisinin edinilmesinde bu öğelerin ve yanların işlevlerinin ne olduğunu, aralarındaki etkileşimi inceler.

1. BİLGİ EDİNME DUYUMSAL İLE RASYONEL'İN OLUŞTURDUĞU BÜTÜNLÜKTÜR.

Felsefe, bilgi edinmenin iki öğesini çok önceleri ortaya koymuştu. Bu iki öğe, duyumsal yan (yani duyumlar, algılar ve tasarımlar) ve rasyonel yan (yani düşüncenin çeşitli biçimleri: Kavramlar, vargılar, çıkarsamalar, varsayımlar, teoriler)dır. Bu iki öğenin ortaya konması şu soruları gündeme getirmişti: Bilginin edinilmesinde ve geliştirilmesinde bu öğelerin önemi nedir? Bu öğeler arasında nasıl bir bağıntı vardır? Elbette bu sorunlara pekçok farklı yanıt verilmiştir.

Duyumculuğun taraftarları bilgi edinme sürecinde belirleyici rolü duyumsal öğeye, yani duyumlara ve algılara vermektedir. Bu fikir, kuşkusuz bir anlamda doğrudur; çünkü insan dış dünyayla ancak duyu organları aracılığıyla ilişki kurabilir. Nitekim Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «Bilgi teorisinin ilk öncülü, kuşkusuz, bilgimizin biricik kaynağının duyumlama olduğudur.» (1) Fakat insanın duyum-

(1) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.14, s.126

larının ve algılarının mahiyetinin, onların bilgi edinmede oynadıkları rollerin farklı şekillerde kavranması olanaklıdır.

Duyumlar bilginin kaynağıdır; peki ama bizzat duyumların kaynağı nedir?

Önde gelen temsilcileri Berkeley, Hume, Mahçılar vb. olan idealist duyumculuk, duyumlara ve algılara bilgisine ulaşabileceğimiz en üst gerçek gözüyle bakar; ya nesnel gerçeğin varlığını reddeder ya da duyumların ve algıların kaynağının ne olduğu sorununu saçma bulur. Ayrıca idealistler sıksık bilimsel verilerin tekyanlı bir şekilde yorumlayarak, duyumların karmaşık mahiyeti konusunda spekülasyonlar yaparlar. Duyumlar iki maddi sistem arasındaki, yani bir yanda duyu organlarının dışında varolan nesne ile öte yanda duyumlamanın biçimi üzerinde büyük bir etki yapan özne (duyu organları, sinir sistemi) arasındaki etkileşimin sonucudurlar.

19. yüzyılda ortaya çıkan ve duyu organlarının fizyolojik özelliklerini önyargılı bir şekilde yorumlayan «fizyolojik» idealizm, dış uyarıcının duyumlamada hiçbir şekilde belirleyici etken olmadığını, yalnızca ona bir ilk hareket sağlama işlevini yerine getirdiğini ileri sürer. Belirleyici etken, her duyu organının kendine özgü iç enerjisidir. Böylece duyumlar dış dünyadan koparılır ve nesnelerin ve süreçlerin simgeleri olarak kabul edilir; bu da agnostisizme yol açar.

Duyumsal bilgi konusundaki diğer aşırı görüş «çocuksu gerçekçilik»tir. Bu görüşün temsilcileri, insanın dışında, onun hissettiklerinin ve algıladıklarının tıpatıp aynısı bir nesneler ve süreçler çokluğu olan bir dış dünyanın varolduğunu ileri sürerler. Bu görüşün taraftarlarına göre insan ve onun sinir sistemi, duyumların biçiminde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Oysa gerçekte duyu organları duyumların oluşumunda belli bir etkiye sahiptirler. Duyum, nesnel dünyanın öznel bir imgesidir. Lenin şöyle demektedir: «Renk, retinaya (gözün ağ tabakasına) bağımlılığından dolayı (ki doğa bilimleri bunu kabul etmenizi gerektiriyor) yalnızca bir duyumsa, buradan, ışık huzmelerinin retinaya düşmekle renk duyumunu doğurduğu sonucu çıkar. Bu, bizim dışımızda, bizden ve bizim bilincimizden bağımsız olarak maddenin bir hareketinin varolduğu, sözgelimi retinaya etki yapan belli uzunluktaki ve belli bir hızdaki eter dalgalarının filan ya da falan renk duyumunu sağladığı anlamına gelir... Ve maddeci anlayış şudur: Madde, duyu organlarımızı etkileyerek duyumu doğurur. Duyum, beyne, sinirlere, retinaya vb., yani belli bir şekilde organlaşmış maddeye tabidir» (2)

---

(2) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.14, s.55

Duyumlar ve algılar, insan bilgisinin kaynağı olduklarından, gerçeğe uygundurlar. Bunlar belli sınırlar içinde, gerçeği doğru bir şekilde yansıtan, dış dünyaya ilişkin bir takım kavramlar sağlarlar; yani dış dünya ile --canlı varlıkların evrimleşmelerinin, onların çevreye uyum sağlamalarının bir sonucu olan-- duyu organlarının verileri arasında doğal bir eşgüdüm bulunur. O halde örneğin teorik bilgileri sınarken duyumsal düzeyde gerçeğe-uyguluğu gözardı edemeyiz.

Ancak duyu organlarımızın sağladığı veriler her ne kadar bilginin kaynağı ise de, onun bütün içeriğini oluşturmazlar. Duyumcu İngiliz filozofu John Locke tarafından ortaya atılan, «akılda, başlangıçta duyu organlarında bulunmayan hiçbir şey yoktur» şeklindeki tez, *ampirizm (empeiria* Yunanca'da deneyim anlamına gelir) denen metafizik dargörüşlülüğü dile getirir. Ampirizm açısından bilginin kaynağı duyumlar ve algılardır; ancak bilgi bunların ötesine geçemez. Ampirizm, düşüncenin insanın duyumlarının ve algılarının bütünü olduğunu iddia ederek, düşünmeye yalnızca deneyimden gelen verilerin düzenlenmesi ve özetlenmesi rolünü yüklemiştir. 17. ve 18. yüzyıllar maddeci felsefesinin ampirizmi, doğaya ilişkin, spekülatif skolastikçilikten arınmış deneyimsel bilgiye dayandığı ölçüde ilericiydi. Ne var ki ampirizm daha sonra agnostisizmin ve çeşitli batıl-inançların bir kaynağı haline gelmiştir. Çünkü teorik düşünceyi hiçe sayma anlayışı içinde ampirizm, bilimi eskimiş kavramlarla iş görmeye, ya da Engels'in işaret ettiği gibi, «en makul ampirizm savunucularını, tüm batıl-inançların en kısırlarına, çağdaş spiritüalizme yöneltmiştir.» (3)

Çağdaş ampirizm, yeni-pzotivizm ya da mantıksal-pozitivizm biçimini alır. Yeni-pozitivizm her ne kadar genel olarak düşünceye karşı çıkmıyorsa da onu yalnızca mantıksal hesaplama (mantıksal kanıtlama, işaretlerle işlem yapma) biçiminde kabul eder. Yeni-Pozitivistler, çağdaş bilimde, doğrudan duyumsal verilerle ilgili belli ilk öğeler (terimler ve önermeler) bulmaya ve bunları diğerlerinden ayırdetmeye çalışır. Doğrudan duyumsal veriler bilginin temeli olarak alınmakta, tüm diğer bilgiler ya bu temele, ya da --bilim adamları arasında genel kabul gören-- tümdengelimin mantıksal kurallarına indirgenmektedir. Oysa, bilimin bütün gelişme süreci, bilginin deneyimsel verilerin iki öğesine ve işaretlerle gerçekleştirilen mantıksal işlemlere indirgenemeyeceğini inandırıcı bir şekilde göstermiştir. Bilgi, insanın karmaşık, sentezleştirici uslamlama faaliyetinin bütününü kucaklar.

---

(3) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.60

Ampirizm yanlılarının duyumsal düzeydeki yansıtmanın rolünü abartmalarına karşılık, rasyonalizm olarak bilinen başka bir okulun temsilcileri ise, bilgi edinme sürecinde düşüncenin rolünü tekyanlı bir şekilde abartmışlar ve mutlaklaştırmışlardır. Ampirizm yanlılarının duyumsal düzeyde kavrama anlayışlarına karşı rasyonalistler (Descartes, Spinoza vd.) «duyumlar-üstü» zihinsel kavramayı savunmuşlardır. Rasyonalistler, zihinsel sezgi kavramını geliştirmişlerdir; öyle ki, bu zihinsel sezgi aracılığıyla gerçekleşen uslamlama sonucunda duyu organlarının verilerini işleyerek nesnelerin ve süreçlerin özlerine ilişkin doğrudan bilgi edinilebiliyordu. Böylece duyumsal düzeydeki deneyimlerin rolü küçümsenmekteydi. Deneyim, düşünme ya da duyumlama faaliyetini, yalnızca düşünme faaliyetinin doğurduğu fikirleri açıklamak için harekete geçiren bir ilk harekete geçiriciydi. Bu kavramlardan hareket eden Descartes gibi bazı rasyonalistler, doğal olarak --özellikle, tamamen açık ve gerçeğe-uygun sayılan temel matematik ve mantık kavramları biçimindeki-- doğuştan gelen bilginin varlığı fikrine varmışlardı.

Kant'ın apriorizmi, rasyonalizmin biraz su katılmış, bir biçimidir. Kant'a göre bilgi iki bağımsız kaynaktan doğar: 1) Bilginin içeriğini sağlayan duyumlarla kavranmış veriler; 2) *A-priori* (deneyimden bağımsız) olan duyum ve anlık biçimleri. Kant, bilginin, duyumsal olan ile rasyonel olanın sentezleştirilmesinin bir sonucu olarak doğduğunu varsaymakta çok haklıdır; ne var ki bu iki öğeyi (duyumsal olan ile rasyonel olanı) birbirinden koparmıştır. Kant'a göre, bilginin rasyonel biçimlerinin (kategorilerin), anlık'ın a-priori yeteneklerinden kaynaklanmasına karşılık, duyumsal düzeydeki kavrama, --bilincimizden bağımsız olan-- «kendinde-şey»lerin duyu organları üzerindeki etkisiyle bağlantılıdır. Böylece Kant kategorileri (en genel kavramları) bilginin biçimleri olarak doğru bir şekilde anlamış olmasına karşın, kategorilerin yalnızca nesnel dünyadaki nesneleri yansıttıkları için bilginin rasyonel biçimleri olduklarını görememiştir. Kuşkusuz, düşüncenin biçimleri özgül deneyimlerden bireyin deneyimlerinden bağımsız bir şekilde varolurlar; ancak bunlar insanın bir bütün olarak gerçekten nesnel faliyeti temelinde doğmuş ve gelişmişlerdir. Kant'ın düşüncenin biçimlerine, insanda doğuştan varolan biçimler gözüyle bakması yanlıştır.

Bilgi edinme sürecinde duyumsal olan ile rasyonel olan arasındaki, deneyimin verileri ile düşünme faaliyetinin verileri arasındaki ilişki yalnızca Marksçı bilgi teorisinin ışığında doğru bir şekilde kavranabilir.

Bilgi edinme süreci, yaşamla birlikte, gerçeğin duyumlarla kavranmasıyla başlar. İnsanın duyumlarla edindiği deneyim (deneyimler,

algılar, tasarımlar ya da imgeler), onu dış dünyaya bağlayan bilginin kaynağıdırlar. Bu tek tek her bilgi edinme faaliyetinin deneyimle başladığı anlamına gelmez. Bilgi, biyolojik anlamda kalıtımla geçmez, ancak bir kuşaktan diğerine aktarılır. Engels şunları yazmaktadır: «... Deneyime sahip olması gereken tek bir birey bundan böyle zorunlu değildir, onun bireysel deneyiminin yerini bir yere kadar birçok atasının deneyimlerinin sonuçları alır.» (4) Bilginin, daha önceki kuşakların deneyimlerini teorik düzeyde genelleştiren biçimleri vardır ve bu biçimler «her bireyin *özel* deneyiminden» (5) bağımsızdır.

Bilgi, yalnızca duyu organlarınca sağlanan bir şey değildir. Düşüncenin çeşitli biçimlerinin yardımıyla bilgi duyumsal düzeydeki imgelerin sınırlarını aşar. Hatta «gül kırmızıdır» gibi basit bir yargı bile, duyumlama ile algılama arasındaki, renk kavramları, renk tonları vb. temelindeki bağıntının bir biçimidir. Kavramlar olmadan bir kişi duyumlarla edindiği deneyimlerini diliyle ifade edemez. İşte, bu nedenle «salt» duyumlarla kavranmış bir nesne yoktur. Duyumlar, insanda düşünceyle her zaman bağıntı halindedir. Aynı şekilde «salt» düşünce ürünü bir nesne de yoktur, çünkü düşünce her zaman, hatta yalnızca imgeler ve işaretler biçimi altında bile olsa duyumlarla edinilmiş malzemeyle bağıntı halindedir.

Gerçeğin canlı, duyumsal düzeyde kavranmasına, yalnızca bizi nesneler dünyasına, nesnelerin özelliklerine ve ilişkilerine bağladığı anlamda dolaysız gözüyle bakabiliriz; bununla birlikte gerçeğin duyumsal düzeyde kavranması geçmişin pratiğiyle, dille vb. koşullanmıştır. Eğer duyumlamanın sonuçları yorumlanmayacak olsaydı, bilgi de varolmayacaktı. Lenin insanın duyumlarına, dış uyarıcının enerjisinin bilincin bir olgusu haline dönüşmesi gözüyle bakar.

O halde bilgi, *gerçeğin duyumsal ve rasyonel düzeyde yansıtılmasının bütünlüğüdür.* Duyumsal düzeydeki tasarımlar, imgeler olmaksızın, bir insan gerçek bir bilgiye sahip olamaz. Örneğin çağdaş bilimdeki birçok kavram son derece soyuttur, ancak --yalnızca son tahlilde varlıklarını insan deneyimine borçlu olduklarından değil, aynı zamanda duyumsal düzeyde kavranabilir işaretlerden oluşan bir sistem biçimi altında varoldukları için-- kendilerini duyumsal içerikten tamamen arındıramazlar. Öteyandan, deneyimden elde edilen verilerin uslamlama yoluyla işlenmesi olmaksızın, ve bunlar insanın zihinsel gelişme sürecine ve bu sürecin sonuçlarına dahil edilmeksizin bilgi hiçbir şey yapamaz.

---

(4) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.267
(5) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.51

2. BİLGİNİN DÜZEYLERİ: AMPİRİK VE TEORİK, SOYUT VE SOMUT. ANALİZ İLE SENTEZİN BÜTÜNLÜĞÜ.

Duyumsal ve rasyonel, her bilginin ana öğeleridir. Fakat bilgi edinme sürecinde, çeşitli düzeyleri, bilginin, --derinlikleri, kapsamları ve türleri; ana içeriklerinin eldeediliş yöntemleri ve ifade ediliş biçimleri itibariyle birbirinden farklı-- nitelikçe birbirine benzemeyen aşamalarını ayırdetmemiz gerekir.

Bu düzeylerden biri, *ampirik,* ve *teorik* bilgi düzeyidir.

Ampirik bilgi düzeyi denilince, içeriği esas itibariyle deneyimle (gözlemlemeyle ve deneyle) sağlanmış bulunan, belli bir ölçüde rasyonel işleme tabi olan, yani belli bir dille ifade edilmiş olan bir bilgi düzeyi kastedilir. Ampirik bilgi düzeyinde bilgi edinmenin nesnesi duyumlarla kavranabilir özellikleriyle ve ilişkileriyle yansıtılır. Örneğin modern fizikte, elementer taneciklerin bile ampirik düzeyde bilgisi edinilebilir. Wilson'un sis odasında ya da güçlü bir hızlandırıcıda (akseleratör), tanecikler araştırmacı tarafından, bu taneciklerin bıraktığı izlerin fotoğrafları alınarak vb. duyumsal düzeyde kavranabilirler. Böylesi gözlemlemelerin ve ölçmelerin sonuçları, belli bir dille ifade edilir. Gözlemlemelerin ve deneylerin verileri, bilgimizin daha da derinleşmesini sağlayan ampirik düzeyde bir temel oluştururlar. Böylesi verilerin elde edilmesine öyle büyük bir önem verilmektedir ki, bu yüzden bazı bilim dallarında belli bir işbölümüne gidilmiştir. Bunun sonucu olarak, bilim adamları şimdi ampirik düzeyde araştırmalarda, deneylerden edinilen verilerin işlenmesinde vb. uzmanlaşmaktadırlar. Bugün artık deneysel fizikten, deneysel biyolojiden, deneysel fizyolojiden, deneysel psikolojiden vb. söz edilmesi şaşılacak bir şey değildir. Deney artık gitgide daha da yaygın bir şekilde toplum bilimlerinde de uygulanmaktadır.(6)

Teorik bilgi düzeyi, ampirik düzeyde bilgiden farklı bir düzeydedir. Teorik düzeyde bir nesne salt deney yoluyla değil, aynı zamanda soyut düşünme yoluyla da keşfedilen bağıntılarıyla ve tabi olduğu yasalarla yansıtılır. Teorik bilginin görevi, Marks'ın dediği gibi, «...duyumlarla kavranabilir salt dışsal hareketi, doğru içsel hareket halinde analiz etmektir...»(7) Teorik düzeyde bilgide duyumsal yan düşünme yoluyla elde edilen sonuçlar için belli bir temel ve ifade biçimi (bir çeşit işaret sistemi) sağlar.

Herhangi bir bilim dalında, yalnızca duyumlarla edinilmiş deneyimlerin sınırlarını açmakla kalmayıp, aynı zamanda çoğu kez aslın-

---

(6) Daha fazla ayrıntı için, bu kitabın 9. bölümüne bakınız.

(7) K.Marks, *Kapital,* c.3, s.307

da doğru olmakla birlikte, mantığa son derece aykırı gibi görünen bilgilereden oluşmuş teorilerle karşılaşılır. Örneğin, Einstein'ın rölativite teorisi, kuantum mekaniğini ya da Lobaçevski'nin geometrisini ele alın. Deney bize ışık hızının sabitesine ilişkin hiçbir şey söylemez. Nitekim Max Plank (1858-1947) ışığın kuantumlar halinde yayıldığı tezini ileri sürerken, bu olgunun deneye dayanan bir kanıtı henüz yoktu; yine Lobaçevski «belli bir doğru çizgi üzerinde bulunmayan bir noktadan, bu doğruyla aynı düzlem üzerinde bulunan ve onu kesmeyen en azından iki doğru çizgi geçer» şeklindeki aksiyomu ileri sürerken, bu aksiyomunu mekâna ilişkin herhangi bir deneye dayandırmamıştı, hatta varolan kabullerle fiilen çelişkiye düşmüştü.

Bilgi edinmenin ampirik düzeyi ile teorik düzeyi birbiriyle sımsıkı bağıntılıdır. Birincisi, teorik yapılar gözlemleme ve deney yoluyla elde edilenler de dahil olmak üzere, mevcut bilginin genelleştirilmesi temeli üzerinde yükselir. Bu, elbette ki bütün teorilerin doğrudan doğruya deneyimden geldiğini göstermez. Bazı teorilerin hareket noktası, mevcut kavramlar ve teorilerdir. Nitekim genel rölativite teorisi doğuşunu doğrudan doğruya herhangi bir fizik deneyine ya da astronomi gözlemine borçlu değildir. Genel rölativite teorisi, özel rölativite teorisi ile Lobaçevski'nin ve Riemann'ın geometrilerinin sentezi olarak ortaya çıkmıştı. Fakat tek tek teorileri değil de, bir bütün olarak teorik düzeyde bilgiyi ele alırsak, bunun elbette dolaylı ya da dolaysız bir şekilde ampirik düzeyde bilgiyle bağıntı halinde olduğunu görürüz.

Teorik düzeyde bilgi, deneysel verilerden önce gelebilir. Örneğin teorik fizik, «anti-tanecikler»in varlığı fikrine, bunlar deney yoluyla ortaya çıkarılmadan çok önce varmıştı. Ne var ki bu örneğe bakıp da, gözlemlemenin ve deneyin yalnızca teorinin sonuçlarını kaydetmekten başka bir işe yaramadığını sanmak yanlış olur. Bilim adamlarının kozmik ışınlardaki pozitronları keşfetmesi, İngiliz fizikçisi Paul Dirac tarafından ortaya atılan --bir elektronun negatif ve pozitif olmak üzere iki karşıt elektrik yüküne sahip varlığını dile getiren-- kuantum denkleminin parlak bir deneysel kanıtı olmuştu. Üstelik ampirik gözlemler, elektrona simetrik olan taneciğin pozitron değil proton olduğunu ileri süren Dirac'ın bu görüşünün doğruluğunu da kanıtlamıştır. Sovyet fizikçisi Vavilof (1891-1951) şunları yazarken son derece haklıydı: «Doğru bir şekilde hazırlanmış her fizik deneyi kendi başına bir değere sahiptir. Ancak, yeni, beklenmedik fenomenlerin araştırılmasında restgele deneye başvurulduğu enderdir. Çoğunlukla deney, belirli teorik yapıların doğruluğu ya da yanlışlığı konusunda bir kanaat edinmek için kullanılır... Deneyin sonucu, bazen beklenmedik olabilir; bu durumda deney yeni bir teorinin kaynağı haline

gelmiş olur (örneğin, radyoaktivite bu yoldan bulunmuştur). Bu, deneyin değerli, *yeni keşiflere yarayan* yönüdür.» (8)

O halde, bilginin gelişmesi deney ile teorinin sürekli etkileşimini gerektirir. Deneyin ya da teorinin mutlaklaştırılması, bilimin gelişmesini sekteye uğratır. Bununla birlikte, bilimin hedefi, deney değil, teoridir; bilimin gelişmesi ampirik verilerin niceliğinden çok, doğru bir şekilde temellendirilmiş teorilerin niceliğine ve niteliğine bağlıdır. Günümüzde --önemli ölçüde ampirik verinin birikmiş olduğu-- gerek toplumsal, gerekse doğasal bilim dallarının çeşitli alanlarındaki araştırmalarda, birikmiş bulunan ampirik bilgilerin genelleştirilebilmesi, sistemleştirilebilmesi ve buradan hareketle geliştirilebilmesi için dayanak görevi görecek yeni, temel teorilere gereksinim duyulmaktadır.

Bilginin düzeyi yalnızca elde edilme yöntemleriyle, ampirik ya da teorik düzeyde olmasıyla değil, aynı zamanda nesneyi yansıtma tarzıyla da (yani tüm bağıntılarıyla ve dışavurma biçimleriyle mi yoksa, son derece önemli de olsa yalnızca tek bir yanıyla mı yansıtıldığına bakılarak) belirlenir. İşte bu açıdan bilgi *somut* ve *soyut* diye iki düzeyde daha sınıflandırılır.

İlke itibariyle bilgi somutlaştırılmayı, bir diğer deyişle, çokyanlı ve nesneyi bir bütün olarak kapsar hale getirilmeyi gerektirir. Ne var ki, bu somutlaştırma çok çeşitli şekillerde olabilir. Bir insanın duyumlarıyla edindiği deneyiminde bir nesne çok çeşitli ilişkiler ve bağıntılar içinde bulunabilir. Bilindiği gibi, ampirik düzeyde bilgi, yalnızca nesnelerin dış ilişkilerini ve bağıntılarını kapsar; bu nedenle duyumsal bilgi düzeyindeki somutluk bulanıktır. Bu somutluk, nesneyi en derin bağıntılarıyla dile getiremediği gibi bu nesneyi gerçek bütünlüğü içinde de kavrayamaz.

Daha yüksek bir somutluk düzeyine çıkmak için, nesneler, fenomenler ya da süreçler, önce soyutlama yoluyla, diğerlerinden koparılıp özel bir açıdan ele alınmalıdır. Bu anlamda düşünce, gerçeğin bilgisini soyutlama aracılığıyla edinme yöntemi olarak görülebilir.

Soyutlama faaliyeti, düşünme süreci boyunca bir nesnenin bilgisinin edinilmesinde çok önemli bir yöntemdir. Soyutlama faaliyeti, belli bir bağıntıda asli olanı ortaya çıkartır. Bunun yanısıra düşünce, herhangi bir özgül özelliği ya da özgül ilişkileri tek başına bırakmak yoluyla, kendini, bu özelliklerin ve ilişkilerin ait olduğu nesnelerden ve fenomenlerden soyutlar. Böylece «beyazlık», «güzellik», «soyaçekim», «elektirik iletkenliği» vb. niteliklere varırız. Böylesi soyutlamalara mantıkta soyut nesneler adı verilir.

Soyutlama sürecinde düşünce, kendini nesnelerin, fenomenlerin

(8) S.İ.Vavilov, *Toplu Yapıtları,* (Rusça basımı), Moskova, 1956, c.4, s.18

ve süreçlerin duyumlarla kavranabilir belli özellik ve bağıntılarının ortaya çıkarılması ve yalıtılması faaliyetiyle sınırlamayıp, (böyle olsaydı soyutlama, duyumsal bilgi düzeyindeki somutluğun eksikliklerini aşamazdı) ampirik bilgi için saklı kalmış ve ulaşılamaz olan bağıntıları açığa çıkarmaya uğraşır. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «Somut'tan soyut'a yükselen düşünce, -yanlışlığa düşmezse- hakikatten uzaklaşmaz..., tersine ona yaklaşır. *Maddenin,* doğa *yasa*'sının soyutlamaları, *değer*'in vb. soyutlamaları, tek sözcükle *bütün* bilimsel -doğru, ciddi, anlamlı- soyutlamalar, doğayı daha derin, daha doğru, daha *eksiksiz* yansıtırlar.» (9) Modern bilim, soyutlamanın, nesnelerin ve süreçlerin bilinmeyen yönlerine nüfuz etmede en temel aracı oluşturduğunu kanıtlamaktadır.

Ne var ki, hiçbir soyutlama, herşeyi çözümleyen bir sihirli değnek değildir. İnsan düşüncesi, soyutlama faaliyeti aracılığıyla nesnenin özgül özelliklerini ve tabi olduğu yasal düzenlilikleri bulup ortaya çıkarır. Soyutlamalar aracılığıyla nesne düşüncede analiz edilir ve soyut belirlenimlere bölünür. Bu belirlenimlerin oluşturulması, yeni somut bilgiye ulaşma yöntemidir. Düşüncenin bu hareketi, *soyut'tan somut'a tırmanma* adını alır. Bu tırmanma sürecinde nesne düşünce tarafından bir bütün olarak yeniden üretilir. Bu süreci ilk kez Hegel farketmiştir. Marks bu süreci maddeci anlayışla yorumlamış ve *Kapital*'de soyut'tan somut'a tırmanışı, burjuva toplumsal ilişkilerinin incelenmesinde uygulamıştır. Hegel, bizzat nesnenin soyut'tan somut'a tırmanma sürecinde yaratıldığını kabul etmişken; Marks bu sürecin, yalnızca çeşitli soyut belirlenimlerin sentezleştirilmesi boyunca, tüm bağıntılarıyla nesnenin düşüncede bir yeniden üretimi olduğunu göstermiştir. Marks şunları yazmaktadır: «Somut bir kavram, pek çok belirlenimin sentezi olduğundan --böylelikle de çeşitli yanların bütünlüğünü temsil ettiğinden-- somuttur. Bu yüzden somut kavram, uslamlamada, aslında gerçek bir hareket noktası ve bundan ötürü de algılamanın ve tasarımlamanın bir hareket noktası olduğu halde, bir başlangıç noktası olarak değil, değerlendirmenin bir özeti, bir sonuç olarak görünür. Düşünce birinci işlemde anlamlı imgeleri soyut belirlenimler halinde silikleştirir; ikinci işlemde ise, uslamlama yoluyla soyut belirlenimlerden somut durumun yeniden üretilmesine doğru yol alır.» (10)

Duyumsal bilgi düzeyinde, somut olanın soyut basamağından geçerek düşüncede somut'a doğru hareketi, teorik bilginin gelişme yasasıdır. Düşüncede somut olan, bilginin en derini ve en anlamlısıdır.

---

(9) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.171

(10) K.Marks, *Ekonomi-Politiğin Eleştirisine Bir Katkı,* Londra, 1971, s.206

Örneğin Marks *Kapital*'de kapitalist üretim tarzının analizine mal'ın soyut tanımıyla başlamakta ve bu tanım üzerinde kapitalist ilişkilerin tablosunu bütünlükleri içinde ortaya koymaktadır.

Benzer bir soyut'tan somut'a tırmanma süreci, ele alınan bilimin araştırma konusunun özgül özelliklerini dile getiren belirli değişikliklerle birlikte, bilginin diğer alanlarında da görülmektedir. Nitekim 17. yüzyıldan 18.yüzyılın başına kadar, fizik alanında ışığın yapısıyla ilgili iki teorik görüş öne sürülmüştü. Bunlardan biri, ışığın içindeki tanecik özelliklerinin (kesikliğin) diğeri ise, dalga özelliklerinin (sürekliliğin) üzerinde durmuştu. Daha sonraki gelişme boyunca bu özelliklerle ilgili görüşler düzeltilmekle kalmadı (özellikle ışık dalgalarının elektromanyetik karakterinin bulunmasıyla) ayrıca kesiklilik ile sürekliliğin, kuantum teorisinin daha somut bilgisinde biraraya getirilmesi için yeni bir temel atıldı. Işığın hem dalga hem de tanecik özellikleri taşıdığı kanıtlandı.

Lenin şunları yazmaktadır: «Bir nesne hakkında gerçek bilgi elde etmek istiyorsak, onun tüm yanlarını, tüm bağıntılarını ve 'arabağlarını' araştırıp incelememiz gerekir. Bu tamamen ulaşmayı asla ummadığımız bir şeydir; ancak kapsamlılık kuralı yanlışlara ve katılığa karşı bir koruyucudur» (11)

Hakikat somut olmazsa, kendini geliştiren bir bilgi sistemi değilse, nesnenin yeni yanlarını ve ilişkilerini ifade eden ve o zamana değin süregelmiş bilimsel fikirleri derinleştiren yeni öğelerle sürekli olarak kendini zenginleştirmezse, nesnel olamaz. Bu anlamda hakikat, her zaman nesneyi bir bütün olarak yansıtmaya çalışan bir teorik bilgi sistemidir.

Duyumsal bilgi düzeyinde somut olanın soyut'tan geçerek pratiğin temeli üzerinde, düşünce de somut'a tırmanma hareketi, analiz ve sentez gibi işlemleri kapsar. Bir nesneyi, fenomeni ya da süreci soyutlamak için onu zihnimizde, özelliklerine, bağıntılarına, parçalarına, gelişim evrelerine vb. ayırmamız gerekir. Örneğin güneş tutulmasını gözlemleyen bir bilim adamı, bu olayı çeşitli uğraklarına ayırır: Güneşi kısa bir süre için ya tümüyle ya da kısmen örten ve ardından doğu'ya doğru hareketle uzaklaşan siyah yuvarlak dilimin, batı'dan gelerek güneşin üstüne doğru ilerlediğini görür, aynı zamanda güneşin atmosferindeki ve kabuğundaki değişikliklerin farkına varır, kromosfer'i, protüberanzları vb. ayırdeder. Öte yandan, düşüncede somut'un kuruluşu sentez temeli üzerinde, belli bir nesnede ve diğer nesnelerde bulunan çeşitli özelliklerin ve bağıntıların biraraya getirilmesiyle gerçekleşir. Örneğin modern bilim, yerkürede güneş enerjisinin

(11) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.32, s.94

yayılmasıyla termonükleer reaksiyonu tek bir ilkeye indirgemiştir. Çeşitli fenomenlerin, yanların ve özelliklerin düşüncede birleştirilmesi, nesnel yasalar sayesinde olanaklıdır. Engels'in belirttiği gibi: «...Düşünce büyük hatalar yapmaksızın, ancak, kendi içlerinde ya da bunların somut prototipleri içinde, kurulması istenen bütünlüğün *daha önceden varolduğu* bilinç öğelerini bir bütünlük halinde toplayabilir.» (12)

Düşüncenin sentez yapma yeteneği, gerçeğin bilgisini tüm nesnelliğiyle ve somutluğuyla özümlemiş olan bilimsel yaratıcılığın temelini oluşturur. Sırf analiz yapmakla ya da sırf sentez yapmakla düşünce bir adım bile ilerleyemez. Analiz, sentezden önceki adımdır; ancak o da, kendisinden önceki sentez faaliyetlerinin sonuçları temeli üzerinde mümkün olabilir. Analiz ile sentez arasındaki bağ, organik ve gereklidir.

3. TARİHSEL OLAN VE MANTIKSAL OLAN. NESNENİN DÜŞÜNCE TARAFINDAN YENİDEN ÜRETİLMESİNİN BİÇİMLERİ.

Bir nesneyi tüm nesnelliğiyle ve somutluğuyla düşüncede yeniden üretmek demek, onu gelişimi içinde, tarihsel akış içinde kavramak demektir. Bu nedenle bilgi edinmenin yöntemleri arasından iki tanesi ön plana çıkmaktadır: *Tarihsel yöntem* ve *mantıksal yöntem.*

Tarihsel yöntem, nesnenin çeşitli gelişim aşamlarını zaman sırası içinde, somut tarihsel görünüş biçimleriyle ortaya koymak demektir. Diyelim ki, kapitalizmin gelişimini yeniden ortaya koyacağız. Tarihsel yöntem, bu sürecin betimlenmesine, kapitalizmin hem genel'i ve zorunlu'yu, hem de özel'i, tek'i ve rastlantısal'ı ifade eden birçok ayrıntı ve somut biçimiyle, çeşitli Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da ortaya çıkıp gelişmesinden başlamayı gerektirir. Bu yöntem, tarihsel gelişmeyi tüm biçimsel zenginliği içinde sunma çabası gösterdiği ölçüde bir değere sahiptir.

Ancak bir nesnenin tarihini ortaya koymak, gelişiminin ana aşamalarını ve temel tarihsel bağıntılarını açığa çıkarabilmek için, bu nesne hakkında, onun özü hakkında teorik bir kavrama sahip olmak gerekir. Diğer yöntemin, yani *mantıksal yöntem*'in hedefi, gerçekte, ele alınan nesnenin hareketin özünü, ana içeriğini teorik bir biçim altında, bir soyutlama sistemi halinde yeniden üretmektir. Böylesi bir araştırma, nesnenin en gelişmiş biçiminin incelenmesiyle başlar.

Mantıksal yöntem, tarihsel yönteme göre bazı üstünlüklere sahiptir. Birincisi, mantıksal yöntem, nesneleri, süreçleri en asli bağıntılarıyla da ifade eder; ikincisi, mantıksal yöntem aynı zamanda bunla-

(12) F.Engels, *Anti-Dühring,* s.56

rın tarihsel gelişimlerini öğrenebilmek olanağını sağlar. Engels şunları yazmaktadır: «Fikir silsilesi gözönünde bulundurulan tarih neyle başlıyorsa onunla başlamalıdır ve fikirlerin daha sonraki gelişimi, tarihsel akışın soyut ve teorik bir biçim altında yansısından, düzeltilmiş, fakat --her uğrağın (etkenin) klasik saflığı içinde, en olgun gelişimi açısından gözlemlenebilir olmasından dolayı-- bizzat tarihin gerçek akışının sağladığı bir takım yasalara göre düzeltilmiş bir yansıdan başka bir şey olmayacaktır.» (13) Nitekim mantıksal yöntem, aynı zamanda hem nesnenin özünü hem de gelişimin kaçınılmazlığını, yasalarını ve tarihsel akışını teorik bir biçimde yansıtır, çünkü nesneyi --kendinden önceki, aşılmış aşamaları da, oldukları gibi içermek durumunda olan-- en yüksek, en olgun biçimiyle yeniden üretirken, aynı zamanda onun tarihinin belli başlı, ana aşamalarının bilgisine de ulaşırız.

Mantıksal yöntem yalnızca bir kavramın diğerinden türetildiği zihinsel bir tümevarım yolu değildir; gerçek bir nesnenin yalnızca gelişmesinin asli noktaları itibariyle yansıtılması temeline dayanır; bu asli noktalar arasında zamana bağlı olan ve kavranabilir ilişkiyi (ki bu ilişki yüzeyde ortaya çıkar) izlemesi zorunlu değildir.

Mantıksal yöntem, tarihsel yönteme oranla şu üstünlüğe de sahiptir: Mantıksal yöntem araştırmanın iki asli öğesini, yani ele alınan nesnenin yapısının incelenmesi ile onun tarihinin yorumlanmasını kendi içinde biraraya getirme olanağını verir.

Marks *Kapital*'de, araştırmalarını mantıksal yöntem temeli üzerinde yürütmüştür. Kapitalist üretim ilişkilerinin tarihini sistematik bir şekilde irdeleyip, ayrıntılarla uğraşmamış; olgun, klasik biçimiyle kapitalizmin ekonomik yapısını incelemiştir. Lenin'in belirttiği gibi, Marks «hem kapitalizmin tarihini, hem de onu özetleyen kavramların analizini vermiştir» (14). Bunu örnek olarak alacağımız herhangi bir kavramdan anlayabiliriz. Böylece değerin değişen biçimlerinin (basit, gelişmiş, genel, para) mantıksal dizilişleri, tarihin akışı içinde, bu biçimlerden birinin diğerinin yerini almasını ifade etmektedir.

Tarihsel ve mantıksal araştırma yöntemleri, birbirleriyle sımsıkı bağıntı içindedir. Mantıksal yöntemden kopuk bir tarihsel yöntem kördür; aynı şekilde somut tarihin incelenmesinden kopuk bir mantıksal yöntem, üzerinde çalışacağı malzemeden yoksun kalır. Tarihsel ile mantıksal'ın bütünlüğüne dayanılarak, bir nesnenin hem gelişim tarihi, hem de o andaki yapısı özele araştırma konusu yapılabilir.

Bir nesnenin bizzat tarihinin incelenmesi söz konusuysa, tarihsel yöntem en uygun yöntemdir. Herhangi bir toplumun ya da herhangi

(13) K.Marks-F.Engels, *Seçme Yapıtları*, c.1, s.514
(14) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.320

bir bilimin tarihini incelemek istersek, elbette tarihsel yöntemi kullanmamız gerekir. Ne var ki bu durumda da, ana ilke mantıksal olan ile tarihsel olan'ın bütünlüğü olmalıdır; yani nesnenin tarihinin tüm çeşitliliğiyle, tüm zigzaglarıyla ve rastlantısallıklarıyla incelenmesi, bizi o nesnenin mantığının, yasalarının ve gelişiminin belli başlı aşamalarının kavranmasına götürmelidir. Yalnızca mantık tarihe götürmekle kalmaz, bizzat tarihsel araştırma da, tarihi genelleştiren ve araştırılan nesnenin özünü kapsayan yeni kavramların oluşturulmasında belli kavramlardan ve sonuçlardan yararlanır.

Nesnenin düşüncede mantıksal yeniden üretimi belirli biçimlerde kendini gösterir. Lenin, bilgi edinme sürecinin diyalektiği konusunda şunları yazmaktadır: «Bilgi, doğanın insan tarafından yansıtılmasıdır. Ne var ki bu yalın, dolaysız, eksiksiz bir yansıtma değil, bir dizi soyutlama süreci, kavramların, yasaların oluşturulup geliştirilme sürecidir... Burada *fiilen,* nesnel olarak *üç* parça vardır: 1) Doğa, 2) İnsan bilgisi= (aynı doğanın en yüksek ürünü olan) insan *beyni,* 3) doğanın insan bilgisinde yansıma biçimi, işte bu biçim tamıtamına kavramlar, yasalar, kategorilerdir...» (15)

Düşünce biçimi, tarihsel gelişimi içinde nesnel gerçeğin, nesnenin, birbiriyle bağıntılı tutarlı bir soyutlamalar sistemi halinde yansıtıldığı kalıptır. Soyutlamalar, biri doğanın ya da toplumun şu özel nesnesiyle, diğeri bir başka nesneyle uğraştığı için değil, soyutlamalar, düşüncede farklı farklı işlevler gördüğü için birbirlerinden ayrılırlar. İnsanların bilgi edinme faaliyetindeki hedeflerine bağlı olarak çeşitli düşünce kalıpları ortaya çıkmıştır. Bu kalıplar sayesinde, şu ya da bu nesne, süreç, fenomen gerek o anda mevcut parçalarıyla, gerekse bir bütün olarak kavranabilir.

Düşüncenin temel mantıksal biçimleri, *yargı, kavram* ve *çıkarsama*'dır.

Mantıkta yargı denince geleneksel olarak, herhangi bir şeyle ilgili, herhangi bir şeyi ileri süren ya da reddeden bir düşünce anlaşılır. «Hidrojen kimyasal bir elementtir», «malın bir değeri vardır» gibi ifadeler bunun örnekleridir. Yargı'da söz konusu düşüncenin belirgin özelliklerinin tümüne rastlayabiliriz. Düşünce süreci, nesnelerin bazı özgül özelliklerini ve karakterlerini ortaya çıkardığımız ve bazı basit soyutlamalar yaptığımız zaman başlar. Her somut, gerçek bilgi, bir yargı ya da yargılar sistemi biçimini alır. Hatta canlı, duyumlarla kavramanın sonuçlarının rasyonel biçiminde ifadesi bile bir yargı biçimini almaktadır. Örneğin «bu ev ötekinden daha büyüktür» gibi.

Herhangi bir yargıda, özel ile genel, özdeşlik ile farklılık, rastlan-

(15) A.g.e., s.182

tısal ile zorunlu vb. arasındaki bağlamlılığı bulabiliriz. Engels bu konuda şunları yazmaktadır: «Özdeşliğin farklılığı kendinde içermesi, yüklemin, zorunlu olarak özneden farklı olduğu *her önermede* dile gelir: *Zambak bir bitkidir, gül kırmızıdır* gibi. Burada ya öznede ya da yüklemde, yüklem ya da özne tarafından kapsanmayan bir şey vardır. Kendi kendiyle *özdeşliğin,* daha başlangıçtan itibaren, tamamlanmak için, tüm diğer şeylerden *farklılığı* gerektirdiği açıktır.» (16)

Düşüncenin gelişimi boyunca, yargının biçimi de değişir. Burada ana etken, herhangi bir olgunun saptanıp betimlendiği tek düzeyindeki yargıdan (örneğin «iki tahta parçası birbirine sürtülürse, ısınırlar»), nesnelerin ve fenomenlerin çeşitli varoluş biçimlerinin bağıntılarını ortaya koyan özel düzeyindeki yargıdan geçerek (örneğin «mekanik enerji, ısı enerjisine dönüşmektedir»), fenomenlerin genel hareket yasasını dile getiren genel düzeyindeki yargıya (örneğin, «enerjinin herhangi bir biçimi, başka bir enerji biçimine dönüşebilir») ulaşan harekettir.

Bilgi edinme, bizi, kaçınılmaz olarak nesnenin içindeki *genel*'in ve *asli*'nin ortaya çıkarılmasına, yani *kavram*'a götürür. Bir kavramın oluşumu, düşüncenin bir nesneye nüfuz etme sürecinin sonucudur. Kavram, bir nesnenin bilgisinin edinilmesinin şu ya da bu aşamasında ortaya çıkar ve elde edilen bilgiyi özlü bir şekilde ifade eder. Lenin bu konuda şunları yazmaktadır: «... İnsanın kavramları sabit, değişmez değil, ebedi olarak bir hareket halindedir, birbirlerinin içine geçerler, sarmaşırlar; aksi takdirde gerçek yaşamı yansıtmaları olanaksızdır. Kavramların analizi, onların incelenmesi, onlarla işlem yapma sanatı (Engels) daima kavramların *hareketinin,* aralarındaki bağıntının, karşılıklı olarak birbirlerine geçişlerinin incelenmesini gerektirir.» (17)

Kavramların diyaektiğini ortaya koymak demek, onların gelişimlerinin tabi olduğu yasal düzenlilikleri bulmak demektir. Kavramların gelişimi çeşitli yönlerde oluşur: 1) Teorik araştırmanın konusu haline gelmiş nesneleri ve fenomenleri yansıtan yeni kavramlar doğar; 2) Eski kavramlar somutlaşır ve daha yüksek bir soyutlama düzeyine yükseltilirler. Özellikle belli bir bilimin kategorilerini oluşturan temel kavramların yeniden düşünce süzgecinden geçirilip, kesinleştirilmesi ve zenginleştirilmesi büyük önem taşır. Bilimlerdeki devrimler, onların temel kavramlarında köklü bir alt-üstlüğü, eski kavramların içeriklerinde değişiklikleri, bilim adamlarının düşünce sistemini ve yöntemini değiştiren yeni kavramların doğuşunu beraberinde getirir.

---

(16) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği,* s.215

(17) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.38, s.253

Kavram, kendi tanımının dışında varolamaz. Tanımlama sürecinde ele alınan kavramın başka bir kavramla, kendisinden önceki ve sonraki kavramla arasındaki yeri ortaya çıkar. Bir nesnenin özünün açığa çıkartılması için, genel'in bulunup çıkartılması gerekir; çünkü öz, tek düzeyindeki fenomenlerle olan ilişkisi yönünden, her zaman genel düzeyinde bir şeydir. Ne var ki, bir kavramı tanımlamak için, yalnızca onun içinde genel düzeyinde olana işaret etmek yeterli değildir. Marks ve Engels bu konuda şunları yazmaktadır: «Bilim alanındaki bilgisi, tüm minerallerin gerçekte mineral olduğunu söylemekten ibaret olan bir minerolog yalnızca kendi *tasarımları itibariyle* bir minerolog olabilir.» (18) Bu nedenle, tanımlama her zaman, nesnenin ait olduğu türü belirttikten başka, söz konusu türün özgül özelliklerini de belirtmek zorundadır. Örneğin «yıldız» kavramı şu şekilde tanımlanabilir: «Yıldız, ışık saçan doğasal bir gökcisimidir.»

Çoğu zaman kavramları olanaklı olduğunca kısa ve tam bir şekilde tanımlamaya çalışırız. Ne var ki bir kavramın en önemli özelliği, kısalığı, değil, nesnenin farklı yanlarının bütününü ne derecede dile getirdiğidir. Diyalektiğin hedefi, yalnızca nesnelerin, süreçlerin, fenomenlerin tabi oldukları bir takım genel yasaları bulmak değil, onların değişimlerinin, bir biçimden diğer bir biçime geçişlerinin, gelişmelerinin özünün tabi olduğu yasayı bulmaktır.

Herhangi bir kavram ya da düşünce süreci *çıkarsama*'ların dışında varolamaz. Çıkarsama, daha önceden edinilmiş bilgiye dayanılarak ve duyumlarlar edinilmiş deneyime başvurmaksızın yeni yeni bilgi edinme yöntemidir. Çıkarsama, belirli yargılardan (öncüllerden) başka yargılar (vargılar) türetme süreci, böylece edinilmiş bir yargılar sistemidir. Çıkarsama teorik düşüncenin, doğrudan duyumlarla edinilmiş deneyiminin, gözlemlemelerin ve deneylerin sınırlarını aşma yeteneğini ifade eder. Eğer insan çıkarsamayla yeni bilgiler elde etme yeteneğine sahip olmasaydı, örneğin yerkürenin öteki gökcisimlerine olan uzaklığını hiçbir zaman saptayamaz, yıldızların oluşumu hakkında herhangi bir şey söyleyemez; atom ve onu oluşturan elementer tanecikler alemine hiçbir zaman giremezdi. Engels'in belirttiği gibi, «Öncülerimiz doğruysa ve düşünmenin yasalarını onlara doğru bir şekilde uygularsak, sonuç gerçeğe-uygun olmak zorundadır...» (19) Bir vargı belli öncüllerden çıkartılır; ne var ki, vargı, öncülleri yinelemekle kalmaz, yeni bir şey, bilgiyi zenginleştiren bir şey getirir. Çıkarsamaların yapısı ve kalıbı, onun çeşitli biçimleri, mantık tarafından incelenir.

---

(18) K.Marks-F.Engels, *Kutsal Aile*, s.79

(19) F.Engels, *Anti-Dühring*, s.399

Yargılar, kavramlar ve çıkarsamalar birbirleriyle bağlamlıdırlar; yani biri değiştiğinde, kaçınılmaz olarak diğeri de değişir. Bu bağlamlılık, içinde şu öğeleri barındıran düşünme sürecinde kendini gösterir: 1) Bir nesnenin özelliklerinin tanımlanması (yargı); 2) Şimdiye kadar elde edilmiş olan bilgilerin işlenip bütünleştirilmesi, bilimsel kavramların oluşturulması; 3) Daha önce ulaşılmış bir bilgi basamağından bir diğerine geçilmesi (çıkarsama).

Tüm öğeler, --nispeten kendi içine kapalı, ama belli bir grup fenomeni betimleyen ve açıklayan yeterli ölçüde geniş bir *bilgi sistemi* olan-- bilimsel *teori*'de vardır. Yargılar, teorinin ilkelerini ve önermelerini oluştururken, kavramlar teorinin terimleri; çeşitli çıkarsamalar da, bu teoriden tümdengelimle yeni bilgiler sağlayan yöntemlerdir. Teorinin işlevi, yalnızca bilgi edinme sürecinin sonuçlarını sistemleştirmek değil, aynı zamanda yeni bilgilere giden yolu göstermektir.

Bilimsel teoriler, dile getirdikleri konular, betimledikleri fenomenler dizisinin büyüklüğüne ve kullandıkları kanıtlama yöntemlerine bağlı olarak birbirlerinden ayrılırlar. Teorinin ender görülen bir biçimi,*üst-teori* denen teoriye ilişkin teoridir. Üst-teori ve üst-bilimin doğuşu oldukça yenidir ve 20. yüzyıldan bilgi'nin gelişme sürecinin belirgin bir özelliğini oluşturur. Üst-teori, teorinin gelişiminin yapısına ve yollarına duyulan ilginin bir ifadesidir. Ayrıca günümüzde teorilerin bütünleşmesi süreçlerine ve birleştirilmiş teoriler adı verilen teorilerin oluşturulmasına tanık olunmaktadır. Farklı zamanlarda farklı fenomenlerin açıklanması için kullanılmış olan teorilerin yeni bir tek teoride bütünleştirilmesi, bilgi'nin, nesnel hakikat yönünde hareket ettiğinin bir kanıtıdır. Ünlü Alman fizikçisi Maxvan Laue bu konuda şunları yazmaktadır: «... Fiziğin tarihi, o güne değin birbirinden tamamen bağımsız, farklı fizik okullarınca geliştirilmiş iki teorinin, (örneğin optik ve termodinamik... ya da röntgen ışınları konusundaki dalga teorisi ve kristallerin atom teorisi gibi) nasıl beklenmedik bir şekilde çakıştığının ve özgürce birleştiğinin yeni yeni örneklerini vermektedir. Böylesine şaşırtıcı bir olaya, yaşamında tanık olma olanağını bulan ya da hiç değilse böyle bir olayı tasarlama yeteneği de olan bir insan, bütünleşen teorilerin hakikatin bütününü değilse de, insanın katkılarından bağımsız nesnel hakikatin belli bir nüvesini içerdiklerinden kuşku duymaz. Diğer insanlar, bu teorilerin bütünleşmesine mucize gözüyle bakarlar.» (20) Günümüzde farklı bilimler tarafından geliştirilmiş teoriler bile biraraya getirilmektedir. Üst-teorilerle, teorilerin biraraya getirilmesiyle ve bütünleştirilmesiyle ilgili sorunların çözümü, mantığın daha da geliştirilmesini gerektirmektedir.

(20) M.Laue, *Geschichte der Physik* (Fiziğin Tarihi), Bonn, 1950, s.14-15

4. DİYALEKTİK MANTIK VE FORMEL MANTIK

Düşünce biçimleri mantık tarafından araştırılır. Geleneksel olarak mantığın kurucusunun Aristoteles olduğu kabul edilir. Aristoteles, kendisinden sonra mantık sorunları adı verilen sorunları bağlamlı ve sistemli bir şekilde ortaya koymuş olan ilk insandır. Yeniçağda Bacon ve diğer düşünürler, mantığın gelişmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır. *Geleneksel* ya da *klasik formel mantık,* 17. ve 18. yüzyıl felsefesinin bir dalı olarak ortaya çıktı. Bu mantığın temel yasaları, *özdeşlik, üçüncünün olmazlığı, yeterli neden* ve *çelişmezlik* (mantıksal tutarlılık) yasalarıdır. Bu mantık, düşünce biçimlerine bizzat varlığın ilkeleri gözüyle bakmıştır.

Formel mantık, daha sonraları bir yandan yeni mantıksal analiz yöntemleriyle, öte yandan bilimsel bilginin gelişimiyle ortaya çıkan yeni kanıtlama biçimlerinin incelenmesiyle geliştirilmiştir. Mantık sorunlarının çözümlenmesi için bir matematik sembolleri sistemi hazırlanmış; formel mantığın matematikte, özellikle kanıtlama amacıyla kullanılması bizzat formel mantığın geliştirilmesini gerektirmiştir. Böylece formel mantığın, *semboller* mantığı, ya da *matematiksel* mantık denen bir çeşidi doğmuştur. Günümüzde bu mantık daha çok yapay, biçimsel dillerin analizi için kullanılır; bu dillerin sentaksını ve semantiğini inceler. Mantıksal sentaks, dil ifadelerinin kuruluş ve değişim kurallarını yalnızca formel (biçimsel) yanlarıyla ele alıp, bunların içeriklerini hiç gözönünde bulundurmaz. Mantıksal semantik düzenli dil sistemlerini, öğelerinin [örneğin sözcüklerin] anlamını ortaya koymak için analiz eder.

Teorik bilginin formel mantık çerçevesindeki analizleri, önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin bilgiyi yapay, biçimsel dillere dayanarak analiz etme yöntemi olmasaydı, sibernetiğin varolamazdı. Bu yönteme dayanarak, mevcut bilgi analiz edilir, gerektiği şekilde yeniden düzenlenebilir, olanaklar ölçüsünde tamamen formel bir sistem içinde ifade edilir ve insan düşüncesinin belirli işlevleri makinalara devredilebilir. Bilginin formel mantık araçlarıyla analiz edilmesi --kesinlikle formelleştirilmiş bir teorinin kurulması için gereksinim duyulan bazı eksik öğelerin ve halkaların saptanmasına yardımcı olduğu ve bunların nerede bulunabileceğini gösterdiği ölçüde-- yeni bir bilgiye götürür.

Böylece mantığın gelişmesiyle birlikte formel mantık bağımsız bir uygulama alanı olan özerk bir bilim haline gelmiş ve daha sonra özgül konuları ve araştırma yöntemleri olan sembolik mantığa dönüşmüştür. Bunun yanısıra, nesnel hakikate götüren teorik düşüncenin biçimlerinin ve yöntemlerinin incelenmesi felsefenin çatısı içinde

de gelişti. Bu gelişim çizgisini devam ettiren maddeci diyalektik, hem bir bilgi teorisi hem de *diyalektik mantık* olarak ortaya çıktı.

Diyalektik mantık, düşüncenin hakikate doğru hareketinde nesnel dünyanın en genel gelişim yasalarının önemini ortaya koyan maddeci diyalektiğin dışında varolamaz. Böylece mantık bilgi ile bilgisi edinilen nesneyle ne ölçüde çakıştığını araştıran bir bilim, hakikatin bilimi haline geldi. Diyalektik mantık, formel mantıktan nitelikçe farklı bir mantık olup, düşünce biçimlerini yalnızca yapıları açısından incelemez; diyalektik mantık, bu düşünce biçimlerinin somut içeriklerini görmezden gelmez. Bu düşünce biçimlerini katılaşmış, yalıtılmış şekilde değil, karşılıklı bağıntılarıyla, hareket halinde ve gelişimleri içinde ele alır. Formel mantık, çoğunlukla varolan teorilerin analizine yönelirken, diyalektik mantık, yeni bilgilere geçişin mantıksal ilkelerini açığa çıkarır, teorilerin oluşumunu ve gelişimini inceler.

Lenin'in formüle ettiği şekilde, diyalektik mantığın temel hedefleri şunlardır: 1) nesnenin tüm yanlarının incelenmesi, 2) nesnenin «gelişimi içinde... 'kendikendine hareketi' içinde incelenmesi... Üçüncüsü, bir nesnenin eksiksiz 'tanımı', insan deneyiminin bütünü içermelidir... Dördüncüsü, mantık 'soyut hakikat olmadığını, hakikatin her zaman somut olduğunu'... öğretir.» (21)

Diyalektik mantık, kendisinden önceki mantık öğretilerinin devamı ve gelişimi olarak ortaya çıkmıştır; formel mantığın önemini yadsımaz, ancak bilimsel bilginin araştırılmasında formel mantığın yerini belirler. Formel mantık, düşüncenin yapısının kavranmasında güçlü bir araçtır ve onun geliştirdiği mekanizma birçok bilimler tarafından başarıyla kullanılmaktadır. Ama, tıpkı her özel bilgi edinme yönetimi gibi, formel mantık da sınırlı bir kullanım alanına sahiptir. Bu bakımdan formel mantığı, genel bir felsefi bilgi edinme yöntemine dönüştürmek yanlıştır ve olumsuz sonuçlara götürür.

5. BİLİMSEL BİR TEORİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ. SEZGİ

Maddeci diyalektik, bilimsel bilginin hareketini inceler; bilimsel bilginin biçimlerini ve tabi olduğu yasaları, düşüncenin nesnel hakikate ulaşmak için kullandığı temel kavramları ve ilkeleri ortaya çıkartır. Bilimde temel kavramlar ve ilkeler insanın yaratıcı faaliyetinin sonucudurlar. Peki ama, bilimsel yaratıcılık nedir? Bilim adamının yaratıcı faaliyeti herhangi bir özel yasaya boyun eğer mi, yoksa bu faaliyet mutlak olarak özgür ve mantığın herhangi bir gereğinden bağımsız mıdır? Yaratıcılık, kuşkusuz gözlemlediğimiz gibi, mantığın alanı dışına çıkan çok sayıda etkenden etkilenir, ancak temeli, da-

(21) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları,* c.32, s.94

yanağı bakımından insan mantığının, insan aklının bir faaliyeti olup, rasyoneldir; bunun sonucu olarak mantıksal bir analizin konusudur.

Bilimsel araştırma, bir *sorunun* saptanmasıyla başlar. Sorun kavramı, genellikle bilinmeyen birşeyin varolduğunu ortaya koyar. İşte bu anlamda sorun denince şöyle bir ilk tanımlama yapabiliriz: Sorun, insanlar tarafından henüz bilinmeyen ve bilgisi edinilecek olan birşeydir. Bu oldukça yetersiz, eksik tanımlama önemli bir etkeni; henüz bilinmeyenin bilgisinin edinilmesi zorunluğunu kapsamaktadır. Bu zorunluk, araştırma sürecinin hedefe yönelik olmasını sağlar.

Ancak henüz bilinmeyen'in alanı ile bilgi edinme zorunluğu arasında katedilmesi gereken oldukça önemli bir mesafenin bulunduğu kolayca görülür. İnsanoğlu henüz birçok şeyi bilmemekte, ve ilke olarak, herşeyin bilgisini de edinmek istemektedir. O halde, henüz bilmediği, fakat mevcut gelişim basamağında bilgisini edinme yeteneğinde olduğu şeyleri saptamamız gerekir. Bu da belli bir bilgiyi gerektirir, ve paradoksal gibi de gözükse sorun yalnızca bilmemeyle ilgili değil, fakat aynı zamanda bilinmeyenin bilinmesiyle de ilgilidir.

Sorunlar, insanların pratik faaliyetlerinin doğurduğu gereksinimlere bağlı olarak yeni bilgi için belli bir istek biçiminde ortaya çıkarlar. Bilim, belirli bir sorunun ortaya konması için zorunlu ve yeterli temeli sağlama yönünde gelişmek zorundadır. Örneğin enerji kaygısı duymadan yaşamak -insanlığın bu en cüretli düşlerinden biri- ilk kez 20. asırda bir sorun olarak, idare edilen termonükleer reaksiyon sorunu olarak bilimsel bir sorun durumuna girebilmiştir.

Bir sorunun ortaya konması, herşeyden önce, bu sorunun nasıl çözümlenebileceği konusunda eksik de olsa bir takım bilgilere sahip olmamızı gerektirir. Sorunun doğru bir şekilde ortaya konması, mevcut durum ve koşullarda giderebileceğimiz somut yeni bilgi gereksiniminin belirlenmesi, bütün bunlar, yeni bilgilerin elde edilmesi için yürünecek yolun hemen hemen yarısı demektir.

Ancak bir sorunun ortaya konmasında olsun, o sorunun çözümlenmesinde olsun *olgular*'a gereksinim vardır. «Olgu» terimi, değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Hem fenomene, (nesnel, gerçekteki nesnelere, süreçlere) hem de bazı özgül özelliklere sahip bilgiye olgu denmektedir. Bizim şu anda kastettiğimiz, bu ikinci anlamdır. Hangi bilgiye olgulara dayalı (olgusal) bilgi diyebiliriz? Herşeyden önce, duyumlarla kavrama temeline dayanarak elde edilmiş, yani ampirik yollarla kazanılmış bilgiye, olgu diyeceğiz. Ancak bu olgusal'ın alanını daraltır. Bu durumda bir teori yalnızca deney verilerine dayanılarak kurulabilir. Oysa, daha önce de gördüğümüz gibi, bir teoriyi kurarken, ampirik ya da teorik yoldan elde edilmiş olmasına bakmadan, gerçeğe-uygun bilgiden hareket etmek durumundayız.

Bir sorunun ortaya konması ve çözümlenmesi için, hazırlanan önermelerin sınanması için, nesnel doğruluğu daha önceden kesinlikle kanıtlanmış bilgiye gereksinim vardır. Bu gerçeğe-uygun bilgi, araştırmanın akışının temel alacağı olgudur. Modern bilimin olguları, gerek ampirik bilimsel gözlemin sonuçlarından, gerekse güvenilirlikleri pratikte daha önceden kanıtlanmış yasalardan oluşur. Bir bilginin gerçeğe-uygunluğu, onun bir olgu olarak kabul edilebilmesinin asli koşuludur. Bu nedenle olgular, çoğu zaman, işinize gelsin gelmesin kabul etmek zorunda olduğunuz inatçı şeyler olarak adlandırılır. Bir başka deyişle olgular ferman dinlemez. Olgunun diğer tüm özellikleri, örneğin değişmezliği, yani parçası olduğu sistemden nispeten bağımsız bulunuşu, hep onun gerçeğe-uygunluğundan kaynaklanır. Bir olgu, nesnel olarak doğruluğu kanıtlanmış bir şeydir, ve hangi sistem içine girerse girsin, bu özelliğini kaybetmez. Pratikte geçerliliğini kanıtlayamayan varsayımlar çöker, ama bunların dayandıkları olgular varlıklarını sürdürür ve bir bilgi sisteminden bir diğerine geçerler.

Olgu toplama, bilimsel araştırmanın asli bir parçasıdır, ancak tekbaşına sorunları çözümlemeye yetmez. Bizi ilgilendiren fenomeni ya da süreci betimleyen ve açıklayan bir bilgiler sistemine de gereksinim vardır. Bu sistem, tahmin, varsayım ya da gerçeğe-uygun bilimsel teori gibi çeşitli düzeylerde olabilir.

Tahmin henüz yeterince araştırılmamış, mantıksal ve ampirik henüz açıklanmamış bulunan bir ilk önermedir. Örneğin, Rutherford ve Soddy'in radyoaktif parçalanmaya ilişkin ilk fikirleri, daha sonraki araştırmalarla bilimsel bir varsayım düzeyine yükselmiş olan yalnızca bir tahmindi.

Tahminler nasıl doğuyor? Araştırmacının aklına neden filan fikir değil de falan fikir geliyor? Bu son derece mantıki soruları yanıtlarken, *sezgi* kavramını bilmezden gelmek olanaksızdır.

Daha önceki kavramlarımızı değişikliğe uğratan yeni fikirler genel olarak, yalnızca mevcut bilgilerden tamamen mantıksal tümdengelim yoluyla ya da deneylerin sağladığı verilerin basit bir genelleştirilmesiyle doğmazlar, Burada düşüncenin hareketinde bir çeşit sıçrama söz konusudur. Böylesi sıçramalara düşüncenin bizzat mahiyeti, onun pratik faaliyetle doğrudan bağıntısı yol açar. Pratik faaliyet, düşünceye yeni esinler kazandırarak, duyu organlarıyla algılanmış olanın sınırları dışında ve salt mantıksal dayanakların ötesinde yeni sonuçlar arama olanağı sağlar.

İlerici bir fizikçi ve filozof olan Mario Bunge şöyle demektedir: «Her matematikçi ve her doğa bilimcisi, düş gücü, araştırma ruhu, varsayımlar koyma ve planlar yapma yeteneği olmaksızın, mekanik

işlemlerden başka, yani aygıtların kullanılmasından ve alogaritmaların uygulanmasından başka hiç birşey yapamayacağı konusunda hemfikirdir. Varsayımların kurulması, tekniğin bulunması, ve deneylerin planlanması, tasarımsal işlemlerin açık seçik örnekleridir, ya da bir diğer deyişle, 'mekanik' işlemlerin karşısında yer alan sezgisel eylemlerdir.» (22) Ancak bu, sezgilerin hiç bir dayanağı olmadığı anlamına gelmez; onlar yoktan doğmazlar. Sezgilere ilk etkiyi, nesne konusunda mevcut ampirik ve teorik bilgi düzeyi verir. Burada düşünürün yetenekleri ve deneyimleri, onun düşünce yapısının bütünü de büyük bir rol oynar. Düşünürün sezgisini yaşamındaki çeşitli olaylar etkileyebilir ve bu rastlantısal öğelerin etkisi, bu öğelerin hızı ve beklenmedikliği, bazen «ilham» gibi görünür.

Bilimsel buluşların tarihi, dahice sezgilerin kıvılcımı olduğu varsayılan rastlantılara ilişkin «efsaneler»le doludur. «Mendelyev'in rüyası»nı, «Newton'un elması»nı vb. hepimiz duymuşuzdur. Böylesi rastlantıların olabileceğini tümüyle yadsımakla birlikte, her sezginin ardında insan zekâsının gayretini, karşısındaki sorunu çözmek için sürdürdüğü sürekli ve sebatlı çalışmayı görmek gerekir. Sezgi, insanlığın daha önceki toplumsal ve bireysel entellektüel gelişiminin sağladığı deneyimi yoğunlaşmış bir şekilde dile getirir. Sezgide mistik, hiç bir yan yoktur; sezginin birdenbireliği görecelidir. Sezgiyle ortaya atılmış teorik önermeler, sonradan mantıksal süreçlerle sınanır ve bu sınama sonunda ilk tahmin ya çürütülür ya da bilimsel temellere dayalı bir *varsayım* biçimini alır.

Tahmin'den varsayıma geçişte, Einstein'ın da dediği gibi, «bir mucizeyi bilinebilir birşeye» dönüştüren bir takım kanıtların bulunması yol açar. Burada mantık da kendi yerini alır; çünkü mantık olmadan sezgi, havada salınmaktan öteye gidemez. Mevcut genel-bilgi harekete geçirilir; tahmini varsayıma dönüştürecek yeni olgular araştırılır. Engels bilgi edinme süreci içinde varsayımın rolünü şöyle betimlemektedir: «Gözlemleme, aynı gruba dahil olguların o zamana değinki açıklanma tarzını olanaksız kılan yeni bir olgu ortaya çıkarır. Bu andan itibaren, önce ancak sınırlı sayıdaki olgu ve gözlemlere dayanan yeni açıklama tarzlarına gereksinim doğar. Daha sonra bu gözleme katılan deney malzemesi bu varsayımları 'temizler' sonunda yasanın kusursuz bir şekilde ortaya konana dek kimi varsayımları safdışı eder, diğerlerini düzeltir.» (23)

Varsayım bir önkabüle dayalı bilgidir. Varsayımın kurulması ve

(22) Mario Bunge, *İntuition and Science* (Sezgi ve Bilim), Prentice-Hall, İnc., Englewood Cliffs, New York, 1962, s.80

(23) F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.240

kanıtlanması için, yeni olgular bulunmalı, deneyler yapılmalı, önceki bilgiler analiz edilmelidir. Bazen, tek bir sürecin açıklanması için, çeşitli yöntemler aracılığıyla «doğruluğu sınanmış çeşitli varsayımlar öne sürülür. Varsayımların seçiminde yalınlık ve açıklık gibi öğeler, gerçeğe en uygun teorik sistemin belirlenmesinde bir araç olarak önem taşırlar. Düşünce, nesnel gerçeğin ve onun bağıntılarının tüm zenginliğiyle yansıtılması sorunlarına yaklaşırken en açık seçik, rasyonel ve yalın yolu seçmek durumundadır. Bu bakımdan, başka bir ilişki içinde eşdeğerde olan bir dizi varsayım içinden, daha yalın, daha açık seçik ve daha genellikle hedefe götürenler seçilir. Ancak aynı değerdeki varsayımlar arasında bir seçim yaparken yalınlık ve açıklık, yalnızca yardımcı etkenlerdir; varsayımların doğruluğunun ölçütü değillerdir. Varsayımların doğruluğunun tek ölçütü, tüm çeşitliliğiyle pratiktir. Bir varsayımın temellendirilip kanıtlanması, onu bir *teori*'ye dönüştürür.

Teori, mutlak bir şey değil; gelişim süreci içinde değişikliğe uğrayan nispeten tam bir bilgi sistemidir. Bir teori, yeni olguların ve bu olguları dile getiren kavramların ona katılmasıyla, ilkelerin çerçevesi içinde çözümlenemeyen bir çelişki ortaya çıkar. Bir teori için belirleyici olan böylesi bir uğrak, somut analizle saptanabilir. Bu durumda farklı ya da daha eksiksiz ilkelere sahip yeni bir teoriye geçilir.

Eski teori ile yenisi arasında karmaşık ilişkiler vardır; bu ilişkilerden biri, *birbirine tekabül etme ilkesi*'nde dile gelir. Bu ilkeye göre, yeni teorinin yaşama hakkı olması için, o zamana değinki teorilerin istisnai durumlar dışında geçersiz hale gelmesi gerekir. Örneğin klasik fizik, modern teorilerin istisnai, özel durumlarından biridir. Bu ilke, aynı zamanda, bilginin gelişiminde süreklilik ile kesikliğin bütünlüğünü de dile getirir. Eğer herhangi bir teorinin nesnel doğruluğu bir kez kanıtlanmışsa, bu teori hiçbir iz bırakmadan kaybolup gidemez ve onu izleyen teori, yalnızca onun uygulama alanını sınırlar. Yeni teoriden eskisine geçiş kuralları tanımlanabilir. Herhangi bir teorinin, daha ileri düzeyde, daha geniş kapsamlı, daha genel bir teoriye bağlanması, onun gerçeğe-uygunluğunun saptanmasına yardımcı olur.

6. BİLGİLERİN PRATİKTE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

Daha önce de gördüğümüz gibi, bilgi, insanın pratik faaliyetinin temeli üzerinde doğup gelişir ve insanın gereksinim duyduğu ve yaratabileceği nesneler süreçler için prototipler yarattığı ölçüde pratik faaliyete yardımcı olur. Bu bakımdan bilgi, son tahlilde, şu ya da

bu yoldan pratikte gerçekleştirilebilir olmalıdır. Ancak bunun için uygun biçime bürünmeli, yani *fikir* biçimi almalıdır.

Felsefi yazında fikir terimi, biçiminden (kavram, yargı, teori v.b.) koparılmış bir şekilde her türlü düşünceye, her türlü bilgiye verilen addır. Ancak bu terimin daha tam, eksiksiz bir başka tanımı vardır: Fikir, nesnelliğin, tamlığın ve somutluğun yüksek bir basamağına ulaşmış bulunan ve pratik bir amaca sahip olan bir düşüncedir. Bu nedenle, bilgi gerçekleşebilmek için bir fikir haline gelmeli, bu fikir de şu üç etkeni biraraya getirmelidir: 1) nesnenin somut, bütünsel bilgisi; 2) bu bilgiyi pratikte gerçekleştirme, bu bilgiyi ete kemiğe büründürme arzusu; 3) eylem amacı ve programı, öznenin nesneyi değişikliğe uğratma planı. Böylesi fikirler, üretim faaliyetinin yeniden örgütlenmesinin ve toplumda derin değişimlerin oluşmasının aracıdırlar. Bu anlamda sosyalist devrim fikirlerinden, uzayın insan tarafından ele geçirilmesi fikirlerinden, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması fikirlerinden söz ederiz.

Fikirler pratikte insanlar tarafından gerçekleştirilir; bu gerçekleştirilir; bu gerçekleştirmede yalnızca maddi araçlardan (çalışma aygıtlarından vb.) değil, aynı zamanda insanın zihinsel güçlerinden de (heyecanlarından, iradesinden vb.) yararlanılır. Lenin'in belirttiği gibi, «dünya insanları tatmin etmemektedir ve insanlar onu faaliyetleriyle değiştirmeye karar vermektedir.» (24) İnsanın bu kararı, zekânın, düşüncenin ona verdiği bilgiye dayanmaktadır. Ancak bu bilgi, insanı dünyayı değiştirme iradesiyle bağlanmalıdır. Bir fikirle uyumlu kılınmış davranış kararı olgunlaşmalıdır. Bunu yaparken, o fikrin doğruluğuna, o fikirle uyumlu davranılması gerektiğine, o fikrin gerçekleştirilmesi için gerekli somut olanağın varolduğuna insanın kanaat getirmiş olması büyük bir önem taşır. Marksçı-Leninci bilgi teorisi, insanın genel bilgiye dayalı eylemlerinin haklılığına inancı dışlamaz. Marksçılık, bilginin yerine inancın ya da alışkanlıkların konmasına, bağnaz inanca karşı çıkar. Marksçılık, dinin dayandığı dogmalara körükörüne inanç ile nesnel gerçeğin bilgisinden kaynaklanan inanç arasında kesin bir ayırım yapar. Pratiğe geçirmek istediği fikirlerin doğruluğuna inanmadan davranan bir insan, başarı için gerekli olan, iradeden, amaçlılıktan ve coşkudan yoksun. İnsanın duygularının tümünün uslamlama yetisine etkisi olmaksızın, insani bir coşku olmaksızın tek bir dahiyane fikir doğmayacağı gibi, tek bir büyük ve önemli tasarı da gerçekleştirilemez. Bilimsel bilgi, insana mevcut durumu değiştirmeye yönelik eyleme geçme kararlılığını doğuran bir bireysel inanç, kanaat haline gelmelidir.

---

(24) V.İ.Lenin, *Toplu Yapıtları*, c.38, s.213

Fikirlerin pratikte gerçekleştirilmesi süreci, bunların nesneler dünyasına geçirilmesi, böylece de insanın karşısında yer alması «*nesneleştirme*» diye tanımlanır. Fikirlerin, insanların dünyasını zenginleştirmesi için nesnel biçimler alması gerekir.

Nesneleştirmenin iki yönü vardır: 1) toplumsal yan ve 2) bilgi teorisine ilişkin yan. Nesneleştirmenin toplumsal yanı, insanın çalışmasıyla yarattığı nesne ile bizzat insan arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasını içerir. (25) Nesneleştirmeyi bilgi teorisi açısından incelersek, pratikte elde edilmiş nesnenin gerçekleştirilmiş fikirle ne derece uygunluk gösterdiği sorunusunu sormamız gerekir.

Bir fikri pratiğe uyguladığımızda, bu fikrin nesnel hakikate uygun olup olmadığı sorusunu çözümler, bu fikrin içindeki yanılsatıcı, görünürdeki yanların tümünü ortadan kaldırırız. Bu süreç fikir ile onun gerçekleştirilmesi arasında belirli bir uyumsuzluğu ortaya koyar; bu uyumsuzluk ya fikrin kusurlu oluşundan, ya fikrin gerçekleştirilmesi için yararlanılan bilginin ve yöntemlerin yetersizliğinden, ya da fikrin nesnel gerçeğe tam olarak uygulanması için gerekli maddi ve zihinsel araçların ve koşulların yokluğundan ileri gelir. Bu bakımdan nesneleştirme, bir dizi araştırmayı kapsar ve yeni yeni araştırmalara yol açar.

Nihayet, pratikte elde edilmiş nesne, insanın rasyonel hedefleriyle uyum içinde bulunup bulunmaması bakımından analiz edilir.

Pratik, nesnel, tarihsel bir süreç olarak, bir yandan insanın fikirleri içinde ifade edilerek insanın hedefleri doğrultusunda kullanılırken, öte yandan insanın fikirlerinin sınırlarını aşar, yeni birşey yaratır; dolayısıyla hem rasyoneldir, hem de rasyonel değildir.

Yaşamımızda varolan irrasyonel yanı mutlaklaştıran ve onu tüm gelişime egemen bir eğilim olarak gören irrasyonalizmin tersine diyalektik maddecilik irrasyoneli, rasyonelin karşısında yer alan ama sık sık rasyonele eşlik eden bir etken olarak değerlendirir. Sonsuza dek irrasyonel olan birşey yoktur; bir nesne, süreç ya da fenomen ancak belirli tarihsel koşullar altında irrasyoneldir. Örneğin insanoğlu termik santralları kurarken rasyonel birşey yaratır, çünkü bu elektrik enerjisi üretiminde ucuz bir yoldur. Fakat bunu yaparken sık sık yosunların suları kullanılmaz hale getirmesine de yol açar. Bunu faaliyetimizin irrasyonel sonuçları olarak değerlendirmek olanaklıdır. Ancak faaliyetin önceden kestirilmemiş bir yan ürünü olan irrasyonel

(25) Günümüzde, bazı toplumsal koşullarda, insan faaliyetlerinin ürünleri, bağımsız bir toplumsal güç haline gelir, insana yabancılaşır ve insanların birbirleriyle olan ilişkileri nesneleşmiş bir karakter kazanır (örneğin mal mübadelesi). Nesneleştirmenin bu tipine, felsefede yabancılaşma adı verilir.

yan, sonsuza değin öyle kalmaz, daha sonraki bilgilere dayanılarak pratikte aşılır.

İnsan faaliyetindeki bir etken olarak insan bilgisi de, rasyonel ve irrasyonel kategorileri içinde değerlendirilebilir. Bilgi bizzat mahiyeti gereği rasyoneldir, çünkü insanın hedeflerine ve gereksinimlerine uygun düşen fikirler yaratır; çünkü mantığa, bazı belli akılyürütme (muhakeme) biçimlerine uygundur. Ancak sık sık o güne değin bilinen düşünce biçimlerini aşar ve bu düşünce biçimlerine daynarak açıklanamayabilir, yani ancak bizzat mantığın değişikliğe uğramasıyla, yeni düşünce biçimleri ve kategorileri kazanmasıyla kavranabilecek bir öğe taşır. İrrasyonalizm, bilginin, mevcut düşünce biçimleriyle açıklanması henüz olanaksız olan bu irrasyonel kalıntısı üzerinde dikkatini toplar ve bu kalıntıya gerçek öz-gözüyle bakmakla, bilgi edinmenin akışı konusunda çarpık bir kavram ortaya koyar.

Bilginin gelişiminde ana eğilim olan rasyonel yan, iki biçimde varolur: *Uslamlama (muhakeme) yetisi* ve bizzat *akıl.*

Uslamlama faaliyeti, düşünce biçimleriyle, bir programa ya da kalıba uygun soyutlamalarla, kullanılan yöntemin kendisini, sınırlarını ve olanaklarını bilmeden işlem yapmak demektir. Uslamlama bütünü, tek'i, birbirini dışta bırakan karşıtlara böler ve bunları birbiriyle sarmaşan bir bütünlük olarak kucaklayamaz. Uslamlamanın özgül özellikleri, algaritma örneğinde açık seçik görünür. Algaritma bir kurallar sistemidir; bu sistem içinde her aşama bir sonrakini belirler, sürecin tümü birbirini izleyen tek tek basamaklara bölünmüştür; bu basamaklar arasındaki bağıntıyı sembollerden oluşmuş bir biçime sahip kurallar düzenler. Bu, logaritma işlemlerinin bir makinayla yetkinleştirilebileceği anlamına gelir. Uslamlama teorik düşüncenin asli bir yanıdır; uslamlama olmasaydı düşünce bulanık ve belirsiz olurdu. Uslamlama düşünceyi sistematikleştirir ve kesinleştirir; teoriyi formelleştirilmiş bir sistem haline getirmeye çalışır. Ne var ki insan düşüncesinin belirgin özelliğini uslamlama yetisi değil, bizzat akıl dile getirir.

Uslamlama yetisinden farklı olarak akıl, içeriklerini ve mahiyetlerini bildiği kavramlarla işlem yapar. Bu kavramların yardımıyla nesneler ve süreçler yaratıcı, amaca-uygun aktif bir yolla yansıtılırlar; akıl nesnel gerçeği dönüştürme faaliyetinin bir aletidir, insanların özüne ve gereksinimlerine uygun bir dünyanın yaratılmasına yardımcı olur. İnsan aklı, mevcut bilgi sistemlerinin koyduğu sınırları aşmaya, insanın hedeflerini daha kusursuz ve nesnel bir şekilde dile getirecek yeni bilgi sistemleri oluşturmaya çalışır. Uslamlama yetisinin belirgin özelliğini analiz oluştururken, aklın belirgin özelliğini sen oluşturur. Sentez yapma faaliyeti boyunca insanın yaratıcılık yeteneği en üst düzeyde ortaya çıkar. İnsan bilgisi uslama yetisi ile

aklın bir bütünlüğüdür; bu bütünlükten hareketle nesnel gerçek kavranır ve nesnel gerçeğin rasyonel bir şekilde dönüştürülmesinin yolları saptanır.

7. BİLGİ VE DEĞER

Fikirler, pratikte, gerek maddi gerekse manevi kültürde, sanat yapıtlarında, ahlak normlarında gerçekleştirirlirler. O halde, fikirler ile insanların toplumsal gereksinimleri arasında nasıl bir ilişki vardır? Marks, insanların kendi dışlarındaki doğa nesneleriyle salt teorik bir ilişki kurarak değil, onları egemenlikleri altına almakla işe başladıklarını saptayarak şunları söylemektedir: İnsanlar «bu nesnelere özel bir ad verirler; çünkü bunların, kendi gereksinimlerinin giderilmesine hizmet ettiklerini bilirler... bu nesneleri, 'mal' diye ya da başka bir şekilde adlandırmaları, bu nesneleri pratik olarak kullandıkları, bu nesnelerin onlara yararlı olduğu anlamına gelir...» (26)

Felsefi bir sorun olarak *değer* sorunu, fikirler ile insan gereksinimlerini giderme araçları olarak dış dünyadaki nesneler arasındaki ilişkinin gitgide daha derinden kavranmasıyla ortaya çıkmıştır. Değer'in özü, insanlar tarafından ortaya konan maddi ve manevi kültür nesnelerinin ve insan gereksinimlerinin giderilmesine hizmet eden doğa fenomenlerinin «mal» «değer» ya da herhangi başka bir biçimde adlandırılmasından bu nesnelerin hangi ilkelere göre sınıflandırılması gerektiği düşüncesinden, ya da buna benzer birşeyden oluşmaz. Temel sorun, değerin mahiyetinin, değer ile özne, nesne, vb. arasındaki ilişkinin ne olduğu sorunudur. Marksçılık-Leninçilik, değerin mahiyetinin neden ibaret olduğu sorununun çözümü, onun, tarihin ve kendi kendisinin yaratıcısı olarak insan anlayışına, insanın aktif özüne inancına dayanır.

Doğanın, maddi ve manevi kültürün nesnleri, insan gereksinimlerini giderme, onun hedeflerine hizmet etme özelliği taşırlar. Bu anlamda bu nesnelere, değer açısından yaklaşmak olanaklıdır ve yaklaşılması gerekir. Nesneler bu özelliği, nasıl kazanmışlardır? Bu özellik doğadan mı yoksa insandan, onun yetilerinden ve yeteneklerinden mi kaynaklanır? Eğer, değerin kökeninin, bizzat nesnelerde yattığını kabul edersek, bu, nesnelerin daha başlangıçtan itibaren insana ve onun hedefelerine varmasına hizmet etme özelliğini taşıdığı anlamına gelir. Oysa, doğanın ve doğadaki nesnelerin insandan çok daha önce varolduğunu biliyoruz. Öte yandan yalnızca bir nesnenin, başlangıçtaki mahiyetine bakıp da, bu nesnenin insanın maddi ve manevi ge-

(26) K.Marks-F.Engels, *Werke*, c.19, s.363

reksinimlerini giderebileceğini söyleyemeyiz. Eğer buğday bazı gerekli besinler taşımasaydı, bir besin maddesi, insana yararlı bir nesne olamazdı.

Marksçı-Leninci felsefe, değeri toplumsal ve tarihsel bir fenomen olarak görür ve özne ile nesne arasındaki pratik etkileşimin bir öğesi sayar. Toplumsal dünya, maddi, doğasal sürecin dışında bir şey değildir. İnsanın çalışması, doğanın bir devamıdır. Bu nedenle değer, hem toplumsal gelişme süreci içinde ortaya çıkan nesnelerin, hem de gerek çalışma süreci içine gerekse gündelik yaşama sokulan ve «insanlar alemine bir yaşam-öğesi» (27) olan doğa nesnelerin bir özelliğidir.

Çağdaş burjuva felsefesinin bazı okulları, nesnelerin ve fenomenlerin değerinin ne olduğunun saptanması ile bu nesnelerin ve fenomenlerin nesnel, bilimsel bir şekilde araştırılmasını karşı karşıya koyarlar. Oysa gerçekte bilgi edinme ve değer saptama, insan faaliyetinin iki yanı olarak, birbirine kopmaz bir şekilde bağlıdırlar ve içiçe geçmişlerdir. Bir yandan bilgi edinmenin o andaki sonuçları, yalnızca salt bilgi teorisine ilişkin özellikleri açısından (doğru, ya da yanlış, asli ya da tali, muhtemel, güvenilir vb.) değil aynı zamanda taşıdıkları değer açısından da (elde edilen bilgi'nin topluma hangi yararları sağlayacağı ve pratikte nasıl kullanılacağı, insanın hangi maddi ve manevi gereksinimini karşılayacağı, vb.) ele alınır. Öte yandan nesnelerin ve fenomenlerin değerlerinin saptanmasının nesnel bir kaynağı vardır; böylesi bir değer saptama nesnelerin ve fenomenlerin kendilerinin, özelliklerinin ve tabi oldukları yasal düzenliliklerin bilinmesini şart koşar; çünkü belirli bir nesnenin insan gereksinimlerini karşılayıp karşılayamayacağını ancak bu bilgilere dayanarak saptayabiliriz.

Nesnelere bilgi teorisi ve değer saptama açısından bu iki yaklaşımı, ancak soyutlama basamağında, kesinlikle belirli bir amaçla birbirinden ayırabiliriz. Birinci yaklaşım, bizim dışımızda ve genel olarak insanlığın dışında varolduğu haliyle bir nesnenin bilgisini kaydetmeyi, bilinci, özne-nesne bağıntısından kurtarmayı, bilginin kendisinin yani nesnel hakikatin açık bir tanımını sağlamayı amaçlar. İkinci yaklaşım ise, yani değer saptama açısından yaklaşma ise, tersine, hem nesnenin kendisini, hem de onun yansısını gözönünde bulundurarak dikkati, insanlar arasındaki ilişkiler üzerinde toplamaya, herşeyi, nesnenin insanların gereksinimlerini giderme yeteneğinin kendisi açısından değerlendirmeyi amaçlar; bilgiyi saf biçimiyle ele almaz. Bilginin, insana ve onunn amaçlara hizmet etiği maddi ve manevi kül-

(27) K.Marks, *1844 Ekonomik ve Felsefe Elyazmaları*, p.104.

türde ete kemiğe bürünmüş biçimini gözönünde bulundurur. Değer saptama yaklaşımı, ahlaksal ve sanatsal bilinçte büyük bir rol oynar; çünkü bu bilinç türlerinde nesnel dünyaya ilişkin özgül tavırlar geniş bir şekilde dile getirir.

Öte yandan, somut insan faaliyeti içinde, hem nesnel, hem de zihinsel faaliyet içinde her iki yaklaşım da (gerek nesnel bilimsel yaklaşım, gerekse değer saptama yaklaşımı) uyumlu kılmıştır ve biri olmadan diğeri varolamaz; her ikisi de aynı kaynaktan, yani insanın nesnel gerçekle kurduğu pratik ilişkiden doğar.

Görüldüğü gibi, maddeci diyalektik, derin ve çokyanlı bir felsefi bilgi teorisidir. Maddeci diyalektik, bilgi edinmenin kökenine ilişkin bilimsel bir açıklama sağlar, nesnel hakikate doğru yönelen hareketin yasalarını açıklığa kavuşturur, bigilerin doğru olup olmadığını sınamamızı sağlayan ölçütü ortaya kor ve bilgilerin hangi temel üzerinde pratiğe sokulabileceğini gösterir.

9. BÖLÜM

BİLİMSEL ARAŞTIRMANIN YÖNTEMLERİ VE ARAÇLARI

İnsanoğlunun bilgi edinme sürecının karmaşık, çelişkiler taşıyan ve diyalektik bir karaktere sahip bir süreç olduğunu gördük. Bilgi edinme süreci, insan düşüncesinin farklı hareket biçimleri içinde gerçekleşmektedir. Bilgi edinme sürecimizin bu özelliklerini açığa çıkartan maddeci diyalektik, gerçeğe yaklaşımımızın genel yöntemsel ilkelerini formüle eder. Bunun yanısıra, nesnelerin çeşitliliğinin günümüzdeki incelemesi (özellikle bilimsel araştırma süreci çok daha somut bilgi edinme yöntemleri gerektirmektedir.

1. ARAŞTIRMADA YÖNTEM KAVRAMI

Bilim, günlük yaşantımızda bize kılavuzluk etmeye yeterli olan bilgilerin elde edilmesiyle yetinemez. Ne var ki, günlük sorunlarımızı çözmek için kullandığımız bilgi edinme araçları ile bilim arasında öyle aşılmaz bir uçurum yoktur. Bilimde, herkesin kullandığı basit yöntemlerin gelişmiş biçimlerini kullanırız. Her bilgi edinme süreci, analiz ve sentez, soyutlama ve somutlama, vb. bir takım ilkel (daha ileri ölçüde kategorileştiremedikleri anlamında ilkel) mekanizmaların bir bütünü olarak görülebilir.

En yalın araştırma yöntemi *idealizasyon*'dur. Çevremizdeki nesneler çok farklı niteliklere sahiptir ve bu nesnelerin tabi oldukları yasal düzenlilikler, genellikle onları bütünlükleri içinde kavrayabilmemiz için çok karmaşıktır. Bu nedenle, nesnel gerçekteki bir nesnenin bilgisini edinme sorununu daha kolaylaştırmak için, çoğu kez bu nesnenin yerine, bir takım yasaların basit bir şekilde uygulanabildiği ide-

alize edilmiş bir nesne koyarız. Günümüzde bu tür nesneler genellikle fizik alanında kullanılmaktadır: İdeal gaz, mutlak katı cisim ya da mutlak siyah cisim gibi.

Gerçek gazların tersine, ideal ya da mükemmel gaz, son derece elastik moleküllere sahip olabilir çünkü sözkonusu moleküllerin hacmi sıfır ya da sıfıra yakın olarak kabul edilir. Bu ideal gaz, gazların hacminin onlara uygulanan basınçla ters orantılı olduğunu belirten Boyle-Mariot yasasına kesinlikle uyar. Mükemmel siyah bir cisim, üzerine düşen ışınların tümünü emer. Mükemmel katı bir cisim, dış bir etkiden sonra kendi biçimini tamıtamına yeniden kurar. Nesnel gerçekteki cisimler böylesi özelliklere sahip değillerdir.

Geometrinin işlem yaptığı nesnelerin tümü idealize edilmiş cisimlerdir: Düz çizgi, kare, daire, dikdörtgen vb..

İdealizasyon ilkel araştırma yöntemlerinin soyutlama ile sentez faaliyetlerinin bileşimi olarak görülebilir. İdealize etme sürecinde, bir yandan araştırılmakta olan nesnenin belirli özellikleri bilmezden gelinir, öte yandan nesnel gerçekteki nesnenin sahip olmadığı özellikler nesneye atfedilir.

Ancak bir idealizasyonun bilimsel bir değer taşıması için, idealize edilmiş nesnenin somut nesneye belirli bir şekilde benzemesi gerekir.O zaman idealize edilmiş nesneler için saptanmış yasalar, nesnel gerçekteki nesnelere uygulanabilir ve gerçeğin nispeten aslına uygun bir tablosu elde edilebilir. Birçok durumda bu yaklaşık tablo pratik amaçlara kesinlikle yeterli olabilir. Örneğin dikdörtgenin alan formülünü bir masanın üst alanını ölçerken, bu alanın tüm bir dikdörtgen olup olmadığına aldırış etmeksizin kullanabiliriz.

Matematiğin genel olarak kullanılması, idealize edilmiş bir nesne, matematik işlemlerine izin veren bir matematik nesnesi ile dış dünyadaki nesnelerin ve fenomenlerin karşılaştırılması temeline dayanır. Dış dünyada, örneğin «entegral» gibi bir nesne yoktur; fakat matematikçi «entegral» kavramını kullanarak, herhangi bir idealize edilmiş nesne kurar. Günümüzde matematiksel yöntemlerin kullanılma alanları alabildiğine genişlemektedir. Matematiksel yöntemler günümüzde özellikle teorik fizikte baş köşeyi tutmakta, ama geleneksel olarak matematiksel olmadıkları bilinen biyoloji, toplumbilimleri ve dilbilimleri gibi alanlarda da yerleşme eğilimleri göstermektedirler. Bu bilimler de, matematiksel yöntemlerin uygulanması sayesinde gitgide daha kesin, bilgiler taşır hale gelmektedirler.

Bugün, matematiğin, nesnelerin yalnızca nicelik yanlarının sözkonusu olduğunda uygulanabileceğini söylemek olanaksızdır. Matematik aynı zaman bizi çevreleyen dünyanın nitelik yanlarının bulunma-

sına da belli ölçüde yardımcı olur. Ne var ki bu matematiğin, fenomenleri incelemenin olanaklı tek yöntemi haline geldiği anlamına gelmez. Matematik tarafından araştırılan ilişkiler salt nicelik yanının sınırlarını aştıkları halde, nesnel dünyada varolan ilişkilerin ancak bir bölümünü kapsarlar.

Matematik, ele alınan nesnelerin mahiyetini gözönünde bulundurmadan belirli bir tip ilişkiyi inceler. 2x2=4 derken, gözlemlenen nesnenin kendisinden tamamen bağımsız olarak hareket eder. Bu nesneler atom da olabilir, karpuz da.

Başka bilimlerde de, çeşitli tipteki ilişkiler, ele alınan nesnelerin somut mahiyetine bakılmaksızın incelenir. Örneğin sıra cümleciklerin birbirlerinden virgül ile ayrılacağını söyleyen en sıradan dilbilgisi kuralı bile, sözkonusu cümlelerin neden söz ettiğiyle hiç ilgilenmez. Bunlar şiir olabilir, atomfiziğiyle, pazardaki malların fiatlarıyle vb. ilgili cümleler olabilirler.

Bu, *formelleştirme* yöntemine bir örnektir. Bu yöntemde biçim, özel bir araştırma nesnesi olarak, içerikten tamamen bağımsız olarak ele alınır. Formelleştirme de, iki araştırma yönteminin, karşılaştırma ile soyutlama faaliyetinin bir bileşimidir. Önce çeşitli nesneler aralarındaki ilişkileri ortaya çıkarmak üzere karşılaştırılır; sonra bu ilişkiler bağımsız, nesneler olarak incelenirler. Böylesi ilişkiler bütünü, çoğu kez yapı olarak adlandırılan biçimi oluşturur. Bu bakımdan formelleştirme yöntemine *yapısal yöntem* dendiği de olur.

Yapısal yöntemin üstünlüğü, ilişkilerin, bu ilişkileri oluşturan bütünleyici parçalardan yani bu ilişkilerle birbirine bağlanmış nesnelerden çoğunlukla daha kolay incelenebilir olmalıdır. Bu yöntemin bir başka üstünlüğü de, ilişkileri oluşturan bütünleyici parça tiplerine oranla ilişki tiplerinin daha az sayıda olmalarıdır. Bir bakır kürenin hacmini, tahta bir kürenin hacmini veren formülden başka bir formülle hesaplamak zorunda olsaydık, geometriyi incelemenin ne denli zor olacağını bir düşünün.

Kuşkusuz içeriğin özelliklerinin bilinmemesi, yapısal araştırma yönteminin uygulama alanını sınırlar. Birçok durumda, yalnızca belli bir yapı tipini incelemekle yetinemeyiz; yapının temel dayanağını araştırmamız, yani onun içeriğini ortaya koymamız gerekir. Bir diğer deyişle, bizzat nesneleri karşılıklı ilişkileri içinde incelememiz gerekir. Örneğin, bir uçak yapımında kullanılan parçalar, ancak bir uçak içinde gerçekleştirilebilecek bir ilişkiler sistemi oluştururlar. Bu bakımdan, bu parçaların belirgin özelliklerini gözden uzak tutarak bir uçak yapımını incelemek olanaksızdır.

İçinde belli bir nesneler bütününün bir sistem olarak ortaya çık-

tığı bir takım ilişkiler her zaman vardır. Nesneleri sistemler olarak araştırma yönteminin genel karakteri de buradan kaynaklanır.

Tıpkı idealizasyon yönteminin matematiği nesnelerin incelenmesine uygulama olanağı vermesi gibi, *sistem* teorisinin yaklaşımı da --sistemlerin karmaşıklıklarını, kalıcı olup olmadıklarını, etkilerini vb. saptamak yoluyla-- sistemlere ilişkin yasaların çeşitli somut nesnelere uygulanması için yeni olanaklar sağlamıştır. Günümüzde çeşitli bilimlerde nesnelere, sistemler gözüyle bakılmaktadır. Bunun yanısıra çeşitli türdeki sistemlerle ilgili yeni bilim dalları doğmuştur: Semiotik (işaret sistemleri bilimi), sibernetik (denetleme sistemleri bilimi), oyun teorisi (çatışma halindeki sistemler bilimi), vb..

2. AMPİRİK DÜZEYDEKİ BİLGİ'NİN ELDE EDİLME YÖNTEMLERİ

Şimdiye değin nesneleri idealize edilmiş nesneler, yapılar ve sistemler olarak inceleyen yöntemi ele aldık. Ancak böylesi bir inceleme henüz, o nesneye ilişkin somut bir bilgi sağlamaktan uzaktır. Somut bilgi ancak ampirik ve teorik incelemeyle elde edilir. Şimdi, bilgi edinmenin ampirik düzeyinde uygulanan yöntemlere bir göz atalım. Bilimde, bu düzeyde bilgi edinmenin temel biçimleri gözlemleme ve deneydir.

Gözlemleme incelenen nesnenin duyumlarla kavranmasıdır. Bizi çevreleyen dünyadaki nesneleri duyumlama, algılama ve tasarımlama yeteneği, belli bir ölçüde insanın fizyolojik doğasıyla ilişkilidir ve bu yetenek, insanın pratik faaliyeti sonucunda geliştirilebilir. Örneğin tekstil sanayiinde çalışan bir boyacı, bu konuda uzman olmayan bir insandan kat be kat daha fazla renk tonunu birbirinden ayırdedebilir.

Bilim, duyu organlarının algılama gücünü aletler yardımıyla artırmaktadır. Mikroskop, insan gözünün, nesnelerin çok ince ayrıntılarını bile görebilmesine olanak verir; oysa hiç bir eğitim insana bu yeteneği kazandıramaz. İnsanlar yüzyıllar boyunca gökyüzünü gözlemlediler, ama ne güneş üzerindeki lekeleri, ne Jüpiterin uydularını ne de Satürn'ü çevreleyen halkaları görebildiler. İlk kez Galilei (1564-1642) teleskopunu gökyüzüne döndürünce, tüm bu nesneler insan bilgisinin kapsamı içine girdiler.

Bu araç ve gereçler yalnızca insanın duyu organlarının algılama gücünü artırmakla kalmadılar, adeta yeni algılama organları da yarattılar. Örneğin normalde ne elektrik alanını ne de manyetik alanı algılayabiliriz; bunları algılamamız ancak aletler yardımıyla mümkündür. Pozitivizmin kurucusu olan Fransız filozofu August Comte

(1798-1857), zamanında, yıldızlara ulaşmanın olanaksız olduğundan hareketle onların kimyasal bileşimini hiç bir zaman bilemeyeceğimizi, Ay'ın bize görünmeyen yüzünün ne biçimde olduğunu öğrenemeyeceğimizi ileri sürmüştü. Oysa spektroskopun bulunması, yıldızların hangi kimyasal elementlerden oluştuğunun belirlenmesini sağladı. Hatta spektroskop sayesinde, helyum adı verilen kimyasal elementin yeryüzünde keşfedilmeden önce Güneş yüzeyinde bulunması mümkün oldu. Yine, insanoğlu Ay'ın Dünyadan gözükmeyen yüzünü öğrenmekte gecikmedi.

Her birimiz bir gökkuşağını gözlemlemişizdir. Ancak her defasında atmosferin durumu, ışınların izledikleri yol ve gökkuşağının ortaya çıktığı saat muhakkak farklı olmuştur. Peki öyleyse, her defasında aynı fenomeni gözlemlediğimizi nereden biliyoruz?

Diyalektik maddecilik bu soruna karşıtların bütünlüğü (onların kalıcılığı ve değişebilirliği) görünüşe dayanarak yaklaşır. Değişebilir olanın içinde kalıcı olanın bulunması için uygulanan özgül yöntemleri mantık geliştirir. Bunlardan en basit olanı benzerlik yöntemidir. Yapısı gereği bu yöntem genel olarak bir gözleme yöntemidir. Bu yöntemde, araştırılan fenomenlerin gözlemlendiği durumların azami sayıdaki çeşitlerinin gözönünde tutulması istenir.

Genel olarak bir gözlemin bilimsel değer taşıması için, pek çok kez yinelenebilir olması gerekir. Gözlemlemenin benzer durumlar içinde yinelenmesinin zorunlu olduğu düşünülebilir; ancak böyle olunca gözlem sonuçlarının bu durumlardaki hangi nesnelere bağlanması gerektiği sorunu açıklığa kavuşamaz. Bu türden nesneleri belirleyebilmek için, durumun diğer bütünleyici parçalarını birbirleri ile değiştirerek gözlememiz gerekir.

Gözlemlemede çeşitlilik sağlayabilmenin araçları değişebilir. Seçilmiş olgu kümesi, araştırılan nesneyi yeterli ve tam olarak karakterize edebiliyorsa bu olgu kümesine «temsil edici olgular» adı verilir. Böyle bir temsil yeteneğini elde edebilmek için olguları tiplere ayırmak («tip ayıklaması» yapmak) ya da «raslantı tabloları» denilen tablolar hazırlamak gerekir.

Basit gözlemenin tersine deney, araştırılan sürecin akışına aktif olarak müdahale etmeyi şart koşar. (Örneğin araştırılan fenomen çoğunlukla «salt biçimiyle» yeniden üretilir ya da yapay koşullar altına sokulur vb.) Böylelikle o fenomenin doğal koşullar altından bulunamayacak birtakım özellikleri ortaya çıkarılır. Deneylerin planlanması için modern yöntemlerin uygulanması deneylerin daha randımanlı ve daha az masraflı hale gelmesini sağlamaktadır. Deney, belli bir nesne üyesine maddi bir etki yapma aracıdır. Ancak deneyin amacı insan-

ların pratik ihtiyaçlarını karşılamak değil, yalnızca bilimsel araştırmaya hizmet etmektir. Bunun yanısıra, «zihinsel deney» denilen bir şey vardır ki burada araştırma sözkonusu nesnenin zihindeki modeli üzerinden yürütülür. Bir deneyin karakteri, araştırmaya konu olan nesnenin mahiyetine bağlı olarak değişebilir. Son yıllarda toplumsal fenomenlerin deneylere dayalı araştırması yaygın bir uygulama alanı bulmuştur.

Gerek deney gerekse gözlemleme niceliksel ya da niteliksel karakter taşıyabilir. Deneyin niteliksel karakter taşıması, onun niteliğiyle ilgilidir. Örneğin bir taşı suya atarsak onun tahtadan farklı olarak battığını görürüz. Çoğu kez, böylesi bir sonuca varmak biçim için yeterli olabilir. Ancak çoğunlukla söz konusu nesnelerin ya da süreçlerin niceliksel karakterlerinin de gözönünde tutulması gerekir. Bu durumda bir *ölçü* uygulanmalıdır. Ölçme bir süreçtir ve bu süreç içinde genellikle araştırılan nesne tam olarak ölçülmüş diğer bir nesne ile karşılaştırılır. Böylesi bir nesne (tam olarak ölçülmüş bir nesne), ölçülecek nesneler için bir «standart»tır. «Standart»ın en basit örneği uzunluk ölçüsü olan metredir.

Ölçmeler pekçok nesne ve süreçlerin değerlendirilmesinde öznelciliğe kaçmamızı önlerler. Örneğin kimisine göre zaman uçup gitmekte, kimisine göre ise belli bir anda çok ağır akıyor görünebilmektedir. Ancak zamanın bir saat aracılığıyla ölçülmesi, hakikati saptayarak, öznel değerlendirmelerin ötesinde bir netlik sağlar.

Peki ama herşey ölçülebilir mi? Görünüşte, ilke olarak ölçülmesi olanaksız şeyler vardır. Ancak modern bilimin gelişim pratiği, yakın yakın zamanlara kadar ölçülemez gözüyle bakılan şeylerin ölçülebilmesini sağlayan yeni yeni olanaklar sağlamaktadır. Örneğin, enformasyonların niceliklerinin ölçülebilmesini sağlayan yöntemlerin bulunması sayesinde, yeni bir bilim dalı -enformasyon teorisi- gelişmiştir. Aynı şekilde, güvenilirliğin, karmaşıklığın vb. ölçülebilmesini sağlayan yöntemlerde geliştirilmektedir.

3. BİLGİYİ GELİŞTİRME YÖNTEMLERİ

Modern bilimde, mevcut bilgilerin daha da geliştirilmesi için uygulanan yöntemler büyük bir önem kazanmaktadır. Bu yöntemlerden herbiri, ampirik düzeyde nihai olarak edinilmiş enformasyonun belli bir tarzda değiştirilmesini temsil ederler. Böylesi bir değiştirme, bilgiyi, olasılık, daha fazla basitlik, daha büyük randıman gibi yeni, değerli özelliklerle donatarak, ya yepyeni bir bilgi sağlar ya da mevcut bilgiyi «iletirler».

Eldeki enfarmasyonlar değiştirilmesi belirli kurallara göre gerçekleştirilmelidir. Bu belirli kurallar, değiştirmenin sonucunun doğruluğunun, başlangıçta varolan enformasyonun doğruluğuna bağlılığını saptayan çıkarsama kurallarıdır.

Başlangıçtaki enformasyonun değiştirilmesinin karakterine göre bu çıkarsamaları sınıflandırabiliriz.

İçinde sonucun, öncüllerde değinilen nesnelerin sınırları ötesine gitmediği çıkarsamalara *tümdengelim yoluyla çıkarmalar* ya da *tümdengelimler,* adı verilir. Tümdengelim, çoğunlukla yalnızca öncüllerde ifade edilen enformasyonu kesin bir açıklığa kavuşturmak için kullanılır. Tümdengelim yoluyla çıkarsamaların en basit biçimleri Aristoteles'ten bu yana tasım olarak bilinen çıkarsamalardır. Tümdengelim, bilime, aksiyomatik ve varsayıma ve tümdengelime dayalı yöntemler, matematiksel varsayım yöntemleri vb. etkili teorik analiz yöntemleri kazandırmıştır.

Aksiyomatik yöntem'in özü, ya ayırdedici bir şekilde genel, ve apaçık ya da bilgi edinme açısından ayırdediği özellikler taşıyan ve kanıta gereksinim duymayan aksiyomlar (önermeler) biçiminde seçilmiş bir çok bilimsel önermedir. Aksiyomatik yöntemde daha sonraki önermeler, baştan seçilmiş, sözedilen aksiyomlardan mantık kurallarına göre türetilir. Bu yöntemin uygulanma alanı başlangıçta yalnızca matematikle sınırlanmıştı; günümüzde ise, fizik, biyoloji ve hatta dilbilim alanlarına girmiştir.

Varsayıma ve tümdengelime dayalı yöntem, mantıksal yapısı bakımından, aksiyomatik yönteme yakındır; ancak burada hareket noktası teorik önermeler (aksiyomlar) değil, deneysel veriler bütünüdür, yani ampirik düzeyde edinilmiş bilgilerdir. Bu deneysel verilerin açıklanması için varsayımlar kurulur, ve sonra bu varsayımlardan tümdengelim yardımıyla belirli çıkarsamalar türetilir. Türetilmiş bilgi böylelikle salt ampirik olma özelliğini yitirir.

Newton mekaniğinin ilkeleri, dünyanın tam bir küresel biçime sahip olmadığı sonucunu doğuruyordu, bu durum Newton'un kendi ilkelerinden kuşku duymaya başlamasına yol açtı. Ama daha sonraki dönemlerde, klasik mekaniğin ilkelerinin doğru olduğu kanıtlandı, çünkü yeni ve daha kesin ölçüler uygulanarak, Newton mekaniğinin tümdengelim yoluyla elde edilen sonuçları doğrulandı ve dünyanın yaklaşık olarak elipsoid bir biçimi olduğu saptandı.

Eğer bir varsayım, başlangıçtaki düzeydeki bilgilerle (deney verileriyle) çelişen bir sonuca yol açıyorsa bu, ya varsayımın herhangi bir şekilde yanlış olduğu, ya da deney verilerinin yetersiz olduğu anlamı-

na gelir. Örneğin, ısıya ilişkin kalori teorisinin varsayımı (ısının akışkan olduğu varsayımı), deney verileriyle çeliştiği için yıkıldı.

Ancak, eğer ampirik düzeydeki bilgiler sarsılmazlığını sürdürüyorsa, onlarla çelişen varsayım ya çürütülmeli ya da değiştirilmelidir. Bir varsayımın ampirik düzeydeki bilgilerle doğrulanması, özellikle varsayıma dayanılarak --ileri de doğrulanacak-- yeni, daha önceden bilinmeyen olguların tahmin edilmesi, varsayımın doğruluğunun bir kanıtıdır. Elbette varsayımlardan çıkarılan tümdengelim yoluyla elde edilen sonuçların deney verileriyle uyum halinde olması, zorunlu olarak bu sonuçların doğru olduğu anlamına gelmez. Nitekim varsayım, doğasal bilimin gelişmesinin bir biçimidir.

Tümdengelim yardımıyla öncüllerde daha önceden açık seçik bir biçimde varolan bir bilgiye ulaşırız. Ancak bu bilgi, tümdengelim yoluyla çıkarsama süreci içinde yeni ve pratik için çok önemli bir özellik kazanır; bilinçli hale gelir. Öklid geometrisinin aksiyomlarının, onun tüm teorilerini içermesi, bu aksiyomların bilen bir insanın otomatik bir şekilde teoremleri de bileceği anlamına gelmez. Öyle olsaydı, bu teorilerin kanıtlanması gerekmezdi. Arşimed yasası ilkçağ Yunanistan'ında bulundu; ama gemi yapımcıları, yüzyıllar boyunca suya indirilen geminin ne kadar derine batacağını bir türlü hesaplayamadılar.

Yalnızca tümdengelim yoluyla, bilinen olgulardan ve genel aksiyomlardan önemli buluşlar yapmak olanaklıdır. Urbain-Jean-Joseph Leverrier'in (1811-1877) Neptün gezegeninin varlığını bulması buna bir örnektir.

Bir diğer çıkarsama da *tümevarım yoluyla çıkarsama* ya da kısaca *tümevarım*dır. Tümevarım, bazı nesnelerin incelenmesinden elde edilmiş enformasyonların yeni nesnelere yaygınlaştırılması demektir. Tümevarımlar hemen hemen her yerde kullanılırlar. Örneğin bir hastanın vücut ısısını ölçtüğümüzde saptadığımız yüksek ısıya ilişkin bilgi, biz ölçmeden önce de hastanın vücut ısısının yüksek olduğunu varsaymamıza yol açar.

Tümevarım sorunu, bilimde, tümdengelim yoluyla bir çıkarsamanın öncüleri olarak işlemeye giren bir bilginin nereden aldındığı sorusuyla bağlantılı olarak doğar. Maddecilik bu sorunun yanıtını duyumlarımızın kaynağında anar. Daha önce, ampirik düzeyde bilgiler edinmemizi sağlayan gözlemleme ve deney yöntemlerini görmüştük. Ancak böyle bir bilgi, bir genelleme gerektirir. Özellikle deneysel bilimlerin hızla geliştiği çağımızda birçok mantıkçı tek tek gözlem verilerinden hareketle genel karakter taşıyan önermelere geçişi olanaklı kılan mantıksal yöntemleri aramaktadırlar.

Bir örnek alalım. Astronomlar uzun zamandan beri, güneş lekelerinin periodik değişimlerinin sıklığını gösteren tablolar düzenlemektedirler. Bu sayı tabloları kuzey ışığının görünme sıklığını gösteren tarihlerle karşılaştırıldığında çok ilginç bir uyumun varlığı ortaya çıkmaktadır. Son zamanlarda ise çok daha ilginç uyumlar saptanmıştır. Görünüşte Güneşin faaliyetiyle hiç bir ilişkisi bulunmayan bazı fenomenlerin yıllara göre değişik oranlarda ortaya çıkması, (yıllık kalp krizinden ölüm oranı ile Güneşin üzerindeki lekelerin görünüş sıklığı arasında şaşırtıcı bir uyumun bulunması), birbirine tekabül eden değişmeler yöntemi yoluyla, böylesi fenomenlerle, Güneşin üzerinde oluşan süreçler arasında nedensel bir bağlamlılığın varolabileceği sonucunun çıkarılmasına yol açmıştır.

Tümevarım yoluyla çıkarsamanın nispeten basit bir biçimi, sayma yoluyla tümevarımdır; bu tümevarım biçiminde belli bir sınıfa ait tek tek nesneler gözlemlenerek, belirli bir fenomenler sınıfıyla ilgili bir sonuç çıkarılır. Böylesi bir tümevarım yoluyla elde edilen önermeler güvenilir değildir, çünkü bizi olgulara dayalı öncüllerin sınırlarının ötesine götürürler. Belli bir olasılık derecesine sahiptirler. Bu olasılık derecesi çeşitli durumlara göre değişir. Modern mantıkta, olasılık teorisine dayanılarak, tümevarım yoluyla çıkarsamaların olasılık derecesini saptamaya yarayan yöntemler geliştirilmektedir. Örneğin olasılıklar mantığı, modern tümevarım teorisinin dayanaklarını oluşturur.

Olasılık teorisinin aksiyomları, tümevarımla akraba olan ve deney verilerini analiz etmeye yarayan başka bir yönteme dayanak sağlarlar; bu *istatistik yöntemdir*. Bir tümevarım çıkarsamada tek tek olguların söz konusu olmasına ve çıkarsamanın kendisinin genel bir yargı durumunda bulunmasına karşın, istatistik yöntemler tek tek gözlemlemelerin büyük kümelerinin niceliksel oranlarını saptama temeline dayanırlar.

İstatistik yöntemler günümüzde fizik, biyoloji, dilbilim vb. çok çeşitli bilimlerde kullanılmaktadır. Özellikle toplumsal fenomenlerin incelenmesinde belli bir yer tutarlar. Örneğin Lenin'in toplumsal fenomenlere ilişkin analizlerinde önemli bir rol oynamışlar ve geniş ölçüde kullanılmışlardır. İstatistik araştırma sonuçlarının daha kusursuz olabilmeleri için taşımaları gereken koşulları tanımlayan özel bir matematiksel teori (matematiksel istatistik) vardır.

Engels'in kendi çağında belirttiği gibi, tümevarım ile tümdengelim tüm çıkarsama türlerini kapsamazlar.(1) *Benzeşim yoluyla çıkarsama* (analoji) bir başka önemli yöntemdir. Yalnızda iki nesnenin ba-

(1) Bakınız, F.Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s.226-227

zı başka ortak özelliklerinden yola çıkarak, bu nesnelerden birinin özelliklerini diğerine atfetme şeklinde ortaya çıkan çıkarsamalar bu türdendir. Yeryüzünün yaşamaya elverişli olma özelliğini, Mars ile Yeryüzü arasındaki diğer benzerliklere bakarak, bu gezegen için de geçerli sayma böylesi bir çıkarsamaya örnektir. Bu türden çıkarsamalar modern bilimde nispeten dar bir kullanım alanına sahiptirler.

Günümüzde «benzeşim» (analoji) denilince, daha çok, karşılaştırılan sistemler içinde kendini gösteren ilişkilerin ortak yanlarına dayanılarak çıkarsama yapılması anlaşılır. Rutherford ve Bohr'un ünlü atom modeli, doğuşunu bu tür bir çıkarsamaya borçludur (atom modeli Güneş Sistemi ile benzeşim yoluyla kurulmuştur). Sözcüğün geniş anlamında benzeşim yoluyle çıkarsama denilince, bir nesnenin ya da modelin incelenmesinden elde edilen enformasyonun, prototip denilen (izomorfizm) diğer bir nesneye aktarılması anlaşılır. Böylesi bir çıkarsamaya olanak tanıyan dayanaklar ortak özelliklerin varolması ya da prototip ve model öğelerinin birbirlerine tam olarak tekabül etmesi (izomorfizm) gibi çeşit çeşit olabilirler. Benzeşim yoluyla yapılan çıkarsamalar, bilgi edinme sürecinde modellerin kullanımı için mantıksal bir temel oluşturduklarına göre, gerçekte iki farklı yöntemle (benzeşim yolu ve modelleştirme yolu) değil, benzeşim yoluyla modelleştirme denilen ve farklı bakış açılarından dikkate alınan tek bir yöntemle uğraşırız.

Modellerin ve prototiplerin fiziksel yapıları son derece çeşitlidir. Birincisi bu modeller ve prototipler çeşitli malzemelerden oluşmuş nesneler olabilir. Böylesi modeller teknolojide yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin büyük Assuan Barajı'nın nasıl işleyeceğini, düşünülen işleri ne ölçüde başaracağına, yeterince sağlam ve güvenilir olup olmayacağına ilişkin bir karara varabilmek için, önce --prototipin, ya da inşa edilecek olan barajın en önemli yanlarını yansıtan-- küçük bir model yapılmıştır.

Günümüzde teknolojide modellerin sınanmasından elde edilen bilgiler, prototipe aktarılmaktadır; mühendislikte modellerin yaygın bir şekilde uygulanması, bu yoldan elde edilmiş bulunan sonuçların güvenilir olduğunu göstermiştir. Bir hidro-elektrik santralinin modeli, dış-görünüşü itibariyle prototipine benzer, ancak model ile prototip arasında herhangi bir dış benzerliğin bulunmadığı da çok sık rastlanan bir durumdur. Örneğin bir demiryolu köprüsü mekânsal boyutları itibariyle kendisine benzeyen herhangi bir şeyle değil, dirençlerden, endüksiyon bobinlerinden ve kondansatörlerden oluşan bir elektronik devreyle modelleştirilebilir.

Prototipi biçimsel teorik bir kalıp olan maddi bir nesne model ola-

rak kullanılabilir. Nitekim tümdengelim yoluyla düşünme kalıbı, bir bilgisayarda yeniden üretilebilir ve bilgisayarın işleyişi böylelikle bu çeşit (tümdengelim yoluyla) düşünmenin bir modeli haline gelir. Böylesi bir model aracılığıyla enformasyon elde etme, bir dereceye kadar insanın gerçek düşünme sürecinin yerini alabilir. Bunun yanısıra, prototipin, özelliklerinin tüm çeşitliliğiyle somut bir nesne olmasına karşılık, modelin çoğu kez soyut bir kalıp biçimini aldığı görülür. Böylesi modeller, örneğin dilbilim yaygın bir şekilde kullanılır. Dilbilimde prototip somut dil biçimleridir; modeller ise, dil alanındaki olguları genelleştiren çeşitli biçimsel yapılardır. Ekonomi biliminde kullanılan matematiksel modeller de bu türden modellerdendir. Bu matematiksel modeller herşeyi doğrudan göstermezler, yalnızca araştırılan ekonomik fenomenin belli bir açıdan önem taşıyan yanlarını yansıtırlar.

Son olarak karşılaştırılan her iki nesne de (model ve prototip) teorik düzeyde birer yapı olabilirler. Bu, örneğin mantık ile cebir ya da çeşitli fiziksel teoriler ile matematiksel teoriler arasında vb. bir benzeşim bulunduğunda ortaya çıkar.

Benzeşim yoluyla yapılan çıkarsamaların doğru olduğu araştırılan belli bir fenomene tekabül eden modellerin kullanımını doğrulayan koşulların bulunması çok büyük bir pratik öneme sahiptir.

Pekçok önemli durum için benzeşimli çıkarsamaların güvenilirliklerinin artırılma koşulları yeterince açıklığa kavuşturulmuştur. Sözgelimi, model ile prototipin matematiksel denklemlerle betimlendiği durumlar için benzerlik teorisi denilen özel bir matematik dalı geliştirilmiştir. Bu teoride fiziksel fenomenlerin benzer olabilmeleri için gerekli ve yeterli koşullar belirlenmiştir. Bu teori, benzeşim yoluyla çıkarsamanın başka kanallarını da saptamaktadır. Ne var ki birçok başka durumda benzeşim yoluyla çıkarsamanın doğruluğunun koşullarını saptama sorunu çözüm bekleyen bir sorun olarak durmaktadır.

Bizzat bilgi edinme de dahil olmak üzere herhangi bir insan faaliyeti tek tek öğelerine ayrılabilir. Bilgi edinme faaliyetinin en basit öğeleri karşılaştırma, analiz ve sentez, soyutlama ve somutlama gibi bilimsel işlemlerdir. İşte, bilgi edinme faaliyetinin daha karmaşık biçimleri bu öğelerden hareketle oluşturulur; bu daha karmaşık biçimler de yukarıda değindiğimiz bilimsel yöntemlerdir.

Bilimlerin en basit usulleri pratik deney yoluyla öğrenilebilir. Ne var ki, bilimlerin çağımızda ulaşmış oldukları düzeyde, --hangi türden olursa olsun-- bilimsel araştırma yöntemleri yalnızca pratik değil, aynı zamanda teorik bir çalışmayı da gerekli kılar. Bizleri hatalı sonuçlara ulaşmaktan koruyan ve bu özellikleriyle araştırma yöntemleri-

nin büyük ölçüde etkililiğini artıran kurallar vardır. Tarihteki ilk tümdengelim kurallarını, İlkçağ Yunan felsefesinde Aristoteles ve Stoacılar ortaya koymuşlardı. Sonraları sembolik mantık, tümdengelim yöntemiyle uslamlamaya ilişkin daha karmaşık kuralları geliştirmiştir. Yukarıda incelediğimiz benzeşim yoluyla model kurma yöntemi, çağdaş mantık tarafından başarılı bir şekilde zenginleştirilen kurallara sahiptir.

Metafizik, bilimsel anlamda bilgi edinme faaliyetinin yöntem ve araçlarını mutlaklaştırarak bunları tüm diğerlerinin karşısına, biricik doğru yöntem ve araçlar olarak koymuştu. Nitekim Engels'in o zamanlar «herşeyi tümevardıranlar» diye adlandırdığı bazı metafizikçiler, «tümevarım yönteminin rolünü alabildiğine abartırlarken»; gene Engels'in «herşeyi tümdengetirenler» dediği metafizikçiler, yalnızca tümdengelim yoluyla uslamlama kabul ediyorlardı. Birinciler analizin ikinciler ise sentezin rolünü abartmışlardı.

İdealist filozoflar bilgi edinme sürecini pratikten koparırlar ve edindiğimiz bilgilerin nesnel dünyayı yansıttığını görmemezlikten gelirler. Ne var ki yalnızca yansıtma ilkesi --çağdaş bilimce inandırıcı bir şekilde karşıtlanmış olan-- düşüncenin varlığa tekabül ettiği gerçeğini açıklayabilmektedir.

Maddeci diyalektik düşüncenin mahiyetini maddeci açıdan yorumlar ve karşıtların bütünlüğü ve birbirleriyle savaşımları yasasından hareket ederek, bilimsel anlamda bilgi edinme faaliyetinin işlemleri ve yöntemleri ile gerçeğin insan bilincine yansıması süreci arasında bir bağıntı kurar. Analiz ve sentez, soyutlama ve somutlama tümevarım ve tümdengelim vb. birbirlerine karşıttırlar. Ne var ki, birbirlerine karşıt olmalarına rağmen, bunlar yine de sağlam bir diyalektik bütünlük içinde bulunurlar. Bu diyalektik bütünlük kendini gerek bu yöntemlerden herhangi birinin bilimsel anlamda bilgi edinme faaliyetinde işleyişinin ancak diğer yöntemlerin uygulanmasıyla bağıntı halinde kavranabilmesinde gerekse belli koşullarda her yöntemin karşıtına dönüşebilmesinde kendini gösterir.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

Birinci Bölüm FELSEFE, FELSEFENİN KONUSU VE DİĞER BİLİMLER ARASINDAKİ YERİ 9

1. FELSEFENİN KONUSUNUN NE OLDUĞUNA İLİŞKİN ANLAYIŞLARIN GELİŞMESİ 11
2. FELSEFENİN TEMEL SORUNU 14
3. DİYALEKTİK VE METAFİZİK 21
4. MARKSÇI - LENİNCİ FELSEFENİN KONUSU VE DİĞER BİLİMLERLE İLİŞKİSİ 23
5. FELSEFENİN TARAFLILIĞI 30

İkinci Bölüm MARKSÇI FELSEFENİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ 35

1. MARKSÇILIĞIN DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN SOSYO - EKONOMİK VE POLİTİK ÖNKOŞULLAR 35
2. DİYALEKTİK VE TARİHSEL MADDECİLİĞİN TEORİK KAYNAKLARI 37
3. MARKSÇI FELSEFE VE 19. YÜZYIL ORTALARINDA BÜYÜK DOĞA BİLİMSEL BULUŞLAR 40
4. DİYALEKTİK VE TARİHSEL MADDECİLİĞİN DOĞUŞU : FELSEFEDE DEVRİM 43
5. MARKSÇI FELSEFENİN LENİN TARAFINDAN GELİŞTİRİLMESİ 50

Üçüncü Bölüm MADDE VE MADDENİN TEMEL VAROLUŞ BİÇİMLERİ 56

1. MADDENİN FELSEFİ DÜZEYDE KAVRANIŞI 56
2. HAREKET VE HAREKETİN TEMEL BİÇİMLERİ 64
3. MEKÂN VE ZAMAN 68
4. DÜNYANIN MADDEYE DAYALI TEKLİĞİ 77

Dördüncü Bölüm İLERİ DERECEDE ORGANLAŞMIŞ MADDENİN (BEYNİN) BİR ÖZELLİĞİ OLARAK BİLİNÇ 83

1. İNSAN BEYNİNİN İŞLEVİ OLARAK BİLİNÇ 83
2. NESNEL DÜNYANIN ZİHİNDEKİ YANSISININ EN YÜKSEK BİÇİMİ OLARAK BİLİNÇ 87
3. YANSITMA BİÇİMLERİNİN EVRİMİ 94
4. BİLİNÇ VE DİL KÖKENLERİ VE BAĞLAMLILIKLARI 96
5. DÜŞÜNCENİN MODELLEŞTİRİLMESİ ((FORMELLEŞTİRİLMESİ) 101

Beşinci Bölüm GELİŞMENİN GENEL GEÇERLİ DİYALEKTİK YASALARI 104

1. DÜNYA ÇAPINDAKİ BAĞLAMLIĞIN VE GELİŞMENİN BİLİMİ OLARAK DİYALEKTİK 104
2. NİCELİK DEĞİŞİMLERİNİN NİTELİK DEĞİŞİMLERİNE DÖNÜŞMESİ VE ARKASINDAN BU NİTELİK DEĞİŞİKLİKLERİNİN NİCELİK DEĞİŞİMLERİNE YOL AÇMASI YASASI 109
3. KARŞITLARIN BÜTÜNLÜĞÜ VE BİRBİRLERİYLE SAVAŞIMI YASASI 118
4. OLUMSUZLAMANIN OLUMSUZLANMASI YASASI 127

Altıncı Bölüm DİYALEKTİK MADDECİLİĞİN KATEGORİLERİ 135

1. DİYALEKTİĞİN KATEGORİLERİNİN BELİRGİN GENEL ÖZELLİĞİ 135
2. TEK, ÖZEL, GENEL 138
3. NEDEN - SONUÇ 142
4. ZORUNLUK VE RASTLANTISALLIK 149
5. OLANAK VE GERÇEK 154
6. İÇERİK VE BİÇİM 157
7. ÖZ VE FENOMEN/DIŞ - GÖRÜNÜŞ 160

Yedinci Bölüm İNSAN BİLGİSİNİN MAHİYETİ 164

1. MADDECİ DİYALEKTİK, MARKSÇILIK - LENİNCİLİĞİN BİLGİ TEORİSİDİR 164
2. ÖZNE VE NESNE 168
3. PRATİK. BİLGİNİN TOPLUMSAL VE TARİHSEL MAHİYETİ 171
4. GERÇEKLİĞİN İNSAN TARAFINDAN ZİHİNSEL DÜZEYDE ÖZÜMLENMESİ. YANSIMA İLKESİ 173

5. BİLGİNİN VARLIK BİÇİM OLARAK DİL. SEMBOL VE ANLAM 176
6. NESNEL HAKİKAT/DOĞRULUK 179
7. DOĞRU BİLGİNİN ÖLÇÜTÜ 184

Sekizinci Bölüm BİLGİ EDİNME SÜRECİNİN DİYALEKTİĞİ 189

1. BİLGİ EDİNME. DUYUMSAL İLE RASYONEL'İN OLUŞTURDUĞU BÜTÜNLÜKTÜR 189
2. BİLGİNİN DÜZEYLERİ: AMPİRİK VE TEORİK, SOYUT VE SOMUT, ANALİZ İLE SENTEZİN BÜTÜNLÜĞÜ 194
3. TARİHSEL OLAN VE MANTIKSAL OLAN. NESNENİN DÜŞÜNCE TARAFINDAN YENİDEN ÜRETİLMESİNİN BİÇİMLERİ 199
4. DİYALEKTİK MANTIK VE FORMEL MANTIK 205
5. BİLİMSEL BİR TEORİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ. SEZGİ 206
6. BİLGİLERİN PRATİKTE GERÇEKLEŞTİRİLMESİ 210
7. BİLGİ VE DEĞER 214

Dokuzuncu Bölüm BİLİMSEL ARAŞTIRMANIN YÖNTEMLERİ VE ARAÇLARI 217

1. ARAŞTIRMA YÖNTEM KAVRAMI 217
2. AMPİRİK DÜZEYDEKİ BİLGİNİN ELDE EDİLME YÖNTEMİ 220
3. BİLGİYİ GELİŞTİRME YÖNTEMLERİ 222

Bu kitap V.A. Malinin'in başkanlığı ve sorumluluğu altında bir grup Sovyet bilim adamı tarafından kaleme alınmıştır.

Bir felsefe metninden somut sorunlara çözüm göstermesi elbette beklenemez. Ne var ki bireylerin, katmanların ve sınıfların gerek birbirleriyle, gerekse kendi dışlarındaki dünyayla ilişkileri, felsefi bir temele dayalı olarak kavranıp yorumlanmadığı sürece, eğretilikten, tutarsızlıktan bir türlü kurtulamamakta, o ilişkiler içinde girişilmiş bütün davranışlar, eylemler geçici, kısmi ve birbirinden kopuk kalmaktadır. Bunların üstesinden gelinmesi, ancak dünyaya alıcı gözle bakmaya olanak veren bir felsefeye dayanmakla gerçekleşir.

Temelleri Marks ve Engels tarafından atılan, daha sonraları Lenin tarafından geliştirilen işçi sınıfının bilimsel felsefesini, çağdaş gelişmeleri de gözönünde tutarak özlü bir şekilde veren bu kitap, "Felsefenin Temelleri: 2 — Tarihsel Maddecilik"le birlikte felsefe konusunda ülkemizde önemli bir boşluğu dolduracaktır.